

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ŞAHİKA KARACA

(ürk

Millî Kimlik İnşası
(1900-1923)

Edebiyatında
Çocuk

TÜRK EDEBİYATINDA ÇOCUK

**Millî Kimlik İnşası
(1900-1923)**

Yayın Yönetmeni
Sadettin Bayrak

Editör
Hülya Argunşah

Kapak
Hüseyin Özkan

İç Düzen
Burhan Maden

Baskı ve Cilt
Çalış Ofset Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Yıllarlı Ayazma Sk.
No: 8 Davutpaşa/İstanbul
Tel: 0212 482 11 04

Birinci Baskı
2013

ISBN: 978-605-4646-35-7

T.C. Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 11805

KESİTYAYINLARI

Çatalçeşme Sk. No: 40/1, Torun Han Kat 1
Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel: 0212 511 68 28
Faks: 0212 512 56 63

www.kesityayinlari.com e-mail: kesit@kesityayinlari.com

© Kesit Yayınları

Yazarın ve yayınevinin izni olmadan kopyalanamaz ve çoğaltılamaz.

Kesit Yayınları, Karbey Yayıncılık Eğt. Ve Dan. Hiz. San. Tic. Ltd. Şti. kuruluşudur.

TÜRK EDEBİYATINDA ÇOCUK

**Millî Kimlik İnşası
(1900-1923)**

ŞAHİKA KARACA

İçindekiler

ÖNSÖZ	9
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ: ÇOCUKLUĞUN TARİHİ	11
BATI'DA ÇOCUKLUĞUN TARİHİ	11
İLK GÜNAH ETRAFINDA ÇOCUKLUK.....	21
MODERNLEŞME DÖNEMİNDE BATI'DA ÇOCUKLUK KURGUSU	23
OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇOCUKLUĞUN TARİHİ.....	27
OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERNLEŞME ÇABALARI VE ÇOCUKLUK SINIFININ ORTAYA ÇIKMASI.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK EDEBİYATINDA ÇOCUK.....	35
MİLLÎ AİLENİN OLUŞUM SÜRECİNDE ÇOCUKLAR.....	35
AİLENİN DEVAMINDA ÇOCUKLARIN ROLLERİ.....	42
AİLE-KIŞLA İKİLEMİNDE ÇOCUKLAR.....	60
MİLLÎLEŞME SÜRECİNDE ÇOCUK EĞİTİMİ	62

MODERNLEŞMEDE İLK BASAMAK ANNELERİN EĞİTİMİ.....	64
GELENEKSEL EĞİTİM-MODERN EĞİTİM İKİLEMİNDE ÇOCUKLAR.....	69
DİNİ EĞİTİM VE ÇOCUKLAR.....	78
KORKU VE ŞİDDETE DAYALI ÇOCUK EĞİTİMİ.....	87
EĞİTİMİN MİLLÎLEŞMESİ VE MODERN OKULLARDA ÇOCUKLAR.....	94
KUTSALLAŞAN OKUL VE ÇOCUKLAR.....	103
ÇOCUK EĞİTİMİNDE CİNSİYET VURGUSU.....	112
HİKÂYE VE ROMANDA MİLLÎ KİMLİĞİN İNŞASINDA ÇOCUKLAR.....	117
ÖMER SEYFETTİN	124
ÖMER SEYFETTİN'İN HİKÂYELERİNDE BALKAN SAVAŞLARI'NIN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİ UYANDIRMASI VE YENİ ÇOCUK KİMLİĞİNE DOĞRU	124
VATAN SANA CANIM FEDA OLSUN: PRİMO VE ALEKO	135
HALİDE EDİP ADIVAR.....	140
YENİ TURAN'DAN YENİ ÇOCUĞA: HALİDE EDİP'İN ÇOCUK KAHRAMANLARI.....	140
HALİDE EDİP'İN MİLLÎ KİMLİK İDEOLOJİSİNDE ÇOCUKLAR	150
HALİDE EDİP'İN VATANPERVER ÇOCUKLARI: KADIN, ÇOCUK VE ASKER DAYANIŞMASI	162
MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNİN YETİŞKİN ÇOCUKLARI: HİMMET ÇOCUKLAR	174
YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU.....	184

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU'NUN ESERLERİNDE ÇOCUK: SAVAŞIN TRAJİK ÇOCUK KAHRAMANLARI	184
YABAN'DA İSTANBULLU AYDIN-ANADOLULU ÇOCUK İKİLEMİ	190
ÇOCUK ŞİİRLERİNDE İDEAL ÇOCUĞUN KURGULANIŞI.....	197
ZİYA GÖKALP'İN ÇOCUKLUK KURGUSU: TARİH VE ÇOCUKLUĞA SİĞİNİŞ.....	199
HALKIN DİLİYLE HALKI ANLATAN BİR ŞAİR: MEHMET EMİN YURDAKUL'UN ŞİİRLERİNDE ÇOCUK.....	208
ALİ ULVİ ELÖVE'NİN ÇOCUKLARA NEŞİDELERİ: VATANI SEV, OKULA GİT, ÇALIŞ.....	221
AKA GÜNDÜZ'DEN ÇOCUKLARA VATAVSEVERLİK VE İNTİKAM ÖĞÜTLERİ.....	233
İBRAHİM ALAADDİN GÖVSA'NIN ÇOCUK ŞİİRLERİNDE VATAN VE BAYRAK	244
ALİ EKREM BOLAYIR'IN ŞİİR DEMETİ: ANADOLU, ANADOLU.....	248
MİLLÎ TEŞEBBÜSÜN VE MİLLÎ BAYRAMLARIN ÇOCUK ŞİİRLERİNE NAZIM HÜRREM'İN KALEMİNDEN YANSIMASI	251
SONUÇ	259
KAYNAKÇA	267

ÖNSÖZ

Türk edebiyatında çocuğun incelenmesine yönelik araştırmalar oldukça sınırlıdır. Son dönemlerde siyaset, sosyoloji, tarih gibi farklı disiplinlerde çocuk ve çocukluk kurgusunu değerlendiren eserler yayımlanmaya başlamıştır. Ancak yine de yeterli değildir. Maalesef çocukluk konusu sosyal bilimler tarafından ihmal edilmektedir. Türk edebiyatında ise yapılan çalışmaların sınırlıdır. Bu sebeple Türk edebiyatında çocukluk kurgusunun nasıl oluşturulduğuna dair bir çalışma yapma fikri zihnimde meşgul etmeye başladı. Çalışmayı yapmaya başlarken aslında zihnimdeki konu Halide Edip Adıvar'ın eserlerinde çocuk kahramanları değerlendirmektir. Ancak Halide Edip'i okurken bu çalışmayı bir dönem çalışması olarak yapmanın daha kapsayıcı olacağını düşündüm. 1900-1923 arasında çocuk kahramanların hikâye ve romanlarda ve çocuklara yönelik şiirlerde sıklıkla işlendiğini fark ettim. Bu dönem millî edebiyatın etkin olduğu bir süreç olması nedeniyle edebiyatın toplumsal işlevinden yararlanılarak çocuk kahramanlar üzerinden de millî kimliğin inşa edildiği için önemlidir. Edebî eserlerin millî kimlik inşasındaki rolü düşünüldüğünde ve çocukların da müstakbel vatandaşlar olarak kimlik inşasındaki önemi göz önünde bulundurulduğunda bu çalışmanın önemli bir boşluğu dolduracağını düşündüm. Bu sebeple 1900-1923 arasındaki dönemdeki hikâye, roman ve şiir üzerinden bir incelemeyle müstakbel vatandaşların edebî eserlerde nasıl kurgulandığını ve çocuklara millî kimliğin inşasında yüklenen sorumlulukları tespit ettim.

Bu çalışmayı yaparken mevcut literatürü tespit etmek için Millî Kütüphane, Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve Atatürk Kitaplığından faydalandım. Literatür tespiti neredeyse kitabın oluşmasının son dönemine kadar devam etti. Tespit ettiğim literatürü okuyup değerlendirmem ve yazım aşaması yaklaşık üç yılını aldı. Aslında çalışmaya başlarken genel anlamıyla Türk edebiyatında çocuğu değerlendirmek istiyordum ama milliyetçilik fikrinin yoğun olduğu bir dönem olması ve çalışmanın hacminin çok genişleyeceği düşüncesiyle millî kimlik inşası kapsamında çocuk kahramanları değerlendirmek daha ayrıntılı bir çalışma olacaktı. Ayrıca dönemdeki çocuk şiirlerinin yoğun olması nedeniyle çocuk şiirlerindeki millî kimlik inşasını da bütünleyici olacağı düşüncesiyle çalışmama dâhil ettim.

Çalışma disiplini ve özverisiyle beni yetiştiren, bu çalışmayı yapmam konusunda beni yüreklendiren ve kaynaklar konusunda destekleyen, çalışmamın her aşamasında beni sabırla dinleyen ve yönlendiren sevgili hocam Prof. Dr. Hülya Argunşah'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışmamda gerek kaynaklarıyla, gerekse verdiği fikirlerle desteklerini esirgemeyen sevgili meslektaşım Yrd. Doç. Dr. Güven Gürkan Öztan'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Onun 2011'de çıkan kitabı *Çocukluğun Politik İnşası* dönemin siyasi yapısı içerisinde çocukluk kurgusunu değerlendirmemde başlıca kaynaklarımdan oldu. Kendisine bu başarılı çalışması için tekrar teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışmamın her aşamasında beni sabırla dinleyen ve kaynaklar noktasında desteklerini esirgemeyen, çalışmamı sabırla okuyarak eleştirileriyle zenginleştiren Doç. Dr. Kasım Karaman'a, fikirleriyle bana destek olan Doç. Dr. Cevdet Kırpık'a, kaynak bulmam konusunda yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Evrim Önem'e, beni sabırla dinleyerek yüreklendiren dostlarım Yrd. Doç. Dr. Semra Demir, Öğr. Gör. Hatice Şahin, Arş. Gör. Hale Ortaköylüoğlu ve Arş. Gör. Yasemin Acar'a sonsuz teşekkür ediyorum. Ve çalışmamın her aşamasında desteklerini esirgemeyen sevgili aileme çok teşekkür ediyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ: ÇOCUKLUĞUN TARİHİ

BATIDA ÇOCUKLUĞUN TARİHİ

Batı'da Orta Çağ'da çocukluk bir sınıf olarak yer almaz. Ancak matbaanın icadıyla birlikte sözlü kültürden yazılı kültüre doğru bir değişim söz konusudur ve 15. yüzyıldan itibaren çocukluk bir sınıf olarak ortaya çıkmaya başlar. Burada Simon de Beauvoir'ın kadınlık kimliğinin sonradan toplumsal yapı içerisinde şekillendiğine dair görüşleri, çocukluk için de söylenebilir. Beauvoir, "İnsan kadın doğmaz, sonradan olur."¹ diyerek kadınlığı tamamen biyolojik bir kabulden çıkartıp toplumsal yapıyla da açıklamıştır. Çocukluk kurgusu toplumların yapısına, inanışlarına, geleneklerine, ekonomik, sosyal ve siyasi hayatlarına göre her çağda farklı bir yaklaşım içerisinde şekillenmiştir. Bu sebeple çocukluk sadece biyolojik unsurlardan oluşmamaktadır. Neil Postman, bebekliğin tersine çocukluk, biyolojik bir kategori değil, toplumsal bir kurgudur diyerek Beauvoir'ın kadınlıkla ilgili düşüncelerine paralel olarak çocukluğu değerlendirmiştir.² John Holt da çocukluğun diğer toplumsal kurumlar gibi sonradan icat edildiğini söyler ve çocukluğun kökenini ve tarihini araştırmaya başlayanlar çocukluk, annelik, ev, aile gibi kavramların insanlığın evrensel bir parçası

-
- 1 Simone de Beauvoir, *Kadın, İkinci Cins, Genç Kızlık Çağı*, 7. bs., Payel, İstanbul, 1993, s. 231.
 - 2 Neil Postman, *Çocukluğun Yok Oluşu*, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1995, s. 8.

değil de birçok yönüyle sonradan icat edilmiş olduklarını anlamış gözüküyorlar diyerek çocukluğu farklı kurgulanmışlıklar etrafında değerlendirir.³ Holt, sadece çocuğu değil, onu yetişkinler dünyasına hazırlayan anne, ev, aile gibi unsurları da kurgusal zeminde düşünmüştür.

David Elkind de benzer bir yaklaşımla çocuğun doğanın bir armağanı olduğunu ve çocuk imgesinin insanların yaratmış olduğunu düşünür.⁴ Elkind çocuk imgesinin tarih boyunca eğitim uygulamalarını belirlediğini söyleyerek insanın yarattığı çocuk imgesinin doğru olduğu kadar hatalı da olduğunu belirtir. Colin Heywood da çocukluğu biyolojik ve kültürel olmak üzere iki olgu etrafında değerlendirir ve çocukların olgunlaşmamış olmasının biyolojik bir gerçek, ama bu olgunlaşmamışlığın algılanılışının ve anlamlandırılışının bir kültür olgusu olduğunu belirtir.⁵ Çocukluk bir yandan biyolojik gelişmeye bağlı diğer yandan ise toplumu oluşturan tüm kurumlarla bağlantılı bir zeminde oluşturulmuştur. Tıpkı kadınlığın toplumun toplumsal yapısı içerisinde şekillenerek bir sınıf oluşturması gibi çocukluk da toplumsal cinsiyet eksenli yaklaşımlara paralel bir zeminde gelişmiştir. Biyolojik gelişmeye devam etmek çocukluk sınıfının görünen ön yüzüyken, buna bağlı olarak fizikî güçsüzlük ezilmeyi de beraberinde getirmektedir. Bu sebeple çocukluk, kadınlık gibi ataerkil sistem içerisinde ötekilik kavramıyla paralel bir kurgusal zeminde yer alır. Kadınların da benzer bir yaklaşımla eril sistem içerisinde erkeğe göre fiziksel yönden daha zayıf olmaları beraberinde ötekiliği getirmiştir. Hem kadınlar hem de çocuklar fiziksel yönden zayıf oldukları için eril sistemde ezilen sınıflar olarak konumlandırılmışlardır. Firestone bu durumu cinsel yönden temiz kabul edilmekle de açıklamaktadır: “Kadınlar da çocuklar da cinselliği olmayan, bu yüzden erkekten daha temiz yaratıklar sayılmıştır. Onların bu

3 John Holt, *Çocukluktan Kaçış*, Beyaz Yay., İstanbul, 1995, s. 16.

4 David Elkind, *Çocuk ve Toplum*, Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 1993, s. 27.

5 Colin Heywood, *Baba Bana Top At: Batı'da Çocukluğun Tarihi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 10.

aşağı durumu, uydurma bir 'saygı' altında beceriksizce gözden saklanmaya çalışılmıştır."⁶ Aslında erkeğin cinsel gücü de eril sistemin kadın ve çocuğu ezmesindeki başlıca faktörlerdendir. Ancak sadece fiziksel yönden değil, akıl yönünden de kadın ve çocukların eksik olduğuna inanılır. Kadının aklının her şeye yetmeyeceği, çocuğun daha küçük olduğu için akli ermeyeceği düşüncesi toplumsal kabullerdendir.

Kadınlarla çocukların benzer yönlerinden biri de her iki sınıfın da giyim tarzlarının benzemesidir. Hem kadınlar hem de çocuklar kullanılış yönünden rahat olmayan süslü giysiler giymektedirler. Hoşa gidebilmek için hoş görünen kıyafetler giymek, her iki sınıfın da ortak özelliğidir. Bu kıyafetler eril mekânlarda kadınların ve çocukların rahat hareket etmesini engellemekte, süslü ve kullanışsızlıklarıyla ekonomik hayata adaptelerini güçleştirmektedir. Böylece kadınlar ve çocukların eve mahkûmiyeti devam ettirilmeye çalışılır. Onlar ne kadar ekonomik yönden güçsüz olursa, eril sistemin devamı o kadar kolay olacaktır. Cinsler arasında tam olarak eşitliğin sağlanabilmesi için kadınların da ekonomik hayatın içerisinde yer alması gerekmektedir. Çocukluk sınıfının oluşmaya başlaması, kadınlık sınıfının daha da belirginleşmesine yol açar. Çünkü annelik görevi kadınların ev içi mekândan kamusal alana çıkışını engellemek için bir fırsat görünümündedir.

"Çocukların bağımsızlığının artırılması ve abartılmasıyla kadınların anneliğe mahkûmiyeti de son sınırına dek genişletilmiş oldu. Kadınlarla çocuklar artık birlikte hapi yutmuşlardı. Birinin ezilmesi ötekini ezilmişliğini artırıyordu. Çocuk doğurmanın yüce gizemliliğine, 'doğal' kadın yaratıcılığının büyüklüğüne, şimdi de çocukluğun yüceliği ve çocuk yetiştirme 'yaratıcılığı'nın yeni gizemliliği eklenmişti."⁷

6 Shulamith Firestone, *Cinselliğin Diyalektiği*, Payel, İstanbul, 1993, s. 98.

7 Age., s. 100.

Böylece çocukluk sınıfının oluşumuyla kadın anneliğe mahkûm edilmiş ve eril sistem varlığını daha güçlü bir şekilde devam ettirme olanağını elde etmiştir.

Batı'da çocukluk ve çocukluğa ait değerler modernleşmeyle birlikte oluşmaya başlamıştır. Modernleşme dönemi öncesinde çocuk tam anlamıyla konuşmaya başladığı yaklaşık olarak 5-7 yaşları arasında yetişkinler dünyasına dâhil olmaktaydı. Orta Çağ'da çocukluk sınıfı olmadığı için çocuklar yetişkin dünyası içerisindeyler ve çocukların görünüşü de küçük yetişkinler olarak betimlenecek bir şekildedir. Aries bu konuda şöyle söyler: "Orta Çağ'da, yaklaşık olarak beşinci ve on üçüncü yüzyıllar arasında, insanlar çocukluğu yaşamın farklı bir dönemi olarak görmüyor ya da altı ve on sekiz yaş arasındaki yılları belirleyici olarak kabul etmiyor, büyüyen insanın bakım ve beslenme gereksinmesini dikkate almıyorlardı."⁸ Gander ve Gardiner ise çocukların beş yedi yaşına kadar, yani yetişkin dünyasına girinceye kadar bebek olduklarını, ayrı bir çocukluk dünyasının mevcut olmadığını söylerler. James A. Shultz'a göre, Antik Çağ'dan 18. yüzyıla kadar olan yaklaşık 2000 yıl boyunca, Batı'da çocuklar eksik yetişkinler olarak görülürler ve 'yetersiz', tamamen yetişkinlere bağımlı oldukları düşünüldüğünden, yaşamları Orta Çağ yazarlarıncaya önemsenmez.⁹

Orta Çağ'da çocukluk fikrinin oluşmamasında bir başka etken de çocuk ölümlerinin çok olması nedeniyle ailelerin çocuğu benimseyememeleridir. Hatta bebek ölüm oranları yüksek olduğu için altı yaşından küçük çocuklar, ailenin üyesi olarak görülmez. Anne babalar da bu sebeple çocuklarını benimseyemezler. Orta Çağ'da çocuk ölümlerinin sebepleri arasında hastalık ve bakımsızlığın yanı sıra ailelerin de çocuklarını öldürmesi yer almaktadır. Babanın ailenin reisi olarak çocuğunu öldürme hakkı dahi vardı.

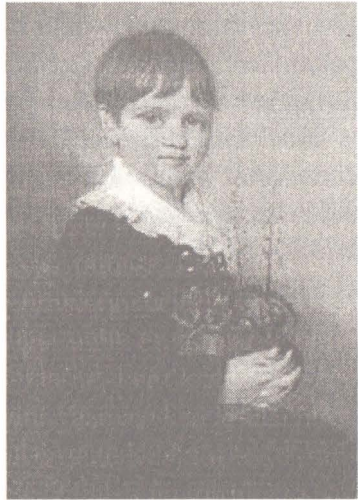
8 Bkz. Mary J. Gander, Harry W. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, 7. bs., İmge Kitabevi, Ankara, 2010, s. 26.

9 Bkz. Colin Heywood, *Baba Bana Top At: Batı'da Çocukluğun Tarihi*, s. 8.

Örneğin Roma'da babalar çocuklarını istedikleri gibi cezalandırır, satabilir, sakatlayabilir hatta öldürebilirdi.

"İlginçtir ki birçok Batı dillerinde egemen olan ve aile anlamına gelen familia (Familia, Famille, Family) sözü köle demek olan Lâtince Famulus sözünden türemiş. Familia bir babanın kölelerinden, çoluğundan, çocuğundan oluşan bir topluluktur. Babanın oğlu üzerindeki egemenliği ölünceye dek, kızı üstündeki de evleninceye dek sürerdi. Bu salt egemenlik evlilikte kocaya aktarılırdı."¹⁰

Atalay Yörükoğlu, Romalı filozof Seneca'nın çocukların evden atılmalarnı, sakat bırakılarak dilendirilmelerini onayladığını söyler. "Sokakları dolduran sakat, çarpık, kötürüm çocuk sürüsüne bakınca insanın gülesi geliyor. Ana babalar sokağa atmakla aslında onlara iyilik ediyorlar. Bu durumdan Cumhuriyet'in zarar göreceğini hiç sanmıyorum."¹¹ Yunanlı filozof Aristo da babanın çocuğu üzerinde mülkiyet hakkı olduğunu ifade eder. "Tevrat'ta yazılı on emirden biri ana babaya boyun eğmektir. İbranilerde baba sözünden çıkan ya da baş kaldıran

Batı'da Ortaçağ Dönemi'ne ait bir çocuk fotoğrafı.

çocuğun cezası taşlanarak öldürülmekti."¹² Çin'de 20. yüzyıla kadar kız çocuklarını öldürmek sıradan bir olayken, Japonya'da

10 Bkz. Atalay Yörükoğlu, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, Özgür, İstanbul, 1992, s. 10.

11 Age., s. 11.

12 Age., s. 11.

yeni doğan çocuğun yaşamasına ailesi karar vermektedir. İstenmeyen çocuklar Afrika'da ve Avrupa'da ya ormana bırakılmakta ya da suya atılarak ölmeleri beklenmektedir.

Orta Çağ Avrupa'sında kalabalık ailelerde çocuklar önemsenmezler. Hatta çocuğa annesi süt vermez, sütanne tutulmaktadır ve yedi yaşından sonra da çocuk başka bir eve, ev hizmetleri ve çıraklık yapmak için gönderilmektedir. Paul Murray, 3. *Richard* adlı biyografisinde bir İtalyan misafirin İngiltere'ye ziyaretinde bir gelenekle ilgili yaşadığı şoka değinir. Bütün zengin ve asil aileler çocuklarını sekiz dokuz yaş civarında, evden uzaklaştırıp başka insanların yanına hizmetkâr olarak çalışmaya, masaları beklemeye ve çeşitli marifet ve sanat öğrenmeye gönderirler. Bu çocuklar yaşamak için bile asla eve dönmezler. Erkekler kendi yaşamlarını kurarlar, kadınlarsa yaşadıkları aile tarafından evlendirilirler.¹³ Görüldüğü üzere aileler için çocukların pek bir önemi yoktur. Hatta yetişkinliğe kendi çocukları yerine başkalarının çocuklarını hazırlamaktadırlar. Burada bir başka dikkat çekici nokta da çocukların yetişkinlerin dünyasına bir an önce geçirilmesidir. Bu sebeple çocukluk dünyasına ait oyuncaklar, giysiler, oyunlar ya da çocukların yetiştirildiği okullar yoktur. Çocuklar usta-çırak ilişkisi içerisinde yetiştirilerek yetişkinler dünyasına dâhil edilmekteydiler.

Orta Çağ Avrupa'sında tablolara bakıldığı zaman da çocukların yetişkinler dünyası içerisinde olduğu, giydikleri kıyafetlerden anlaşılmaktadır. Ariés 12. yüzyıla kadar Orta Çağ sanatında çocukluğun resmedilmediğini, bunun da bu medeniyette çocukluğun 'hiç yeri olmadığını' bir kanıtı olduğunu ileri sürer. Bütün bu ressamalar bazen küçültülmüş ölçekte yapılmış, bir erkeğe benzeyen küçük bir figür resmederler: Bebek İsa örneğinde olduğu gibi çocuklar küçük, korkunç bir cüce gibidir.¹⁴ 17. yüzyılda ise çocukluk fikri oluşmaya başlar ve bu resim sanatına da yansır. Artık Meryem'in

13 John Holt, *Çocukluktan Kaçış*, s. 20.

14 Philippe Ariés, *Centuries of Childhood*, çev. Robert Baldick, Pimlico, Londra, 1962, s. 35.

kucağında anne/çocuk ilişkisini yücelten resimler yaygınlaşmış ve ev içi ve aile resimlerinde de çocuk ve çocuk eşyaları görünmeye başlamıştır.

14. yüzyıldan itibaren deneysel bilimlerin gelişmesiyle birlikte çocuk da ailenin bir parçası olarak görünür olmaya başlar. Çocuklara ait bir dil arayışı içerisine girilir ve çocuk dili oluşturulur. 17. yüzyıldan itibaren ise çocuk oyuncakları yapılır ve ilk oyuncaklar yetişkinler dünyasına ait olan ancak çocukların fiziksel gelişmişliklerini tamamlamadıkları için kullanamadıkları at arabası, kılıç gibi eşyalardan oluşmaktadır. Bu yüzyılın sonlarında çocuklar için özel yapılan oyuncaklar yaygınlaşmaya başlar.

Çocukluk sınıfının oluşmasında bir başka önemli unsur ise matbaanın icadıdır. Matbaanın icat edilmesiyle birlikte artan okuryazarlık yetişkinlerle çocuklar arasında bilgi ve kültürel düzeyde farklılık yaratmaya başlar. Barbara Tuchman'a göre Orta Çağ'da sıradan ya da ortalama bir kişi bilgiyi kulaktan, toplu ayinler aracılığıyla, gizemli oyunlarla ve şiir, türkü ve masallar aracılığıyla elde ederdi.¹⁵ Dolayısıyla yetişkinlerle çocuklar arasındaki bilgi düzeyi farklılaşmamaktadır. Öyle ki tümüyle doğal bir hayatı savunan J. J. Rousseau, okumanın çocukluğun kamçısı olduğunu, çünkü kitapların bize hiçbir şey bilmediğimiz şeyler hakkında konuşmayı öğrettiğini yazmıştır.¹⁶ Neil Postman da "Okuma, gözlemlenmemiş ve soyut bilgi dünyasına girmeyi olanaklı kıldığından dolayı, okuyabilenler ve okuyamayanlar arasında bir ayrılık yaratmaktadır. Okuma, çocukluğun kamçısıdır, çünkü okuma bir anlamda yetişkinliği yaratmaktadır."¹⁷ diyerek Rousseau'nun bu görüşüne katılır. Postman'a göre okuryazar bir dünyada çocuklar yetişkin olmalıdır. Ancak okuryazar olmayan bir dünyada, çocuk ile yetişkin arasında keskin bir ayrım yapmaya gerek yoktur. Çünkü çocukların yetişkin dünyasında bilmediği sırlar çok azdır ve kültür kendisinin nasıl anlaşılacağına ilişkin bir

15 Neil Postman, *Çocukluğun Yok Oluşu*, s. 25.

16 Bkz. Neil Postman, *Çocukluğun Yok Oluşu*, s. 25.

17 Age., s. 26.

eğitim almayı gerektirmez.¹⁸ Bu sebeple sözel kültürün de etkisiyle Orta Çağ'da yetişkinlik ya da çocukluk sınıfları yoktur. Çocuk tam anlamıyla konuşmaya başladığı yedi yaşından itibaren yetişkinler dünyasına girmektedir. Postman "Orta Çağ dünyasında çocuk gelişimi, ardışık öğrenme, yetişkin dünyasına hazırlanmak için öğrenim görme anlayışları yoktu."¹⁹ diyerek çocukluk sınıfının hatta eğitimin olmadığını belirtir. Matbaanın icadıyla birlikte çocuklar yetişkin sınıfına dâhil olmak zorundadır ve bunun için de okuma-yazmayı öğrenmeleri gerekmektedir. Bunun gerçekleşebilmesi için eğitim almaları şarttır ve bu da düzenli eğitim kurumlarında yani okullarda gerçekleştirilebilecektir. Bu sebeple çocukluk sınıfının oluşmasında okul kategorize etme anlamında doğrudan etkili olmuştur. Okul bir anlamda çocukluk sınıfının oluşmasını zorunlu kılmıştır.

Batı'da çocukluk sınıfı oluşmadan önce erkek ve kız çocuklar arasında belirgin farklılıklar yoktur. David Elkind, Antik Çağ'da Babil'deki kızlar ve oğlanların altı yaşında okula gittiğini hatta kitaplarının tuğla, yazı araçlarının kumuş ve nemli kil gibi pahalı gereçler olmasına karşın, fakir çocukların da okuma yazmayı öğrendiklerini belirtir. Elkind, eski Roma'da kadınların erkeklerle diğer antik toplumlarda olduğundan daha eşit bir konumda olduklarını, hem kızlar hem de erkeklerin katı disiplin altında okuma yazmayı kumuş kalemle ve balmumu tablette öğrendikleri okullara gittiklerini söyler.²⁰ Postman da Avrupa'nın bazı yerlerinde çocuk ölümlerinin çok olması nedeniyle çocuğun cinsiyetsiz kabul edildiğini belirtir.²¹ Hatta 13. yüzyılda İtalya'da ölen çocukların cinsiyeti kaydedilmemektedir.

15. yüzyıldan itibaren çocukluk sınıfının oluşmasıyla toplumsal cinsiyet kimlikleri çocuklar üzerinden de belirginleşir. Çocuklar kız ve erkek çocuk ayrımıyla yetişkinliğe hazırlanmaya başlarlar.

18 Age., s. 26.

19 Age., s. 26.

20 David Elkind, *Çocuk ve Toplum*, s. 28.

21 Neil Postman, *Çocukluğun Yok Oluşu*, s. 31.

Simon de Beauvoir 12 yaşına kadar kız ve erkek çocukların fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarının aynı olduğunu, kız çocukların vücudunun erkek kardeşlerinininkine benzediğini, aynı zihinsel yetenekleri gösterdiklerini ve erkeklerle yaşamayacakları tek bir alanın dahi olmadığını söyler.²² Ancak toplumsal yapı içerisinde çocukların kadınlık ve erkeklik kimlikleri bebeklik döneminden itibaren farklı uygulamalarla oluşturulmaya başlanmaktadır. Kızlar, bebeklik döneminde ayrıcalıklıdır. Bunun sebebi geleceğe yönelik olarak erkek çocuk üzerinde büyük tasanların olmasından kaynaklanmaktadır. Kızlar yaşları büyüdükçe erkek çocuklardan hem biyolojik, hem de konum olarak farklı olduklarını algılamaya başlarlar. Kız çocuklarına hoşşa gidebilmek için, hoşşa gitmeye çalışmak, kendini nesne haline getirmek gerektiği öğretilir. Demek ki özerkliğinden vazgeçecektir. Ona canlı bir bebekmiş gibi davranılır, özgürlük tanınmaz.²³ Bu sebeple daha bebeklik çağından itibaren kız çocukları edilgenleştirecek/nesnelleştirilecek, erkek çocukları ise etkenleştirecek/öznelleştirecek bir davranış sistemiyle yetiştirilir. Beauvoir'ın "İnsan kadın doğmaz: sonradan olur. İnsan dışısının toplum içersindeki görünüşünü belirleyen biyolojik, ruhsal ve iktisadi bir yazgı yoktur; erkekle kadını erkek denen içdiş edilmiş cins arasında bu ürünü yaratan uygarlığın tümüdür. Ancak başkasının araya girişi bir bireyi Öteki varlık hâline getirebilir."²⁴ sözleri kadınlık kimliğinin toplumsal kabullerle oluştuğunu göstermesi bakımından çok önemli ve kabul görmüş tespitlerdir.

Çocukluk döneminde kız ve erkek çocuklara farklı uygulamalardan biri de çocukluk sınıfı oluşurken ilk olarak erkek çocuklar, çocukluğa dâhil olmuştur. Kız çocuklar daha sonraki aşamada çocukluk sınıfına adım atarlar. Bu durum öncelikle çocuk kıyafetlerine geçiş aşamasında görülmüştür. "Ariés, çocukları yetişkinlerden kıyafetlerle ayırmak konusundaki ilk girişimin 17.

22 Simone de Beauvoir, *Kadın, İkinci Cins, Genç Kızlık Çağı*, s. 231-232.

23 Age., s. 246.

24 Age., s. 231.

yüzyılda erkek çocuklarda uygulandığını, kız çocukların kıyafetlerinin ise kadınlarınkine benzediğini öne sürmüştür. Ariés'e göre önce erkek çocuklar üzerinde uzmanlaşmıştır."²⁵ Erkek çocuklar beş yaşına kadar anneye bağılılık nedeniyle kadınlık sınıfı içerisinde yer alırlar. Bu sebeple kız çocuklar gibi giyinirler. Beş yaşından itibaren anneye olan bağılılıkları gevşemeye başlar ve babanın kıyafetlerine benzeyen kıyafetler giyerler. Bu erkeklik dünyasına adım atışın da göstergesidir. Kız çocuklar ise çocukluk kıyafetlerini hiç giymeden direkt olarak yetişkin kadın kıyafeti giymeye başlarlar.

"Peki ya kızların giysileri nasıldı? İşte size şaşırtıcı bir gerçek: *Çocukluk, kadınlar için geçerli değildi*. Kız çocuk, kundan sonra doğru yetişkin kadın giysilerine geçiyordu. Kızlar okula gitmiyordu; okul, çocukluğu oluşturan bir kurumdur. Dokuz on yaşlarındaki kız çocuktan, tam bir 'küçük hanım' gibi davranması beklenirdi; uğraşları, yetişkin bir kadının yaptıklarının aynıydı. Yeniyetmeliğe erişir erişmez, daha on-on iki yaşlarındayken kendisinden çok yaşlı bir erkekle evlendirilirdi."²⁶

Linda Paterson 12. ve 13. yüzyıllarda Güney Fransa'nın Occitan edebiyatında kız çocuklarından hiç bahsedilmediğini fark etmiştir.²⁷ Çocukluğun bir sınıf olarak ortaya çıkmasında ise okul etkili olmuştur. Okul, çocukları toplumun diğer kısımlarından ayırmış ve çocukların yetişkinliğe geçiş sürecini de geciktirmiştir. Dolayısıyla çocuklar ekonomik yönden ailelerine bağımlı olmak zorunda kalmaktadırlar. Böylece toplumsal bir kurum olan aile de bütünlüğünü korumaktadır. Tüm bunların sonucunda modernleşmeyle birlikte çocukluk bir sınıf olarak ortaya çıkmış ve çekirdek aile de çocukluk kurgusuyla birlikte güçlenmiştir.

25 Colin Heywood, *Baba Bana Top At: Batı'da Çocukluğun Tarihi*, s. 49.

26 Shulamith Firestone, *Cinselliğin Diyalektiği*, s. 91.

27 Colin Heywood, *Baba Bana Top At: Batı'da Çocukluğun Tarihi*, s. 49.

“Çağdaş çekirdek ailenin doğuşu, ek olarak getirdiği ‘çocukluk’la birlikte ekonomik bakımdan zaten bağımlı olan grubun boyunduruğunu daha da sıkılaştırdı. Bunu, daha önce, kısa olan bir bağımlılığın süresini uzatarak, bu bağımlılığı artırarak şu bilinen araçlarla yaptı; özel bir ideoloji, kendine özgü bir yaşama biçimi, özel bir dil, özel giyim, özel davranışlar, vb.”²⁸

Çekirdek ailede çocukluk yaşamına müdahale bir hak olarak algılanmıştır ve aileler ekonomik anlamda kendilerine bağımlılıkları oranında çocuklarının hayatına müdahale etme hakkını kendilerinde bulmuşlardır. Böylece ekonomik olarak bağımlı, özel hayatına müdahale edilen bir sınıf olarak çocukluk ortaya çıkmıştır.

İLK GÜNAH ETRAFINDA ÇOCUKLUK

Batı’da çocuklar Orta Çağ’da ilk günahın sorumlusu kirli yaratıklar olarak kabul edilmiştir. Püritenler çocuklar hakkında olumlu düşüncelere sahip değillerdir. Onlar çocukların “Bir şekilde ‘ilk günahın kirli yığınları’ olarak doğduklarını veya ‘genç nankörler’ olduklarını iddia ediyorlardı.”²⁹ Aynı şekilde Fransa’da da Katolik reformcular diğerlerinden aşağı kalmayarak, onları zayıf ve ilk günahın sorumlusu olmakla suçluyorlardı.”³⁰ Bu düşünceler J. J. Rousseau’nun *Emile* isimli çocuk eğitimi üzerine yazdığı ünlü kitabında ilk kez eleştirilir. “Her şey, Yaratıcının elinden çıktığında iyidir; insanoğlunun elinde bozulur.(...) Önyargılar, otorite, zorunluluk, örnek; içlerine gömülmüş olduğumuz tüm toplumsal kurumlar insanın içindeki doğayı yok eder ve yerine hiçbir şey koymazlardı.”³¹ J. J. Rousseau’nun çocukluğun masum olduğu düşüncesi Batı’da romantik çocuk anlayışının doğmasına neden olacaktır.

28 Shulamith Firestone, *Cinselliğin Diyalektiği*, s. 100.

29 Colin Heywood, *Baba Bana Top At: Batı’da Çocukluğun Tarihi*, s. 30.

30 Age., s. 30.

31 J. J. Rousseau, *Emile*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009, s. 5.

Batı'da Hristiyanlığın doğuşuyla birlikte kadın ve çocuklara yönelik tutumlarda değişiklik görülmeye başlar. Ancak bu kez de çocukların daha doğuştan günahkâr bir bedenle doğduğuna inanılır ve böylece çocuklar dinin yaptırımları altında ezilmeye başlarlar. Çünkü günahkâr doğan çocuğun içindeki kötülüklerin temizlenebilmesi için dövülmesi gerekmektedir.

Avrupa'da Aydınlanma Çağı'yla birlikte çocuğun doğuştan itibaren günahkâr olmadığı düşüncesi yayılmaya başlar. Burada özellikle üzerinde durulabilecek düşünürler ise J. Locke ve J.J. Rousseau'dur. Rousseau, "Romantik Çocuk Anlayışı" olarak nitelendirilen bir eğitim anlayışıyla yazdığı *Emile*'de (1792) çocuğun yetişkinden farklı, kendi başına bir değer olarak kabul edilmesini önerir. Ona göre çocuk bozulmamışlığıyla tabiata yakındır. Mine Tan, *Emile*'deki çocuk ve çocuk eğitimi şöyle değerlendirir:

"Rousseau'ya göre, çocuk vahşi bir çiçektir. Çocuğun kendiliğindenliği, doğallığı, sevinci ve saflığı yüceltilmesi gereken özelliklerdir. Eğitim, çocuğun organik ve doğal gelişimini bozmayacak biçimde verilmelidir. Rousseau'ya göre aslında eğitim bir tür eksiltme sürecidir, yetişkindeki kusurların nedeni de hatalı eğitimden kaynaklanır."³²

Rousseau'ya göre çocuk doğaya en yakın hâliyle yetişkinlerden daha farklı ve özeldir. Bu sebeple çocukları sınırlandıran bir eğitim yerine çocuğun doğal hayatta yaşamını kolaylaştıracak bir eğitim kabul edilmelidir.

18. yüzyılda çocuklukla ilgili diğer bir anlayış J. Locke'ye aittir. Locke'nin 1692'de yayımlanan *Eğitim Üzerine Bazı Düşünceler* isimli kitabı 18. yüzyılda çocukluk anlayışının değişmesinde önemli bir etken olmuştur. Yayımlandığı yıldan 18. yüzyılın ortasına kadar on iki baskısı yapılan eser Almanca, Fransızca, Hollandaca, İsveççe ve İtalyancaya çevrilmiştir. Locke, "Protestan Çocuk Anlayışı"

32 Mine Tan, "Çocukluk: Dün ve Bugün" *Toplumsal Tarihte Çocuk*, hzl. Bekir Onur, 2. bs., Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2011, s. 1.

olarak isimlendirilen görüşünde çocuğun zihnini boş bir tahta (tabula rasa) olarak nitelendirir ve çocuk zihninin şekillendirilmesinde anne, baba, öğretmenler ve devleti sorumlu tutar. Ona göre çocuk geleceğin emanetçisidir. Bu sebeple çocuğun bilgisizlikleri, eksiklikleri, suçları kendisine değil onun zihnini işleyenlere aittir. Locke, Rousseau gibi yeni doğmuş çocuğu ilk günahla suçlamak yerine çocuk zihnini boş bir levha olarak değerlendirmekle üstü örtülü de olsa çocuğun masumiyetini savunmuştur.

MODERNLEŞME DÖNEMİNDE BATI'DA ÇOCUKLUK KURGUSU

Çocukluğun modernleşme tarihi içerisindeki yeri incelendiğinde, çocukların artık geleneksel çocukluk anlayışından farklılaşıp ebeveynlerine bağımlı ama bir yandan da küçük yetişkinler

Batı'da Sanayi İnkılabı'yla birlikte çalışma hayatına atılan işçi çocuklar.

olarak nitelendirilip birer yatırım nesnesine dönüştürüldükleri

görülmektedir. Çocukluk hayatıyla sosyal hayatın paralel gittiği düşünüldüğünde modernleşme sürecinin doğrudan çocukluk hayatını etkilediği görülmektedir. Kemal İnal modernliğin tarihinin çocukluk üzerinden de izlenebileceğini söyler.

“Aslında, tüm bir modern çocukluk tarihi, çocukların olumlu ve olumsuz kamusallaştırılmalarının okulda, atölye ve fabrikada, boş zaman etkinliklerinde, dinsel kurumlarda, yetimhane ve ıslahevlerinde, tüketim ve boş zamanları değerlendirme mekânlarında vd. –tarihi; onların ebeveynler, devlet ve profesyoneller (öğretmen, doktor, hemşire, polis, fabrika denetçisi, politikacı, reformcu, vd.) aracılığıyla bir yatırım özne ya da nesnesine dönüştürülmelerinin, hatta disipliner etkinliklerin içine sokulma sürecinin tarihidir.”³³

Fransız İhtilalı’yla birlikte modern aile/çekirdek aile şekillenmeye başlamış ve çocukluk da modern aile paradigması içerisinde bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönemde çocuğun üretim değeri değil, duygusal yönden değeri artmıştır. Modern aile artık çocuğuna duygusal yönden bağlı ebeveynlerden oluşmaktadır. Ama bu bağlılık beraberinde çocuğun dış dünyadan soyutlanarak sadece aile içerisindeki konumuyla sınırlandırılmasını beraberinde getirmiştir. John Holt çocukluğun bu durumunu şöyle değerlendirir:

“Çocuklar tüm zamanlar boyunca yetişkinler tarafından sahipleniliyor ve kontrol ediliyorlar. Modern çocuklukta yeni ve kötü olan şey çocukların yetişkin dünyasından son derece uzak olmaları. Çocuklar her zaman ebeveynler tarafından yönetilmişlerdir. Yeni olansa şimdi sadece kendi aileleri tarafından yönetilmeleri, diğer yetişkinlerle hiçbir bağlantıları olmamasıdır.”³⁴

33 Kemal İnal, *Çocuğun Örselenen Dünyası*, Sobil, Ankara, 2007, s. 29.

34 John Holt, *Çocukluktan Kaçış*, s. 21.

Böylece çocuklar tüm toplumun değil, ailelerinin nesnelleştirdiği sevgi duyulması gereken ama bir yandan da kötülüklerden muhafazası şart olan bireylere/nesnelere dönüşmüşlerdir. Dolayısıyla çocuklar artık modern toplumun evdeki ve okuldaki tutsakları hâline gelmişlerdir. Kemal İnal ise modernleşme paradigmasında çocukluğun nasıl nesneye dönüştüğünü şöyle açıklar.

“Fransız Devrimi’nin liberter kalıpları içinde sadık yurttaş, aileye ve özel mülkiyete karşı sorumlu birey, özgürlüklerin yılmaz savunucusu müstakbel yetişkin olarak tasarlayan burjuvazi, çocuğu mistik düşünce ve pratiklere söz konusu eden kiliseyle girdiği mücadeleyi kazanmış ve çocukları uhrevi hayatın değil, bu dünyanın somutluğu içine sokmuş, onları birer üretim/tüketim öznesi/nesnesi yapma sürecinde büyük bir sektör/endüstri kurmuştur.”³⁵

Bugün artık eğitim, oyun, oyuncak, giyim, çocuk edebiyatı ve tiyatrosu, yaz okulları, kurslar gibi büyük sektörlerde çocuklar tüketim nesnesi olmuşlardır. Modernleşme Dönemi’nde bir taraftan çocuklara eğitim, sağlık, kültür gibi alanlarda büyük fırsatlar sunulurken diğer taraftan da çocuk değersizleştirilmektedir:

“Reklamlar, çizgi filmler ve bilgisayar oyunları ile tüketim çarklarına amansızca sokulan, izcilik gibi paramiliter uygulamalarla otoriter ideolojilerin çırakları yapılan, kitlesel ideolojilerin minik militanları haline sokulan ve kaliteli eğitim basamağı için yarış atlarına çevrilen, her türlü savaş ve kırımda mülteci kategorisine düşürülen, erotik nesne hatta fahişe ya da porno yıldızı yapılan, tarla ve atölyelerde angaryaya tabi tutulmaya devam edilen, alınıp satılan çocuklar, modern çocukluk

35 Kemal İnal, *Çocuğun Örselenen Dünyası*, s. 29.

paradigması içinde düşünülebilecek kazanımların çoğunu değersizleştirmektedir.”³⁶

Kemal İnal modernizmin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini geniş bir yelpazede değerlendirerek eleştirir. O, bu durumu daha çok kapitalist sistemin çocukluk dünyasına yansımaları olarak nitelendirir. Modernizmle birlikte artık çocuklar bilimsel aydınlanmayla birlikte somut verilerle tanımlanmaya çalışılmıştır. Bunun için de çocuğun genleri, kalıtsal özellikleri, zekâ düzeyi, zihinsel yetenekleri çeşitli testlere tabi tutularak bu testlerden çıkan verilerden çocuğa uygun mesleğin belirlenmesine çalışılmıştır. Böylece bir yandan çocuğa gelişiminde büyük fırsatlar sunulurken, diğer taraftan çocuklar yetişkinlerin belirlediği hayatı yaşamaya mahkûm edilmişlerdir.

Batı’da çocukluk kurgusu yüzyıllar içerisinde değişen bir yapıda devam etmiştir. Ancak çocukluk kurumu toplumların yaşantısına, sosyo-kültürel durumlarına, inançlarına göre şekillenmektedir. Dolayısıyla Doğu ve Batı medeniyetinin çocuklukla ilgili yaşantıları birbirinden çoğunlukla farklılık göstermektedir. Doğu’da ve Batı’da çocukluk kurgusu farklı zeminlerde devam etmiştir. Örneğin Batı’da Hristiyanlık dini etrafında çocuğun ilk günahın taşıyıcısı olarak kabul edildiği dikkatleri çekerken İslamiyet’te çocuklar ergenlik dönemine kadar saf ve günahsız kabul edilir. Burada aslında Doğu’da ve Batı’da çocukluk kurgusu iki ayrı konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir taraftan da milletlerin tecrübeleri çocukluk yaşantısında farklılıklar oluşmasına yol açmaktadır. Bu sebeple bu kitabın konusunu oluşturan 1900-1923 yılları arasındaki edebiyatımızda çocuk ve çocukluk kurgusunu çözümleyebilmek için Osmanlı Devleti’nde çocuğunun tarihî sürecini ayrı bir başlıkla açıklamak faydalı olacaktır.

36 Age., s. 31.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇOCUKLUĞUN TARİHİ

İslamiyet öncesi ve Osmanlı Devleti dönemine ait çocuk ve çocukluğa dair yapılan araştırmalar çok azdır. Bu sebeple Osmanlı çocuk hayatıyla ilgili gelişmeleri takip etmek zorlaşmaktadır. İslamiyet öncesi Türk destanları incelendiğinde kadının ve çocuğun önemli bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Destanlarda çocuklardan söz edilmekte ancak yetişkinlik dünyasına adım atana kadar çocuklara ad verilmemektedir. Necdet Neydim Türk destanlarında da çocuğun kendine bir yer bulmuş olduğunu ve çocuktan bir değer olarak söz edildiğini ancak çocuğun bir değer olmasına karşın yine de geleneksel değerlerin baskın olması nedeniyle belli bir yaşa kadar tarımsız olarak tutulduğunu söyler.³⁷ Dede Korkut hikayelerindeki “Boğaç Han” hikâyesinde Dirse Han’ın oğlu Boğaç Han, Bayındır Han’ın boğasıyla boğuşup onu öldürdüğü on beş yaşına kadar isimsiz kalmıştır. “Bamsı Beyrek” hikâyesinde de Pay Büre’nin oğlu on beş yaşında evlerine saldıran düşmanlarla savaşarak onları öldürür. Çocuk düşmanların başını kesip kanını döktüğü için Dede Korkut gelip ona Bamsı Beyrek adını koyar.

Kazan Bey’in oğlu Uruz Bey’in esir düştüğü “Kazan Bey Oğlu Uruz’un Tutuk Olması” adlı dördüncü hikâyede de Kazan Bey büyük bir ziyafet verir ve oğlu Uruz’a bakarak ağlamaya başlar. Uruz babasının neden ağladığını sorduğunda ise on altı yaşına geldiği hâlde hâlâ oğlunun baş kesmemiş olduğunu hatırlatarak kendisi öldüğünde tahtını tacını oğluna bırakamayacağından korktuğunu söyler. Bunun üzerine Uruz babasından kendisine iyi örnek olmadığını hatırlatınca birlikte ava çıkarlar ve avlanırken karşılaştıkları düşman askerleriyle baba-oğul savaşır. Böylece Uruz kahramanlık göstererek babasının korkularını giderir. Görüldüğü üzere Dede Korkut hikâyelerinde erkek çocuklar kahramanlık göstermedikçe ad alamamakta ve yetişkinler dün-

37 Necdet Neydim, *Çocuk ve Edebiyat*, Bu Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 19.

yasına geçememektedirler. Ayrıca kahramanlık yaşının on beş, on altı yaşları olması çocukluktan yetişkinliğe geçiş yaşını da göstermektedir.

Dede Korkut hikâyelerinde kız çocukların da erkek çocuklar gibi at binip, kılıç kuşandıkları dikkatleri çekmektedir. "Bamsı Beyrek" hikâyesinde Beyrek'in yanlışıyla beşik kurtması Banu Çiçek'in çadırına girmesiyle Banu Çiçek, Beyrek'e ok atar, at koşturur ve güreş tutar. İslâmiyet'in kabulünden sonra da çocuk kahramanların yiğitlik gösterinceye kadar ki hayatları hakkında bir bilgi bulunmaz. Örneğin Oğuz Kağan annesinin sütünü sadece bir gün emmiş ve kırk günde yürümüştür. "Oğuz Kağan'ın babasının, çocuğunun kudretine göre ad verilmesi için düzenlediği şölende çocuğun, birden bire *"Benim adım Oğuz'dur."* demesi üzerine Oğuz adını almıştır."³⁸

Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamid'in çocukları

38 Mehmet Yardımcı, Türk Destanlarında Tipler Motifler, http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/mehmet_yardimci_destan_tipler_motifler.pdf)

İslâmiyet'in kabulünden önce çocuk ve çocukluğa dair bilgiler destanlardan, halk hikâyelerinden tespit edilebilirken İslâmiyet'in kabulünden sonra yazılı kültürle birlikte arşivlerden günlüklerin, hatıratların, şeriye sicillerinin takip edilmesiyle ortaya konabilecektir. Bu sebeple Osmanlı dönemindeki çocukluk anlayışının ortaya çıkarılabilmesi için geniş kapsamlı araştırmalara gerek vardır. Bekir Onur, Selçuklu ve Osmanlı tarihinde eskiden beri var olan 'gulam' ve 'devşirme' sistemlerinin bu toplumların çocuğun varlığını bildiğini gösteren en önemli kanıt sayılabileceğini belirterek acemi oğlan olarak derlenen çocukları yaşlarına göre (şihor, beççe, gulâmçe, gulam gibi) adlandırmanın çocukluk kavramının dile yansması olarak değerlendirir.³⁹ Ancak gulam ya da devşirme sistemlerinin olması çocukların ayrı bir sınıf olarak kabul edilip, ihtiyaç ve isteklerinin toplumsal hayat içerisinde giderildiği anlamında da düşünülmemelidir. Tanzimat Dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde çocuk ve çocukluğa ait özel bir düşünce yoktu. Cüneyd Okay Tanzimat Dönemine kadar çocukların farklı bir varlık olarak toplumda yer almadığını, sosyal hayat içinde, aile hayatında ya da sokaklarda, okullarda hep var olduklarını belirtir ve ancak çocuğun farklı bir varlık olduğu, değişik şeylere ihtiyaç duyduğunun ya bilinmediğini ya da böyle şeylerin akla bile gelmediğini söyler.⁴⁰

OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERNLEŞME ÇABALARI VE ÇOCUKLUK SINIFININ ORTAYA ÇIKMASI

Osmanlı'da modern çocukluk anlayışının gelişmesi on dokuzuncu yüzyılda başlamıştır. Batı da on altıncı yüzyılda başlayan modern çocukluk fikrinin Osmanlı Devleti'nde Batı'ya göre geç oluşmasının sebebi Batılılaşma hareketinin biz de 1838'de Tanzi-

39 Bekir Onur, *Çocuk, Tarih ve Toplum*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 99.

40 Cüneyd Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900*, Kırkambar Yay., İstanbul, 1998, s. 26.

mat Fermanı'nın ilan edilmesini takip eden süreçte huzlanmasıyla alakalıdır. Bu gecikmenin önemli nedenlerinden biri ise çocuk üzerinde düşünen, felsefe geliştiren, eğitim sistemi oluşturan düşünürlerin Osmanlı toplumunda olmamasıyla doğrudan ilgilidir.

Modernleşmeyle birlikte siyasi ve sosyal hayatta görünen yenilikler çocukluk ve yetişkinlik sınıflarını belirginleştirmiş, çocukların hayatında birçok değişikliği de beraberinde getirmiştir. Örneğin kıyafet, çocuk oyunları, eğitim, edebiyat, tiyatro, resim, fotoğraf, sağlık gibi birçok alanda çocukluğa ait özel konum görünür olmuştur. Öztan, Osmanlı İmparatorluğunun merkezlerinde Avrupa ile sosyo-ekonomik ilişkilerin gelişmesi ve orta sınıf olarak adlandırılabilen bir zümrenin ortaya çıkması ile birlikte, giyim-kuşamdan oyuncaklara kadar bir dizi alanda çocuklar için özel ürünler getirtilmeye ve satılmaya başlandığını ve özellikle İstanbul, Selanik ve İzmir gibi Batı ile ticari ilişkilerin görece güçlü olduğu merkezlerde, adeta bir çocuk modası doğmaya başladığını söyler.⁴¹

Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Dönemi'nde Çocuklar.

41 Güven Gürkan Öztan, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2011, s. 35.

Osmanlı'da çocukluğun bir sınıf olarak ortaya çıkışını çocukların giydiği kıyafetlerdeki değişimden ortaya koymak mümkündür. Batı'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de çocuklar büyüklerin giydiği kıyafetlerin küçültülmüşünü giymekteydiler. Marianna Yerasimos, yabancı ressamların çizmiş olduğu resimlerde Osmanlı toplumunda çocukların giyim ve kuşamları ile tam anlamıyla bir "küçülmüş" büyük olduklarını göstermekte olduğunu söyler. Yerasimos, 16., 17. ve 19. yüzyıla ait incelediği on resimde çocuklarla yetişkinlerin giyim kuşamının aynı olduğu dikkatini çekmiştir.⁴² Şeyhsuvaroğlu da eski asırlarda çocuk kıyafetlerinin kendine mahsus fazla bir özelliğinin olmadığını, kız ve erkek çocukların tıpkı büyükler gibi giyindiklerini söyler.⁴³ Ariés'in Batı'da çocuk kıyafetleriyle ilgili söylediklerinin Osmanlı Devleti için de geçerli olması ilginçtir. Modernleşme çabalarıyla birlikte yurt dışına giden aydınlar ve Osmanlı Devleti'ne çeşitli sebeplerle gelen Batılılar modern çocuk kıyafetlerinin benimsenmesine ön ayak olmuşlardır. Böylece özel kumaşlarla, çocuklara özgü kıyafetler ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin erkek çocuklara asker üniformaları giydirmek moda olmuştur. Hatta II. Abdülhamit'in oğlu Celaleddin'e bahriyeli üniforması giydirmesi bu modanın oluşmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nde modernleşmeyle birlikte çocuk oyuncakları da değişime uğramıştır. Osmanlı'da oyuncaklar Eyüp'te bulunan atölyelerde yapılmaktaydı ve Eyüp'teki oyuncakçılar hep aynı oyuncakları yaparak hiçbir yenilik getirememişlerdir. Batılı tarzda oyuncaklar ise modernleşme döneminde yurtdışından getirtilir ve Louvre, Au Lion, Au Camélia, Bazaar Allemand, Bon Marché gibi mağazalarda satılır. En ünlüsü Bon Marché'dir ve genel anlamda Batılı tarzda oyuncak satan bu mağazaların hepsine birden Bonmarşeler denilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde çocuk ölümleri çok fazladır. Bekir Onur Osmanlı sarayında doğumlara gösterilen ilgi ne kadar önemliyse,

42 Marianna Yerasimos, "16-19. Yüzyıl Gravür ve Suluboyalarında Osmanlı Çocuk Figürleri", *Toplumsal Tarihte Çocuk*, s. 58.

43 Bkz. Bekir Onur, *Çocuk, Tarih ve Toplum*, s. 139.

bebek ve çocuk ölümleri karşısında gösterilen kayıtsızlığın da o kadar dikkat çekici olduğunu söyleyerek çocuk sağlığına gösterilen duyarsızlığın bir boyutunu göstermiştir.⁴⁴ Modernleşme döneminde ise topyekûn bir sağlık seferberliğine gidilmiştir ve yetişkinlik devresinde çocukluk döneminin sağlıklı bir şekilde geçirilmesinin önemi dolayısıyla çocuk sağlığı da önem kazanmıştır. Bu sebeple sağlıklı şartlarda, eğitilmiş ebelerle doğum yapılmış ve sonrasında aşıyla koruyucu sağlık hizmetleri verilmiştir. Çocuk hastaneleri açılmış, çocuk ayrı bir uzmanlık alanı olarak değerlendirilmiş ve pediatri uzmanlık alanı olarak kabul edilmiş, okullarda müfredata sağlık dersleri konmuştur.

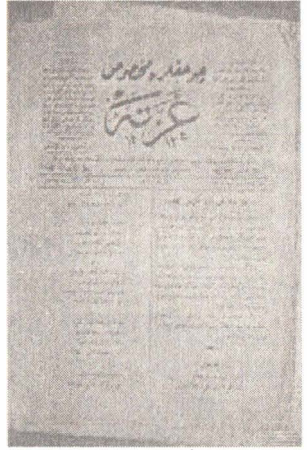
Osmanlı Devleti'nde modernleşmeyle birlikte çocuk ve çocukluğa dair toplumsal hayattaki yenileşmeler edebî dünyada da yansımaları bulur ve çocuklara yönelik edebî eserler kaleme alınmaya başlar. Mehmet Şemseddin, Ahmet Mithat Efendi, Muallim Naci çocuklara yönelik telif eserler kaleme almışlardır. Kayserili Doktor Rüşdi'nin *Nubet'ül Etfal* (1858) isimli eseri ilk çocuk kitabı olarak nitelendirilmektedir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde çocuk edebiyatına çok fazla ilgi gösterilmemiştir. Bu sebeple öncelikle Batılı yazarların çocuklara yönelik eserleri tercüme edilmiştir. Yusuf Kamil Paşa'nın Fenelon'dan yaptığı *Telemak* çevirisi, Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe*'su, Jonathan Swift'in *Gulliver*'i, Jules Verne'nin *Arzın Merkezine Seyahat*, *Gizli Ada* ve *Beş Haftada Balonla Seyahat* ilk tercüme eserler arasındadır.

Bu tercümelerden sonra Tanzimat Dönemi yazarları çocuklara yönelik telif eser yazmaya başlamışlardır. Ahmet Mithat Efendi'nin *Hace-i Evvel* (1870) ve *Kıssa'dan Hisse* (1871) eserleri ilk çocuk kitapları arasında sayılabilir. Rezaizade Mahmut Ekrem'in *Tefekkür'ü* (1886), Muallim Naci'nin *Ömer'in Çocukluğu* (1890), Çaylak Tevfik'in *Letâif-i Nasreddin*'i (1880) çocuklar için yazılmış ilk eserlerdendir. II. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren ise çocuklara yönelik eserler artmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nden edebiyatçıları

44 Age., s. 99.

Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Mehmet Emin Yurdakul, Ali Ulvi Elöve, Aka Gündüz, İbrahim Alaaddin Gövsa, Ali Ekrem Bolayır, İsmail Hikmet Ertaylan çocuklar için eserler kaleme almışlardır.

Tanzimat Dönemi'nde çocuklara yönelik ilginin artmasıyla çocuk dergileri çıkartılmaya başlanmıştır. Bilinen ilk çocuk dergisi 1869'da çıkmaya başlayan ve kırk dokuz sayı yayımlanan *Mümeyyiz* dergisidir. Sonrasında ise *Sadakat*, *Etfal*, *Arkadaş*, *Ayine*, *Bahçe*, *Çocuklara Mahsus* gibi çok sayıda çocuk dergi ve gazeteleri yayımlanmaya başlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Dönemi'nde Çocuklar.

Bu kitapta da Tanzimat'ın ilanıyla çocuklara artan ilginin sonucunda konusu çocuk ve çocuklar için kaleme alınmış olan roman, hikâye ve şiir türlerinden yararlanılarak 1900-1923 arasındaki dönemde çocukluğa ait söylemler ortaya konmuştur. Bu dönemde milliyetçilik fikrinin yükselişe geçmesi nedeniyle edebiyatta da bunun yansımaları görülmekte, kahramanı çocuk olan ve çocuklar için yazılmış edebî eserlerde millî kimliğin inşası dikkat çekici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple öncelikle millî kimliğin kuruluşunda ailenin ve eğitimin öneminden bahsedilerek sonrasında edebî eserlerde çocuk etrafında millî kimliğin kurgulanışı işlenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM:

TÜRK EDEBİYATINDA ÇOCUK

MİLLÎ AİLENİN OLUŞUM SÜRECİNDE ÇOCUKLAR

Aile toplumsal değişimleri izlerken üzerinde durulması gereken toplumun en küçük parçasını oluşturan bir kurumdur. Ziya Gökalp aileyi şöyle tanımlar: “Aile, birbirini akraba tanıyan fertlerin heyet-i mecmuasıdır.”⁴⁵ İçerisinde anne, baba ve çocukları barındıran aile; değişim dinamiklerini farklı cinsiyet ve yaş grupları üzerinden değerlendirmede zengin bir malzeme sunar. Celaleddin Çelik, ailenin toplumsal sistemin en önemli yapısal unsuru olduğunu ve sistemin genel karakteristiklerini yansıtmaya ve kendisini oluşturan bireylere bunu aktarmaya işlevine sahip olduğunu belirtir.⁴⁶ Osmanlı Devleti’nin toplumsal analizini yaparken de aile vazgeçilemez bir veri kaynağıdır. Ancak aile tarihinin bütünüyle aydınlatılmış olduğu söylenemez. Bekir Onur, Osmanlı-Türk ailesinin, başta tarih ve hukuk olmak üzere ekonomi, sosyoloji, nüfusbilim, halkbilim, edebiyat gibi pek çok disiplin açısından incelendiğini ancak Osmanlı toplumsal tarihinin bütün çağları tam olarak aydınlatılamadığı için aile tarihinde de

45 Ziya Gökalp, “Aile Enmuzecleri”, *Makaleler VII*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1982, s. 245; *Küçük Mecmua*, S. 32, 19 Şubat 1923, s. 1-7.

46 Celaleddin Çelik, “Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din”, *Karadeniz Dergisi*, S. 8, Aralık 2010, s. 26.

çözülememiş birçok sorun olduğunu söyler.⁴⁷ Örneğin Osmanlı'da çok eşliliğin yaygınlığı ya da çocuk sayısının çok olduğuna dair aileyle ilgili bilinenlerin yanlışlığı bu durumu örneklemektedir. Bu sebeple aile tarihinin bütün yönleriyle ortaya konması farklı disiplinlerin araştırmalarıyla da zenginleşecektir.

Osmanlı Devleti'nde de siyasi, sosyal, ekonomik, edebî çözümler yaparken aile zengin bir malzeme sunar. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile yeni bir medeniyet dairesine girmiştir. Bu dönemden itibaren hızlanan yenileşme sürecinde erkek, kadın ve çocuk kimliklerindeki değişimler dikkat çekicidir. Modernleşmeyle birlikte devletin benimsediği politika toplumsal hayata ve mikro düzeyde de aileye yansımıştır.

"Türk-Osmanlı ailesi medenî bir dönüşümün eşiğindeydi; bu, ailenin dünyasını aşan, hepsi büyük sembolik değer taşıyan temel davranış ve tutumların yeniden yapılanması yoluyla olacaktı. Evde gerçekleşen bu dönüşüm, toplumda daha geniş ölçüde gerçekleşen dönüşümlerin mikro düzeyde yansımasıydı."⁴⁸

Dolayısıyla aile bireyleri yeni medeniyetin gerekliliklerine uyum sağlamaya çalışmıştır. Bunun en çok etkisi ise kadın ve çocuklar üzerinde görülmektedir. Çünkü kadınlar ve çocuklar ekonomik hayata aktif olarak katılmadıkları için toplumsal yapı içerisinde daha çok ev içi yaşantıyla sınırlıydılar. Modernleşmeyle birlikte erkeklerin yanı sıra kadınlar ve çocuklar da sosyal hayat içerisinde görünür olmaya başladılar. Ancak öncelikle erkeğin değişimi üzerinden hareket edildiğinde karşımıza Tanzimat'ın ilanı ile yurt dışına gönderilen erkekler çıkmaktadır. Aydın erkekler yurt dışından döndüklerinde kendilerini anlayacak eş arayışı içerisine girerler. Bundan dolayı kadınların eğitimi meselesini sık

47 Bekir Onur, *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 102.

48 Alain Duber, Cem Behar, *İstanbul Haneleri*, İletişim, İstanbul, 1996, s. 19.

sık dile getirirler. Tanzimat Dönemi'nde modern eğitim anlayışıyla yetişen ve zihnen aydınlanmış erkekler geleneksel yapının dışına çıkarak hayatlarında kendilerini anlayabilecek kadını istemişlerdir. Bunun için de kadının erkeğine yakın bir eğitim seviyesine ulaşması Tanzimat Dönemi aydınlarının başlıca sorunlarından olmuştur. Tanzimat Dönemi'nden itibaren toplumun modern bir yapıya kavuşturularak hedeflenenlerin gerçekleştirilebilmesi için kadının eğitimi bir gereklilik olarak görülmüştür. Çünkü modernleşmenin başanlabilmesi için kadının değişimi gereklidir. Bu da ancak kadının eğitilmesiyle gerçekleşebilecektir. Kadının eğitilmesinde öncelik ise iyi eş olmasıdır. Devir içerisinde kadından iyi eş rolüyle geleneksel yapıdan uzaklaşmadan modern toplum yapısını dönüştürücü bir işleve sahip olması beklenir.

Osmanlı Devleti'nde modernleşmeyle birlikte değişen bir başka bir sınıf da çocuklardır. Bu dönemde Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla hızlanan yenileşme süreci ve bir sonraki aşama II. Meşrutiyet'in ilanı ile hak ve özgürlüklerin yaygınlaşması kadınlarda olduğu gibi çocuklar için de olumlu gelişmelere yol açmıştır. Artık çocukların hak ve özgürlükleri üzerinde düşünölmeye başlanmıştır. Ancak Tanzimat Dönemi öncesinde II. Mahmut'un Maarif Fermanı dikkat çekicidir. Fermana çocuklardan babalarının mesleğini devam ettirmelerinin istenmesi eleştirilmekte ve çocukların eğitimsizliğinden anne-babalar sorumlu tutulmaktadır. İsmail Doğan, Tanzimat aydınlarını da rahatsız eden bu durumu şöyle dile getirir:

"Kız çocukların bütün terbiyesi annenin, erkek çocuklarının ise terbiyesi babanın sorumluluğundadır. Üstelik çocukların mesleki tercih ve eğilimleri de adeta bu sorumluluğun ipoteğindedir. Anne kızını ev işleriyle birlikte sürekli muhtemel bir evliliğe hazırlarken baba oğlunu genellikle kendi işi ve mesleği çevresinde gelişen bir sosyalleşmeye tabi tutmaktadır."⁴⁹

49 İsmail Doğan, *Osmanlı Ailesi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2001, s. 129.

Çocukların geleneksel aile modelinin uzantısı olarak anne ve babalarının rollerini yürütmeleri modernleşme dönemiyle birlikte değişmiştir. Artık çocuklar örgün eğitim kurumlarına devam ederek baba mesleğini devam ettirmek yerine kendi ilgi ve yeteneklerine göre meslek sahibi olmaya başlamışlardır. Tanzimat Dönemi'nde erkekler artık yurt dışına eğitim için gönderilirken kız çocuklar da yavaş yavaş toplumsal hayata adım atmışlar ve öğretmenlik, ebelik, hemşirelik gibi ev içi işlerin devamı niteliğindeki işleri yapmak için eğitim almaya başlamışlardır. Görüldüğü üzere anne ve babanın çocuğun yetenekleri üzerindeki hâkimiyetleri modern eğitim sistemiyle kırılmaya başlamıştır. Bunun edebî hayatta da yansımaları dikkat çekicidir. 19. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan ilk romanlarımızda kahramanların baba mesleklerini devam ettirmedikleri gibi bir mesleğe de sahip olamadıkları dikkatleri çekmektedir. Örneğin *İntibah*'ta Ali Bey ve *Araba Sevdası*'nda Bihruz'un kalemde çalıştıkları ancak bunu sürekli geçimlerini sağlayacak işler olarak devam ettiremedikleri görülmektedir. Ancak yüzyılın sonuna doğru ve 20. yüzyılın başlarında kaleme alınan romanlarda artık kahramanların örgün eğitim kurumlarından mezun olarak meslek sahibi oldukları göze çarpmaktadır. Örneğin *Çalılıkıuşu*'nda Feride, Dam de Sion'u bitirerek Anadolu'ya öğretmenlik yapmak için gider. Fatma Aliye Hanım'ın *Muhadarat*'ında Şefik askerî okula gönderilir, *Refet*'te ise Refet Darülmuallimin'i bitirerek öğretmen olur. Halide Edip'in *Son Eseri*'nde Kamuran, Dam de Sion'u bitirerek ressam olur. Burada dikkatleri çeken henüz modern eğitim kurumlarında eğitim almayan çocuklar, modernleşmenin gündelik hayata getirdiği değişimi de yanlış algılayarak bir başıboşluk içinde kendi trajik sonlarını hazırlayan mirasyedi tipler olarak ortaya çıkmışlardır. 19. yüzyılın sonuna doğru ise örgün eğitim kurumlarından mezun olan erkek ve kızlar modern devlet politikasının önerdiği mesleklere yönelirler. Burada aile güdümünden çıkıp devletin güdümüne giren çocuk modelleri dikkatleri çekmektedir.

Toplumsal yapı ile aile iç içedir. Dolayısıyla toplumsal yapı içerisindeki siyasi ve sosyal dönüşümler aileyi de dönüştürür. Aileyi tarihsel süreç içerisinde ele aldığımızda toplumsal yapıyla aile arasındaki ilişki önem kazanır. Toplumsal yapı ile iç içe olan aile karşılıklı etkileşim içinde olduklarından dönemsel değişimlerden de yine karşılıklı olarak etkilenirler. Osmanlı Devleti'nde de aile ile toplumsal yapı arasındaki ilişki paralel gider. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle otuz üç yıl süren İstibdat dönemi sona erer. II. Meşrutiyet'in ilanı hak ve özgürlüklerin artmasını sağlar. Bunun aileye etkisi ise mevcut ataerkil sistemin de önerdiği erkek egemen toplum yapısının değişmeye başlamasıdır. Bu dönemde artık kadınlar da erkeklerle eşit hak arayışları içerisine girerler. Kadının mevkisinin değişmeye başlamasıyla ailede de büyük değişim başlar. Ancak kadının, dolayısıyla ailenin değişiminde mevcut devlet politikasının etkisi dikkat çekicidir. Zafer Toprak Fransız Devrimi ve benzer köklü toplumsal dönüşümlerin olduğu ortamlarda ailenin 'özel alan' olmaktan çıktığını ve kamu alanında yer aldığını, bir başka deyişle ailenin devletin uğraş alanlarından biri olduğunu söyler.⁵⁰ Siyasal yapı ve toplumsal yapı birlikteliği aileyi biçimlendirmekte ve büyük siyasi dönüşümler ailenin de dönüşümünü beraberinde getirmektedir.

Osmanlı Devleti'nde de II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte milliyetçilik faaliyetleri hızlanır. Milliyetçi bir devlet politikası ekseninde aile tekrar yapılandırılır. Bu dönemde bir yandan Batılılaşma, diğer yandan da milliyetçilik faaliyetleri Osmanlı ailesini etkiler. Türk milliyetçiliğinin fikrîsel anlamda kurucularından Ziya Gökalp yeni Türk ailesinin nasıl olması gerektiğine dair önerilerini makalelerinde sunar. O, 'izdivacî' olarak isimlendirdiği Batılı tarzda ancak kültürel unsurlarımızı da korumaya yönelik aile anlayışını önerir: "Türk ailesi, ibtidâ 'boy', sonra 'sop'

50 Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Devlet, Aile ve Feminizm", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s. 220.

daha sonra 'pederi aile', en sonra 'izdivâcî aile' şekillerini aldı."⁵¹ İzdivacî ailenin eski anane ve geleneklere son vererek hürriyet ve eşitlik merkezli demokratik bir yapıya sahip olduğunu söyleyen Gökalp, Batı'da da izdivacî aileye geçiş sürecinin devletin yaptığı kanunlarla gerçekleştiğini belirtir. Bizde de bu aile tipine ancak devletin çıkartacağı kanunlarla geçebileceğimizi söyler:

"O zaman, Türklerde asrî bir devlet tarafından yapılmış bir aile kanunu olmadığı için, yalnız töreye istinad eden bu kaidenin müstakar bir mahiyeti yoktu. Bundan dolayıdır ki biz, izdivacî aile devrine ancak yeni yapılacak Aile Kanunu ile geçebiliriz. O halde, yapacağımız aile kanunundaki veçhemiz, en eski ailelerimizde, yalnız fi'li bir anane suretinde mevcut olan 'izdivacî aile' sistemini, hukukî müeyyidelere malik bir esas olarak kabul etmemizdir."⁵²

Ziya Gökalp aileyi milletin ve devletin temeli olarak görür. Nitekim "Aile" isimli şiirinde "Ailedir bu milletin, bu devletin esası"⁵³ mısrası onun bu düşüncelerinin edebî dilde de ifadesidir. Ziya Gökalp'ın temellerini atmaya çalıştığı millî aile Osmanlı toplumunu kurtaracak bir çare olarak görülür. Bunun için de şiirin devamında o öncelikle kadınlıkla ilgili yeni düzenlemeleri önerir.

"Kadın tamam olmadıkça eksik kalır bu hayat...

Ailerin adle uygun olmak için binası

Nikâh, talâk, mîras: Bu üç işte gerek müsavat.

Bir kız ırste yarım erkek, izdivaçta dörtte bir

Bulundukça ne aile, ne memleket yükselir...

Diğer haklar için millî mahkemeler açmışız,

51 M. Sabri Koz, *Ziya Gökalp Kitapları*, "Türk Ailesinin Tekâmülü", YKY, İstanbul, 2007, s. 513.

52 Ziya Gökalp, *Makaleler IX*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1980, s. 124.

53 Fevziye Abdullah Tansel, "Aile", *Yeni Hayat*, Ziya Gökalp Külliyyatı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1952, s. 133.

Aileyi bırakmışız medresenin elinde...
Bilmem niçin, kadınlığa ait işten kaçmışız.”⁵⁴

Ziya Gökalp kadınla erkeğin eşit olduğu demokratik bir aile önermektedir ve memleketin ilerleyebilmesinin ancak ailede sağlanacak olan demokratik ortamla mümkün olacağını söyler. O, kadınlıkla ilgili sorunları irdelemeden ve din merkezli yaklaşımlardan uzaklaşmadan aileyle ilgili problemleri çözmenin mümkün olmayacağını da belirtir. Kadınların aile ve toplum içerisindeki yeri Osmanlı toplumunda din merkezli ataerkil yapı içerisinde şekillenmiştir. Bu sebeple kadınların özne bir varlık olarak toplum ve aile hayatında yer alabilmesi için öncelikle mevcut ataerkil sistemin işleyişinin yeniden düzenlenmesi gereklidir. Böylece kadınlığın durumundaki iyileştirmeler doğrudan ailenin işleyişini de değiştirecektir. Ziya Gökalp aile hukukunun yeniden düzenlenmesi taraftarıdır. O, din merkezli aile hukuku içerisinde kadınların eşitlikçi bir konum içerisinde olmadığını belirtmektedir. Ziya Gökalp’ın önerisi demokratik bir yaklaşımla ve kadınlığın durumunda yapılacak iyileştirmelerle ailede değişimin sağlanacağıdır.

Ailenin diğer bir işlevi de millî bilincin oluşturulması noktasındadır. Millî bilinç toplumun en küçük yapısını oluşturan aile içerisinde oluşturulmaya çalışılır. Bunun için ise öncelikli hedef kadınlar ve çocuklardır. Kadınlar için düzenlenen konferanslar ya da kadınların Kurtuluş Savaşı esnasında mitinglerde yaptıkları konuşmalar bunun en açık göstergeleridir. Halide Edip’in Sultan Ahmet Mitingi’nde yaptığı ünlü konuşmasıyla Kurtuluş Savaşı’nın sembolü olması, toplumsal hayatta kadının kazandığı önemi göstermesi bakımından güzel bir örnektir. Millî bilincin aileye yansması ise millî devletin kuruluş ve yükselişinde en büyük kaynaktır. Hatta “Aile demek millet, millet demek aile demektir.”⁵⁵ anlayışı bu dönemde ailenin millî devletin temel

54 Age., s. 133.

55 Alain Duben, Cem Behar, *İstanbul Haneleri*, s. 247.

dayanağı olduğunu gösteren ilgi çekici bir ifadedir. Dolayısıyla Batılı anlayışın devamı niteliğinde çocuk merkezli çekirdek aileler, millî devlet paradigmasının önemli bir unsuru olur. Milliyetçi devlet paradigmasında çocuklar da kadınlarla birlikte sembolleşir. Bu sebeple tıpkı kadınların eğitiminin önem kazanması gibi çocukların da eğitimi önem kazanır.

AİLENİN DEVAMINDA ÇOCUKLARIN ROLLERİ

Çocuklar, makro düzeyde devletin, mikro düzeyde ise ailenin gelecekteki emanetçileri olarak değerlendirilirler. Dolayısıyla devlet ve ailenin gelecek nesillere kesintisiz devamında çocuklar bağlantıyı devam ettiren kültürel kodları taşırlar. Böylece toplumun en küçük birimi olan modern aile, gelecek nesillere gelenekten de tamamen kopmadan devam edebilecektir. Geniş anlamda ise devletin idamesi aile hatta çocuklar tarafından sağlanacaktır. Millîleşme sürecinde çocukların ailenin devamında mevcut devlet ideolojisinin öznelere olarak ön plana çıkması Türk romanında da yansımaları bulmuştur. Dönemin aydın yazarları toplumsal problemleri makalelerinin yanı sıra edebî eserlerinde de yansıtır.

“Tanzimat’tan itibaren başlayan ailede yeni model arayışları Meşrutiyet Dönemi romanlarında en üst seviyeye ulaşır. Bu arayış, zihniyet değişikliğinin açık bir ifadesidir. Bu zihniyet değişikliği, bir takım teklifleri de beraberinde getirir. Bu teklifler, toplum yapısının değişimine paralel olarak, anne-baba-çocuktan meydana gelen çekirdek ailede odaklaşır.”⁵⁶

Tanzimat Dönemi romanlarından başlayarak Ziya Gökalp’ın da önerdiği zevcî aile/çekirdek aile, modern aile kurgusu içerisinde yansıtılır. Fatma Aliye, Emine Semiye, Halide Edip ve Halit

56 Osman Gündüz, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema II*, MEB., İstanbul, 1997, s. 643.

Ziya'nın edebî eserlerinde çekirdek aile modeli dikkatleri çeker. Fatma Aliye'nin *Refet* ve *Udi*'sinde, Emine Semiye'nin *Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*'sinde ve *Mükâfat-ı İlahiye*'de, Halide Edip'in ise *Raik'in Annesi*, *Handan*, *Seviye Talip*, *Son Eseri*, *Kalp Ağrısı*, *Zeyno'nun Oğlu* gibi romanlarında çekirdek aile modeliyle karşılaşmaktadır. Halit Ziya ilk romanlarından itibaren *Nemide*, *Aşk-ı Memnû* ve *Kırık Hayatlar*'da karşımıza çekirdek aile modeliyle çıkar. Onun çocukların olduğu bütün romanlarında olaylar çocuk etrafında gelişir. Örneğin *Nemide*'de olaylar hasta bir kız olan Nemide'nin etrafında gelişir. *Aşk-ı Memnû*'da olaylar birbirine paralel iki vaka çizgisinde verilir. Birincisi Bihter, ikincisi ise Adnan Bey'in küçük kızı Nihal etrafındadır. *Kırık Hayatlar*'da ise karısını bir başka kadınla aldatan Ömer Behiç, kızı Leyla'nun hastalanmasıyla evine döner. Romanda gittikçe artan bir çizgide Leyla olayların merkezine yerleşir.

Geleneksel aile modelinde ailenin devamını, ailede mevcut erkin güçleri olan büyükler sağlarken modernleşme ve millî devlet politikasının geniş aileden çekirdek aileye dönüştürdüğü yapı içerisinde görev değişimi gerçekleşmiştir. Artık ailenin devamını aile büyüklerinin yerine çocuklar sağlar. Emine Semiye, Halide Edip, Halit Ziya gibi dönemin önde gelen yazarlarının romanlarında çocuk, ailenin devamlılığını sağlamada önemli görevler yüklenir. Ailenin devamında çocuğa yüklenen rolleri çözümlerken Halide Edip'in romanları zengin bir malzemeye karşımıza çıkmaktadır. *Raik'in Annesi*'nde Raik parçalanmak üzere olan bir ailenin çocuğudur. Raik'in babası Rauf, Leh uyruklu hafifmeşrep bir kadınla yasak aşk yaşamaya başlar. Raik'in annesi Refika bu durumu kabullenemez ama boşanmaktan da bir Katolik gibi kaçır. Romanda Sıret ise Refika'ya âşık olur ancak küçük Raik'in babasına olan düşkünlüğünü gördüğünde Refika ile Rauf'u birleştirmek için elinden gelen her şeyi yapar. Sıret, Rauf'u metresiyle kaldığı otelde ziyaret ederek oğlunun kendisine duyduğu hasretten söz eder:

“- Bilir misiniz, bu çocuk bana kimden bahsediyordu?

Heyecandan titreyen bir sesle Rauf işitileceğinden korkuyormuş gibi, telaşlı telaşlı sözümü kesti:

- Mutlaka annesinden olacak, çünkü ona tapar.

- Hayır, Rauf babasının nasıl akşamları elleri oyuncak paketleriyle dolu geldiğini nasıl... -burada biraz durak-sadım, fakat sonuna kadar söylemeye karar vermiştim- Nenesiyle beraber Rauf babasının boynuna atıldıklarını, sonra, şimdi artık Rauf babasının hiç gelmediğini, Rauf babasından söz ederse nenesinin kendisine danıştığını anlattı. En son cümlesi de: ‘Nenem uyuduktan sonra ‘yarabbi, babamı bize yolla’ diye dua ediyorum. Acaba dinler mi?’ idi. Son hareketi de sizin oturduğunuz yerde cansız bir bohça gibi büzülerek, zaten bükük dudaklarını bükerek, hıçkırığa hıçkırığa ağlamak oldu.”⁵⁷

Duyduklarından çok etkilenen Rauf, oğlunun yanına Erenköy’e gitmeye karar verir. Raik babasını metresi Ogustin’le gördüğünde babasının annesinden bir başka kadınla olduğunu anlar ve artık onun için tek sığınak annesidir. Ancak Raik bugünün akşamında evden kaçır. Siret onu babasına gitmek için iskelede beklerken bulur ve Rauf’u affetmesi için Refika’yla konuşmaya gelir.

“-Acınmayan ve hakla yenilen iki kişi arasında kendi hakkını savunacak, ‘Bana ne yapıyorsunuz?’ diyecek durumda olmayan bir çocuk var. İnsanların zaaf ve kötülüğünü anlamayan bir çocuk kalbi var ki, Rauf’un kendini beğenmişliği ile sizin çok yerinde başkaldırışınız arasında kuruyup soluyor. Henüz gelişemeyen bu nazık varlığın manevî hayatını pek de sarsmaya gelmez, zannedirim.”⁵⁸

57 Halide Edip Adıvar, *Raik’in Annesi*, Atlas Kitabevi, İstanbul, ty., s. 166-167.

58 Age., s. 191.

Refika, Rauf'un bu sözleri karşısında Rauf'a tekrar dönmeye bir şartla razı olur. Sıret bundan sonra kendisini hiçbir şekilde görmeyecektir. Sıret de Raik'in mutlu olabilmesi için Refika'ya duyduğu aşkı kalbine gömerek bir daha onu görmeyeceğine söz verir.

Seviye Talip'te ise modernleşen kocasına ayak uydurmaya çalışan kadın örneğiyle karşılaşırız. Romanda Fahir'in arkadaşı Numan, Fahir'le Macide'yi düğününe çağırır. Ancak Macide alafranga bir ortam içerisine girmeyi uygun bulmaz ve Fahir'in tüm ısrarlarına rağmen düğüne gitmez. Fahir tek başına gitmek zorunda kalır. Macide ise onun dönüşünü çocuğunun yatağının başında bekleyerek uyuya kalır:

"Merdivenleri epeyce bir ağırlıkla çıktım, yatak odası aralık, içerde ışık vardı. Ayaklarımdan ucuna basarak, içeri girdim. Gördüğüm manzara bütün bütün beni eritti. Macide Hikmet'in küçük yatağına başını dayamış, uyuyakalmıştı. (...) Yavaşça yanına gittim. Başını elimle kaldırarak, yüzüne doğru eğildim. Gözlerini birdenbire açtı; derinliklerinde hatırlamak istediği bir kızgınlıkla boynuma atılmak için çabalayan bir incelik vardı. Genç başını kollarımın arasına çektim. Hiçbir vakit o gece kadar anlaşmamıştık."⁵⁹

Fahir çocuğu başında kendisini beklerken uyuyakalmış karısına karşı tekrar şefkat hisleriyle dolar ve o günden sonra Macide kocasına ayak uydurabilmek için çaba sarf etmeye başlar. Fahir ise evde Macide ve halasıyla arasındaki problemler yüzünden sıkıntı içerisinde. Halasıyla kavga ettiği bir gün sokağa fırlar ve gezinirken şarkı söyleyen bir kadının sesini işitir. Bu Seviye'nin sesidir. Ancak Fahir sesin sahibinin kim olduğunu bilmez. Fahir bu sestən çok etkilenir. Ona Seviye'nin sesi mutluluğun sesi gibi gelir. Eve döndüğünde yuvadan ilk kopuş başlamıştır. Daha önce

59 Halide Edip Adıvar, *Seviye Talip*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 33.

yine Macide'yi bu hâlde kendisini beklerken bulduğunda onunla birbirlerine en yakın oldukları anı yaşamışlardır. Ancak üst üste yaşanan sorunlar Fahir'in tekrar aynı tabloyu görmezlikten gelmesine neden olmuştur.

"Evde, Macide'yi, Hikmet'in uzun süren huysuzluklarıyla yorgun, ağlar buldum, fakat, o, çok parlak bir sevgi coşkurluğu ile, beyazlıklarda titreyen sesin gizli anlamıyla yüklü, dar merdiveni, karanlık sofayı, çocuğun dağınık beşiğini ve bu sinirli, yorgun kadının sıkıntılarını göremeyerek yatağa yattım."⁶⁰

Romanda Seviye'ye duyduğu aşk arttıkça Fahir yuvasından uzaklaşır. Macide ise kocasının gittikçe kendilerinden uzaklaşmasına çözüm olarak Fahir'in istediği kadın modeline dönüşmeyi hedefler. Artık tüm vaktini onun istediği kadın olmak için çabalararak geçirir ve Fahir için çocuğunu dahi ihmal eder.

Kalp Ağrısı'nda Azize ise çapkın kocası Hasan'ı kendisine bağlamanın tek yolunun çocuk olduğuna inanır. Bunun için de hayatı pahasına da olsa tehlikeli olan hamileliğini devam ettirir. Böylece onun ilgisini kendi üzerine çekebileceğine inanır.

"Nasıl sevindim, Zeyno'cuğum, bilsen. Hasan'ın bir çocuğunu karnımda taşımak. Artık Hasan başka kadınların arkasından koşamaz. Bir akşam olsa da gelse, onun yüzüne:

-Karnımda senin çocuğunu taşıırken sen adi kadınların peşinde koşuyorsun! Diye bir bağırısam..."⁶¹

Azize ölümü pahasına da olsa bu çocuğu dünyaya getirmek ister. Çünkü ona göre çocuğunu kaybetmek Hasan'ı da kaybetmek demektir. Nitekim Azize çocuğunu dünyaya getirirken hayatını kaybeder. Romanda Kürt Zeyno ise Azize'nin bu düşüncesinin

60 Age., s. 37.

61 Halide Edip Adivar, *Kalp Ağrısı*, Özgür, İstanbul, 2002, s. 219.

tersine çocukları olacağını Hasan öğrendiğinde kendisini terk edeceğini düşünür ve ona bir türlü hamile olduğunu söyleyemez. "Zeyno'nun kadın kalbi, bu haberi verirse bu yumuşayan kolların sertleşeceğini, sıcak dudakların soğuyacağını biliyordu."⁶² Ancak tersine Hasan, Haso'nun kendi oğlu olduğunu öğrendiğinde sevdiği kadın Zeyno'dan tamamen vazgeçer. Artık kendisi için sadece Haso Çocuk ve annesi Kürt Zeyno'nun var olduğunu ifade eder:

"- Benim Zeyno'yu ne kadar sevdiğimi dünyada kimse bilmez. Ben, yalnız onu sevdim, ben, yalnız onu severim. O, benim her zaman sevgilim, anam, kardeşim ve zevcem! Haso'nun anası, Haso'yu yaratan kadın! Bir aralık ayrıldık, bir aralık azap çektik. Fakat artık bir daha ayrılmayacağız. Ben muhabbet borcumu bütün ömrümle ödeyeceğim. O, ben, Haso Çocuk, artık hep beraber yaşayacağız."⁶³

Aslında Hasan bu sözleri söylerken içinden geçirdiği İstanbullu Zeyno'dur. Onu Haso'nun annesi olarak düşler. Hasan, Kürt Zeyno'yu çocuğuyla bir başına bırakıp gitmenin vicdan azabını duyar. O, hem oğlu Haso'nun, hem de Zeyno'nun kendisini affetmesini ve Haso'nun annesiyle kendisi arasında aracılık yapmasını ister. Zeyno'nun kocası Ramazan'ın Hasan'ı pusuya düşürüp ağır yaralamasıyla ölüm döşeginde yatan Hasan ancak oğlu Haso'nun hastanede kendisini ziyaret etmesi ve onun babası olduğunu kabullenmesinden sonra iyileşir.

"Kadın ve Haso Çocuk bir hafta hastanenin etrafını, iki tayf gibi dolaştılar. Hasan'ın harareti nihayet düştü ve doktorun müsaade ettiği ilk dakika Haso'yu yanına götürdüm. Ahiretten gelmişe benzeyen iskelet yüzünde öyle bir hayat ateşi tutuştu ki ben onlar birbirlerine sarılırken

62 Age., s. 236.

63 Halide Edip Adivar, *Zeyno'nun Oğlu*, Özgür, İstanbul, 2001, s. 345.

yanlarından kaçtım. Hasan'ın mucize gibi iyileşmesini, doktorlar ondan sonra çocuğun teessürüne atfettiler.”⁶⁴

Halide Edip *Handan*'da da çocuğu ailenin temel unsuru olarak vurgular. Romanda Refik Cemal yurt dışına gönderilmek istenmesine çocuğu olacağı için olumlu yaklaşmaz: “Fakat bir ay sonra çocuğum olacak, Server. Düşün, Neriman'ı bu halde nasıl bırakır giderim? Benim yavrum olacak bu çocuğu dünyada ilk kolları arasına alacak ben olmazsam olur mu Server? Neriman'ın gergin yüzü önümden geçti. Sonra yeşil yuvamız; bütün o kadar sevdiğim en küçük eşyasına kadar.”⁶⁵ Refik Cemal'de çocuğunun doğacağına ilişkin düşünceleri yuvayı daha da önemli kılar. Hatta o ‘yeşil yuvamız’ diyerek yuvayı kutsallaştırmıştır. Çocuğunun doğmasıyla mutluluğu doruk noktasına ulaşır: “Sevgili, güzel Neriman'ın kucağında sarışın pembe küçük bir şeyle, benim uzayıp gidecek, yaşayacak bir parçamla karşı karşıya gelmek, bu ne saadet! Şimdi bütün dünyada mavi gözlü, sarı saçlı küçük bir Nâzım, bir de sevgili Neriman var.”⁶⁶ Refik Cemal'in bütün dünyası Nazım ve Neriman'dan ibarettir. *Handan*'la karşılaşınca kadar da böyle devam eder. Refik Cemal'in *Handan*'la yakınlaşmasında da küçük Nazım önemli bir fonksiyon yüklenmiştir. *Handan*, akşamları Nazım'a dadılık yapar: “Artık bütün konuşmamız; Nazım güldü, Nazım elini uzattı, Nazım ayağını kaldırdıdan ibaret.”⁶⁷ *Handan*'ın Nazım'a düşkünlüğü Refik Cemal'in hoşuna gider ve daha önceden karşılaşmadığı fakat hakkında duyduklarından dolayı olumsuz bir yaklaşım içerisinde olduğu *Handan*'a karşı bu hisleri değiştirmeye başlar. Burada çocuk, duyguların olumsuzdan olumluya dönüştürülmesinde etkin bir işlev yüklenmiştir. Üstüne üstlük bu olumsuzluk *Handan*'ın Nazım'ın intiharından sorumlu tutulmasından kaynaklıdır. Ancak olumsuz durumu olumluya çeviren de yine Nazım'ın adının verildiği Refik Cemal'in oğlu,

64 Age., s.367.

65 Halide Edip Adivar, *Handan*, Atlas Kitabevi, İstanbul, ty., s. 28.

66 Age., s. 90.

67 Age., s. 91.

küçük Nazım'dır. Burada aslında siyasi hayattaki sürecin de izleri görülmektedir. Nazım, II. Abdülhamit'in yönetimini sona erdirerek II. Meşrutiyet'i ilan ettirmeye çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ihtilalcı bir gençtir. Handan'ın hocalığını yapan Nazım, Handan'a âşık olur ve evlenme teklif eder. Handan evlenme teklifini kabul etmediği için de sürgünde olduğu hapisanede kendisini asar. Küçük Nazım ise sanki ilan edilmek üzere olan II. Meşrutiyet'in habercisidir. Handan hastalık döneminde bile Nazım'la iletişim kurar. Onunla oynar. Burada aslında Handan'ın çocuklaşması da bir anlamda hürriyetin çocukluğuyla ilişkilendirilebilir. Handan toplum içinde kendine yer bulamamış eğitilmiş modern bir kadın olarak bir anlamda bilincini kaybederek varlığını hiçleştirir. Ancak bu ilan edilecek hürriyetin de habercisidir. Çünkü kadınlar ve çocuklar yeni rejimin ve paralelinde yeni toplum düzeninin özneleridir ve bu süreçte dönüşümü yüklenen toplumsal projenin baş aktörleridirler. Henüz kadınlıkla ilgili meseleler de özgürlüğe giden yolda emekleme aşamasındaki bir çocuk gibidir. Dolayısıyla bilincini kaybederek çocuklaşan Handan'ın bebek Nazım'la iletişime geçmesi de dikkate değerdir.

Aile birliğinin devamında çocuklar önemli işlevler yüklenirler. Parçalanmak üzere olan ailelerde ya da ebeveynlerin aile bütünlüğüne zarar vermeleri durumunda çocuklar devreye girerek aile kurumunun bütünlüğünü devam ettirirler. Örneğin Halide Edip'in romanlarında babalar aile bütünlüğünü bozmaya yönelik yasak aşka düştüklerinde sorumluluklarını unuturlar. *Handan*'da Refik Cemal eşinin kuzerü Handan'a âşık olur. Refik Cemal'in Handan'a duyduğu aşk, karısına ve çocuğuna ilgisinin azalmasına sebep olur. Yasak aşk aileyi parçalayıcı bir işlev yüklenir:

"Bana da ne oluyor bilmem, Server? Acayip bir şey oluyor. Şimdiye kadar sessiz ve durgun ruhum koskoca ve dehşetli dalgalarla karşıyor. Çocuğum, görevim, evim, hatta sevgili Neriman bile soldu gibi. Mutsuz ve yalnız

Handan'a karşı duyduğum acı, koparıcı, altüst edici bir acıyla didik didik oluyorum."⁶⁸

Refik Cemal hasta yatağında bakımını üstlendiği Handan'a duyduğu aşkla her şeyi unuttur. Karısı, çocukları Handan'a duyduğu aşkla anlam kazanırlar:

"Meğer Neriman, meğer çocuklarım, meğer dünya ve bütün sevgili düşüncelerim ve hayallerimin amacı hepsi Handan'dan gelen bir ışıkla o kadar çekici ve sevgili imişler! O sönerse onlar da sönecek, her şey sönecek! Sönsün ve bütün evren isterse yok olsun! Asıl ben çıldırıyorum, Server!"⁶⁹

Halide Edip *Son Eseri*'nde de yazar Feridun Hikmet, karısının eski kocası Asım'ın kız kardeşi Kamuran'a âşık olur. "Hem beklemek acısı, hem de çocuk dadılığı var. Fakat şunu söyleyeyim ki, ben çocuklarımla bir makine gibi meşgul oluyorum. Kafam başka yerde."⁷⁰ Feridun Hikmet karısı Mediha'yla severek evlenir ancak evliliklerinin ilerleyen zamanlarında Mediha'yla aralarında uçurumlar oluşur. Karı-kocanın arasındaki en büyük bağ ise çocuklarıdır. Feridun Hikmet, çocukları Nerime ve Şevket'i kendisini Mediha'ya bağlayan iki zincir olarak görür. O, tam da evliliğinden bunaldığı bir zamanda kendisine çok eskiden beri âşık olan Kâmuran'la karşılaşır ve aralarında bir aşk başlar. Bu aşkı küçük Nerime çocuk duyarlılığıyla hisseder.

"Bana, âdetle Nerime sevdiğimi sezdi ve anasından fazla o sizi kıskandı hissi geldi. Benim kalbimde sizi kendisine rakip bilen karından fazla, küçük Nerime oluyorum. Belki de bu doğru bir buluştur. Çünkü size

68 Age., s. 115.

69 Age., s. 156.

70 Halide Edip Adivar, *Son Eseri*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 72.

karşı düşkünlüğümün, alışkanlığımın bir tarafında, tıpkı Nerime'ye karşı duyduğum sonsuz acıma da vardır."⁷¹

Nerime babasına çok düşkündür ve onu hiç kimseyle paylaşmak istemez. O, Kamuran'la babası arasındaki yakınlaşmayı sezdiğinde hırçınlaşmaya başlar. Nerime, annesi Mediha'nın evliliğine karşı umursamazlığına karşılık adeta ailesinin dağılmasını önlemek amacıyla koruyucu görevini üstlenmiştir. Mediha ilk evliliğini de kolay bir şekilde bitirmiştir. İlk eşi Asım'la evlilikleri devam etmezken ikinci evliliğini Feridun Hikmet'le yapar. İlk evliliğini bitirme sebebi kocasına duyduğu aşkın bitmesidir. Mediha, Feridun Hikmet'e karşı da ilgisini kaybetmiştir. Bu evliliğin bitmemesinin tek nedeni çocuklardır. Nerime çocuksu duyarlılığıyla babasıyla arasına yabancı bir kadın girmesine izin vermek istemez. Feridun Hikmet de kızının Kamuran'ı kskandığını fark eder. Hatta Nerime, Kamuran'ın ölmesini isteyecek derecede babasını kıskanmaktadır. Kamuran'ın hastalandığını öğrendiğinde:

"- Baba, Kamuran Hanım çok mu hasta?

- Evet.

- Ölecek mi?

Bana adeta sesinde ümit var gibi geldi."⁷²

Nerime'nin üslubundan Kamuran'ın ölmesini istediği anlaşılmaktadır. Feridun Hikmet ise bir yandan Kamuran'a âşıktır, diğer taraftan da kızını üzmemek istemez. Yaşadığı bu ıstırap onun bilinçaltını da etkiler ve rüyasında kızını gelin olurken görür. Nerime duvağın altında gözlerini babasından saklamaya çalışır:

" 'Duvağını kaldır!' diyorum, eliyle daha sıkı yüzüne örtüyor. 'Nerime, bana darıldı mı?' diyorum ve omuzlarından yakalıyorum. Fakat yüzümü yüzüne yaklaştı-

71 Age., s. 81.

72 Age., s. 68.

rınca arkasındaki Kamuran olduğunu görüyorum. Birdenbire silkiniyor ve elimden kayıyor.”⁷³

Feridun Hikmet’in rüyasında iki kahramanın birbirine dönüşmesi bilinçaltında devam eden Kamuran-Nerime çatışmasındaki çözümsüzlüğü göstermektedir. Birinin kalbini kazanması, diğerini kaybetmesi demektir ve o ikisini de kaybetmek istemez. Ancak Nerime’nin bu çatışmada daha ağır bastığı görülmektedir: “Bana yabancı gelen kendi sesim: ‘Nerime olmasaydı... Nerime olmasaydı!’ diye inlediğini duydum.”⁷⁴ Aslında burada ilginç olan nokta Feridun Hikmet’in yasak aşkıdan dolayı yaşadığı iç çatışmada karısı Mediha ya da oğlu Şevket’i bu çatışmaya dâhil etmemesidir. Çatışmanın kız çocuğu üzerinden yaşanması da dikkat çekicidir:

“Geçmiş bağları kopar; Kamuran’la yepyeni bir hayata başla. Gerçi zaman zaman pişman olacaksın, acı duyacaksın, fakat bedava saadet insan için mukadder değil. Mademki insan iki yönlü bir ömür süremez, mademki sen hem Mediha’nın kocası, hem Kamuran’ın âşığı olamazsın...’ diyor. Bununla beraber yine aynı kalbin bir tarafından dinmeyen bir sızı var! ‘Nerime ne olacak?’”⁷⁵

Halit Ziya da *Kırk Hayatlar*’da yasak aşk yüzünden parçalanma düzeyine gelen bir ailenin yaşadıklarını anlatır. Ömer Behiç genç bir dâhiliye uzmanıdır. Onun için en büyük mutluluk karısı ve çocuklarıyla geçirdiği saatlerdir. Ömer Behiç karısı Vedide’ye çok düşkündür. Onun için mutluluk kansında toplanmıştır:

“- Oh! Sen, sen!.. dedi; Yaşamının asıl mutluluğu, biricik mutluluğu...

- Selma ile Leyla’yı unutuyor musun?..

73 Age., s. 141.

74 Age., s. 149.

75 Age., s. 156.

O birden karşılık verdi:

- Lakin onlar, onlar da sen! Onlar bence senden başka senden başka bir şey değil ki... Senin varlığından (kopup) ayrılmış, senin ruhundan çıkmış, senin soluğunla büyümüş şeyler! Onları daha çok senin çocukların oldukları için seviyorum."⁷⁶

Ömer Behiç için bir diğer mutluluk da eşi ve çocuklarıyla yaşayabilecekleri kendilerine ait bir evdir.

"Üçüncü çocuğa ikisi de karşıydılar. Onların üçüncü çocukları evleri olacaktı. Yaşamının mutluluğu, emellerinin gerçekleşmesi için bir bu kalmıştı.

İkisi de sekiz yıl bu ev düşlemesine gebe olmuşlar, onu ruhlarının dölyatağında sekiz yıl beslemişlerdi."⁷⁷

Ömer Behiç için ev sığınılan bir mutluluk mekânıdır. O akşama kadar onlarca kırık hayatla karşılaşır. Onları tedavi etmeye çalışır. Ancak hastalarından kalan birkaç saatini evinde geçirmek ister: "Evi (genel) hayat ile onun kendi hayatı arasında öyle bir ayırım çizgisi olacaktı ki birinin sefillikleri, elemeleri, acıları öbürünün neşe ve saadetini, rahatını ve sessizliğini, katıksızlığını ve tertemizliğini gelip incitemeyecekti."⁷⁸ Ömer Behiç gün boyu dinlediği insanların acıları karşısında ilaç olarak eşi, çocukları ve evini görür: "- İşte, derdi; o ilaç sizler; sen, çocuklar ve ev..."⁷⁹ Aslında *Kırık Hayatlar* baştan sona bir evin kuruluşu, çökmeye başlaması ve son anda çökmekten kurtulmasının anlatıldığı bir süreçtir. Burada bir başka unsur ise evin hasta ve küçük çocuğu Leyla'dır. Romanda Ömer Behiç'in Sahire Hanım'ın küçük kızı Neyyir'le yasak ilişkiye girmesiyle Leyla'nın hastalığı ortaya çıkmaya başlar ve Ömer Behiç evinden uzaklaşmaya başladıkça

76 Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, İnkılâp, İstanbul, s. 16.

77 Age., s. 18-19.

78 Age., s. 25.

79 Age., s. 26.

Leyla'nın hastalığı şiddetlenir. Menenjit olan küçük Leyla sanki babasının yasak aşkını hissediyor gibidir. Ve babasının başında beklemesini istemez. Leyla'nın hastalığı ve kendisine karşı soğuk tavrı Ömer Behiç'in bir iç çatışma yaşamasına ve yaptığı hatanın aile hayatında yol açtığı felaketleri fark etmesine neden olur. Nitekim Neyyir'in Mısırlı zengin bir adamla evleneceğini öğrendiğinde Ömer Behiç'in bu duruma katlanamayacağını ifade etmesiyle Neyyir: "-Lakin eşiniz, çocuklarınız, eviniz... Ben size bunlardan hiç söz ettim mi? Onları size karşı bir silah çeşidinden kullanmaya gerek gördüm mü?..."⁸⁰ Neyyir'in bu sözleri Ömer Behiç'in kendi kendisinden iğrenmesine sebep olur. "Ömer Behiç karşılık vermedi. Dudakları titriyordu. Neyyir'in ağzından sayılan şeylerin arasında Leyla'yı gördü. Çocuk belki hâlâ ateşler içinde yanıyorken kendisi buradaydı... Kendi kendisinden iğrendi."⁸¹ Romanda Leyla'nın hastalanmasıyla Ömer Behiç'in ahlaki değerlerini kaybetmeye başlaması paralel gider. Aslında asıl hasta olan Ömer Behiç'in bizzat kendisidir. O, Osmanlı toplumunda Tanzimat'la birlikte başlayan aşırı Batılılaşma ya da toplumsal hayattaki yozlaşmanın kurbanıdır. *Kırık Hayatlar*'da Ömer Behiç'in dönüşümü Leyla'nın ölümüyle gerçekleşir.

Bu dönem romanlarında dikkatleri çeken bir başka unsur çocuksuz ailelerin dağılmasının daha kolay olmasıdır. Ancak 19. yüzyılın son yıllarında aktif olarak edebî hayat içerisinde görünmeye başlayan Fatma Aliye, Emine Semiye gibi aydın Osmanlı kadın yazarları da kadınlıkla ilgili meseleleri vurgulamak için çocuksuzluğu poligamiye yol açan bir unsur olarak ele almışlardır. Örneğin Fatma Aliye Hanım'ın *Muhadarat* isimli romanında Fazıla, Remzi'yle iki yıldır devam eden evliliklerinde çocuğunun olmaması üzerine Remzi'ye odalık almayı çözüm yolu olarak görür. İlk cariyenin çocuğunun olmaması üzerine ikinci cariyenin de odalık yapılmasına izin verir. Ancak onun da çocuğu olmayınca kusurun Remzi'de olduğu anlaşılır. Remzi

80 Age., s. 306.

81 Age., s. 306.

bir başka kadınla evlenmek istediğinde Fazıla buna izin vermez. Çünkü bundan öncekilere çocuk için izin verirken artık böyle bir durumu kabullenmesi kadınlık gururunu yaralayacaktır. Emine Semiye'nin *Sefalet* isimli romanında da Ruhi Bey ikinci evliliğini çocukları olmadığı için Zümrüt Hanım'ın izniyle yapar. Sabite'nin doğumu ardından Bihterin'i boşar. Görüldüğü üzere poligami modern romanda sadece çocuğun olmaması hâlinde önerilen bir çözümdür. Bu durum aslında Osmanlı toplum yapısının da romana yansımasıdır. Oryantalistlerin söyleyişiyle poligami Osmanlı toplumunda yaygın bir evlilik biçimi değildir. Kadının hasta olması ya da çocuğunun olmaması durumunda gerçekleştirilir. Bunun haricindekiler ise toplumsal hayatta onaylanmaz. Bunun en güzel örneği yine *Muhadarat*'ta Remzi'nin ikinci kez evlenme isteğine Fazıla'nın karşı çıkması ve intihar etmek istemesi en güzel cevaptır. Nitekim Fazıla intiharı da dinî anlayışıyla örtüşmediği için gerçekleştirmez, kendisini cariyeye olarak satar ve Beyrut'ta bir ailenin yanına halayık olarak girer.

Halide Edip de çocuksuzluğu ailenin dağılmasını kolaylaştırıcı bir unsur olarak görür. *Seviye Talip*'te Seviye, Talip Bey'le evlenir. On iki yıl süren evliliklerinde Seviye kocasının kişiliğinin kendisine yetmediğini fark eder ve müzik hocası Cemal'e âşık olur. Çocuklarının olmaması da Seviye'nin evliliklerini bitirmesini kolaylaştırıcı bir etken olur.

"Fakat bir gün, bu uzun uykudan uyandı, kocasının kişiliği onu yaşatmak için yetmiyordu. Bununla beraber, kim bilir, ne seçkin hayallerinin, güvenlerinin yıkıldığını görmüştü; fazla olarak onu, kendinden aşağı olan ve mutlu kılamayan bir adama bağlayacak bir çocuk da yoktu."⁸²

Fahir'in Seviye'ye duyduğu aşk gittikçe şiddetlenir ve ruhi bir bunalıma girer. Seviye bu durumun Fahir'in Numan'ın karısına duyduğu aşktan kaynaklandığını zanneder. Ve onunla yaptığı

82 Halide Edip Adivar, *Seviye Talip*, s. 45.

konuşmada kendi yaşadıkları üzerinden Fahir'in durumuna göndermede bulunur: "-Nasıl bilmem? Benim -gözü ile yerde oynayan Hikmet'i süzerek- birtakım kutsal bağlarım yoktu. Yani Talip Bey'den ayrılmaya kendimi vicdanen haklı buluyordum. Sonra Cemal evli değildi."⁸³ Seviye'nin söylediklerinden çocuğunun olması durumunda Talip Bey'i terk etmeyeceği anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere Halide Edip *Handan*'da aileyi 'yeşil yuva' olarak nitelendirerek kutsallaştırırken *Seviye Talip*'te de çocuğu kutsal bir bağ olarak görür. Halide Edip aileye kutsallık vasfını verirken aslında bir adım ötesinde vatani kutsallaştırmıştır: "Bir kadın evvela Osmanlı, bir vatanperverdir... Vatanın hukuku kadınlık hukukundan bin kat mühim ve muhteremdir, onun için kadınlar bugün hukukumuz diye haykırırken bunu kendileri için değil, vatana yetiştirecekleri evlada lâzım olan terbiyeyi verebilmek için olduğunu der-hâtır etmelidirler..."⁸⁴ Görüldüğü üzere Halide Edip kadın haklarını devletin hukukundan önemli görmez ve kadınlık hukukunu çocukla bağdaştırır. Kadın aydınlanması çocuğuna vereceği iyi eğitim noktasında önem kazanır. Nitekim *Seviye Talip*'te Macide'nin eğitim sürecinde çocuğunu bile görmezden gelmesi ilgi çekicidir. Macide yeterli eğitim seviyesine ulaşmadan kocasının ve oğlunun karşısına çıkmaz.

Zeyno'nun Oğlu'nda da Zeyno çocuksuz bir hayata tahammül edemez. Evliliklerinin henüz sekizinci ayında kocası Muhsin Bey'e duyduğu aşk önemini kaybetmeye başlar:

"Çocuksuz bir hayata mahkûmiyetin acılığını, bu sabahki kadar, henüz duymamıştı. Zihni hep böyle yanan yanağa kollarının arasında taşıyacağı bir çocuğun vereceği muhayyel zevkin peşinde koşuyordu. Çocuk hasretinden başka içinde bir emel yoktu. Şüphesiz,

83 Age., s. 71.

84 Bkz. Ayşe Durakbaşı, "Cumhuriyet Dönemi'nde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu", *Tarih ve Toplum*, S. 51, 1988, s. 167.

Muhsin Bey'i hâlâ seviyordu. Fakat çocuksuz ve uzun bir hayatta o, manasız bir gölge gibi kalacaktı."⁸⁵

Halide Edip tıpkı kadınlık hukukunu vatanın hukukuna hizmetle yüceleştirdiği gibi bireysel aşkı da aile hatta makro düzeyde vatanseverlikle özdeşleştirir. Zeyno evlilikte en önemli unsur olarak çocuğu görmektedir. Aşk ise ikinci planda kalmıştır. Sadece aşk değil çocuk haricindeki diğer sevgiler de geride kalmıştır. Babası Asım Bey'e yazdığı mektupta çocuğun kendisi için önemini şöyle anlatır:

"Ben, senin elini yirmi sekiz sene tutarak yürüdüm. Sonra elimde daha küçük, daha yeni, beni atiye götürecek, gönlümün içini boşaltıp alacak yeni bir şey bekledim. Sana söylemedim ama, bu beklediğim şeyin çocuk olduğunu tabî bilirsin, değil mi? Bu ümidim, yavaş yavaş şimdi ölüyor. Ellerim muhayyel bir çocuğu tutmak için o kadar hevesle ileri atıldı ki, senin elini bilmeyerek bıraktı."⁸⁶

Zeyno, Hasan'a duyduğu büyük aşk nedeniyle çok acı çekmiştir. O, Hasan'la birbirlerine duydukları büyük aşktaki çözümsüzlük nedeniyle gelecekte birlikte bir hayatı kuramayacaklarının farkındadır. Bu sebeple her ikisi de çok acı çekmelerine rağmen ayrılığı kabullenirler. Zeyno'nun geleceğe ait en büyük umudu ise Hasan'ın yerini doldurabilecek bir çocuktur. O bir erkeğe duyduğu aşktaki çözümsüzlüğü bir başka evlilikten sahip olabileceği çocuk aşkına dönüştürerek çözümlemeye çalışmıştır. Babasına duyduğu derin sevgi de bu noktada önemini kaybetmiş ve Muhsin Bey'le tanıştıktan kısa bir süre sonra evlenmiştir. Görüldüğü üzere Halide Edip aileyi daha geniş anlamıyla vatan sevgisini çocuklarla kurgulamıştır. Çocuksuz bir evlilik ona göre gölge mahiyetinde gerçeklik düzlemine oturamamış bir evlilihtir. Nitekim Hasan'ın

85 Halide Edip Adivar, *Zeyno'nun Oğlu*, s. 192.

86 Age., s. 244.

Diyarbakır'daki sevgilisi Kürt Zeyno hayatı pahasına gayrimeşru çocuğunu dünyaya getirmiştir.

"Belki bu çocuğun oynayışı onda korkusuna galebe çalmak, bu çocuk için düşünmek ihtiyacını tabîi olarak uyandırdı. Orada, ta *canında* Hasan'ın çocuğu ona: 'Anne, ben buradayım!' diyor gibiydi. Ona harikulâde bir kuvvet, manevî bir mukavemet veren bu yeni hayat, aynı zamanda uyandırdığı, şefkat ve heyecanla onu dünyanın felâketine karşı müdafaa gibiydi." ⁸⁷

Zeyno'nun hamile olduğunu öğrendiğinde eski nişanlısı Selman karargâhı basarak Hasan'ı öldürmeye çalışır. Sonrasında Zeyno'nun teyzesinin oğlu karargâhta çavuş olan ve baskında Selman'la birlikte hareket eden Haso Çavuş kaçmayı başarır ve adını Ramazan olarak değiştirerek Kürt Zeyno ile evlenir. Ancak Haso'nun kendi çocuğu olmadığını anladığında hem Zeyno'ya, hem de Haso'ya eziyet etmeye başlar. Zeyno tüm bunlara oğlu Haso için katlanır. Görüldüğü üzere hem İstanbullu Zeyno hem de Diyarbakırlı Zeyno için çocuk, hayatları pahasına önemlidir. Kürt Zeyno için Haso hayatından daha kıymetliyken İstanbullu Zeyno çocuksuzluğu nedeniyle yaşama sevincini kaybetmeye başlar. Yine Hasan'ın ilk kansı Azize'nin de hayatı pahasına çocuğunu doğurması oldukça dikkat çekicidir. Halide Edip *Handan*'da da çocuksuz bir kadın olan Handan'ın ağzından kadın-çocuk ilişkisini şöyle dile getirir:

"-Refik Bey, insanın yalnız kendisinin olacak şeyi ancak bir çocuk olabilir. Ne diyorum? İnsan değil, kadının demeli. Çünkü her erkeğin berim dediği ve yalnız onun olan bir anası, kız kardeşi, sevgilisi, bir kadını vardır. Kadının öyle değildir. Hiç bir kadının 'berim' diyebileceği bir erkek yoktur, yalnız çocuğu müstesna.

Ve çocuğu özellikle bir kişilik almadan onundur. Sonra çocuğunun çocuğu, hep çocuklar!”⁸⁸

Halit Ziya’nın romanlarında da çocuklarla ilgili dikkat çekici ayrıntılar vardır. Onun romanlarında çocuklar aile bütünlüğünün devamında önemliyken diğer yandan da çocuksuzluk eleştirel bir bakışla verilir. Örneğin *Kırık Hayatlar*’da Andelip Bacı’nın çocuğu olmadığı için kocası onu boşar: “-Ben sana bir şey söyleyeyim mi, demişti; ben asıl çoluk çocuk sahibi olmak için evlendim. Serin çocuk doğuracağı yok. Ya bırakırsın, üstüne evlenirim, ya da...”⁸⁹ Andelip kuma gelmesini istemediği için kocasından boşanır ancak sonrasında kocasından boşandığına pişman olur. Görüldüğü üzere Halit Ziya, Fatma Aliye ve Emine Semiye çocuğun olmadığı durumlarda poligamiyi bir alternatif olarak sunarlar. Bu durum hem kadın hem de erkek yazarların ortak fikirlere sahip olduğunu da göstermektedir.

Kırık Hayatlar’da çocukları olmayan bir diğer çift Ömer Behiç’in kız kardeşi Müveddet Hanım’la eşi Şefik Bey’dir. Onlar çocuklarının olmamasını sorun etmezler. Ancak onların çocuksuz olması bencil olmalarını da beraberinde getirmiştir. Ömer Behiç bu çift için şöyle düşünür: “Onlarda bir de derin, ancak kendilerini düşünen bir berlik-bencilik bulmuştu. Evlilik hayatları çocuksuz geçmişti. Birbirlerine o kadar yetiyorlardı ki bu verimsiz-meyvesiz evlilikten hoşnut gibiydiler.”⁹⁰ Ömer Behiç bu çiftten gelen mektuplardan dahi bir yabancılik sezer. Müveddet Hanım’ın bu bencilliği romanda sık sık karşımıza çıkar. Hatta Leyla’nın hastalığının arttığı dönemlerde kendine yaptırdığı evin inşaatına gitmek ister.

“-Siz gene yapıya mı gidiyorsunuz?..

O sadece:

88 Halide Edip Adivar, *Handan*, s. 91.

89 Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, s. 39.

90 Age., s. 86.

- Evet, dedi; Selma'yı da götürüyorum. Çocuk bu gürültünün içinde bulunmasın.

Sonra göğüs geçirerek ekledi:

- Ne olurdu, şimdiye kadar yapı bitmiş olsaydı da, ben de buraya geçmiş olsaydım. Sanki Leyla'nın hastalığı benden gelme bir uğursuzluğa bağlanacak diye korkuyorum."⁹¹

Müveddet Harum'ın gelişiyile evin içindeki saadet yavaş yavaş kaybolmaya başlar. Onun hedefinde Vedide vardır ve her fırsatta onu iğnelemekten çekinmez. Romanda Müveddet Harum'ın çocuksuz olması, sanki eve huzursuzluk vermektedir. O da bunun farkındadır ve bir an önce inşaat hâlindeki evinin bitmesini ister.

AİLE-KIŞLA İKİLEMİNDE ÇOCUKLAR

Çocuk-aile ilişkisi içerisinde dikkat çeken noktalardan birisi de kışlanın ailenin yerine geçmesidir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde vatanın kurtuluşuna aile-okul-asker birlikteliği etrafında ümit beslenmektedir. Böylece ailede başlayan millî bilinç okulla sistemleştirilecek ve vatanın savunmasında aile-okul-asker birlikteliğiyle istenilen hedefe ulaşılabacaktır. Burada ailenin ve okulun kışlanın küçük örnekleme olduğu da dikkatleri çekmektedir. Örneğin *Çalılıkuşu*'nda Feride'nin ailesinin dağılmasıyla ona aile olarak kışlanın kapıları açılmıştır. Romanda küçük yaşta annesini kaybeden Feride askerî kışlada binbaşı olan babasının denetiminde bir süre kalır. Nizamettin Bey kansı hastayken Feride'yi köylerden birinde bulunan Fatma adlı kimsesiz ve çocuğunu yeni kaybetmiş bir Arap kadına emanet eder. Bu sebeple Feride ilk yıllarda bir çöl çocuğu gibi büyür. Babası süvari binbaşı Nizamettin Bey ise Diyarbakır, Musul, Bağdat, Kerbela gibi yerlerde üst üste bir seneden fazla kalmamıştır. Dolayısıyla annesinin ölümünden sonra babasının emir eri Hüseyin, Feride ile ilgilenir. "Fatma'nın

91 Age., s. 360.

bahçesine, kırlarına bedel; Hüseyin, beni kışlaya asker içine alıstırmıştı.”⁹² Feride’nin ilk yetişme devresinin kışlada olması ilginçtir. Sonrasında Feride, Doktor Hayrullah Bey’in yanında kışlada öğretmenlik mesleğinden hemşireliğe geçerek yaralı Türk askerlerinin tedavisine yardım eder. Burada Feride’nin vatana hizmet fikri çocukluğundan itibaren asker bir babanın kızı olarak şekillenmeye başlamıştır. Feride’nin aile terbiyesi almaması onun hoyrat bir kişiliğe sahip olmasına yol açmıştır. “Çocukluğumda bana hoyrat derlerdi. Galiba hakları da vardı. Kiminle oynarsam canırı yakar bağırırdım. Bu huy, herhalde Hüseyin’le oynadığım oyunlardan kalma bir şey olacak.”⁹³ Onun kişiliği üzerinde kışlada aldığı askerî terbiye çok etkili olmuştur. Böylelikle askerî eğitimle ilk çocukluk döneminde karşılaşan Feride’de vatan ve vatana ait değerlerle ilgili bir farkındalık oluşmaya başlamıştır. Böylece Feride bireysel hayatında karşısına çıkan ilk engelde Anadolu’ya sığınarak vatanla ilgili çocukluktan itibaren oluşmaya başlayan farkındalıkları uygulamaya geçirir. Feride’nin kışlada annesi ve babasının ilgisinden uzakta yetişmesi güçlü bir kişiliğe sahip olmasını beraberinde getirmiştir. “Başka çocuklar gibi karanlık ve yalnızlıktan korkmazdım.”⁹⁴ Böylece asker gibi yetişen Feride Anadolu’nun karanlıklarına da korkusuzca giderek, cehalet karanlığındaki Anadolu çocuklarına ışık olmuştur.

Osmanlı Devleti’nde modernleşme dönemiyle birlikte çocuğun aile içindeki konumu değişmiş ve ailenin devamında çocuklar önemli fonksiyonlar yüklenmişlerdir. Millîleşme sürecinde Osmanlı Devleti’nin parçalanmasıyla paralel olarak ailede de küçülme meydana gelmiştir. Artık farklı etnik grupları bir arada barındıran büyük konaktaki aileler yerine çekirdek aile modeli Türk edebiyatında karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla küçülen ailede çocuğa yönelik ilgi artmış ve kurulacak millî devletin yapıtaşı olarak aile önemsenmiştir. Ailenin sağlam temeller üzerinde devam etmesi

92 Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*, 44. bs., İnkılâp, İstanbul, s. 10.

93 Age., s. 10.

94 Age., s. 15.

de devletin geleceğinin teminatı olarak görülmüştür. İlginç olan nokta ise çocukların aile kurumuna gelebilecek herhangi bir zararda büyük bir sorumlulukla ebeveynlerine görevlerini hatırlatarak ailenin devamını sağlamaya çalışmalarıdır. Romanlarda müstakbel vatandaşlar adeta ailenin hamiliğini üstlenmişlerdir. Buradan da anlaşılıyor ki millî devlete geçiş sürecinde çocuklara büyük sorumluluklar yüklenerek, onlara gelecekte de güvenmek istenilmektedir. Böylelikle ailesini koruyabilen çocuklar, yetişkin olduklarında ülkelerini de koruyabileceklerdir.

MİLLÎLEŞME SÜRECİNDE ÇOCUK EĞİTİMİ

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıldan itibaren başlayan gerileme sürecini durdurabilmek için askerî kurumların iyileştirilmesi çalışmaları başlamıştır. Ancak askerî alanda yapılan iyileştirmelerin yeterli olamayacağı düşünülerek sivil eğitimde de yeniliklere gidilmiştir. Yeniden yapılanma dönemi olarak nitelendirilen Tanzimat Dönemi'nde ise modernleşme bir amaç olarak görülmüş ve bu amacın gerçekleştirilebilmesi için de eğitimin en etkili yollardan birisi olduğuna inanılmıştır. Bu sebeple modernleşme politikaları içinde eğitim öncelikli bir yere sahip olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde geleneksel eğitim politikaları içerisinde asker, saray hizmetlileri ve üst düzey yönetici yetiştirme amacıyla eğitim verilmekteydi. Ersoy Taşdemirci geleneksel dönemde Osmanlılarda eğitimin, bir kamu hizmeti niteliğinde devlet görevi olmadığını, devletin sadece yöneticilerin, saray hizmetlilerinin ve savaşçı sınıfın (askerin) eğitimini kendine görev olarak üstlendiğini belirtir.⁹⁵ Modernleşme döneminde artık memur ve halk eğitimini de devlet üstlenmiştir. Geleneksel eğitim sistemi içerisinde sıbyan mekteplerinin vakıf desteğiyle devam etmesi ve bu mekteplerde dinî bir eğitimin verilmesi reform çalışmalarını hızlandırmıştır.

95 Ersoy Taşdemirci, *Türk Eğitim Tarihi*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2010, s. 34.

Sıbyan mekteplerinin devlet kontrolüne alınması çocuğun devlet kontrolüne geçtiğini düşündürmektedir.

Modernleşmenin bir getirisi olarak çocukluk kavramının ortaya çıkması, çocuğun eğitime de özel bir önem verilmesini beraberinde getirir. Bu bir anlamda Tanzimat Dönemi'nde modernleşme politikalarının getirisi olarak sıbyan mekteplerinin devletin denetimi altına alınmasını da açıklamaktadır. Çünkü çocuğun ayrı bir sınıf olarak belirginleşmesi devletin bu sınıf üzerinden de politikaları yürütmesinin yolunu açmıştır. Eğitim de bu politikanın yürütülebileceği en etkili alandır. Bu sebeple 19. yüzyıldan itibaren eğitim kurumlarının neredeyse tamamı devlet destekli olarak devam etmiştir.

Modernizmin getirilerinden biri de çocuğun geleceğin teminatı olarak görülmesidir. Bu sebeple çocuğun yetiştirilmesi ve eğitimi önem kazanmıştır. Osmanlı Devleti de Batılılaşma döneminde bu anlayışla hareket etmiş ve çocuk eğitimi önemsemiştir. Dönemin aydın kadın yazarlarından Nigar Hanım da çocuğun eğitimiyle toplumsal hayatın düzeleceğini söyler. 18 Ağustos 1889 tarihli günlüğünde Şair Nigar Hanım'ın yazdıklarını Alain Duben ve Cem Behar şöyle aktarmaktadır: "Âlemin halini düzeltmek, insanları sulh ve selâmet içinde yaşatmak isteniyorsa çocukların terbiyesine emek vermek gerekir... Çocuğun değerli bir insan olabilmesi tahsil ve terbiyesine bağlıdır."⁹⁶ Osmanlı aydınları köklü bir değişimin gerçekleşmesi için eğitimin gerekliliğinin farkındadırlar. Öncelikle birinci aşamada devletin parçalanmasını önlemeye yönelik askerî tedbirler alınmakla birlikte, ikinci aşamada devletin devamını sağlamaya yönelik askerî eğitim kurumları açılmış, sonrasında da sivil eğitim üzerinde durulmuştur. Böylece devlet teşkilatlarında da modernleşme çabaları eğitimle hızlandırılmıştır.

96 Bkz. Alain Duben, Cem Behar, *İstanbul Haneleri*, s. 247.

MODERNLEŞMEDE İLK BASAMAK ANNELERİN EĞİTİMİ

Osmanlı Devleti'nde Batılılaşmanın önündeki en büyük engellerden birisi de kadınlardır. Çünkü kadınlar ev içi yaşamlarıyla değişime kapalıdır, dolayısıyla geleneğin temsili ve korunmasında etkindirler. Gelecek neslin emanetçileri olarak çocukların öncelikle ailede aldığı eğitimden annelerin sorumlu olması da modernleşmenin gerçekleşmesinde önemli bir sorun olarak görülmüştür. Bu sebeple ilk aşamada kadın eğitimi önem kazanmıştır. Çünkü aydınlara göre kadının eğitilmesi tüm toplumun eğitilmesi demektir. Tanzimat Döneminin aydın yazarlarından Şemsettin Sami kadın eğitiminin niteliğini şöyle açıklar:

“Kadınların terbiyesinin ehemmiyetini meydana koyacak daha iki sebep vardır: Biri kadınların küre-i arz ahalisinin nısfı bulundukları münasebetle, bunların terbiyesiyle nevi beşerin yarısının terbiye olunacağı; ve diğeri kadınların âdeta insan fabrikası hükmünde olmasıyla ve insanlar onlar tarafından dünyaya getirilip, onlar tarafından terbiye olundukları münasebetle, kadınların terbiyesi evlâtlarına geçeceğinden, kadınların terbiye olunmasıyla, istikbal için bütün nevi beşerin terbiye edilmiş olacağı maddesidir.”⁹⁷

Şemsettin Sami'nin de belirttiği gibi kadının eğitimi toplumsal dinamiklerin değişiminde önemlidir. Çünkü kadın annelik vasfı nedeniyle hem erkek hem de kız çocukların eğitimini resmî eğitim sürecine kadar birebir yüklenmektedir. Bu sebeple kadının modern eğitim sistemi içerisinde eğitilmesiyle toplumsal dinamiklerin değişimi gerçekleşecektir. Kadınların ev içi hayat yaşamaları beraberinde geleneğin temsilcisi olmalarını getirmiştir. Dolayısıyla modernleşmeye aile düzeyinde direniş annelerle ger-

97 Şemsettin Sami, *Kadınlar*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1879, s. 22.

çekleşmekteydi: "Toplum hayatının Batılı ölçüler içinde yeniden tanzimi kabul edilince, bu gelişmeye direnen veya gerektiği şekilde hızla Avrupalılaşacağından emin olunamayan geleneksel kadının gücü bir biçimde kırılmak istenmiştir."⁹⁸ Kadınların geleneğe direnişinin kırılması ise öncelikle modern eğitimle yetişmeleriyle mümkündür. Bunun için de dönem içinde kadın ve kadın eğitimi modernleşmenin başlıca meselelerinden birisi olmuştur.

Dönemin aydın kadın yazarlarından Emine Semiye de benzer bir yaklaşımla makalelerinde öncelikle kadınların eğitimi üzerinde durmuştur. Yazarın bunu yaparken hedefi, kadınların annelik vazifelerini en iyi şekilde yerine getirebilmeleri için çocuk terbiyesi özellikle de kız çocuklarının terbiyesi konusunda bilgilendirilmeleridir. *Selanik Hatıraları*'nda Selanik'teki sıbyan mektebinin tevzii esnasında verdiği bir nutukta öncelikle kız çocuklarına yönelik eğitimin önemi üzerinde durur:

"Çocukların ilk terbiyetgâhı validelerin aguş-ı şefkati olduğu nazar-ı dikkate alınınca inas mekteplerinin ne derece mühim bir vazife ile mükellef bulunduğu taayyün eder. Herkes bilir ki iyi tahsil görmüş, güzel terbiye almış bir validenin evladı elbette memduh ve makbul olur. Bina-yı âliyye ol emirde çocukların ilk muallimi mürebbi-i tabiileri bulunan validelerin hüsn-i talim ve terbiyelerine sarf-ı mukadderat icap eder."⁹⁹

Emine Semiye edebî eserlerinde de annelerin eğitiminin çocuk eğitiminde ne kadar önemli olduğunu sık sık vurgulamıştır. *Muallime*'de¹⁰⁰ kadınların eğitimini de vurgulayan bir konu olarak

98 Nevin Meriç, *Âdâb-ı Muâşeret: Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927)*, Kapı Yay., İstanbul 2005, s. 195.

99 Emine Semiye, *Selanik Hatıraları*, Millî Kütüphane, Yz. A 4296, 06 MK. Yz. A 3368, s. 1-2. (3 Eylül 1312/15 Eylül 1896 tarihli ve 7 numaralı *Mütalaa* gazetesinin 'Hanımlara Mahsus Kısmı').

100 Emine Semiye, *Muallime*, *Hanım Kızlara Mahsus Gazete*, S. 143-146, 21 Kânunuevvel 1316/3 Ocak 1901-25 Kânunusani 1316/7 Şubat 1901. Devamı *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 99/301-109/311, 15 Şubat 1316/ 28 Şubat 1901-2 Mayıs 1317/15 Mayıs 1901; Millî Kütüphane, O6 MK. Yz. A 4583.

eğitimsiz annelerin çocuklarını eğitemeyecekleri üzerinde durulur. *Muallime'*de Saadet Harum üvey anne elinde büyümüş, eğitimsiz bir kadındır. Cahil bir kadın olan Saadet, kızı Refah'a da iyi bir terbiye vermeyi başaramaz. Yabancı sütanne ve dadılar elinde büyüyen Refah'ın yaramazlıkları her geçen gün daha da artar. Mahsul Bey ve Saadet Harum, Refah'ın yaramazlıklarına sadece gülmekle yetinirler. Bihbude ise Refah'a yaptığı yanlışlar karşı-

Emine Semiye Hanım'ın Ordu'da Kız Muallim Mektebinde edebiyat öğretmenliği yaparken bir fotoğrafı.

sında ders almasını sağlayacak cezalar verir. Bunu yaparken de İslam'ın emir ve yasaklarını anlatarak Refah'ın eğitiminde dinin önemli bir fonksiyon yüklenmesini sağlar. Romanda Macit Bey'in eşi de eğitimsiz, cahil bir kadındır. Bu sebeple Macit Bey de çocuklarını eğitimli bir kız olan Bihbude'nin ellerine bırakır.

Osmanlı'da Batılılaşmayla birlikte kız çocuklarının eğitimine öncelikle babalar önem vermiştir. Çünkü çeşitli vesilelerle bir şekilde Batı'yla tanışmış babalar, toplumsal dönüşümün kız çocuklarıyla gerçekleşeceğinin farkına varmışlardır ve

geleneğin güçlü koruyucuları olarak nitelendirilen annelerinden kızlarını uzaklaştırarak kendi kontrollerine almışlardır. Bu sebeple modernleşme döneminde kız çocukları, babalarının desteğiyle modern hayatın gerekliliklerine hazırlanmışlardır. Bu da ilk aşamada eğitimle gerçekleşmiştir. Bunun ilk önemli örneklerinden birisi Osmanlı döneminin ünlü devlet adamlarından Ahmet Cevdet Paşa ve kızlarıdır. Ahmet Cevdet Paşa kızları Fatma Aliye ve Emine Semiye Hanım'ın eğitimli aydın kadınlar olması için

bütün imkânlarını seferber etmiştir. Hatta oğlu Ali Sedat'la birlikte kızlarının fen eğitimini sağlayabilmek için evinde bir kimya laboratuvarı bile kurduarmıştır. Özellikle büyük kızı Fatma Aliye Hanım'ın yetişmesinde önemli katkıları olan Cevdet Paşa bizzat kızına tarih, dinler tarihi, felsefe gibi dersler vermiş hatta Fatma Aliye sonrasında bu dersleri *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* isimli kitabında toplamıştır. Öyle ki Fatma Aliye bu durumu romanlarına da yansıtmıştır. Onun romanlarında babaların bizzat kızlarının eğitimiyle uğraştıkları görülmektedir. Örneğin *Udi*'de¹⁰¹ Nazım Bey kızının eğitimiyle ilgilenir. Bedia'nın müziğe olan yeteneğini fark ederek ona bağlama çalmasını öğretir. Daha sonra Bedia'nın ut çalma isteği üzerine kızının ut dersleri almasını sağlar. Böylece babasının desteğiyle iyi bir müzik eğitimi alan Bedia müzik öğretmenliğiyle babası ve kocasının desteği olmadan hayatını devam ettirir.

Halide Edip ise *Handan*'da babası tarafından yetiştirilmesi desteklenen Handan'ın etrafında romanı kurgular. Babası Handan'ın eğitimini İttihatçı bir genç olan Nazım'a bırakır. Ancak bu süreç aşka doğru yol alır. Tıpkı Halide Edip'in matematik öğretmeni Salih Zeki'yle evlenmesi gibi. Romanda Nazım, Handan'ı yetiştirmeyi üstlenir. Bunu yaparken de asıl amacı Handan'ı hayata hazırlamaktır:

“-İstanbul'da bu defa ne yapmak istiyorsun Nâzım?
Artık bir meslek, bir iş zamanı değil mi yavrum?

Nâzım bir iki dakika düşündükten sonra kesirli sesiyle söyledi:

-Evet, bir iş, bir meslek düşündüm, amca. Handan Hanım'ı okutup yetiştireceğim.

-Çıkamaz bir yola yeni bir yolcu daha mı salıvereceksin?

101 Fatma Aliye, *Udi*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1314.

- Hayır, hayır. Maksat ve ideale nafîle kurban değil, amca. Sadece hayata hazırlayacağım, okutacağım, dimağını, ruhunu okutacağım, amca!”¹⁰²

Nazım, Handan’ı modern hayata hazırlar. Tıpkı *Seviye Talip*’te Fahir’in karısı Macide’yi modern hayata hazırlamak için uğraştığı gibi. Handan ve Macide’nin hayata hazırlığı ise geleneksel eğitimin dışındadır. Handan; babası, Nazım’ın amcası ve Nazım’ın belirlediği bir ders programıyla adeta kampa alınır.

“- Isparta çocukları gibi yemeğim de ayrı ve özel olacak mı? Günde belirli sayıda değnek atacak mısınız? Dedim.

Nâzım uzun uzun güldü. Sabahleyin erken kalkacaktım, önce bir saat tarih ve edebiyatla uğraşacaktım, sonra bir buçuk saat piyanoda etüt yapacaktım, yemekten sonra bir saat dinlenme, sonra bir saat sosyoloji ve felsefe okuyacaktım ve ondan sonra, günü tatil edecektim.”¹⁰³

Görüldüğü üzere Handan’ın eğitimi geniş bir yelpazede modern eğitimin olanaklarıyla sürdürülmüştür. İttihatçı Nazım, İttihat ve Terakki’nin kadın eğitimine verdiği önemi henüz çocuk yaşta sayılacak Handan üzerinden gerçekleştirmeye çalışır. Böylece modern kadından modern devlete doğru bir dönüşüm gerçekleşmiş olacaktır. *Seviye Talip*’te ise Macide üç yıl yurt dışında kaldıktan sonra modern bir genç olarak dönen kocası Fahir’in istediği kadın hâline gelebilmek için sürekli okur, kendisini yetiştirmeye çalışır.

“Bundan sonra Macide’de yeni bir merak uyandı. Vaktini okumaya harcıyor, İngilizce alfabeler, coğrafya, tarih kitapları, sağlık bilgisi dergileri, hasılı ne bulursa okuyor ve ilân edilen kitabı aldırıyordu. Hele Meşrutiyet’in

102 Age., s. 51.

103 Age., s. 54.

ilk aylarında yazılan her şeyi okumaya çalıştığından, yemek vakitleri bile elinde bir gazete bulunuyordu.”¹⁰⁴

Macide kocasının istediği modern kadına dönüşebilmek için tıpkı Handan gibi okuma kampına girer. Öyle ki kocası ve çocuğunu ihmal etmeye başlar. Ancak romanda dikkat çekici nokta Macide hep çocuğunun beşiğinin yanındadır. Okuma masasını da oraya kurmuştur. Macide, Fahir’le kavga ettiği zamanlarda ya da annesiyle Fahir arasında bir anlamda geleneksellik modern hayat ikileminde bocaladığında soluğu hep çocuğunun beşiği başında alır. Bu onun değişimi gerçekleştirirken yani geleneksel hayattan modern hayata atılırken çocuğunu da bu dönüşüm sürecine kattığını düşündürmektedir. Macide değişim sürecindeki ıstıraplarını çocuğunun beşiğinin başında yaşayarak onu da farkında olmadan bu değişim sürecinin içine almaya çalışır.

Görüldüğü üzere Handan ve Macide sadece Fransızca ya da piyano gibi kadınları evliliğe hazırlamak amaçlı süs mahiyetindeki derslerle yetiştirilmemişlerdir. Handan’ın fikrî donanımına önem verilerek ona tarih, edebiyat, sosyoloji ve felsefe de okutulmaktadır. Burada geleneksel eğitimden kopuşun izleri açıkça görülmektedir. Kadının görevinin iyi anne ve iyi eş olmanın ötesine taşınacağı bir eğitim anlayışı önerilmektedir. Nazım’ın Handan’a “- Seninle hayatta kazanılmayacak yarış yoktur, cesur çocuk.”¹⁰⁵ sözleri de anlamlıdır. Çünkü modernleşme projesi kadın üzerinden yürütüldüğü için Handan’ın başarısı Nazım’ın modern Türk aydını olarak özgüvenini geliştirmektedir.

GELENEKSEL EĞİTİM-MODERN EĞİTİM İKİLEMİNDE ÇOCUKLAR

Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern toplum oluşturulmaya çalışılır. Çocuklar, modernleşme

104 Halide Edip Adivar, *Seviye Talip*, s. 41.

105 Halide Edip Adivar, *Handan*, s. 52.

projesinin önemli aktörlerindendir. Çocuk terbiyesi nasıl verilmeli? Bu yüzyılın hatta 20. yüzyılın ortalarına kadar tartışılan bir konudur. Bu sebeple Doğu-Batı ekseninde eğitim, aydınların temel meselelerinden olmuştur. Bu durumu Recaizade Mahmut Ekrem ve Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görmek mümkündür. Recaizade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*'nda Batılılaşmayı güzel giyinmek, lüks bir landoya binmek ve Fransızca konuşmakla özdeşleştiren Bihruz'un trajikomik hikâyesini anlatır. Burada Bihruz'a verilen yanlış eğitim de sık sık vurgulanır. Ahmet Mithat Efendi ise *Felatun Beyle Rakım Efendi*'de Batılılaşmayı yanlış algılayan Felatun'la geleneksellik ve modernizmi birleştirmeyi başarmış Rakım Efendi etrafında romanı kurgulamıştır. Burada okuyucu yanlış bir eğitimle yetiştirilmiş Felatun'la Rakım Efendi'yi karşılaştırma imkânı bulur. Romanda yanlış bir eğitimle yetiştirilmiş Felatun örneği üzerinden doğru eğitim anlayışı verilmeye çalışılır. Önerilen eğitimle oluşturulmak istenen Osmanlı Beyefendisi, romanda Rakım'la sembolleştirilir.

Dönemin kadın yazarları da bu durumu sorgularlar. Örneğin Emine Semiye 19. yüzyılın sonlarında kaleme aldığı *Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*¹⁰⁶ ile çeşitli dergi ve gazetelerde yazdığı yazılarında Doğu-Batı ekseninde çocuk yetiştirmeyi sorgular ve çeşitli önerilerde bulunur. *İzler*'deki makalelerinde çocuk terbiyesini karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alan yazarın ilk makalesi "Şarkla Garbın Çocuk Terbiyesi: Şark'ta Çocuk Terbiyesi" başlığını taşımaktadır. Emine Semiye bu makalesinde Doğu'da çocuk terbiyesi üzerinde durur. Doğu geleneği içerisinde çocuk henüz dört yaşındayken tantanalı alaylar ve ilahilerle okula başlar. Aileler çocuğun okuyacağı ilk *Kur'an-ı Kerim*'in kendilerinin geçmişteki tüm günahlarını affettireceğini düşünürler. Bu sebeple zengin, fakir herkes çocuğunu okula göndermek ister. Okuldaki hoca'nın öğreteceği biraz *Kur'an-ı Kerim*, biraz ilmi'hal, biraz da hattatlıktan ibarettir. Kız çocukları

106 Emine Semiye [Emine Vahide], "Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye", *Hanım-lara Mahsus Gazete*, S. 35-68, 18 Kânunuevvel 1311/30 Aralık 1895-27 Haziran 1312/9 Temmuz 1896; Millî Kütüphane, Yz A 4206.

ise bunlardan da yoksundurlar. On bir yaşına gelen kızlar okuldan alınarak dikiş, nakış ve ev işleri öğrenmeye başlarlar. Fakat Emine Semiye, ülkede okulların çoğalmaya başladığını, kızların da artık ilim ve fen öğrenmede ilerlediklerini kaydettikten sonra Batı medeniyetinin ne kadar çarpık bir zihniyetle geldiğinden şikâyet eder:

“Medeniyet ziyası bize çarpık ulaşıyor ve zihinlerdeki taassup göğü sarsılmıyordu. Kız talebe, ailelerinden ıktıbas ettikleri hurafatın hâlâ esiri idiler. Tenevvür etmeyen aile çocukları fikrî, bedenî hareketlerden mahrum, vakitsiz yiyecek tıktırmaktan afiyetleri merhum, sıska vücutları taşımaktan acızken başlarında kocaman bir nazarlık, sakım bir usulde büyütmeye mahkûm bulunuyorlardı!..”¹⁰⁷

Geçmişten taşınan hurafelerle eğitilen, yetiştirilen çocuklar fizikî ve fikrî gelişimlerini tamamlayamamışlardır. Emine Semiye makalesinin devamında bu hurafelerden de bahseder. Örneğin, gece cin çarpacağı endişesiyle oda kapısından yalnız bırakılmayan çocuklar ürkek ve kararsız yetişmektedirler. Bu çocuklar her ne kadar okulda gerçekleri öğrenseler de hayatları boyunca faydalı ve cesur adımlar atamamaktadırlar.

Emine Semiye *Terbiye-i Etfâle Ait Üç Hikâyeye*’de çocukların alaturka ve alafranga tarzda eğitilmelerini ve bunların sonuçlarını karşılaştırmalı bir bakış açısıyla vermiştir. Bu hikâyeye kitabında çocuk eğitimiyle ilgili dönem içerisindeki problemler erken bir fark edişle çarpıcı bir üslupla yansıtıldığı için üzerinde durulmuştur. Emine Semiye aydın bir Osmanlı kadını olarak dönem içerisindeki kadın ve çocuklara dair problemleri görebilmiş ve çözüm önerilerini de sunmuştur. Onun *Terbiye-i Etfâle Ait Üç Hikâyesi* de çocuk eğitimiyle ilgili problemler ve çözüm önerileri kapsamında erken bir sestir. İlk hikâyeye “Havf”ta, zengin ve asil bir

107 Emine Semiye, “Şarkla Garbın Çocuk Terbiyesi: Şark’ta Çocuk Terbiyesi”, *İzler*, S. 14, 1 Haziran 1926, s. 3.

zat olan Zülali Bey'le mutaassıp bir kadın olan Hanife Hanım'ın, çocuklarını alaturka denilecek bir eğitimle yetiştirmeleri tenkit edilir. Zülali Bey'le Hanife Hanım'ın Mutekit ve Fevziye isminde iki çocukları olur. Mutekit dadılar ve lalalar elinde şımartılarak büyütülür. Mutekit'in terbiyesiyle cahil bir kadın olan Zevkiyar Kalfa ilgilenmektedir. Zevkiyar Kalfa, Mutekit'i korkutarak terbiye etmeye çalışır. Kendisine anlatılanlardan çok korkan Mutekit, gece rüyalarında bu hayalî varlıkları görerek korkuyla uyanmaya başlar. Bu hâllerin gittikçe çoğalması üzerine çocuğun nevroz ve ispazmoz hastalığına yakalandığı anlaşılır.

Hanife Hanım oğlu Mutekit'in alaturka tarzda eğitilmesine yol açtığı gibi torunu Fatine'nin de bu şekilde yetiştirilmesinde etkili olur. Fatine de dadılar ve lalalar elinde şımartılır, sağlıksız bir çocuk olarak yetişir. Fatine yazın güneş çarpar, kışın soğuk alır kaygısıyla evden dışarı çıkamaz. Üşüteceği kaygısıyla kadifeden yapılmış elbise giydirilir. Safdil, bu elbiseyi çıkartmak istediğinde kıyametler kopar. Fatine kir pas içerisinde büyütüldüğü için kanunun aşırı sulanmasından kaynaklanan bir hastalığa yakalanır. Fatine'nin yanlış terbiye edilmesi beraberinde felaketleri de getirmiştir. Öyle ki şımarıklığı babasının ölümüne bile sebep olur.

Emine Semiye *Terbiye-i Etfâle Ait Üç Hikâye'de* alaturka çocuk terbiyesine karşılık olarak alafranga çocuk terbiyesini de işler. Ancak hikâyelerde tıpkı alaturka terbiye gibi alafranga terbiye de önerilmez. Bu defa kitabın ikinci hikâyesi "Felaket"te kahramanlardan Muhsine yanlış bir alafranga terbiye ile yetiştirilir. O annesi Müceddit Hanım'ın ilgisinden uzakta yalnızca Fransız mürebbiyesinin terbiyesiyle yetiştirilir. Anne terbiyesinden uzakta Fransız mürebbiyesinin eğitimi altında yetişen Muhsine, bir müddet sonra da İngilizce öğrenmek isteyince kendisine bu defa da bir İngiliz mürebbiye tutulur. "Havf"ta ise Mutekit, Zevkiyar Kalfa'nın terbiyesinde alaturka bir terbiye ile yetiştirilirken kız kardeşi Fevziye'nin terbiyesiyle akıllı bir kadın olan Feraset Kalfa ilgilenir. Feraset Kalfa, Fevziye'ye hem alaturka hem de alafranga bir terbiye verir. Zevkiyar'a göre Fevziye'yi çok daha modern ve

akılcı bir tutumla yetiştirir. Örneğin Feraset Kalfa, konak halkının engellemek istemesine rağmen Fevziye'nin bir an önce aşılannın yapılmasını ister. Hatta Fevziye'yi gizlice aşılatırmayı başarır.

Terbiye-i Etfâle Ait Üç Hikâye'de Hanife Hanım'ın damadı Cedit Bey de çocuklarını sentezci bir eğitimle yetiştirir. Mihri, Dürri ve Sırrı bir yandan Batılı bir eğitim alırlarken bir yandan da dinî ve geleneksel değerlerini ihmal etmeden hayatlarına devam ederler. Hanife Hanım, torunlarının Fransız bir mürebbiyenin terbiyesinde yetiştirilmesine karşı çıkar. Cedit, Mihri'nin dört yaşına basmasıyla Fransız bir öğretmen getirmek ister. Sonunda Cedit kayınvalidesinin huysuzluklarına dayanamaz ve başka bir ev bularak Zülali Bey'in konağından ayrılır.

Emine Semiye 1890'lı yıllardan itibaren kaleme aldığı edebî eserleri ve makalelerinde doğru çocuk eğitiminin nasıl olması gerektiği konusunda öneriler sunmuştur. Ondan bir sonraki aşamada ise 1910'dan itibaren ilk edebî eserleriyle yayın hayatında kendisini göstermeye başlayan Halide Edip Adivar'la karşılaşmaktadır. Halide Edip yazdıkları ve yaptıklarıyla Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in ilan edildiği yıllarda aydın kadın kimliğiyle toplum önderlerinden olmuştur. Onun edebî eserlerinin çoğunda çocuk ve çocukluğa dair unsurlar önemli yer tutmaktadır. O, *Raik'in Annesi*, *Yeni Turan*, *Seviye Talip* ve *Handan*, *Zeyno'nun Oğlu*, *Sinekli Bakkal*, *Mev'ut Hüküm*, *Son Eseri* gibi birçok eserinde çocuk kahramanlara yer verir. Ve neredeyse tüm romanlarında alttan alta işlediği Doğu-Batı çatışmasını çocuklara verilmesi gereken eğitiminin niteliği konusunda da sorgulamıştır. *Raik'in Annesi*'nde Necibe Batı terbiyesiyle yetiştirilmiş oldukça rahat bir kızdır. Necibe Siret'e âşıktır ve onu etkileyebilmek için Fransızca öğrenir:

"Herhalde yaşça, servetçe Necibe arzu edilir bir arkadaşı; özellikle bir senedir Fransızca öğreniyormuş. Beyoğlu'nda dükkâncıların parmakları ağzında kalıyormuş. Daha neler, neler. Kocasını 'bonjur' diye karşılayan, Beyoğlu'nda Fransızca pazarlık eden, çocuğuna anneden

önce 'mama' dedirten kadınlardan Allah, bizim gibi kendi halinde yaşayan gençleri korusun. Benim için girişilen bu tahsile, bu zahmete, hele 'kiki, koko' şarkılarına ne kadar acıdım."¹⁰⁸

Siret, Necibe'nin almış olduğu eğitimden rahatsızdır. Ona göre bir anne çocuğuna Fransızca mama yerine Türkçe nene kelimesini öğretmelidir. Halide Edip'in *Raik'in Annesi*'ni yayımladığı yıl 1909'dur. Aslında tam da bu dönemler Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik hareketlerinin hızlandığı yıllardır. II. Meşrutiyet'i ilan eden İttihat ve Terakki Cemiyeti milliyetçi bir politika izlemiştir. Dolayısıyla bu dönemde millî kimliğin canlandırılma sürecinin nasıl olması gerektiğine dair aydınların arayışları vardır. Halide Edip de ilk romanlarından itibaren bu durumu dile getirmektedir. Öncelikle kadınlar ve çocuklar üzerinden vermek istediği mesajlar dikkat çekicidir. Romanda Siret, çocukların Fransızca'yı ana dili olarak konuşmasına karşı çıkmaktadır. Bunun yerine ana dilleri olan Türkçeyi önermektedir. Bu anlamda *Raik'in Annesi*'nde yine bu konuyu örneklendiren bir sahnede iki çocuğun mürebbiyele-riyle gezintisi anlatılır. Siret'in bir ada gezintisi sırasında bir anne ve iki çocuğuyla ilgili izlenimleri verilir. Siret önce anne ve iki çocuğunun hangi milletten olduğunu anlamaz.

"Önümde Fransızca mırıldanarak bir fıçı, fakat kor-selenmiş, ortası incelmış, büyük şapkalı ve eteklerini sıkı sıkı gözlerinin içrendiği bir et kümesini meydana getiren bir fıçı gidiyor. Yanında iki çocuk var, iki güzel kukla! Beyaz ponje elbiseler, altı ile dört yaş arasında, başlarında büyük beyaz güneşlikler. Fıçı, belki de mürebbiyeleri olacak. Fransızca söylüyorlar, fakat çocukların hangi milletten olduklarını çıkaramıyorum. Biraz ötede açık bir araba durdu. İçinden sarı yeldirmeli bir kadın eğildi. Çocuklar ayaklarının ucuna basarak arabaya koşuştular.

108 Halide Edip Adivar, *Raik'in Annesi*, s. 133.

- Mama, mama...''¹⁰⁹

Modernleşme döneminde Doğu-Batı çatışması ekseninde çocuk eğitiminde Fransız mürebbiyelerin etkin olması aydın yazarların eleştiri odağı olmuştur. Çocuğun ilk eğitimini üstlenen yabancı uyruklu mürebbiyeler toplumsal dönüşümün hızlanmasına neden olurken çeşitli eleştirileri de beraberinde getirmektedir. Örneğin Halide Edip'in de *Raik'in Annesi*'nde yansıttığı gibi ana dil öğretiminin geri plana bırakılarak yabancı dil öğretiminin ön plana çıkması kültürel yozlaşmayı da beraberinde getirecektir. Romanda Siret, Fransızca konuşan bu Türk çocukları ve anneleri hakkında içinden şunları geçirir:

"Sanki, 'mama' kelimesi 'anne' kelimesinden daha sevimli, daha mı samimi mi? İşte kendimi daima sakınmak istediğim, bir Türk kadını! Hiddetli hiddetli yürüyordum. Şu dantel içinde, kurulmuş gibi 'bonjur, bonsuvar' diyen çocuklara baktım da; birdenbire ayağında takunya, ağzında sakız, arkasında iki örgü, kapı önlerinde o ateşli, alaycı... fakat terbiyesiz küçük kızları gözlerim aradı."¹¹⁰

Burada köylü-kentli çocuk farkını da Halide Edip vurgulamıştır. Geleneksel çocuk tipiyle şehir çocuğunu karşılaştırarak tercihini geleneksel çocuktan yana yapmıştır. Romanda Siret, bu yaşadıklarından etkilenecek nasıl bir kadın istediğini içinden geçirir. Yengesiyle yaptığı hayali konuşma şöyledir:

"Bakınız ben nasıl bir kadın isterim. Dil, isterse bilsin, hatta iki, üç; fakat hiçbir zaman Beyoğlu'nda Fransızca pazarlık etmesin. Fransızca kadınları taklit edeceğim, diye sahte gülüşler. Garip el oğuşturmalar, baş sallamalar, sıçrayarak, hoplayarak yürümeler yapmasın. Her lüzumsuz şeye Fransızca hayret etmesin.

109 Age., s. 138.

110 Age., s. 138.

Babasını görünce 'oh! Mon per', bir şeyden korkunca 'oh! Mon diyö' demesin, tannıya inansın, ara sıra camiye gitsin. Bizim yüksek, kül renkli, loş kubbelerde inleyerek sesi yansıtan yakanışların, göz kamaştırıcı bir düzenle, o kubbe altında yere sürünen alınların çıkardığı sesin şiir ve ululuğunu ruhça duyabilecek, bu ulu ibadetin iç korkusu ile ruhu titreyen bir kadın, sonra bütün bu duygularını çocuklarına aşılayacak bir kadın olsun."¹¹¹

Görüldüğü üzere Halide Edip'in yabancı dil eğitimiyle ilgili önerileri burada da dikkatleri çekmektedir. O yabancı dil öğrenimini onaylamakta ancak yabancı dilin ana dil gibi gündelik dilde kullanılmasına karşı çıkmaktadır. Halide Edip'in bir başka önerisi de dinî kaygılardır. Tanzimat'tan itibaren Batılılaşma ile ilgili endişeler aydınların zihnini hep meşgul etmiştir. Batılılaşmalıyız ama bu hangi ölçütlerde olmalı? Halide Edip'in eserlerinde de din olgusu dikkat çekmektedir. O, *Raik'in Annesi*'nde dine inanan, camiye giden, ibadet eden bir kadın portresi çizer. Onun romanlarında din olgusunun üzerinde hassasiyetle durmasının önde gelen sebeplerinden birisi de dinî hassasiyete sahip bir kadının, çocuğuna da din eğitimi verebileceğidir. Dolayısıyla annelik vasfı kadının çocuğun din eğitiminde de önem kazanmaktadır. Hatta bu kadın müzikle uğraşıyorsa klasik, ciddi müziğin yanı sıra çocuğunu uyutacak ninniler de bilsin ister. Görüldüğü üzere Halide Edip Türk modernleşme taraftarıdır ancak dönüşümün kültürel dinamiklerimizle iç içe yapılmasını ister. O gelecek nesli yetiştirecek kadını da bu ekseninde düşünür ve kurgular. Örneğin *Raik'in Annesi*'nde ilk kez karşılaştığı Refika'nın çocuğuna mama yerine nene dedirtmesi Siret'in dikkatini çeker ve Refika'ya minnet duyar. Romanda Necibe'nin karşısına Türk kültürüyle çocuğunu yetiştiren Refika konmuştur. *Seviye Talip*'te ise Avrupa'da üç yıl kalmış olan Fahir'le modernleşmeyi içselleştirememiş kayınavlidesi arasındaki çekişme dikkatleri çeker. Macide'nin annesi

111 Age., s. 139.

kızının alafranga düğüne gitmesini istemez. Sürekli olarak evde Macide'nin annesiyle Fahir problemler yaşarlar. Son olarak da Numan ve karısının ziyaretleri bardağı taşıır. Haremlik-selamlık gözetilmeden kadın-erkek karışık oturumları Macide'nin annesini kızdırır ve Fahir'le kavga eder:

“-Sen bir Mösyö oldunsa, ben kızımı Madam yapmam!

Bu haykırmaktan ürken Hikmet'i kucağına alarak, sofradan fırladım:

-Benim davranışlarım işinize gelmiyorsa, ben kanımı alır, çıkarım, dedim.

Kızgınlığı arasında tuttuğu gözyaşlarını salıverdi:

- Bak çapkına, diyordu, beni, bu yaşta, tek çocuğumdan ayıracak!”¹¹²

Burada Fahir'in çocuğuna yüklediği anlam önemlidir. Fahir, kayınvalidesiyle sorunları büyüdüğünde oradan çocuğunu uzaklaştırmaya çalışır. Yeni hayatının bu kadar eleştirilmesine katlanamayan Fahir çocuğunu ve karısını eski hayat içerisinde bırakmak istemez ve ilk olarak bu hayattan kurtarmak istediği de Hikmet'tir. Bu anlamda çocuğun önemi bir kez daha vurgulanmıştır. Fahir'in aslında kurtardığı sadece Hikmet değildir. Hikmet'in şahsında o modern Türkiye'nin geleceğini kurtarmaya çalışıyor gibidir. Macide'nin de annesi ile kocası Fahir arasında kalarak zihinsel anlamda geçirdiği dönüşümü çocuğunun beşiğinin başında yaşaması ilginçtir. “Macide, bir eli Hikmet'in salıncağında, gözleri açık, kaşlarının ortasında derin bir çizgi, düşünüyordu.”¹¹³ Macide'nin çocuğunun başında zihinsel dönüşüm geçirmesi, onu da bu dönüşüm içine dâhil etmesiyle ilgilidir. Böylece kadının değişimi beraberinde çocuğun da değişimini getirecektir.

112 Halide Edip Adivar, *Seviye Talip*, s. 35.

113 Age., s. 39.

DİNÎ EĞİTİM VE ÇOCUKLAR

Tanzimat Dönemi'nden itibaren din merkezli medrese eğitimi dışlanmaya başlar ve pozitif bilimlerin okutulduğu askeriye ve devlet kurumlarına memur yetiştiren okulların açılması hızlanır. Osmanlı Devleti'nde medreseler gerileme devrinden itibaren pozitif bilimleri dışlayarak dinî ilimlerle eğitim hayatlarına devam eder. Dolayısıyla eğitim sistemindeki bu yozlaşma Osmanlı Devleti'nde de yozlaşmayı beraberinde getirir. Tanzimat Dönemi'nde ise tam tersi bir anlayışla müfredatta din dersi kaldırılarak yerine fennî bilimler konur. Ancak bunun da yanlış bir politika olduğu fark edilir ve 1882'de II. Abdülhamit müfredatta ulûm-ı diniye derslerini artırır. Böylece II. Abdülhamit bir yandan din derslerini kendi başına hareket eden medreselerden devletin tekeline alır, diğer yandan da İslâmcılığı devlet politikası olarak benimsediği için sadık bendeler yetiştirmek amacıyla din derslerine önem verir:

“Kısaca ‘ulema ve medrese’ son kalelerini II. Abdülhamit döneminde yitirmiştir. Artık din, devletin tam denetimi altındaki bu yüksek okulda yeniden üretilen bir ‘resmî İslâm’a dönüşecektir. Din, siyasal sisteme bağlılığın sağlanmasında temel değer olduğu için ‘ulema’ ya da ‘medrese’ eliyle değil, devlet eliyle öğretilmeye başlanmıştır. Devlet okullarında öğretmenlik yapan medrese kökenliler yavaş yavaş azalmış, onların yerine devletin denetiminde olan öğretmen okullarından mezun öğretmenler atanmaya başlamıştır.”¹¹⁴

Bu durum II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izlediği eğitim politikalarında da görülür. Ziya Gökalp üç aşamalı olarak düşündüğü çocuk eğitiminde din dersleriyle ilgili endişelerini dile getirir. Onun endişesi din bilgisi

114 Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 6, S. 12, 2008, s. 43.

öğretiminde ilmi dışlayan bir öğretim yönteminin uygulanmaya devam etmesidir:

“Ma’mâfih yavaş yavaş asır terbiyesi yerleşmeye, yer tutmaya başladı. Fakat maateessüf, o kıymet buldukça, İslâm terbiyesi ehemmiyetini kaybetmeye yüz tuttu. Vakıa mektep programlarında din dersleri yine mühim bir kemiyet teşkîl ediyordu. Fakat İslâm terbiyesinin inhitatı kemiyet itibarıyla değil, keyfiyet cihetiyle idi. Din dersleri canlı bir surette okutulmuyordu. Din muallimleri ilmî hakikatlere hâlâ bid’at nazarıyla bakıyor, bu sûretle talebenin itimadını kaybediyordu. Bundan başka dinî terbiyede ilmî usuller tatbikine de henüz başlanmamıştı.”¹¹⁵

Modernleşme döneminde dinle pozitif bilimlerin birleştirilmesi konusunda çalışmalar yapılmıştır. Dolayısıyla II. Abdülhamit döneminden itibaren müfredattan dışlanan din dersleri tekrar müfredata alınarak pozitif bilimlerle birleştirilmeye çalışılan bir din anlayışı oluşturmaya çalışılmıştır. Ziya Gökalp da geleneksel hayatta devam eden dinle ilgili uygulamalar yerine, dinî terbiyede modern eğitim sisteminin gerekliliklerine göre hareket edilmesi taraftandır. Bu anlamda dönemin yazarlarına bakıldığında çocuk eğitiminde dine verilen önem dikkatleri çekmektedir. Örneğin Emine Semiye Hanım’ın *Muallime* isimli romanında Refah’ın öğretmeni olan Bihbude’nin namaz kıldığı, oruç tuttuğu, *Kur’an-ı Kerim* okuduğu ve tesettürüne çok dikkat ettiği görülmektedir. Bihbude, Refah’ın ahlaki terbiyesinde de dinî önceleyen bir anlayışla hareket eder. Hatta Bihbude’nin bir sabah namazı sonrasında okuduğu *Kur’an-ı Kerim*’den çok etkilenen Çakır Fırat, namaz kılmayı ve *Kur’an-ı Kerim* okumayı öğrenmeye başlar. Hristiyan olan Ulna da Bihbude’den etkilenir ve büyük perhize girerek kendi dininin gereklerini yerine getirir.

115 M. Sabri Koz, “Terbiye”, *Ziya Gökalp Kitapları*, s. 68.

Halide Edip ise *Sinekli Bakkal*'da yanlış din eğitiminin vurgular. Halide Edip dinî algıların farklılıklarını çocukluğundan itibaren tecrübe etmiştir. Hamîrrûne'sinin evinde İslam'ın Mevlevilik algısını, diğer taraftan *Serencam-ı Mevî*'te dinin korkunç yönlerini görmüştür. Lalalardan halk hikâyeleri dinlemiş, Ramazan akşamlarında Hamîrrûne'siyle mevlit dinlemeye gitmiştir. Bir de çocukluğunda babasının isteğiyle devam ettiği Amerikan Koleji'nde Hristiyanlıkla ilgili yaşantılara şahit olmuştur. Halide Edip çocukluğunda yaşadığı bu tecrübelerin bütünü *Sinekli Bakkal*'da yansıtmıştır. Romanın kahramanı Rabia küçük bir kız çocuğu olarak dinin farklı yaşantılarını gözlemler. Dinin ürkütücü yönü *Sinekli Bakkal*'da Rabia'nın dedesi İmam Hacı İlhami Efendi'yle yansıtılır. İlhami Efendi vaazlarında daha çok dinin ürkütücü yönünü anlatır. "İnsan için hayatta iki yol vardır: Biri cennete, biri cehenneme çıkar. Vaazlarında İmam ikinci yolu daha parlak, daha canlı olarak anlatır."¹¹⁶ İmam cemaate cehennemi öyle heyecanla anlatır ki, genç dinleyicileri cehenneme gitmek için heveslenirler. İmam dinin toplumsal yapı içerisinde yoksullara yardım, yalan söylememek, kalp kırmamak gibi düzenleyici işlevlerinden hiç söz etmez. "Onun dünyaya öğretmek istediği bir şey vardır. Hazza ve sevince, umum hayat tecellisine karşı dinmeyen bir kin, affetmeyen bir düşmanlık. İşte bunun için yolunun üstünde tebessümler dudaklarda donar, kahkahalar kısılır, çocuklar çil yavrusu gibi dağılır."¹¹⁷ İlhami Efendi'den en çok çocuklar korkar. Halide Edip de çocukluğunda Hamîrrûne'siyle bir Ramazan günü gittiği mukabelede dinlediği vaiz ve vaazından çok etkilenir:

"Solgun yüzlü, gözleri ateş saçan bir vaiz, her insanı ebedî bir cehennem ateşine mahkûm ediyor ve yeryüzünde cenneti hak edebilecek kimse yokmuş gibi konuşuyordu. Belki de mantık icabı, insanın son durağı -onun kanaatince- cehennem olduğu için, muhtelif

116 Halide Edip Adıvar, *Sinekli Bakkal*, s. 11.

117 Age., s. 12.

yerlerini, azabın her şeklini, erişilmez ve tabîî sanatkâr kudreti ile çiziyordu. Herhalde dünyada da ahrette de sonsuz ve çeşitli azaplara maruz ve mahkûm olduğunu kalabalığın kafasına yerleştirmek istiyordu. Uzun ve bol siyah cübbesinin içinde kolları bu karanlık istikbali gösteren hareketlerle inip kalkıyor, sesi bir yanardağ alevi gibi etrafa korku saçıyordu. Bugün, söylediklerinin, hareketlerinin bir sanatkâr kudretiyle ifade edilen birtakım korkunç manasızlıklar olduğuna inanıyorum. Ben korktum, sürünerek Bacı'nın yanına gittim, çarşafının içine saklandım. O anda, din bana müphem ve korkunç bir şey gibi görünüyordu."¹¹⁸

Sinekli Bakkal'da Rabia'nın diğer çocuklardan ayrılan yönü, onlardan daha önce İmam'ın tesirine maruz kalmasıdır. O, dedesinin etkisiyle diğer çocuklardan daha farklı bir hayat yaşar. "Başka çocuklar, o yaşta nasıl bayram salıncağı, kukla oyunu ile âşına iseler, Rabia da o kadar cennet ve cehennem denilen yerlerle aşinâ idi."¹¹⁹ Hacı İlhamî Efendi torununa en ince ayrıntısına kadar cennet ve cehennemi anlatır. Rabia cehennemden korkar ama cenneti de pek cazip bulmaz. Rabia'nın hayalinde cennet büyükbabasına benzer sanki, asık suratlı imamlarla, anesine benzer yaman yüzlü kadınların dolaştığı bir yerdir. Rabia hayatının ilk yıllarını etrafı yasak duvarlarla çevrilmiş böyle bir çevrede geçirir. Onun çocukluğunda bu hayata tek isyanı bez bir bebek dikmesidir.

"Bu devirde muhitine bir tek isyanı oldu. O da bebek dikmeyi 'suret halk etmeye' müsavî bir günah addeden büyük babasının emirlerine rağmen, mısır püskülünden yapılmış uzun saçlı, mavi boncuk gözlü bir tek kırmızı boncuktan ağız konulmuş bir bez bebek dikti, sakladı. Emine'nin keskin gözleri bu günahını keşfedince büyük

118 Halide Edip Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, 2. bs., Özgür, İstanbul, 1998, s. 59.

119 Halide Edip Adivar, *Sinekli Bakkal*, s. 24.

babasıyla karşı karşıya geldi. Hacı İlhami Efendi'nin mektep hocalığı günlerinden kalma, değnekle yediği ilk ve son dayağı seneler geçtikçe unuttu. Fakat bebeğin çamaşır kazanının altında yanması, mavi boncukların beyaz bezden ayrılması; bunları sahiden bir çocuk yamış gibi hissetti."¹²⁰

Bu olaydan sonra Rabia ne kadar güçsüz olduğunu fark etmiş ve çevresine uyum sağlamış, bu yönüyle örnek gösterilen bir çocuk olmuştur. Ancak dedesinin içine yerleştirdiği ölüm korkusundan kurtulamaz. *Sinekli Bakkal*'da dinin korkutucu yönlerini anlatan İmam İlhami Efendi'yle çocukların dinî eğitimindeki önemli bir yanlışlık dile getirilmektedir. Yozlaşmış bir din anlayışına sahip İlhami Efendi'nin anlattıklarından ürken çocuklarla dinî eğitimin yanlışlarından biri vurgulanmaktadır. Bunun yerine romanda önerilen iyimser bir din anlayışına sahip olan Şeyh Vehbi Efendi'dir. Nitekim Halide Edip de romanda Rabia'yı dedesinden uzaklaştırarak Şeyh Vehbi Efendi'nin ellerine teslim eder. Böylece Halide Edip çocukları ürkütmek yerine dini sevdiren bir anlayışı din eğitiminde ön plana çıkartır.

Halide Edip ilköğrenimde din merkezli anlayışı da eleştirir. *Zeyno'nun Oğlu*'nda Diyarbakırlı Şeyh, Haso Çocuk'un eğitimini üstlenir. Şeyh, Haso Çocuk'a elifba ve mızraklı ilmi hali öğretmeye başlar. Ancak bunu ezber yöntemiyle yapar. "- Savm, salât, hac, zekât, kelime-i şahâdet getirmek... Savm, salât..."¹²¹ Şeyh ona namaz surelerini ve *Kur'an-ı Kerim* okumayı öğretir:

"Son iki gündür Şeyh, ona namaz surelerini de ezberletmeye başlamıştı. Kuran okuyuşu çocuğu müteheyyiç etmişti. Kürtçe'nin galgalesinden, Türkçe'nin zarif ve yumuşak seslerinden çok başka olan Arapça kadar ahengiyle ona yepyeni bir his veriyordu. Bilhassa Şeyh'in

120 Age., s. 25.

121 Halide Edip Adivar, *Zeyno'nun Oğlu*, s. 144.

dürüst tecvidi her Kürt'te tabî olan musikinin, nazmın ölçülerini ifadedeki mübalâğası hep çocuğu cezbeden şeylerdendi. (...) Şeyh'in, bilhassa, 'dâllîn'i uzatışı ona, taklidi gayrikabil bir mucize gibi geliyordu. Onun için, 'savm, salât, hac...', bir de arada lüzumsuz bir 'dâllîn' karıştırıyordu.

- Burlarda ne idek soyha?
- Şaban Amice, 'dallîn' ne demek ki?
- Bilemiyom...
- Savm ne demek ki?"¹²²

Şeyh'in ezbere yönelik bu din merkezli öğretimi romanda eleştirilir. Haso Çocuk namaz surelerini öğrenmektedir ama Arapça olduğu için anlamını bilmemektedir. Burada Halide Edip öğretimde anlamlandırma olmadan ezbere yönelik anlayışı da eleştirmektedir. Dolayısıyla Halide Edip'in vurgulamak istediği nokta din eğitiminde anlaşılabilirliğin önemidir. Çünkü dinin kuralları ancak anlaşılabilir olarak okunan bir *Kur'an-ı Kerim*'le yaşanabilecektir. Romanda Şeyh'in olumsuz bir kahraman olarak kurgulanması da bu anlamda önemlidir. Çünkü ne dediği anlaşılmayan Şeyh, Haso Çocuk'u birtakım kötü emelleri için kullanır. Osmanlı Devleti'nde sadece özel eğitimde değil sıbyan mekteplerinde de din merkezli ezbere yönelik eğitim anlayışı mevcuttur.

"Kız ve erkek ayrımı yapılmadan herkese Müslümanlığın esaslarını öğretmek, sıbyan okullarının temel amacıdır. Bunun için okullardaki eğitim ve öğretime dini bilgiler egemendir. Bu okullarda öğrencilere, Kur'an okuma, namaz kılma usulleri, namaz sureleri ve duaları öğretiliyordu. Öğrenciler biraz hesap öğrenir ve süslü yazıları da kopya etmeye çalışırlardı. Bu okullarda ne

122 Age., s. 146.

Türkçe ne de Arapça öğretilirdi. Sadece Arapça metinler ezberletilir ve Türkçe ilmiyhaller okutulurdu.”¹²³

Tam da bu konuyu örnekleyen Reşat Nuri Güntekin’in *Çalığışu* isimli romanında devrin eğitim anlayışını eleştiren örneklerle karşılaşılacaktır. Romanın kahramanı Feride romantik hayaller kurarak gittiği Anadolu’nun ıssız bir köyü olan Zeyniler’de gördüğü tablo karşısında çok şaşırır. Okulla mezarlık yan yanadır. Feride ilk defa Zeyniler’deki bu mezarlıkta ölümün soğuk yüzünü hisseder. Feride’yi köyün girişinde karşılayan muhtarın sözleriyse oldukça ilgi çekicidir. Eski sistemde öğrencilere hocalık yapan Hatice Hanım hakkında muhtarın söylediklerini Feride şöyle nakleder: “Bu Hatice Hanım, pek Müslüman bir kadıymış. Tarikata da mensupmuş. Köyün ölüsüne, dirisine o yetiştirmiş. Mevlitleri o okur, gelinlerin yüzüne o yazar, sekeratta bulunan hastaların ağzına son zenzem damlasını o akıtır, kadın cenazelerini o yıkayıp yaşmaklamış.”¹²⁴ Muhtar bir yandan da Feride’ye nasihatte bulunmak ister. Onun nasihatlerini Feride şöyle anlatır: “Usul-i cedidin aleyhinde bulunmuyor, fakat yeni mekteplerin din derslerini ihmal ettiklerinden şikâyet ediyordu. Şimdiye kadar buradan birkaç hocanın geçmiş; fakat nafile, hiçbirisinin *Kur’an-ı Kerim’e*, ilmiyhale kâfi derecede vukufu yokmuş”¹²⁵ Muhtar din derslerini Hatice Hanım’a bırakması konusunda da Feride’ye ricada bulunur. Feride öğrencilere ilk dersi düzenin nasıl işlediğini anlayabilmek için Hatice Hanım’a bırakır. Gördükleri karşısında ise şaşkınlığı bir kat daha artar. Çünkü Hatice Hanım Maarif Müdürlüğü tarafından okula gönderilen ders aletlerini bile ahireti anlatmak için gönderilmiş zanneder ve çocuklara da bu ders aletleriyle her fırsatta dünyanın geçiciliğini anlatır:

“Bu kadıncağz, hocanın vazifesini, kalplerde dünya emelini söndürmek diye öğrenmiş. Her fırsatta yavru-

123 Ersoy Taşdemirci, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 39.

124 Reşat Nuri Güntekin, *Çalığışu*, s. 172-173.

125 Age., s. 173.

cakları ölümle yüz yüze getiriyor. Duvardaki birkaç tabiye levhasını sırf bu maksatla mektebe gönderilmiş sanıyor. Mesela:

‘Bu dünya fanidir, kimseye kalmaz!

Yürü dünya yürü, ahır zamanıdır!’

Kabilinden korkunç bir ilahi okuttuktan sonra iskelet levhasını ortaya koyuyor: ‘Yarın biz ölünce etlerimiz böyle çürüyecek, kemikler böyle kuruyacak!’ diye ölümün dehşetini ve kabir azaplarını anlatmaya başlıyor.”¹²⁶

Mektepteki çocukların sanki bu dünyayla bağlantıları kopmuş gibidir. Çocuklar teneffüste bile Feride’nin önerdiği eğlenceli oyunları bir türlü oynamak istemezler. Feride de bir müddet sonra sıkılarak çocukları kendi hâline bırakarak bir köşeye çekilir. Çocuklarsa bahçenin bir köşesine toplanıp ölüm, tabut, teneşir, zebani, kabir gibi kelimelerle dolu ilahileri hep bir ağızdan okurlar. Hatta bu ilahilerden birisi Feride’nin tüylerini ürpertir:

“Haramiler gibi soyarlar seni,

Bir tabuta koyarlar seni,

Zalim ölüm sana çare bulunmaz.”¹²⁷

Çalılıküşü’nda çocukların en sevdikleri oyunlardan birisi ise cenaze oyunudur. Feride’nin bir tiyatro piyesine benzettiği bu oyunda Cafer Ağa isimli çocuk hastalanır, kız çocuklar etrafına toplanarak *Kur’an* okurlar, ağzına zenzem damlatırlar. Cafer Ağa ruhunu teslim edince, feryat ederek çenesini bağlarlar ve Cafer Ağa’yı teneşirde yıkarlar. Sonra da kırk bir kapı tahtasını yeşil başörtüleriyle bağlayarak tabut hâline getirirler. Yine mektepteki çocuklardan Hafız Nuri ise sala okuyarak “Ya Cafer İbn-i Zehra”¹²⁸ diye öyle bir talkın verir ki gece Feride’nin rüyalarına girer.

126 Age., s. 176.

127 Age., s. 177.

128 Age., s. 178.

Reşat Nuri de tıpkı Halide Edip gibi ezberci bir anlayışla din merkezli eğitimi eleştirir. *Çalılıkusu*'nda mektepteki çocuklar sanki hayattan kopmuş gibidir. Hatice Hanım'ın etkisiyle çocuklar adeta ölü gibidirler. Ancak Feride kısa bir müddet sonra çocuklarla arasında bir yakınlık kurmayı başarır:

"Çok çalışıyorum. Onlardan ziyade kendim için, kendimi işsizlik ve yalnızlığın müzmin melaline kaptırmamak için geceli gündüzlü didiniyorum. Muvaffakiyetsizliğe uğradıkça meyas olmuyorum. Bu bulanık, durgun gözlü, karanlık ruhlu çocuklarda biraz düşünce, bir parça yaşamak zevki uyandırdığımı hissedince seviniyorum."¹²⁹

Aslında Reşat Nuri, *Çalılıkusu*'nda Hatice Hanım'la Feride tezadını kurarak geleneksel eğitimle modern eğitimi karşılaştırmıştır. Romanda Hatice Hanım din merkezli ezbere yönelik eğitim anlayışıyla çocukları pozitif bilimlerden uzaklaştırmıştır. Hatice Hanım'ın verdiği eğitimle yaşama zevkini kaybetmiş, ahiret merkezli yaşayan çocuklar yetişmektedir. Ancak Dam de Sion mezunu modern eğitimle yetişmiş Feride modern eğitimin temsilcisi olarak geldiği Zeyniler'deki mektepte çocukların din merkezli eğitimden bilimsel bir eğitime geçmesinde etkili olmuştur. Yukarıdaki alıntıda da çocuklarda düşünce ve yaşama zevki oluşturabildiğinden bahsetmesi bu durumu örneklemektedir. Çünkü din merkezli bir anlayışla sıbyan mekteplerinde ezberci yöntemle yetiştirilen çocukların düşünsel becerileri gelişmemektedir. Osmanlı'nın eğitim anlayışına yapılan en büyük eleştirilerinden olan pozitif bilimlerin medreselerden ve diğer eğitimi kurumlarından dışlanması meselesi çok tartışılan konulardandır. Dinin kayıtsız, şartsız kurallarıyla hareket eden bireylerin eleştirel düşünce gücünden yoksun olmaları, Osmanlı Devleti'nin gerileme sebepleri arasında gösterilir. Çünkü medreselerin ilk kuruluş aşamasında din ve bilim merkezli eğitim bir arada yürütülmekteyken bir süre sonra

sadece medreselerde din merkezli eğitim verilmiştir. Bu da bilim ve teknikte sürekli kendisini geliştiren Batı karşısında Osmanlı'nın güçsüz kalmasına neden olmuştur. Modern eğitim sisteminin benimsenmeye başlandığı 19. yüzyıldan itibaren Batı'ya karşı bu eksikliklerimiz askerî ve sivil eğitimde giderilmeye çalışılmıştır. *Çalılıkusu*'nda da Reşat Nuri geleneksel eğitimle modern eğitimi karşılaştırmış, geleneksel eğitimin yozlaşan yönlerini ironik bir anlatımla okuyucuya sunmuştur.

KORKU VE ŞİDDETE DAYALI ÇOCUK EĞİTİMİ

Çocuk terbiyesindeki yanlışlıklar Tanzimat Dönemi'nden itibaren yazarların sıklıkla üzerinde durduğu konulardandır. Modern terbiyenin gereklilikleri çocuk-ebeveyn-toplum üçgeninde irdelenir. İlk kadın hikâyecimiz olarak değerlendirebileceğimiz Emine Semiye Hanım *Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*'sinde korku duygusuyla yetiştirilen çocukları kahraman olarak seçer. Ona göre hurafelerle eğitilen çocuklar bedenlen ve fikren gelişemezler. Odalarında gece cin çarpacağı endişesiyle yalnız bırakılmayan çocuklar, gelecekte ürkek yetişkinler olmaktadır. Bu çocuklar her ne kadar okulda gerçekleri öğrenseler de hayatları boyunca faydalı ve cesur adımlar atamamaktadırlar. *Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*'de ilk hikâye "Havf"ta, zengin ve asil bir zat olan Zülali Bey'le mutaassıp bir kadın olan Hanife Hanım'ın, çocuklarını alaturka denilecek bir eğitimle yetiştirmeleri tenkit edilir. Hikâyede Mutekit'in terbiyesiyle cahil bir kadın olan Zevkiyar Kalfa ilgilenmektedir. Zevkiyar Kalfa, Mutekit'i terbiye ederken korkuyu kullanır. Kendisine anlatılanlardan çok korkan Mutekit, gece rüyalarında bu hayalî varlıkları görerek korkuyla uyanmaya başlar. Bu hâllerin gittikçe çoğalması üzerine çocuğun nevroz ve ispazmoz hastalığına yakalandığı anlaşılır.

Emine Semiye'nin *Gayya Kuyusu* isimli romanında da Safai Bey'in babasının emektarlarından Pembe Nine, yanlış çocuk terbiyesini örnekleyen bir kahramandır. Pembe Nine, Yekta ve

Eltafa anlattığı masallarla onları terbiye edebileceğini zanneder. Ancak iki çocuk da masalda geçen gayya kuyusundan çok korkarlar. Pembe Nine gayya kuyusunu anlatarak çocukları korku psikolojisiyle eğitebileceğini düşünür:

“ ‘Oh ne iyi ettim de anlattım... Gayya Kuyusunu işitsinler de korksunlar. Belki ıslah olurlar. Safai’nin babasını böyle mi büyüttümdü?.. Şimdi başları rahmana gelmiyor! Çocukların başında şapka... Kokanaların terbiyesiyle Müslümanlıklarını unutuyorlar... Hele iki paralık besleme Yekta bile gavur kızına döndü!’”¹³⁰

Pembe Nine, çocuklara birtakım dinî telkinleri korku psikolojisiyle vermeye çalışmaktadır. Geleneksel eğitim sisteminde de çocukların okulda korku ve şiddete dayalı bir eğitimle yetiştirilmeleri eleştirel bir söylemle dile getirilmektedir. Örneğin Halide Edip *Mor Salkamlı Ev* isimli hatıratında ilk mektepteki izlenimlerini şöyle anlatır:

“Yerde bir sürü çocuk yer minderlerine oturmuş, önlerinde rahleler, mütemadiyen eğilip oturuyorlar. Kapının karşısında yüksekçe bir yer minderinde, yeşil sankli bir hoca efendi. O da, öne arkaya ayrı ahenkle sallanarak oturuyor. Arkasındaki duvara dayalı, ucu tavana değen bir değnek. Halide’nin gözleri bu değneğe saplandı kaldı. Arkada oturan çocuklar arasında bir ses mi oldu, ne oldu, Hoca efendi hemen bu değneği eline aldı ve en arkadaki çocuğun kafasına nişan alarak bir yılan sürati ile indirdi. Evet, Hoca Efendi yerinden kalkmadan ikide birde bu uzun değneği, gürültü yapmaya cesaret eden herhangi bir rahle başındaki çocuğun kafasına indiriyordu. İşte bu manzaranın hatırasından dolayı,

130 Emine Semiye, *Gayya Kuyusu*, *Dersaadet*, S. 1, 8 Temmuz 1336/8 Temmuz 1920, s. 3.

küçük kız mektebe gitmeden okutulup yetiştirilmiş olmasından çok memnundu.”¹³¹

Halide Edip biyografisinden edebî eserine bir yansıma olarak değerlendirilebilecek dayak konusunu *Zeyno'nun Oğlu* isimli romanında da işler. Romanda Ramazan köye döndüğü ilk günden itibaren Haso çocuğa şiddet uygulamaya başlar. Ramazan köye döndüğünde oğlunun Diyarbakır'da yedi aylık doğduğunu hatta yeni doğduğu Perihan Nine tarafından ilan edildiğinde çocuğun en az üç aylık görüldüğünü öğrendiğinde Haso'nun kendi oğlu olduğundan şüphelenmeye başlar. İçindeki bu şüpheler arttıkça Haso'ya uyguladığı şiddet de artar. Şiddete uğrayan çocuk annesinin yanından uzaklaştırılır. Ramazan gelmeden önce annesiyle birlikte yatan Haso Çocuk, Ramazan'ın geldiği ilk günden itibaren Perihan Nine'yle yatmaya başlar. Haso Çocuk, Ramazan'ı kızdırmamak için yemeğini de sofradan uzakta, karanlık bir köşede sessizce yer. Böylece çocuk hem annesinden, hem de aileden adım adım uzaklaşmıştır. Babası zannettiği Ramazan'ın gelmesiyle hayatı birdenbire değişen Haso Çocuk, Ramazan'ın dayığından kendini korumak için sürekli zihnini meşgul etmeye başlar.

“Haso Çocuk, hayat savaşında vahşî ve kudretli bir hayvandan nefsinin korumak için, küçük ve zayıf hayvanların tabîi olarak öğrendikleri hileleri, çevikliği, anî düşünüp karar vermek hassasını gayrişuûrî bir surette iktisap etti. Bir gün yoktu ki K... Köyü, Haso Çocuk'u, Ramazan'dan kurtulmak için ağaçlara tırmanırken, kedi gibi Ramazan'ın bacaklarının arasından, ellerinden kayarken, tarlalara, ot yığınları arkasına kaçarken görmesin. Haso, balık gibi kayan, sincap gibi koşan, maymun gibi tırmanan ve bütün vücuduyla düşünen bir mahlûk olmuştu.”¹³²

131 Halide Edip Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, s. 25.

132 Halide Edip Adıvar, *Zeyno'nun Oğlu*, s. 91.

Haso, Ramazan'dan o kadar korkar ki, sevgi odağı olduğu bu evden her geçen gün uzaklaşır. Ramazan çocuğa yemek verilmesini dahi istemez.

“- Nerede o keratanın piçi! O çıfıt köpek, domuz yavrusu, diye bağırarak tahta perdenin arkasına saklanan Haso Çocuk' u arardı. Sabahları anasının yeşil çanağına süt koyduğunu görürse:

- Zehir zıkkım olsun, haram olsun, diye çocuğun başına kakar, Zeyno'ya ve Perihan Nine'ye:

- Kahpeler, hırsızlar, haramiler, diye bağırırdı.”¹³³

Sonunda Haso Çocuk tamamen evden uzaklaşır ve kendisini çok seven Şaban Ağa'nın evinde onun atlarına bakmak ve ev işlerine yardım etmek için kalmaya başlar. Ömer Seyfettin de hikâyelerinde korku ve şiddete dayalı çocuk eğitimini zaman zaman dile getirir. Örneğin “Ant” da hikâyenin kahramanı çocuk, Abil Ana'nın her gece anlattığı korku hikâyelerinden, bu hikâyelerde geçen korkunç ayılardan çok etkilenir ve her sabah annesine içinde ayıların yer aldığı rüyalar uydurmaya başlar. Görüldüğü üzere bu korku hikâyeleri çocuğun bilinçaltını etkilemiştir ve artık bilinçaltına yerleşen bu korku psikolojisi hikâyeler uydurmasına sebep olmaktadır. Evde korku hikâyelerinden olumsuz etkilenen çocuk, okuldaysa hocaların şiddetinden etkilenir. Bu sebeple sınıfta hocaların değneklerinin uzanamayacağı köşelere oturur.

“Mektepte yalnız bir nevi ceza vardı: Dayak... Büyük kabahatlılar, hatta kızlar bile falakaya yatarlardı. Ve falakadan korkmayan, titremeyen yoktu. Küçük kabahatlıların cezası ise nispetisiz ve mikyassız idi. Küçük

Hoca'nın ağır tokadı... Büyük Hoca'nın uzun sopası...
ki rast geldiği kafayı mutlaka şişirirdi." ¹³⁴

Hikâyede çocuk kahraman bir gün sınıflarından hasta ve zayıf bir çocuğun abdest fıçısının başlığını koparttığını görür ve hocalarına haber verir. Ancak suçu bir başka çocuk üstlenir. Bunun üzerine yalan söylediği gerekçesiyle hocası çocuğun sol kulağını öyle bir çeker ki ertesi gün bile kulağı ağrımaya devam eder. Suçu üstlenen çocukla hikâyenin kahramanı yüzleşir ve suçu neden üstlendiğini öğrenmeye çalışır. Suçsuz çocuk arkadaşını dayaktan kurtarmak için böyle bir çareye başvurmuştur: "- Musluğu Ali koparmıştı, dedi, ben de biliyordum. Ama o çok zayıf ve hem hastadır. Görüyorsun, falakaya dayanamaz. Belki ölür, daha yataktan yeni kalktı."¹³⁵ Görüldüğü gibi okulda zayıf ve hasta bir çocuk da diğer çocuklarla aynı muameleye tabi tutularak şiddete uğramaktadır. Hikâyede geleneksel eğitim sistemi içerisinde dayakla eğitim eleştirilmektedir. Hasta çocuğun dayaktan tek kurtuluş yolu ise bir başka arkadaşının suçu üstlenmesidir. Suçu üstlenen çocuk, hasta çocuğun kan kardeşidir. İki çocuk arasındaki kan kardeşliğine dayanan bu yakın ilişki hikâyenin kahramanı çocuğu çok etkiler. O okulda birçok çocuğun hatta kızların bile kan kardeşleri olduğuna dikkat eder ve o da şiddetten korunmak için kendisine kan kardeşi aramaya başlar: "Şayet benim de kan kardeşim olsa idi hocaya kulağımı çekirtmeyecek, ihtimal falakaya yatacağım zaman beni kurtaracaktı."¹³⁶ Kendisini okulda yapayalnız hisseden çocuk, diğer çocuklar gibi kendisine kan kardeşi bulmaya karar verir. Görüldüğü üzere okulda çocuklar hocaların şiddetinden korunmak için adeta birbirlerine kenetlenmişlerdir. Nitekim çocuk arkalarındaki evin sahibi Hacı Budakların oğlu Mıstık'la kan kardeşi olur ve bir gün köpeğin saldırısından onu korumak isteyen Mıstık kendisini köpeğe karşı siper eder ve kö-

134 Hülya Argunşah, "Ant", *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikâyeler I*, Dergâh Yay., İstanbul, 1999, s. 190-191.

135 Age., s. 191.

136 Age., s. 192.

peğin saldırısına uğrar. Köpeğin kuduz olması nedeniyle Mıstık da kuduz olur ve ölür. Burada yazarın vurguladığı önemli bir konu okuldaki şiddetin yanı sıra dış dünyadaki şiddete karşı da çocuklar arasındaki dayanışmadır.

Ömer Seyfettin bir başka hikâyesi "Açık Hava Mektebi"nde de dayakla eğitimi eleştirir. Ancak bu hikâyede dayağa bir başka konu daha eşlik etmiştir. Hikâyede toplumsal sınıf meselesi çocuk merkezli bir eleştiriye tâbi tutulmuştur. Hikâyenin kahramanı Efruz Bey kendisini pedogog olarak ilan eder ve okulları gezmeye başlar. Kasımpaşa'daki Maşrık-ı Envar-ı Maarif-i Osmanî mektebine gider ve burada filozof olarak adlandırılan okulun müdürü Mehmet Mustafa Tahsin Nidaî'yi ziyaret eder. Bu ziyaret esnasında musluk başında kavga eden iki çocuğu öğretmenlerden biri getirir. Ancak müdür kavga eden çocukları cezalandırmak yerine musluk başında dolaşan ve 'meccanî' olarak adlandırdığı çocuklardan iki tanesinin getirilmesini ister. Meccanî çocuklar maarif tarafından her okulda yüzde yirmiyi kapsayacak şekilde parasız olarak okutulmaktadır. Her sınıfta bu çocuklardan birkaç tane vardır ve işlenen her suçta bu çocuklara ceza verilir. Efruz Bey bu durumu hayretle karşılar. Müdür onun bu tepkisine şöyle karşılık verir:

"- Mis gibi... Cızıltıya meydan vermez. Mâlum ya, mektepte dayak resmen yasaktır. Hâlbuki bu dayak müessesesi cennetten çıkmıştır. Kim ne derse desin onsuz terbiye olmaz. Tabîî bizim mektepte de resmen dayak yok. Ama 'meccanîler' müstesna. Onlar şikâyet falan edemezler, hemen kovarız. Kim ne yaparsa dayağı 'meccanî'ler yerler. Kabahatli çocuklar 'meccanî'lerin yediği dayaktan ibret alırlar." ¹³⁷

137 Hülya Argunşah, "Açık Hava Mektebi", *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikâyeler* 4, Dergâh Yay., İstanbul, 1999, s. 237.

Görüldüğü üzere okulda dayak yasak olmasına rağmen fakir çocuklara şiddet uygulanması hikâyenin temel eleştirilerindendir. Müdürün amacı meccanîleri döverek diğer çocukların işledikleri suçları bir daha işlememelerini sağlamaktır. Ancak burada suçlu olanın değil de fakir olanın cezalandırılması toplumsal sınıf meselesini gündeme getirmektedir. Ömer Seyfettin her iki hikâyede de suçsuz çocuklar üzerinden haksız şiddete uğranmışlığı işlemiştir. Bu da hikâyelerde şiddetin etkisini daha da artırmıştır.

Ömer Seyfettin bir başka hikâyesi "İlk Cinayet"te de henüz dört yaşında olan bir çocuğun martıyı öldürmesine annesi ve vapurdaki diğer kadınlar tarafından verilen tepkinin yanlışlığını anlatmaktadır.

"- Boğdu. Gördüm vallahi, ne hain çocuk...

Annem sapsarı kesilmiş, sesi titriyor:

- Ah insafsız! Diye bana acı acı bakıyor. Daha beter ağlıyorum. O kadar ağlıyorum ki... Beni artık susturamıyorlar. Ne vakit, nerede, nasıl sustuğumu hatırlamıyorum. Sanki ebediyen ağlıyorum."¹³⁸

Çocuk, büyüklerin verdiği tepkiden o kadar çok etkilenmiştir ki bu olayın üzerinden otuz yıldan fazla zaman geçmesine rağmen unutamamıştır. Ne zaman vapurda otururken bir martı görse bu olayı hatırlayarak annesinin "-Ah insafsız!" diye kendisini azarlaması aklına gelir ve büyük bir acı hisseder. Bu olay hikâyenin kahramanının tüm yaşamı etkilemiştir. O kendisini şöyle nitelendirir: "Ben daima ıstırap içinde yaşayan bir adamım."¹³⁹ diyerek hayatın kendisi için dört yaşında başladığını ifade eder. Dolayısıyla yaşadığı bu ıstırap verici olay kahramanın tüm hayatının da ıstırap içinde geçmesine neden olmuştur. Burada yetişkinlerin

138 Hülya Argunşah, "İlk Cinayet", *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikâyeler 4*, s. 19- 20.

139 Age., s. 17.

çocukların yaptığı hatalara gösterdikleri aşırı tepkinin, çocuğun kişilik gelişimine verdiği zarar irdelenmiştir.

EĞİTİMİN MİLLÎLEŞMESİ VE MODERN OKULLARDA ÇOCUKLAR

Tanzimat Dönemi'nde eğitimin modernleşmesi gündeme gelirken bir sonraki aşamada ise millîleşmesi meselesi gelir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle hızlanan milliyetçilik ideolojisi toplumun her alanına yayılmaya başlamıştır. Bu alanlardan birisi de eğitimidir. Eğitim siyasi ideolojilerin yürütüleceği en verimli alanlardan biri olduğu için her siyasi değişim öncelikli olarak eğitim üzerinden işlevlerini gerçekleştirmeye çalışır.

"XIX. yüzyılda bütün modernleşen ülkelerde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da siyasal gelişmelerle eğitim alanındaki gelişmeler iç içe geçmiş bir süreç olarak karşımıza çıkar. Eğitim tarihi, adeta siyasal tarihin bir alt başlığı gibi yaşanmıştır. Siyasal yaşamda meydana gelen değişimler eğitime yansımakta gecikmemiştir. Eğitim kurumları yalnızca sosyalleşme, bilgi ve beceri kazandırma yerleri değil, aynı zamanda ve etkin bir şekilde resmî ideolojilerin aktarıldıkları kurumlar olarak işlev görmüşlerdir."¹⁴⁰

Dönemin eğitimcileri de aynı anlayışla hareket ederler. Emrullah Efendi, Feridun Vecdi, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Ethem Nejat gibi isimler eğitimin bir yandan toplumsal işlevi üzerinde dururken bir yandan da millî kimliğin inşa edilmesinde eğitime başvurmayı önerirler. Örneğin Emrullah Efendi'nin eğitimin işleviyle ilgili önerileri şöyledir: "Eğitim, din hükümlerine, vatan menfaatlerine uygun olmalıdır. Öğrenciler ahlâki ve dinî eğitimlerinin yanı sıra,

140 Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, s. 9.

şahsî ve medenî hayat savaşından da daima galib çıkacak şekilde amelî bilgilerle donatılarak yetiştirilmelidir.”¹⁴¹ Emrullah Efendi’nin vatani, ahlaki, dinî ve medeni amaçlara uygun olarak kurguladığı eğitim anlayışı, Ziya Gökalp’ın Türkleşmek, İslamlaşmak, Muassırlaşmak anlayışıyla da paraleldir. Emrullah Efendi bütün okullardaki ders programlarının dört esasa dayanmasını ister:

“Özellikle dinî ve ahlâkî öğretime önem vermek;
Osmanlı eğitimine revaç vermek;
Zihnin gereksinmelerine göre faydalı bilgiler vermek;
İbtidai ve rüşdiyelerde askerî talimler yaptırmak.”¹⁴²

Emrullah Efendi din, ahlak ve fikir gelişiminin yanı sıra askerî talimleri önererek vatanın birliğinin korunması noktasında çocukları ilkökul ve ortaokul düzeyinde yetiştirmeyi önerir. Feridun Vecdi ise eğitimi doğrudan millî ülkü ile bağlantılandırır:

“Terbiye’nin amacı, daima içinde yaşanan çevreye ve zamana göre adam yetiştirmek olmuştur. (...) Her çocuk belli bir toplum içinde doğar ve yaşar: bu, onun ‘millîyeti’dir. Bu durumda da eğitime millî bir ülkü hâkim olmalıdır. Eğitimde ‘millet’ ülküsü çok önemlidir. Oysa ‘Avrupa usulünde’ açtığımız okullar bizi bu ülküden uzaklaştırmıştır. (...) Oysa Türkiye, millî ülküye dayalı bir eğitim sistemi kurmalıdır. Çeviri ve taklidi bırakıp, araştırma ve incelemeye geçmelidir. Eğitim alanında da böyle olmalıdır. Millî ülkü olmadan bütün köylülere okuma-yazma öğreterek bile, hiçbir şey elde edemeyiz. Şu

141 Bkz. Mustafa Ergun, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, Ocak Yay., Ankara, 1996, s. 45; *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 20 Kânûnuevvel 1326, S. 640, 25 Mayıs 1326, s. 2106.

142 Age., s. 50.

anda eğitimin temellerini, esaslarını koymalıyız. Eğitimin yönünü millî ve dinî ülkülere göre belirlemeliyiz.”¹⁴³

Tanzimat Dönemi’nden itibaren temel problemimiz olan modernleşme sık sık aydınlar tarafından dile getirilmiştir. Ahmet Mithat Efendi, Recaizade Mahmut Ekrem gibi yenilikçi isimler yazdıklarıyla bir yandan endişelerini dile getirirken diğer yandan da öneriler sunmuşlardır. Feridun Vecdi ise modernleşme meselesine eğitim boyutuyla bakmıştır. Tanzimat Dönemi’nde hızla yaygınlaşan modern eğitim kurumları beraberinde gelenekselliği dışlayan bir yapılanmayı getirmiştir. Bu durum eğitimcileri telaşlandırmıştır. Feridun Vecdi de bütünüyle Batı’daki eğitim kurumlarının taklit edilmesi yerine millî unsurlarımızla bir terkip oluşturabilecek bir eğitim sisteminin yaygınlaştırılması taraftarıdır. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu da eğitimin öncelikli işlevinin millî bilinci vermek olduğundan bahseder:

“Eğitim, bilgiçlik demek değildir, öğretmen demek değildir. Biz Rumeli’yi öğretmensizlikten, bilgisizlikten değil; kansız, cansız ve ruhsuzluktan verdik. Rumeli’yi alanlar da kafamızdan değil ellerimizden, kollarımızdan aldılar. Bize gerekli olan kan ve can eğitimidir. Bilgiden evvel kanda, canda, ruhta değişikliğe muhtacdır.”¹⁴⁴

Baltacıoğlu’na göre eğitimin öncelikli hedefi vatanın kurtarılmasıdır. Vatanın kurtarılması için gerekli olan unsur ise millî bilinçtir. Eğitimin öğreticilik işlevi ise ikinci plandadır. Bu sebeple Baltacıoğlu, öncelikli hedef olarak millî bilinci belirler: “Millet değişmeden hiçbir sosyal kurum değişmez. Öyleyse eğitimi ve okulları değiştirmeden önce milleti değiştirmek gerekmektedir.

143 Age., s. 67-68; Feridun Vecdi, “Terbiye mi, Talim mi?”, *Tasvir-i Efkâr*, 28 Kasım 1913.

144 Age., s. 76; İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, “Bizim felaketlerimizden âlimlerimizden ziyade sanatkarlarımız mes’uldur”, *Mürebber Âlemi*, I/11 (1329), s. 165-166.

Milleti değiştirecek şey de amaçlar ve ülkülerdir.”¹⁴⁵ Baltacıoğlu Türk milletinin Çatalca Tepesi’ni bile koruyamamasını eski ülküsünü kaybetmesiyle açıklar. Dinin de sosyal bir amaç ve ülkü olmaktan çıktığını, oysa Türk milletine iman ve ülkü gerektiğini söyler. Balkan bozgununun bizi uyandırdığını ifade eden Baltacıoğlu son zamanlarda toplumda kuvvetli ve hızlı bir değişim arzusuyla beraber oyun, spor, gezi, izcilik vs. meraklılarının Anadolu’yu baştanbaşa kapladığını ancak ülkümüzün henüz belirlenmediğini belirtir:

“Şimdi ülkü ne olacaktır? Din, şimdiden sonra bize bir ülkü olamaz. Olsa bile yeterli bir ülkü olamaz. Bize vatanî ve tarihî bir ülkü gereklidir. Irkî ve millî yönden kuvvetlenmek gerekir. Türklüğün kuvvetli bir kitle haline gelmesi gerekir. Bizim ülkümüz henüz belirlenmemiştir. Eğitim sorununun çözümü bu ülkünün doğup, toplumun hareketlenmesine bağlıdır.”¹⁴⁶

Modernleşme Dönemi’nde önce Osmanlılık, sonrasında İslamcılık ve Türkçülük devlet politikası olarak belirlenmiştir. Baltacıoğlu da dinle bütünleşmiş bir devlet politikası yerine milliyetçilik fikrine önem verir ve eğitim politikalarının oluşturulmasını da devlet politikalarıyla paralel gören bir anlayışla öncelikli olarak izlenecek politikanın belirlenmesi sonra da eğitimde nasıl bir yol takip edilebileceğini belirlemek gerektiğini belirtir. Eğitim ve devlet politikasının birlikte hareket edeceği bir zeminde Osmanlı Devleti’nin gerileme ve çöküşünün sona ereceği de dönem içerisindeki genel eğilimlerden biridir. Ethem Nejat da benzer bir yaklaşımla Balkan Savaşları’nın kaybedilmesini politik sebeplere ek olarak eğitimsel nedenlerle de bağlantılandırır:

145 Age., s. 83; İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Terbiye ve İman*, Yeni Turan Matbaası, İstanbul, 1307/1891, s. 46.

146 Age., s. 83.

“Bütün Makedonya köylerini gezerseniz, sizi bir genç karşılar. Bu, pek az bir ücretle köyün fedâkar muallimi olan bir Darülfünûn mezunudur. O mekteplerin hocaları bir yandan fikrî ve sosyal inkılâbı yaparken, öte yandan dağlarda gezen çetelerin akıl yoldaşı idi. Rumeli’de bizim köylerde ismini yazmasını bilemeyen, elle yazılmış yazılan okuyamayan köy hocaları görev yaparken, kasabalarda millîyetten, Türklükten bahsi ayıp ve günah sayan daha yüksek derecede seciyesiz, miskin muallimler yüksek tabakanın çocuklarını terbiye ederken, Makedonya muallimleri daha kaba ve cahil olan Gayrimüslim köylüleri insan yaptılar. Onlara seciye, fikir, emel verdiler. Sonuç ne oldu? Bizim hocalar mağlup, onlarınki galip! Savaşı onlara kazandıran mektepleri, terbiyeleridir. Bizi de mağlup eden yine mektebimiz, medresemiz, terbiyemizdir. Balkanlıların askerî orduları değil, muallim orduları galiptir.”¹⁴⁷

Balkan Savaşları esnasında Balkan milletlerinin millî duyarlılıklarını yakinen gören aydınlarımız Osmanlı Devleti’nin de kurtuluşunu milliyetçilik fikrini canlandırmakta bulurlar. Örneğin Ömer Seyfettin Balkan Savaşları’nda subay olarak görev alır. Savaşlar esnasında Bulgarların milliyetçiliklerini görerek Türk milliyetçiliği fikri zihninde oluşmaya başlar ve Millî edebiyatı başlatan Yeni Lisan edebî hareketinin başlamasında öncüler arasında yer alır. Ethem Nejat, Balkanlardaki millî eğitim sisteminin Balkan Savaşları’nın kazanılmasındaki etkisine değinerek millî bir eğitim politikası geliştirmemizin yolunu açar. Yahya Akyüz de Osmanlı’nın Balkanlardaki yenilgisini öğretmen ve eğitim sistemimizin yetersizliğine bağlar:

147.Bkz. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yay., İstanbul, 1997, s. 253; Ethem Nejat, *Mektepçilik (Usul-i Tedris Kısmı)*, c. 1, İstanbul, 1332/1898, s. 11-12.

“Bunlara göre, yenilginin başlıca nedeni Osmanlı toplumunun eğitim alanında geri kalmışlığıdır. Bismark’ın yıllar önce, Alman birliği kurulurken kazandıkları 1866 ve 1870 zaferlerini Alman ilkokul öğretmenlerine mal eden sözü birden ortaya çıkmıştır. Artık aranan en önemli neden bulunmuştur: Bulgarlar ve öteki Balkan ulusları da başarılarını askerî sebeplerden çok öğretmenlerinin ve eğitim sistemlerinin üstünlüğüne borçlu idiler; Osmanlıların yenilgisi de öğretmenlerinin ve eğitim sistemlerinin yetersizliğinden, işe yaramaz oluşundan ileri gelmişti...”¹⁴⁸

Böylelikle Balkanlardaki yenilgiler eğitim sistemimizdeki eksikliklerin anlaşılmasına ve millî bir eğitim politikasının benimsenmesine yol açtı. Milliyetçi paradigma ile beslenen ideal çocuk kurgusu ise ders müfredatları üzerinden oluşturulmaya çalışılmıştır.

“Okullardaki öğretmen ve mubassırlarımız, düzen sağlayan memurlar görünümündedirler. Statükoyu, o hain statükoyu korumaya çalışmaktadırlar. Artık değişmeliyiz. ‘Dârülmuallimin kışlaları’nda bir ‘kin ve intikam ordusu’ yetiştirmeliyiz. Artık körü körüne kitap takibi bırakılmalı; jimnastik, gezi, binicilik v.s. ye önem vermelidir. Eğitim, millî vicdanı yaratmaya yönelik olmalıdır.”¹⁴⁹

Ethem Nejat okulla kışlayı eşdeğer tutmakta ve çocukları vatani koruyacak küçük askerler olarak görmektedir. Bu sebeple beden eğitimi dersleri de önem kazanmıştır ve terbiye-i bedeniye dersleri Mekâtib-i İptidaiye-i Umumiye’den Darülmuallimin’e kadar birçok eğitim kurumunda müfredata konulmuştur. Güven Gürkan Öztan, Birinci Dünya Savaşı’nın zor şartlarında çocuklara

148 Age., s. 253.

149 Bkz. Mustafa Ergun, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 93; Edhem Nejad, “Müdafaa-ı Millîye ve Terbiye”, *Tasvir-i Efkâr*, 1 Şubat 1913.

milliyetçi duygular aşlamak ve moral takviyesinde bulunmak amacı ile çeşitli festivallerin tertiplendiğini söyler.¹⁵⁰ 15 Mayıs 1916'da Çocuklar Günü, Selim Sırrı Tarcan tarafından 19 Nisan 1916'da düzenlenen İdman Bayramı bu anlamda kayda değerdir. Bu dönemde yenilgilerin başlıca nedeni olarak eğitim sistemimizin eksikliklerini gösteren şairlerimizden biri de Mehmet Akif'tir.

“Şu cehlimizle musîbet mi kaldı uğramadık?
Mahalle mektebi lâzım, düşünmeyin artık!
Mahalle mektebi olsaydı bizde vaktiyle;
Ya uğrasaydı kalanlar güzelce ta'dile;
Yarım pabuçla gezen, donsuz üç buçuk zibidi,
Bir Arnavutluğu isyana kaldırır mı idi?
Bugün anâsır-ı İslâm-ı bir denî cereyan
Sürüklüyor ki: Bakın nerden eyliyor nebeân.
Felaketin başı, hiç şüphe yok, cehaletimiz;
Bu derde çâre bulunmaz –ne olsa- mektepsiz.”¹⁵¹

Görüldüğü üzere Mehmet Akif, Balkanlardaki ayrışmayı cehalet ve eğitimsizlikle bağlantılandırır. Ona göre tek çözüm eğitimidir. Mehmet Akif okullardaki eğitim sistemini de *Asım*'da eleştirir. Geleceğe ümitsiz bakan bir neslin yetiştirilmesini şöyle dile getirir:

“Zerk etmediler kalbime bir damla ümid,
Hoca, dünyada yaşanmaz, yaşamaktan nevmîd.
Daha mektepte çocuktuk, bizi yıldırır hayat,
Oysa hiç korku bilmeyecektik, heyhat!
Neslim ürkekmiş, evet, yoktu ki ürkütmeveni,

150 Güven Gürkan Öztan, *Çocukluğun Politik İnşası*, s. 55.

151 Mehmet Akif Ersoy, “Vaiz Kürsüde”, *Fâtih Kürsüsünde, Safahat-IV, İnkılâp*, İstanbul, 2008, s. 282.

‘Yürü oğlum’ diye teşci edecek yerde beni.
 Diktiler karşıma bir kapkara müstakbel ki,
 Öyle korkunç olamaz hortlasa devler belki!
 Bana dünyaya çıkarken ‘batacaksın!’ dediler. (...)
 Bir ışık gösteren olsaydı eğer, tek bir ışık,
 Biz o zulmetleri bin parça edip çıkmıştık.
 İki üç yüz senedir serpemiyor bizde şebab
 Çünkü biçarenin âtisine imanı harap.”¹⁵²

Osmanlı’nın gerileme döneminde eğitim sistemi de gerileme sürecindedir ve geleceğe ümitle bakamayan yetişkinlerin psikolojisi çocuklara da yansımıştır. Gelecek çocuklara emanettir ama çocuklar da ümitsizdir. Geleceğe karşı karamsarlık psikolojisi toplumsal düzeyde de hâkimdir. Hatta dış politikada da Osmanlı artık ‘hasta adam’ olarak nitelendirilmektedir. Mehmet Akif de bu durumu geleceğe inançsızlık ve güvensizlikle nitelendirir. Tevfik Fikret ise geleceği çocuklara emanet eder:

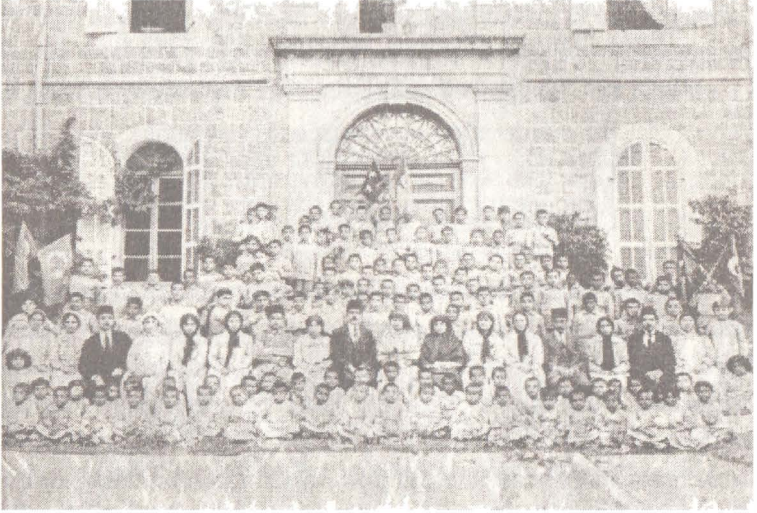
“İnsanların omuzları üstünde yükselir,
 Gençler, bütün ümid-i vatan şimdi sizdedir. (...)
 Yükselmeyen düşer, ya terakki ya inhitat!
 Yükselmeli, dokunmalı alnın semalara,
 Doymaz beşer dedikleri kuş itilâlara,
 Uğraş, didin, düşün, ara, bul, koş, atıl, bağır,
 Durmak zamanı geçti, çalışmak zamanıdır!”¹⁵³

Mehmet Akif çocuklara eğitim kurumlarında verilen ümitsizlik psikolojisini eleştirirken, Tevfik Fikret çocukları ümitlendirir. Hatta vatanın sorumluluğunu çocuklara yükler. Bunun için yapılması

152 Mehmet Akif Ersoy, “Asım”, *Asım, Safahat-VI*, s. 366.

153 İsmail Parlatır, Nurullah Çetin, “Ferdâ”, *Tevfik Fikret, Bütün Şiirleri*, TDK, Ankara, 2004, s. 565.

gereken şey çalışmaktır. Artık savaşlardan yorulmuş bir Anadolu vardır ve harap vatanı yeniden canlandırmak gereklidir. Bunun için de durmadan, dinlenmeden çalışmalıdır.

Modern eğitim kurumlarında çocuklar eğitim alırken.

Dönem içerisinde okulla birlikte vurgulanan başka bir konu ise ilmin önemidir. İlimle aydınlanan çocuklar istikbalin emniyet içerisinde olmasını sağlayacaktır. Tevfik Fikret'in de *Halûk'un Defteri* ve *Şermin*'de ilmin önemini vurgulayan söylemleri dikkat çekicidir. Tevfik Fikret, "Halûk'un Vedâ'ı"nda oğluna verdiği nasihatte vatanın yükselişi için ilimle aydınlanmayı şart koşar:

"Pür-tehâlûk, hayât ü kuvvetten
Ne bulursan bırakma: san'at, fen,
İ'timâd, i'tinâ, cesâret, ümîd,
Hepsi lâzım bu yurda, hepsi müfid...
Bize bol bol ziya kucakla, getir:
Düşmek etrafı görmemektendir."¹⁵⁴

154 İsmail Parlatır, Nurullah Çetin, "Halûk'un Vedâ'ı", *Tevfik Fikret, Bütün Şiirleri*, s. 546.

Tevfik Fikret cehaletle vatanın gerilemesini eş tutar ve 16. yüzyıldan itibaren Osmanlının duraklama ve gerileme sürecinde eğitim kurumlarından pozitif bilimlerin dışlanması gerileme nedeni sayarak aydınlanmanın ancak bütünsel bir yaklaşımla olacağı vurgusundan hareket eder.

KUTSALLAŞAN OKUL VE ÇOCUKLAR

Balkan Savaşları'nın kaybedilmesiyle birlikte milliyetçi ideolojinin yükselişe geçmesi ve çocuklar üzerinden inşa edilmeye çalışılan yeni toplum yapısında okullar büyük önem kazanır. Mevcut paradigmanın ilerlemesi için okul vazgeçilmez bir fonksiyondadır. Geleneksel hayatla yeniden kurgulanmaya çalışılan Batılı hayat tarzı arasında okul bağlantıyı kopartan bir fonksiyon yüklenmiştir. "Okul eğitimi, geleneksel toplum hayatının sembollerinin gelecek kuşaklara taşınmasına engel olmuştur."¹⁵⁵ Modern okullarda çocuklar Batılı hayat tarzının gerekliliklerine göre yetiştirilirken ebeveynlerin bu noktada yaklaşımı farklıdır. Nevin Meriç, bu dönemde modernleşmesini ikinci kuşak babaların desteklediğini, kadınların ise daha temkinli hareket ettiğini söyler. Ona göre kadınların muhalefetine nedeni, okulların çocukları ailenin denetiminden uzaklaştırmasıdır.¹⁵⁶ Böylece geleneksel değerlerin gelecek kuşaklara aktarılması resmî eğitim kurumlarında engellenecektir. Bu dönemde babalar çocuklarının modern eğitimle yetişmesini desteklerken anneler gelenekselliği korumak adına kurumsal eğitime temkinli yaklaşmışlardır. Özellikle kız çocukların eğitiminde babalar daha destekleyicidirler. Bu dönemde anneler henüz kamusal hayatın içinde aktif olmadıkları için modernleşmeyi erkeklere göre daha yavaş algılamışlardır. Dolayısıyla çocuklarının ev içinden kurumsal eğitime geçişinde temkinli olmuşlardır. Böylece anneler modernizme karşı geleneği de koruyucu bir fonksiyondadırlar.

155 Nevin Meriç, *Adab-ı Muaşeret*, s. 201.

156 Age., s. 191.

Okullaşmada bir başka etki ise kırsal hayattan kentsel hayata göçle çocuk merkezli bir toplum yapısına doğru geçilmiştir ve artık çocukların usta çırak ilişkisiyle bürokrasiye eleman yetiştirilmesi yerine formel eğitimle devletin kademelerinde çalışacak donanuma sahip olmaları istenir. Dolayısıyla okul bir yandan modern hayatın gerekliliklerini sağlarken diğer yandan da çocuk merkezli kentsel yapı içerisinde eğitim gerektiren bir donanuma sahip bireyler olarak çocukları yetiştirmede büyük önem kazanır. Okulun bir başka yönü ise mevcut ideolojiyi toplumsal hayata yaymasıdır: “Merkezî ve örgün eğitim; devletin topluma nüfuz etmesi, az çok bütünleşmeyi sağlaması, itaat ve sadakatin dinî, yerel otoriteler yerine devlete yönelmesi ve resmî ideolojinin aktarılması açısından büyük önem taşır.”¹⁵⁷ Böylece eğitim devlete sadakatin sağlanmasında da önemli bir fonksiyon yüklenmektedir.

II. Meşrutiyet’in ilanının ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti de okulun devlete sadık vatandaşlar yetiştirmedeki işlevini fark eder ve kendi ideolojilerini yayan okullar açmaya başlar: “İttihat ve Terakki Cemiyeti, okulu yalnızca devletin değil aynı zamanda Parti’nin ideolojik aygıtı haline getirmiştir. Eğitim konusundaki düşüncelerini ve ideolojisini hayata geçirebilmek için ülkenin çeşitli yerlerinde Parti’ye ait özel okullar açmışlar, ders programı yapmışlardır.”¹⁵⁸ Halide Edip de *Yeni Turan*’da Cuma okulları olarak adlandırdığı eğitim kurumlarına yer vermiştir.

“Bazen Cuma günleri bizim mahallenin köşesinden geçerken, bu Cuma okullarının kapısını aralık bulursam, bakardım. Her vakit uzun, ciddî yüzlü, beyaz başörtülü, siyah cübbeli bir kadının çocukların karşısında tatlı bir sesle ahlakî bir hikâye söylediğini, yahut duvardaki tah-taya, bir hayvan, bir eşya, bir bitki resmi çizdiğini, ya da çocuklarla bir elişi yaptığını görürdüm. Bu Cuma okulları

157 Alain Duben, Cem Behar, *İstanbul Haneleri*, s. 19.

158 Age., s. 59.

hele İstanbul'da o kadar çoğalmıştı ki, Yeni Osmanlılar bile çocuklarını oralara göndermeye başlamışlardı."¹⁵⁹

Yeni Turan'ın Kaya'sı da bu okullarda öğretmenlik yapar. Kaya ve arkadaşları Yeni Turan mefkûresine uygun eğitimle çocukları yetiştirmeyi hedeflerler. Bu okullarda çocuklara verilen eğitim Ziya Gökalp'ın önerdiği eğitim sistemiyle benzerdir. Ziya Gökalp bizde üç türlü terbiyenin olduğunu söyler: Türk terbiyesi, İslâm terbiyesi, asır terbiyesi. Gökalp, Tanzimat öncesinde sadece İslâm terbiyesi verilen çocuklara Tanzimat Dönemi'nden itibaren asır terbiyesi verildiğini, bu iki terbiye şeklinin çatıştığını belirtir.¹⁶⁰ Ziya Gökalp asır terbiyesinin yerleşmeye başlamasıyla İslâmî terbiyenin önemini kaybetmeye başladığını söyler. Din dersini veren öğretmenler ilmî hakikatlere hâlâ bidat olarak bakmaları sebebiyle öğrencilerine karşı güvenilirliklerini kaybetmeye başlamışlardır. Tam da bu dönemde Türk-İslâm âleminin karşılaştığı felaketler Türk milliyetçiliği ve İslâm ümmetçiliği gibi iki mefkûrenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ziya Gökalp gençlerin dilinden içinde bulunulan felaketleri eğitimdeki mefkûresizlikle bağlantılandırır: "Biz gençlerimize ne millî ne de dinî terbiye vermek istemedik. Hâlbuki fertleri mukaddes gayeler için ölmeye sevk eden duygular din ve milliyet hislerinden ibarettir. Biz çocuklarımıza Türk ve İslâm terbiyesi veremediğimiz gibi, asır terbiyesi de veremedik."¹⁶¹ Ziya Gökalp terbiyeyi millî, dinî ve çağdaş bir yaklaşımla yorumlar. Halide Edip de Ziya Gökalp'ın bu konudaki düşüncelerini *Yeni Turan*'da din ve çağdaşlaşma boyutuyla işler.

"Fakat işin tuhafı, biz güya dinin savunucusu olduğumuz halde onlar bizden çok dine bağlıydılar. Yeni Turan okulları ilk güçlü ve tutucu şeklini atmış olmakla beraber, resmî okulların yetiştirdiği dinsiz gençlere karşı tamamen uygar olmayı İslânlığa aykırı görmeyen,

159 Halide Edip Adivar, *Yeni Turan*, s. 18.

160 Age., s. 67.

161 Age., s. 68.

bütün hayat görevleri ve uygarca eğlenceleri arasında bile, ibadete yer vermeyen gerçek dindar, bir alay Yeni Turan genci vardı.”¹⁶²

Yeni Turan okullarında uygar hayatla dini bütünleştirmiş bir eğitim verilmektedir. Romanda resmî eğitim eleştirilmekte, devlete muhalif bir güç olarak ortaya çıkan Yeni Turancılar bu eğitimi yeterli bulmayarak kendi kurdukları eğitim sistemi içinde çocukların yetiştirilmesini sağlamaktadırlar. Bu eğitim kurumlarında ülkenin ekonomik ilerlemesine katkı da hedeflenmiştir:

“- Aksine, dedi, hemen hiç politika yok. Pratik olarak ziraat, çocuklara gerekecek kadar ilk bilgiler ve en çok sağlık ve sağlığın gerekliliği üzerine kurulmuş öğretim, Cuma günleri sinematografla çocuklara ve köylü kadınlara en ilkel sağlık ve uygulamalı tarım konferansları.”¹⁶³

Burada özellikle çocuklar ve kadınlar üzerinden vatanın yükselişini sağlamak fikri hâkimdir. Vatanın bedenen ve ekonomik anlamda güçlü insanlara ihtiyacı vardır. Böylelikle II. Meşrutiyet’in ilanı ile hız kazanan milliyetçilik hareketlerinin de bir anlamda programı çizilmiştir. Bir yanı ile din ve çağdaş yaşamın birlikteliği diğer taraftan da bedenen ve ekonomik anlamda güçlenme söz konusudur.

19. yüzyılın başlarında okula yüklenen anlamlar bir yandan milliyetçi bir söylemle birleşirken diğer yandan kutsallaştırılır. Dinî ve millî söylemle birleşen okul, devletin ve milletin bekası için korunmalıdır. Örneğin Reşat Nuri Güntekin *Çalılıkusu*’nda “-Mektep, cami gibi mukaddes bir yerdir. Onu dedikodudan, iftiradan, daha sair lekelerden korumak bizim için en büyük vazifedir.”¹⁶⁴ sözleriyle okulu kutsallaştırmıştır. Bunun için de Feride başına gelen felaketlerin okula zarar verebileceğini düşündüğü durumlarda bulunduğu şehirden başka bir şehre tayinini istemiştir. Böylece

162 Age., s. 19.

163 Age., s. 21.

164 Reşat Nuri Güntekin, *Çalılıkusu*, s. 285.

hem Feride, hem de okul dedikodularından uzak tutulmuş, okulun saygınlığı yöneticiler tarafından korunmaya çalışılmıştır.

Tevfik Fikret de çocuklara yönelik yazdığı *Şermin* isimli kitabında “İthâf” isimli şiirinde yuvayı şefkat ve marifet yuvası olarak ikiye ayırır:

“Yuva şefkat yuvasıdır,
 Ninelerdir onu yapan;
 Fakat, yavrum senin yuvan
 Bir marifet yuvasıdır;
 Bunu ancak irfan yapar,
 Bunun ayrı değeri var,
 Haydi yuvana yavrucak;
 O marifet yuvasıdır.
 Ve fazilet yuvasıdır,
 Orda fikrin uyanacak;
 Orda kanat açacaksın,
 Yükselkre uçacaksın!”¹⁶⁵

Tevfik Fikret bu şiiriyle çocuklar için asıl yuvarın okul olduğunu vurgular. Okulun fikrî gelişime katkıda bulunacağını vurgulayan Fikret, “Mahallebim ve Mektebim” isimli şiirinde de çocuğun dünyasından okulu yansıtır.

“Ninem sordu: - Şermin, kimi
 Çok seversin?- O, ninemi!
 -Başka? - Babamı şüphesiz,
 -Daha? İzin verirseniz
 Sayayım: mahallebimi,
 Sütlacımı, şekerimi,

165 İsmail Parlatır, Nurullah Çetin, “İthâf”, *Tevfik Fikret, Bütün Şiirleri*, s. 577.

Hep şekerlemelerimi;
 Biraz da gevrek severim...
 Fakat en çok mektebimi,
 Mektebimi pek severim.
 Sizin olsun mahallebim...
 Bana yetişir mektebim!"¹⁶⁶

Şiirde Şermin; annesi, babası ve çocukça bir bakış açısıyla muhallebi, şekerleme, gevrek gibi yiyecekleri sıraladıktan sonra okula duyduğu sevgiyi bütün bunların en üstüne koyar. Burada da Fikret çocuklar için yazmış olduğu bu şiirle okulu aile sevgisi ve fizyolojik gereksinimlerin üstünde bir vurguyla işler. O çocuklara yazdığı şiirlerinde çocukların zihninde okulu bütün değerlerin üstünde göstererek idealleştirir.

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet Dönemine uzanan süreçte okulla ilgili edebî eserlerde ortaya çıkan bir diğer konu ise İstanbul ve Anadolu'daki okullar karşılaştırılarak Anadolu'daki okulların fizikî şartlarının yetersizliği ve çocukların eğitimine verilen değer anlatılmaktadır. Bu durum aslında bir anlamda da dönemin sosyo-ekonomik durumuyla orantılıdır. Yüzyıllardır ihmal edilmiş, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nı yaşamış harap bir Anadolu ve Anadolu insanı edebî metinlerde de yansımaları bulmuştur. Örneğin Anadolu için romantik duygular besleyen *Çalılıkusu*'nun Feride'si öğretmenlik yapmak için gittiği Zeyniler Köyü'nde karşılaştığı manzara karşısında çok şaşırır. Ahurdan bozma bir okul, çorap ve ayakkabıları olmayan perişan kıyafetli öğrenciler Feride'nin öğretmenlik isteğini engellemez. O bir ay içinde bu harap okula ve öğrencilerine alışır. Bu köy çocuklarının tersine Feride, çocukluğunda babasının isteğiyle Dam de Sion'a gönderilir. Feride Zeyniler'de öğretmenlik yapmaya başladığında kendi eğitimi ile bu fakir çocukların eğitimini karşılaştırır:

166 İsmail Parlatır, Nurullah Çetin, "Mahallebim ve Mektebim", *Tevfik Fikret, Bütün Şiirleri*, s. 585-86.

“Bu tarafta rahat bir hayat vardı. Öbür tarafta belki yine zaruret, sefalet, fakat bunun da başka bir tesellisi, başka bir cazibesi yok muydu? Gözümün önüne, mekteplerimizin bakımsız kalmış, kaba saba ellerde ziyan olmuş, miniminileri geldi. Bu biçareler, açılmak için biraz güneş, bir parça şefkat bekleyen çiçekler gibiydi. Bu şefkat, bu hareketi gösterenlere, gönüllerinin bütün minnet ve muhabbetini veriyorlardı. Her şeye rağmen, bu küçük sefilleri, derin derin sevmeye başladığımı anladım.”¹⁶⁷

Reşat Nuri Güntekin Anadolu insanının daha özelde ise Anadolu çocuklarının ihmal edilmişliğini vurgulamıştır. Ancak ne olursa olsun Anadolu çocukları işlenmeye hazır kıymetli bir cevher gibidir. Reşat Nuri, Anadolu romantizmiyle çocukluğa ait vurgularda bulunurken ilk köy gerçekliğini dile getiren yazarlarımızdan Ebubekir Hazım Tepeyran, *Küçük Paşa*’da realist bir yaklaşımla okul ve çocukların durumunu işler. Küçük Paşa’nın köyündeki okul da Zeyniler’deki gibi bir okuldur. Ama burada *Çalığışu*’nda olduğu gibi iyimser bir anlatımla yazar olayları sunmaz.

“-Sizin köyde mektep yok mu?

- Var, caminin yanında güççük bir dam, yazın tabut, teneşir korlar, kışın imam çocuklardan bazılarına namazlıklarını öğretir.

- Yaz günlerinde öğretmez mi?

- Yaz günlerinde çoluk çocuk herkes kırdı bulunur; köyde yalnız hastalar, kötürümler, düşkün ihtiyarlar kalırlar. Zaten imamın da bir çoh çoluğu çocuğu bir dam dolusu ekmek düşmanları var; o da yazıda, yabanda gezer, çift çubuk arkasında koşar. İmam, kış günleri de çocukların hepsini okutmak ister emme, her hafta perşembelik (perşembe günleri hocaya verilen on para)

167 Reşat Nuri Güntekin, *Çalığışu*, s. 314-315.

vermek, köyde hangi yiğidin kândır? Mektebe üç beş çocuk ya kider, ya kitmez.”¹⁶⁸

Burada Anadolu’daki bir köy okulunun şartları verilmektedir. Okulda köyün imamı öğretmenlik yapmakta ve sadece çocuklara namaz duaları öğretmektedir. Üstüne üstlük çocuklar ekonomik hayata dâhil oldukları için yaz dönemlerinde okula devam etmezler. Bir de imamın ücreti halk tarafından karşılandığı için çocukların okula devam etmesi daha da zorlaşır. Dolayısıyla hem okulun fizikî şartları hem de ekonomik yetersizlikler nedeniyle çocukların eğitimi zorlaşmaktadır. Kentli çocuklar ise tam tersine okula daha rahat şartlarda devam etmektedirler. Örneğin *Aşk-ı Memnû*’da Adnan Bey, oğlu Bülent’i yatılı okula verir. Bülent için okul mutluluk kaynağıdır.

“Bülend, okula yeni girmiş bütün çocuklara özgü yalancılık ve yapmacıklıkla, bütün ayrıntıları süsleyerek, okulla ilgili anlattıklarını abartmalara boğarak, küçük küçük uydurmalarla karşısındakinde bir imrenme uyandıracak renkler vererek anlatıyordu. Okul çok büyük, ucu bucağı bulunmayan bir yapı oluyor, dinlenme bahçeleri her biri Bebek Bahçesi’ni dört kat içine alacak kadar kocamanlık kazanıyordu.

Öğretmenler, öğretmen yardımcıları hep koca koca, iri iri adamlar oluyorlardı. Ondan sonra çocuklar... Kim bilir onlardan ne kadar vardı? Sayılabilecek kadar değildi ki... Dört bin tane mi? Hem hepsi tuhaf, güzel, nazik idiler. Şimdiden hemen yarısı ile dost olmuştu. Adlarını bildiriyor; Namuk Bey’in bir hikâyesinden, Raşit Bey’in bir olayından söz ediyordu...

Hele yemekler... Her akşam tatlı vardı. Dün akşam revaniye benzer bir şey yemişlerdi. Ömründe böyle gü-

168 Ebubekir Hazım Tepeyran, *Küçük Paşa*. 2. bs., De Yayınevi, İstanbul, 1946, s. 35.

zel tatlı yememişti. Artık (kendi aşçıları) Hacı Necib'in tatlılarını yiyemeyecekti."¹⁶⁹

Bülent'in okulu fizikî imkân bakımından Küçük Paşa'nın köyündeki okulla karşılaştırılamayacak kadar iyi şartlardadır. Bülent bu okulda mutludur ve bu mutluluğunu herkesle paylaşmak ister. Tevfik Fikret de "Çocuklara" isimli şiirinde eski dönemle yeni dönemi karşılaştırır:

"Size ne mutlu çocuklar!
Güzel kitaplarınız var;
Hocalarınız da iyi,
Öğretiyorlar her şeyi;
Tahta, rahle, hep mükemmel;
Hiç biri yoktu evvel.
Hasırlarda sürünürdük,
Evlere hep cahil döndük.
Bize nispet bugün birer
Küçük âlimsiniz sizler.
Okuyunuz: Okuyanlar
Çok şey bilir, çok şey yapar;
Muradına onlar erer,
Cennete de onlar girer,
Okumalı, oynamalı,
Hiç işsiz oturmamalı."¹⁷⁰

Tevfik Fikret bu şiirinde kendi çocukluğuyla, yetişkinliğindeki çocuk eğitimini karşılaştırır. Yetişkinliğinde eğitimin fizikî şartları geçmişe göre iyi durumdadır. Fizikî şartların yetersizliğinden do-

169 Halid Ziya Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, ty., s. 169-170.

170 İsmail Parlatır, Nurullah Çetin, "Çocuklara", *Tevfik Fikret, Bütün Şiirleri*, s.

layı geçmişte iyi eğitim alamadıklarından yakınan Fikret, şimdiki çocukları ilmî açıdan çok önde görür. Fikret, hayatta istenilenin elde edilmesinin eğitimle mümkün olacağını söyler. Çünkü çok bilen çok şeyler yapabilir. Bir başka önemli vurgusu da eğitilmiş olanın cennete gideceğini söyleyerek eğitimi kutsallaştırır. Kısacası Fikret çocuklara bu dünyada ve ahirette mutluluğun ancak eğitimle geleceğini söyler. Son iki mısradan ise çocukluğun gerekliliklerinden biri olan oyun ve eğlencenin yanı sıra eğitimlerine de devam etmelerini çocuklara nasihat eder. Burada dikkatleri çeken 'okumalı, oynamalı' derken çocukluğun tanımını da bir anlamda yapmıştır. Modernleşme döneminden önce çocuklar yetişkinlerin dünyasından ayrıışmamışlardı ve ekonomik hayat içerisinde aktif olarak yer almaktaydılar. Modernleşmenin çocukluk ve çocukluğa ait sınırları belirginleştirmesiyle çocukluk tanımı ortaya çıkmıştır. Böylece yetişkinlerin dünyasından çıkartılan çocuk geleceğin teminatı olarak görülüp çocuğun görev tanımı da bu bağlamda dönüşüme uğramıştır. Çocuğun eğitimi gelecek neslin emanetçisi olarak görülüp böyle bir donanuma sahip olmak için önem kazanmıştır. Tevfik Fikret de 'okumalı, oynamalı' derken çocukluğun inşasının temel paradigmalarından olan çocuğun eğitimle donanmasını dile getirmiştir. O şiirinde çocukları çalışmaya teşvik eder. Bu durum dönemin çocuk vurgusunda önemlidir. Özellikle çocuklar için yazılan şiirlerde okumak, çalışmak, tembel olmamak sıklıkla vurgulanan ana temalardandır. Böylece çalışkan, eğitilmiş müstakbel vatandaş olan çocuklar vatanın korunması ve yükselmesinde başarılı olacaklardır.

ÇOCUK EĞİTİMİNDE CİNSİYET VURGUSU

Osmanlı Devleti'nde kız çocuklarının eğitimi ancak sıbyan mektebini bitirdikleri 11-12 yaşına kadardır. Sonrasında kızların eğitimi evde özel hocalarla devam etmekteydi. Ancak bu da eğitim seviyesi yüksek ve ekonomik durumu iyi olan ailelerin kızlarında mümkün olmaktadır. Örneğin Ahmet Cevdet Paşa kızları Fatma

Aliye ve Emine Semiye'nin evde özel hocalarla eğitimini devam ettirir. Hatta Cevdet Paşa çocuklarının eğitimi için evde kimya laboratuvarı dahi kurduymuştur. Şair Nigâr Hanım, Makbule Le-man gibi dönemin öne çıkan kadın yazarları da evde özel eğitimle yetiştirilmişlerdir. Halide Edip ise babasının özel ihtimamıyla iyi bir eğitimle yetiştirilmiştir. Bu sebeple Halide Edip romanlarında da kızların eğitimine önem verir. Örneğin *Handan*'da Cemal Bey kızlarının eğitimini çok önemser. Hatta Handan'ın yeteneğini fark ettiğinde onun İttihatçı bir genç olan Nazım'dan ders almasını sağlar. Ancak Fatma Aliye, Emine Semiye, Halide Edip vs. gibi eğitilmiş, ekonomik durumu iyi olan ailelerin kızlarına sunulan eğitim, toplumun bütünü düşünüldüğünde çok sınırlıdır. Kızların yüksek oranda eğitimi sıbyan mektebiyle sınırlı kalmıştır. Örneğin *Taaşşuk-ı Talat ü Fitnat*'ta da Talat'ın annesi Saliha Hanım ilk mektebe devam ederken babası onu yaşmak ve feracesini hazırlayarak okuldan alır. Saliha, babasının önünde ağlamaya başlar ve ona :"-Mektepten nasıl çekileceğim?.. Nasıl yapacağım?.. Ben câhül kalacağım." der. Ancak babasına onun bu sözleri fayda etmez.

"- Ona merak etme kızım. Ağlama kuzum. Bu adettir kız on on bir yaşını geçtiği gibi yaşmaksız, feracesiz sokağa çıkamaz. Biz âdetin haricinde nasıl hareket edebiliriz? Herkes sonra bizimle gülecek... (...) Ne yapalım? İşte hâlâ kızlar için mahsus mekteplerimiz, kadın hocalarımız yok ki... Erkek mektebinde on beş yaşında bir kız nasıl gidebilir?"¹⁷¹

Görüldüğü üzere Şemseddin Sami'nin önerisi kız çocuklarının eğitiminin devam edebilmesi için kızlara yönelik okulların açılmasıdır. Burada mekânın kullanımında kız çocuklarına yönelik cinsiyetçi yaklaşım dikkatleri çekmektedir. Şemseddin Sami Tanzimat Dönemi'nde kaleme aldığı 1872 tarihli *Taaşşuk-ı Talat ü Fitnat*'ta mekândaki erkek-kadın cinsiyet ayrımı nedeniyle kız çocuklarının

171 Şemseddin Sami, *Taaşşuk-ı Tal'at ü Fitnat*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 21.

Osmanlı Devleti'nde okula giden kız çocuklar.

okulu bırakmak zorunda kaldıklarını işlerken, Reşat Nuri 1922 tarihli *Çalığışu*'nda yine mekânda cinsiyet politikalarını eleştirir. Ancak bu kez kız çocuklarının okulu bırakması yerine erkek çocuklar bir başka köy okuluna devam eder. Zeyniler köyünde öğretmenliğe başlayan Feride sınıfta sadece iki, üç erkek çocuk olduğunu, diğerlerinin yaşları büyük olduğu için Zeyniler'e bir saatlik yürüme mesafesinde Garipler köyündeki erkek mektebine devam ettiklerini öğrenir. Feride bu durum karşısında çok şaşırır. Hatice Hanım ise artık Feride'nin öğretmen olarak atanmasıyla bu durumun hiç mümkün olamayacağını söyler.¹⁷² Görüldüğü üzere *Taaşşuk-ı Talat ü Fitnat*'ta kız çocuklar erkek çocuklarla aynı sınıfta okuyamayacakları için okulu bırakmak zorunda kalırken bu romandan elli yıl sonra yazılan *Çalığışu*'nda bir köy okulunda kızların okulu bırakması yerine erkeklerin erkek mektebine gitmesi önerilmiştir. *Taaşşuk-ı Talat ü Fitnat*'ın yayımlandığı 1872 yılından *Çalığışu*'nun yayımlandığı 1922'ye kadar ki süreç içerisinde kadınlıkla ilgili birçok gelişme olmuştur. Bu gelişmelerden en önemlisi kadın eğitimi meselesidir. Dolayısıyla

172 Reşat Nuri Güntekin, *Çalığışu*, s. 170.

elli yıllık bu sürecin sonrasında Reşat Nuri mekândaki cinsiyet ayrımı nedeniyle kızların okulu bırakması yerine erkek mekteplerinin oluşturulması gibi bir çözüme gitmiştir. Bu da gösteriyor ki kızların eğitiminde önemli bir aşama kat edilmiştir. Çünkü Tanzimat'la birlikte kadınların eğitimi modernleşme projesinin sembolü olduğu için önemsenirken II. Meşrutiyet Dönemi'nde milliyetçi paradigma kapsamında önemsenmiştir. Yeni Türkiye'nin inşasında kadınlar erkeklerle birlikte sorumludurlar. Eğitimle donanan kadın Tanzimat Dönemi'nde olduğu gibi sadece ev içinde çocuklarının eğitimini değil tüm ulusun eğitimi sorumluluğunu yüklenmişlerdir. Bunun için de Tanzimat Dönemi'nde başlayan kız çocuklarının eğitimi meselesi II. Meşrutiyet Dönemi'nde de önemsenmiş ancak ailedeki eğitimden ulusun eğitimine doğru bir dönüşüm geçirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde eğitim, çocukların devlete bağlı bireyler olarak yetiştirilmesinde Tanzimat'ın ilanını takip eden modernleşme yıllarından itibaren önemsenmiş ve resmî eğitim kurumlarında çocukların ideal vatandaş olarak yetiştirilmeleri hedeflenmiştir. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla milliyetçilik fikrinin benimsenmesiyle birlikte eğitimde de millileşme süreci başlamıştır. Eğitimin millileşmesi meselesi düşünsel düzeyde irdelenerek devletin eğitim politikası olarak benimsenmiştir. Bu süreçte Emine Semiye, Halide Edip, Reşat Nuri Güntekin gibi yazarlar da çocukların eğitimi meselesini irdelenmişlerdir. Emine Semiye, 1890'lı yılların sonunda anne ve çocuk eğitimi konusunu makaleleriyle, çocuk eğitimini işlediği *Terbiye-i Etfâle Ait Üç Hikâye* ve *Muallime* isimli edebî eserleriyle iyi bir çocuk terbiyesinin nasıl verilmesi gerektiğini anlatmıştır. Ondan bir sonraki adım olarak ise Halide Edip Doğu-Batı ekseninde çocuk terbiyesi ve dinî eğitimin nasıl verilmesi gerektiği noktasında bir takım önerilerde bulunmuştur. Reşat Nuri de Halide Edip'le benzer olarak yanlış uygulanan dinî eğitimi *Çalılıkusu*'nda eleştirel bir tarzda dile getirmiştir. Millileşme sürecinde çocukların eğitiminde cinsiyet vurgusu da dile getirilerek kız-erkek çocuk ayrımı yapılmadan bütün toplumun eğitilmesi

hedeflenmiştir. Çünkü yeni Türkiye'nin inşası eğitimli çocuklarla gerçekleşecektir. Bunun için de tüm toplumun eğitimli olması kurulacak yeni Türkiye'nin refahı için gereklidir. Bu sebeple de edebî eserlerde yazarlar eğitimimizin aksayan yönleri ve bunlara çözüm önerilerini sunarak, çocuk eğitiminde izlenmesi gereken yolları çocuk kahramanlar etrafında göstermişlerdir.

HİKÂYE VE ROMANDA MİLLÎ KİMLİĞİN İNŞASINDA ÇOCUKLAR

Edebiyat bir milletin sözlü ve yazılı olarak dilini, dinini, kültürünü yansıtan sosyal bir kurum olması sebebiyle millî kimliğin inşa edilme sürecinde önemli işlevler yüklenir. Somut ve soyut değerler dünyası ortak olan insanların kendilerine ait özerk bir devlet kurmayı hedeflediklerinde bunu yapabilmek için devleti ayakta tutabilecek duygulara gereksinim vardır. Jusdanis, “Bir milletin millet olabilmesi için iki şeye ihtiyacı vardır: Sınırlarını genişletmek ve kendi edebiyatını [filologya] yaratmak... Millet, sadece fiziksel sınırlarını değil aynı zamanda zihinsel sınırlarını da genişletmek zorundadır.”¹⁷³ diyerek somut ve soyut anlamda bir millet olarak devam edebilmek için zorunlulukları belirtir. Zihinsel sınırları genişletmek için ise toplumun hafızasını canlı tutacak ortak tecrübeler ihtiyacı vardır: “Millet inşa etme, kolektif anlatılar uydurmayı, etnik farklılıkların homojenleştirilmesini ve muhayyel bir cemaatin ideolojisini yurttaşlara benimsetmeyi gerektirir.”¹⁷⁴ Destan, efsane, masal, halk hikâyeleri, manî, ninni gibi yazılı ve sözlü kültüre ait edebî türler millet inşa etme sürecinde önemlidir. Böylece edebiyat, milleti oluşturan bireylerin ortak bağlarını anlamalarını sağlayan anlatılarla millet olma bilincini oluşturur. “Edebiyat bir anlamda bir milletin günlüğüdür, onun

173 Gregory Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*, Metis, İstanbul, 1998, s. 76.

174 Age., s. 53.

geçmişinin, şimdisinin ve geleceğinin hikâyesini anlatır.”¹⁷⁵ Böylelikle tüm dünya edebiyatından milliyetçilik fikrinin oluşturulmasında yararlanılmaktadır. Osmanlı Devleti’nin dağılma sürecinde ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecinde edebî ürünlerin millet inşa etme işlevinden yararlanılmıştır. Hülya Argunşah edebiyatın bu işlevini şöyle dile getirir:

“Edebiyat çalışmaları aracılığıyla diriltilecek ya da yeniden üretilen edebi metinler halkın dille, tarihle, ortak estetik geçmişle ve üzerinde yaşanan toprakla birleşmesini sağlar. Hatta bizdeki millîleşme sürecinde çok açıkça görüldüğü gibi millî bayramlar oluşturulur, millî semboller uyandırılır ve bunlar hayatın içinde tanınup benimsenerek kullanılır.”¹⁷⁶

Millet oluşturma sürecinde toplumsal dayanışma ve birlik fikrini oluşturmak için müşterek değerler, semboller ve geleneklerden yararlanılır. Böylece toplumsal bir bağ oluşturulur. Bu süreçte en önemli sembollerden birisi bayraktır. Kutlama, para, anıtlar, marşlar da millet oluşturma sürecinde sembolik değerlerdir. Bu sembollerle kültürel değerler ve geçmişe ait tecrübeler hatırlatılarak bir millete ait olma ve ortak kimlik algısı güçlendirilir. Böylece bu değerler etrafında millet olma bilinciyle toplanmış insanlar her türlü engeli aşabilecek, vatanlarını canları pahasına koruyabilecek bir duygulanım içerisinde olurlar.

Millet çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, ulus olarak tanımlanmaktadır.¹⁷⁷ İnsanların herhangi bir topluluğun içine kendilerini dâhil ederek dünyada ben de varım diyebilmek ve genelin içinde özel olanı belirginleştirmek de millet olma şuurunun bir başka göstergesidir. “Bu açıklanılardan anlaşıldı

175 Age., s. 76.

176 Hülya Argunşah, “Millî Edebiyat”, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker, Ankara, 2004, s. 175.

177 *Türkçe Sözlük*, TDK, 10. bs., Ankara, 2005, s. 1396.

ki, millet, ne ırkın, ne kavmin, ne coğrafyanın, ne politikanın, ne de iradenin belirlediği bir topluluk değildir. Millet, dilce, dince, ahlâkça ve güzellik duygusu bakımından ortak olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşan bir topluluktur.”¹⁷⁸ Smith; milleti, tarihî bir toprağı/ülkeyi, ortak milletleri ve tarihî belleği, kitleyi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı olarak tanımlar.¹⁷⁹ O, millet olmak için kolektif bir özel ad, ortak bir soy miti, paylaşılan tarihî anılar, ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur, özel bir ‘yurt’la bağ ve nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusunu da gerekli görür.¹⁸⁰ Dolayısıyla millet olma başlı başına somut ve soyut değerleri içeren bir olgudur. Milletlerin devam etmesi için ise zaman zaman millet olma şuurunu canlı tutacak ideolojilere ihtiyaçları vardır. Milletleri dünya üzerinde görünür kılmaya devam eden ideoloji ise milliyetçiliktir.

Milliyetçilik belirgin bir ideoloji olarak 1789’da Fransız İhtilali’nin gerçekleşmesiyle ortaya çıkar. Hak ve özgürlüklerin yaygınlaşması ve beraberinde ulus devletlerin ortaya çıkması tüm dünyayı etkileyen bir süreçtir. Bu durumdan en çok etkilenen devletlerden birisi de Osmanlı Devleti’dir. Osmanlı Devleti, Ortadoğu’dan Avrupa’ya uzanan sınırlarıyla birçok etnik grubu içeren bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla dünyada yayılan uluslaşma sürecinden etkilenecek bir yapıya sahip olması nedeniyle öncelikle bir Osmanlı milleti oluşturma sürecine girmiştir. II. Abdülhamit döneminde İslamcılık en azından İslam olan etnik grupları imparatorluğun bünyesinde tutabilmek için bir ideoloji olarak benimsenmiştir. Ancak bu da uzun vadede etkili olan bir ideoloji olamamıştır. Osmanlı Devleti’nin Trablusgarp, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı’yla elinde kalan toprak parçası Anadolu’yla sınırlanmıştır. Ancak yüzyıllardır ihmal edilmiş Anadolu ve savaşlar dolayısıyla yorgun düşmüş Anadolu insanıyla karşılaşan mevcut devlet yapısı

178 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Kum Saati, İstanbul, 2001, s. 27.

179 Anthony D. Smith, *Millî Kimlik*, 4. bs., İletişim Yay., İstanbul, 2007, s. 32.

180 Age., s. 42.

tüm olanaklarıyla Anadolu'ya yönelmiştir. Böylece milliyetçilik devlet eksenli bir politika olarak belirginleşmiştir.

Batı'da 1789'da gerçekleşen Fransız İhtilali'yle birlikte çocukların da millî devlet yapılarının kurulmasındaki önemi fark edilmiş ve çocukluğun politik olarak kurgulanması yaygın olarak benimsenmiştir. Özellikle çocuk kimliğinin kurgulanışında eski eğitim sistemi bütünüyle reddedilmiş ve çocukluğun millî olarak kurgulanışı öncelikle eğitim üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Öztan bu konuda şöyle söyler: "Yeni bir cumhuriyetçi toplum ve erdemler silsilesi yaratmayı hedefleyen devrimciler, toplumu süratle 'dev bir okul'a, halkı ise 'uslu öğrenciler'e dönüştürme gayretine girmiştir. Eğitim, ilkesel anlamda zümresel bir olgu, bir imtiyaz olmaktan çıkanlarak genelleştirilmek istenmiştir."¹⁸¹ Böylece çocuk eğitimle birlikte devletle bütünleştirilmiştir. Osmanlı'da da benzer bir anlayışla milliyetçilik düşüncesinin oluşmaya başladığı on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren çocuk ve çocukluğa dair söylemlerde milliyetçi bir anlayış benimsenmeye başlanmıştır. Öncelikle eğitim üzerinden devlete sadık bendeler yetiştirilmek istenmiştir. Osmanlı'da Tanzimat öncesine kadar çocuklara özel bir konum verilmemiştir. Bu sebeple çocuklara ait bir edebiyat ya da çocukluk yaşamının anlatıldığı çocukluk tarihi kitapları yoktur.

Tanzimat'la birlikte çocuk müstakil bir varlık olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu durum siyasi hayata da etki etmiştir. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan süreçte çocuklar devlete bağlı vatandaşlar olarak yetiştirilmiştir.

"Kolektivist kültürel unsurların kalıpları içinde anne-baba, kardeşleri ve yakın çevreyi sevmek, ekseriyetle topluma ve siyasal otoriteye sadakat ile bağlılığın ilk adımı olarak tahayyül edilmiştir. Çocuğun, aile üzerinden topluma karşı sevgi beslemesi ise, 'vatan aşkına

181 Güven Gürkan Öztan, *Çocukluğun Politik İnşası*, s. 26.

giden manevi yol'dur. Vatan tıpkı anne, baba ve kardeş gibi hesapsız, içtenlikle ve hatta ölesiye sevilmelidir.”¹⁸²

Bu sebeple de özellikle İstibdat döneminde II. Abdülhamit toplumun babası olarak sunulmuş ve çocuklar da babasına sadık bendeler olarak vazifelendirilmiştir. Bu dönemde fennî yöntemler uygulanarak fakir halkın çocuklarının sünnet ettirilmesi ya da Darülaceze'nin açılarak kurumun bünyesinde kimsesiz çocuklara öncelik verilmesi, dört yaşın altındaki çocuklara da kreş açılması çocuklara verilen önemi göstermektedir. Ayrıca II. Abdülhamit döneminde çocuklar için Hamidiye Etfal Hastanesi'nin kurulması, çocuk sağlığının korunmasına yönelik aşı uygulamaları da Osmanlı'da modern çocukluk anlayışının başladığının göstergeleridir. II. Abdülhamit Darülhayr-ı Âli isimli bir de kimsesiz çocuklar için barınma ve eğitim merkezi kurmuştur.¹⁸³ Bu dönemde çocuk toplumun istikbalinin teminatı olarak görülmüştür. Böylece devletin devamında çocuklardan beklentiler fazlalaşmış ve çocuklar politik amaçlar için nesneleştirilmişlerdir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da toplumsal hayattaki değişimler çocukluk kurgusunu etkilemiştir. İstibdat döneminin sona ermesiyle hak ve özgürlükler yaygınlaşır ve tebaadan vatandaşlığa doğru bir dönüşüm gerçekleşmeye başlar. Çocuklar da insana ferdiyetçi yaklaşımdan doğrudan etkilenmiştir. Böylece Füsun Üstel'in deyişiyle Tanzimat'la bağımsız özne olmaya başlayan çocuk, II. Meşrutiyet'le birlikte potansiyel bir kamusal özneye dönüşmeye başlamıştır.¹⁸⁴ Çocuklar hem ailelerinin hem de daha yaygın bir söylemle tüm toplumun ve tabii en önemlisi de devletin en önemli unsurlarından olmuştur. II. Meşrutiyet Dönemi'nde müstakbel yurttaşlar olarak çocuklar geleceğin teminatı olarak görülmüşlerdir. Öztan, müstakbel yurttaşlar olarak çocuklardan beklentileri öznellikten nesnellığe bir geçiş aşaması olarak nite-

182 Age., s. 42.

183 Age., s. 43.

184 Füsun Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, 5. bs., İletişim Yay., İstanbul, 2011, s. 32.

lendirir: "Çocuklar belki 'minyatür yetişkinler' değildirler fakat politik beklentiler açısından çocuktan daha fazla bir şeydirler. Bu nedenle de öznelikleri keşfedildiği ölçüde politik amaçlar için nesneleştirilmişlerdir."¹⁸⁵ Bu sebeple de devletin bekası için görev ve sorumluluklarının bilincinde çocuklar yetiştirmek için eğitimde, edebiyatta, gazete ve dergilerde vatanına bağlı çocuk imgesi verilir. Çalışkanlık, dürüstlük, ahlaklı olmak istenilen ideal çocuğun özellikleridir.

İttihat ve Terakki Partisi'nin çabalarıyla ilan edilen II. Meşrutiyet Dönemi'nde hızlanan milliyetçilik hareketleri dönemin siyasi ve sosyal yaşamına etki etmiş ve edebiyatımızda Millî Edebiyat Dönemi başlamıştır. Trablusgarp ve Balkan Savaşları'yla da kaybedilen topraklar ve Balkan toplumlarının milliyetçilik anlayışlarının örnek alınması da doğrudan milliyetçilik ve milliyetçilikle paralel millî bir edebiyatın doğuş sürecine etki etmiştir. Toplumsal hayatta meydana gelen sosyal ve siyasi hayatın edebiyat için ölçü sayılamayacağı iddia edilse de yine de edebiyat tarihinin belirlenmesinde sosyal ve siyasi hayattaki değişimler zaman zaman ölçü olmuştur. Bu durum, Pospelov'un kültür tarihi okulu adlandırmasıyla örtüşmektedir ve edebiyatın gelişimini değişken toplumsal ve tarihsel koşullardan yola çıkarak açıklama çabasıdır.¹⁸⁶ Argunşah da "Sosyal hayatla edebiyat arasında bir paralellik olduğu, en azından sanatçının sosyal bir varlık olduğu noktasından bakıldığında, anlaşılabilen bir durumdur."¹⁸⁷ diyerek edebiyatla sosyal hayat arasındaki ilişkiyi açıklar. Wellek ve Warren ise "Yazar da diğerleri gibi bir vatandaşdır. Sosyal ve siyasi bir önem taşıyan meselelerde görüşlerini dile getirmiş, devrinin davalarında belli bir rol oynamıştır."¹⁸⁸ sözleriyle yazarın yazdıklarıyla sosyal hayatın içerisinde yaşayan bireyler olarak sosyal

185 Güven Gürkan Öztan, *Çocukluğun Politik İnşası*, s. 45.

186 Gennadiy N. Pospelov, *Edebiyat Bilimi*, çev. Yılmaz Önay, Evrensel Kültür Kitaplığı, İstanbul, 1995, s. 28.

187 Hülya Argunşah, "Millî Edebiyat", *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, s. 165.

188 Rene Wellek-Austin Warren, *Edebiyat Teorisi*, çev. Ö. F. Huyugüzel, Akademi Kitabevi, İzmir, 1993, s. 77.

ve siyasi meseleleri dile getirdiklerini belirtirler. Edebiyatın da toplumsal hayatla etkileşimi göz önünde bulundurulduğunda dönemin edebiyatının milliyetçi çizgide devam etmesi olağandır. Öncelikle millî sıfatı ve millî edebiyatı açıklamak gerekirse;

“Millîlik, bir millete ait olmak demektir. Bu bakış açısıyla bir milletin birikimlerinin tamamı, millîdir. Buna bağlı olarak da millî edebiyat, milletin tarihi boyunca değişik coğrafyalarda, farklı estetik ihtiyaçlarla ve kendi diliyle meydana getirdiği edebiyatın tamamını düşünce plânına getirmelidir.”¹⁸⁹

Edebiyat hem milletlerin tarih boyunca oluşturduğu estetik birikimleri hem de sosyal ve siyasi sürecin etkilerini bünyesinde taşır. Aslında Osmanlı’da milliyetçilikle ilgili ilk kıpırdanmalar Tanzimat süreciyle başlar. Ancak bu süreçteki milliyetçilik anlayışı Osmanlı milliyetçiliğidir. Osmanlı Devleti birçok etnik kökenden oluştuğu için Fransız İhtilali’yle dünyada yaygınlaşan uluslaşma sürecinden etkilenmemek için dönemin aydınları Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa, Ali Suavi tarafından Osmanlı milleti oluşturma fikri ortaya konmuştur. Ancak bu dönemdeki faaliyetleri milliyetçilik olarak değerlendirmek çok doğru gözükmemektedir. Çünkü yapılan faaliyetler Osmanlı Devleti’nin parçalanmasını önlemeye yöneliktir. Bilinçli bir milliyetçilik anlayışı II. Meşrutiyet’in ilanından sonra belirginleşecektir.

Osmanlı Devleti’nde millî bir edebiyatın oluşumu milliyetçilik düşüncesinin hızlanmasıyla paraleldir. Bu düşüncenin edebiyatta hızlanması ise Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem ve Ziya Gökalp’ın Selanik’te çıkarmakta oldukları *Genç Kalem*ler dergisi etrafında Yeni Lisan hareketiyle başlar. Ömer Seyfettin’in çocuklara yönelik hikâyeler yazması, Ziya Gökalp’ın masal derlemeleri dikkat çekicidir. Yeni Lisan’ın öncü iki yazarı edebiyatın millî kimliği inşadaki öneminin farkındadırlar ve yazdıklarıyla öncelikle ço-

189 Hülya Argunşah, “Millî Edebiyat”, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, s. 167.

cukları hedeflerler. Çünkü çocuklar müstakbel vatandaşlar ve geleceğin emanetçisi olarak hürriyet, müsavat ve uhuvvet gibi belli prensipler etrafında yetiştirilmeleri gerekir.

Millî edebiyatla birlikte vatani hisleri kuvvetlendiren ve millî bilinci uyandıran bir edebiyat anlayışı ortaya çıkmıştır. Roman, hikâye, şiir gibi edebî türlerde işlenen temalar, kahramanların karakteristik özellikleri hatta mekân olarak Anadolu'nun kullarını gibi unsurlarla millî bir edebiyat anlayışı ortaya konmuştur. Millî bir edebiyat anlayışı ortaya konulurken de çocuk ve çocukluğa dair unsurlar üzerinde önemle durulmuştur. Dönem içerisinde Ömer Seyfettin, Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun eserlerinde çocuk kahramanlar ve çocukluğa ait unsurlar dikkatleri çekmektedir. Bu bölümde millî kimliğin inşasında çocuklar, bu dönemin hikâye ve romanda aktif yazarları Ömer Seyfettin, Halide Edip Adıvar ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun eserlerinden yola çıkarak değerlendirilecektir.

ÖMER SEYFETTİN

ÖMER SEYFETTİN'İN HİKÂYELERİNDE BALKAN SAVAŞLARI'NIN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİ UYANDIRMASI VE YENİ ÇOCUK KİMLİĞİNE DOĞRU

Türk hikâyeciliğinin önemli isimlerinden Ömer Seyfettin gözleme dayanan kısa hikâyeleriyle önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Onun Maupassant tarzında, yer yer mizah unsuruna yer verdiği hikâyelerinde sade ve anlaşılır bir dil kullanması da hikâyelerinin okunurluğunu artırarak klasikleştirmiştir. Ömer Seyfettin'in hikâyelerinin önemli bir özelliği de hikâyelerinde kendisinin öyle bir hedefi olmamasına rağmen çocuk edebiyatçısı olarak algılanmış olmasıdır. Onun hikâyelerinin tamamı çocuklara yönelik değildir. O çocuklara yönelik hikâyelerinin bir kısmında çocuk kahramanlara yer vermiştir. Bu çalışma içerisinde de onun

hikâyelerinde çocuk kahramanları etrafında çocukluk kurgusu değerlendirilecektir.

Asker bir babanın oğlu olarak doğan Ömer Seyfettin 1903'te askerî okuldan mezun olarak İzmir ve çevresinde görevlendirilir. II. Meşrutiyet'in ilanıyla Makedonya'da görevlendirilen Ömer Seyfettin Balkanlar'daki Osmanlı Devleti merkezli milliyetçilik hareketlerinden etkilenir. Köroğlu, Ömer Seyfettin'de Türk milliyetçiliğine yönelişi şöyle açıklar: "Müslüman olmayan etnik toplulukların ateşli milliyetçiliği pek çok subay gibi onun da Türk milliyetçiliğine yönelmesine yol açacaktı."¹⁹⁰ Ömer Seyfettin; Ziya Gökalp ve Ali Canip'le birlikte 1911'de Selarik'te milliyetçi bir anlayışla ortaya çıkan Yeni Lisan hareketini başlatır. 1912'de Balkan Savaşları'na katılan Ömer Seyfettin, 1913'te Yanya'da Yunanlılara esir düşer. Onun bu esaret dönemi Balkanlardaki milliyetçiliği görmesiyle millî uyanışının gerçekleşmesinde bir dönüm noktasıdır. Osmanlı Devleti'nin son dönemleri düşünüldüğünde Balkan Savaşları'nın kaybedilmesi Türk milliyetçiliğinin uyandırılmasında önemlidir. Zafer Toprak, Balkan Savaşları'nı Türk tarihi içerisindeki sonun başlangıcı olarak değerlendirir: "Türkiye tarihinde Balkan Harbi bir dönüşümü simgeler. Osmanlı için Balkan Harbi sonun başlangıcıdır. (...) Balkanların yitirilişi Osmanlı kimliğinin bir yana bırakılmasına, yeni bir millî kimlik olarak Türk milliyetçiliğinin ön plana çıkarılmasına neden olmuştur."¹⁹¹ Köroğlu da Balkan Savaşları'nın milliyetçilik düşüncesinin hızlanmasına neden olduğunu söylemektedir.

"Balkan hezimetinin yarattığı şok, travma ve olumsuz sonuçlar gerek devlet yönetimi ve siyaset düzeyinde, gerek kültürel alanda, gerekse halk arasında Türk milliyetçiliğine yönelişi artırmış, Anadoluçuluk ve halkçılıktan yayılmacı

190 Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918*, İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 353.

191 Zafer Toprak, "Cihan Harbi'nin Provası Balkan Harbi", *Toplumsal Tarih*, S. 104, Ağustos 2002, s. 45-46.

ya da irredantist eğilimli Turancılığa kadar uzanan bir milliyetçilik yelpazesinin oluşmasına yol açmıştır.”¹⁹²

Özellikle Bulgar milliyetçiliği, komitacılarla mücadele eden Türk askerlerinde milliyetçilik fikrinin oluşmasını hızlandırmıştır. Ömer Seyfettin de bir yıl Yanya’da esir kaldığı için Bulgarların milliyetçilik anlayışını görmüş ve onda da asıl uyanış hayatının bu döneminden sonra başlamıştır. Ömer Seyfettin’in Balkanlar’daki milliyetçilik hareketinden etkilenerek milliyetçilik fikrine yönelişi biyografi-eser ilişkisi içerisinde hikâyelerini şekillendirmiştir. Ömer Seyfettin hikâyelerinde özellikle çocuk kahramanlar üzerinden milliyetçi söylemle fikirlerini ifade etmektedir. Bu da devrin genel yapısı düşünüldüğünde çocuklar ve kadınlar üzerinden toplumsal dönüşümün gerçekleştirilmesiyle doğrudan ilgilidir. Öztan, milliyetçi söylem içerisinde çocukluk tanımının yeniden yapıldığını şöyle ifade eder:

“Balkan Savaşları sonrasında milliyetçi söylem, yalnızca siyasal alana değil; bilindiği üzere ekonomiden edebiyata kadar hemen hemen her alana süratle hâkim olmuştur. Bu çerçevede çocukluk tanımı, tıpkı yetişkinler için olduğu gibi, milliyetçi jargonun tesiri altında yeniden yapılmıştır.”¹⁹³

Ömer Seyfettin’in hikâyelerinde de milliyetçi söylem içerisinde yeniden şekillenen çocuk imgesi dikkat çekicidir. Ancak o bu milliyetçi çocuk imgesini hikâyelerinde Batı’daki milliyetçilik anlayışı üzerinden kurgular. “Bir Çocuk Aleko”da Aleko Rumların arasında Türk kimliğini gizleyerek bir müddet hayatını devam ettirir ve onların milliyetçiliklerini kendi milliyetine uygulamaya çalışır.

192 Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918*, s. 117.

193 Güven Gürkan Öztan, *Çocukluğun Politik İnşası*, s. 50.

"Sekiz aydır kilisenin alaca karanlığı içinde elemli gözyaşları gibi parlayan kandillerin titrettiği gölgeler arasında insana canlı gibi bakan resimlerin karşısında ruhu da değişmişti. 'Büyük Yunan, büyük Rumluk' emelini dinledikçe kalbi şişiyor, acı bir azap boğazına tıkanıyordu. İşittiği, duyduğu, anladığı her şey onda aksi bir tesir bırakıyordu. On dört yaşındaki cahil bir çocuk hayaliyle gözünün önüne köyünün camisini getiriyor, daima ahretten, sırat köprüsünden, cennetten, cehen-nemden bahseden ihtiyar imamı mihrabın yanındaki yeşil boyalı kürsüye çıkartıyor... 'Büyük Türklük' için, Türk düşmanlarının perişan edilmesi için, tıpkı ihtiyar papaz gibi söyletiyor, ihtiyar papazın sözlerini Türkçe ona tekrarlatıyordu."¹⁹⁴

Aleko, Papaz'dan dinlediği Yunan milliyetçiliğine dair söylemler karşısında kendi millî benliğine daha çok yönelir ve onların milli-yetçilik anlayışını 'imam'ın dilinden söylettirir. Burada görüldüğü üzere Ömer Seyfettin milliyetçiliğin uyanışını din önderlerinin ağ-zından halka anlattırarak milliyetçiliği kutsallaştırmaktadır. Aleko, her gün Papaz'dan Rumların kahramanlık hikâyelerini dinler ve Rumlarla Türkleri karşılaştırır: "Ama bu korkak Rumlar bu kadar yaparsa Türklerin evvel zamanda İstanbul'u, Çanakkale'yi almak için neler yapmış olacaklarını düşünebiliyordu."¹⁹⁵ Papaz'dan Türkleri nasıl öldüreceklerine dair dinledikleri karşısında Aleko hayretlere düşer.

"Her sabah kilisede Türklerin perişan olması için dua edilirdi. İhtiyar, genç bütün köy halkının her sabah bu duaları can u yürekten tekrarlayışları, sanki Ali'yi derin bir uykudan uyandırınıyordu. Köyedeki hocanın 'Hristi-yanlar da Allah'ın kuludur, onlara fenalık etmekten daha

194 Hülya Argunşah, "Bir Çocuk Aleko", *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikâyeler* 4, s. 99-100.

195 Age., s. 97-98.

günahtır.' diye vaaz ettiğini hatırlıyor, 'Acaba yanlış mı aklımda kaldı?' şüphesine düşüyordu."¹⁹⁶

Ali'nin millî benliğinin uyarışı Rumların milliyetçiliklerine karşıt bir düzlemde gerçekleşmiştir. Ömer Seyfettin hikâyelerinin yanı sıra makalelerinde de milliyetçi çocuk kimliğinin nasıl oluşturulacağına dair fikirlerini dile getirir. Bu anlamda onun en dikkate değer makalelerinden biri "Mektep Çocuklarında Türklük Mefkûresi" dir. Bu makalesinde milliyetçi söylemle çocukların yetiştirilmesini vurgular.

"Gel zaman, git zaman 'Tanzimat' ilân olunuyor. Yeniden açılan mekteplerde çocuklara, milletleri ve milliyetleri hakkında vazifeleri öğretilmiyor. Sonra o milliyetsiz ve yalnız hükümete memur yetiştirilen mekteplerden çıkan çocukların hepsi milliyetlerini inkâr ediyorlar. Hürriyet ilân olduğu zaman her millet lisanıyla, edebiyatıyla, müesseseleriyle, mektepleriyle meydana çıkıyor. Fakat görülüyor ki adetleri en çok olduğuna inat, Türkler meydanda yok!..."¹⁹⁷

Ömer Seyfettin milliyetçi çocuğun yetiştirilmesinde öncelikle okulda verilecek eğitim üzerinde durur. Böylece milliyetçi söylemi resmî bir zemine yerleştirerek bu anlayışla çocukların yetiştirilmesinin bir devlet politikası olarak benimsenmesini de önermektedir. Ömer Seyfettin, fikrî ve edebî anlamda yazdıklarıyla millî kimlik inşa etme sürecine önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle hikâyeleri bu inşa sürecinde önemlidir.

"Ömer Seyfettin'e yönelik ilginin önemli nedenlerinden biri de, Türk milliyetçiliğinin ilk evrelerindeki temel sorun ve olayları kurmaca alarına taşımasıdır; yüzyıl başı

196 Age., s. 94.

197 Hülya Argunşah, "Mektep Çocuklarında Türklük Mefkûresi", *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Makaleler I*, Dergâh Yay., İstanbul, 2001, s. 357-358.

Balkanları'ndaki Osmanlı karşıtı ve milliyetçi çalkantı, Balkan Savaşı sonrası durum, Türkçülük karşıtı çevreler vb. pek çok konu modern Türk kolektif belleğindeki en kristalize ifadesini bu kısa öykülerde bulur."¹⁹⁸

Ömer Seyfettin hikâyelerinde milliyetçi bir söylemle meseleleri sorgularken çocuk kahramanları aracılığıyla da millî kimliğin inşasına katkıda bulunmuştur. Onun hikâyelerinde çocuklar adeta birer yetişkin gibi millî meselelere duyarlıdırlar ve vatanın kurtuluşu için canlarını feda etmekten kaçınmazlar. O, "Mektep Çocuklarında Türklük Mefkûresi" isimli makalesinde bir Türk çocuğunun nasıl olması gerektiğini şöyle ifade eder:

"Ruhunda büyüklük ve yükseklik meyli olan her çocuk mutlaka Türk milliyetperveri olur. Her yerde, her vakit ve her işte birinci olmağa çabalar. Yorulmaz, bıkmaz, üşenmez. Vücudunu izcilik ve idmanla, fikrini bilgi ve fenle, ruhunu millî mefkûre ile kuvvetlendirir. Bilgisiz bir kuvvet ve cahil kafa altında sağlam bir vücut hiçbir işe yaramayacağı gibi mefkûresiz bir ilim, mefkûresiz bir âlim de hiçbir işe yaramadıktan başka Türklük cemaatine tarif olunmaz zararları dokunur. Ey Türk çocukları! Siz hem kuvvet, hem bilâi, hem de mefkûre sahibi olunuz. Büyük muvaffakiyetleriniz namınızı tarihe geçirecek ve sizi bu fânî hayatın fevkindeki o ebedî ve ölümsüz hayata nail edecektir."¹⁹⁹

Ömer Seyfettin bu makalesinde Türk çocuğunun fikrî, bedenî ve ruhi gelişiminin programını yaparak Türklük mefkûresine çocukların da katılımını hedefler. Bu programı ise hikâyelerinde bedenen, ruhen ve fikren güçlü çocuk kahramanlarla belirginleştirir. Onun millî kimliği en çok vurguladığı hikâyelerinden "Primo Türk

198 Age., s. 352.

199 Hülya Argunşah, "Mektep Çocuklarında Türklük Mefkûresi", *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Makaleler I*, s. 362.

Çocuğu"nda Primo tam da Türklük mefkûresini örnekleyen bir çocuk kahramandır. Hikâye öncelikle Primo'nun babası mühendis Kenan'ın Türk kimliğini fark etmesi ile başlar. Kenan, Grazia isimli İtalyan bir kızla evlenmiştir. Grazia ve babası Mösyö Vitalis koyu İtalyan milliyetçisidirler. Kenan ise ne gelenek, ne mazi, ne vatan, ne de kavmiyete inanmaz. Mösyö Vitalis ve Grazia, Kenan'ın İstanbul Türkler tarafından fethedilmeden önce orada yaşayan ve sonradan Türkler tarafından asimile edilen bir Rum olduğuna kendilerini inandırırılar. Kenan da Grazia ile evlenmek için onların bu kurgularını kabullenir. Evliliklerinin onuncu yılında Osmanlı Devleti'nin yönetimi altındaki Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgal edilmesiyle Türklük kimliğini fark eden Kenan büyük bir dönüşüm yaşar ve eşi Grazia'dan Müslüman olmasını ve Türk kimliğine bürünmesini ister. Grazia bunu kabullenmeyince ayrılmaya karar verirler. Hikâyede Primo ilk kez bu sahnede görünür. Primo da babasıyla aynı süreci yaşar. Bir İtalyan gibi yetiştirilen Primo, Türkçe dahi bilmez. Ona İtalyanca ve Fransızca öğretilmiştir. Primo, Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgalinin protesto edildiği gün okula gitmek yerine Rum arkadaşlarıyla birlikte rıhtımda balık tutmaya gider. Okuldan arkadaşı Orhan da oradadır. Orhan, Primo'nun Türklük kimliğinin uyanışını sağlar. Burada Primo'nun kendi yaşlarında bir başka çocuktan Türklük şuurunu alması da ilgi çekicidir. Orhan bir Türk paşasının oğludur ve okuldaki tüm çocuklara hükmeder, Frenklerden ise korkmaz. Orhan'la Primo rıhtımda karşılaştıklarında Orhan gazete okumaktadır. Buradan da anlaşılmaktadır ki hikâyede Ömer Seyfettin henüz 8-9 yaşındaki çocukları siyasi ve toplumsal meselelere duyarlı olarak kurgular. Orhan, Türklerin özellikleri, nasıl bir millet oldukları ve tarih boyunca kazandıkları zaferleri anlattıkça Primo kendinden geçer ve o an kendi babası da bir Türk olduğu için derin bir ıftihar duyar. Rum çocuklar Primo'nun Orhan'la konuşmasını istemezler ve onu yanlarına çağırırlar. Primo ise Orhan'ın anlattıklarıyla benlik uyanışı gerçekleştikten sonra zihninde Rum çocuklarını ötekileştirir ve onların çağrısına kulak

vermez. Hatta onlar için 'sinek' sıfatını kullanır. Burada Primo, Rum çocuklarını sinek olarak nitelendirirken Orhan onun gözünde kahramana dönüşür. Orhan, Primo'yu İttihat ve Terakki Kulübü önüne götürür. Ancak Primo kalabalığın içine girmeye tereddüt eder. Orhan ise "-Korkma, sen Türksün! Türkler hiçbir vakit, hiçbir yerde, hiçbir şeyden korkmazlar..."²⁰⁰ diyerek Primo'yu cesaretlendirir. Bu büyük kalabalığın içinde ise ellerinde yırtılmış İtalyan bayrak parçalarını tutan birçok çocuk vardır. Daha sonra bu kalabalık İtalyanların Trablusgarp'ı işgalini protesto etmek için İtalyan Konsoloshanesi'nin önüne giderler. Bu kalabalık içinde yine çocuklar ön plandadır. "Arkalarından, kınlanmış ve ezilmiş İtalyan armasına küçük çocuklar bir ip takmışlar, sürüklüyorlar ve üzerine tükürüyorlardı..."²⁰¹ Görüldüğü üzere Ömer Seyfettin ön plana Primo'yu yerleştirirken arka planda da kalabalıklar içinde yine çocukları belirginleştirmiştir. Bu hikâyede millî mefkûrenin kurulması ama öncelikle çocuklar üzerinden kurulması hedeflenmektedir. Yine bir çocuğun (Orhan'ın) bir başka çocuğa (Primo'ya) millî şuuru vermesi millî mefkûrede çocukların öncelikli olduğunu göstermektedir. Primo, millî benlik uyanışı gerçekleştikten sonra eve döndüğünde annesinin kendisini kovmasına içten içe kızar:

"Şimdi babasıyla konuşurken de kovmuştu... Niçin kovuyordu? O taciz etmekten başka bir şey bilmeyen pis sineklerden miydi? Hayır, o pis bir sinek değil; Avrupa'yı, Asya'yı zapteden, Orhan'ın anlattığı mert ve cesur Türklerden biriydi... Daima hâkim olan, bu krallar, beyler, hakanlar, emirler nesline mensup bir Türk asla kovulamazdı!"²⁰²

Aynı günün sabahı da annesi, tercümanla konuşurken Primo'yu yine kovmuştur. Ancak millî benliğin uyanışından sonraki kovuluş Primo'ya ağır gelir ve o kendisini diğer milletlere mensup

200 Age., s. 183.

201 Age., s. 184.

202 Age., s. 184.

çocuklardan farklı görür. O artık kendini hem bedenen hem de ruhen daha güçlü hissetmektedir. Annesi ve babası ayrılmaya karar vermişlerdir ve Primo ya İtalyan kimliğiyle annesiyle beraber İtalya'ya gidecek ya da Türk kimliğiyle babasıyla Selanik'te kalacaktır. Hikâyede Primo'nun bedenen ve ruhen güçlenerek bir kahraman gibi anne-babasının yanına girişi şöyle anlatılır:

"Ya papaz olmak, ya korsan... Primo asla İtalyan olmayacaktı. Mademki babası Türktü! O da Türktü... Geri çekildi. Eliyle alrını tuttu. Annesi Türk olmağa tenezzül etmez de o İtalyan olmağa sanki tenezzül mü ederdi? Jimnastikhanede idman yapıyormuş gibi göğsünü ileri fırlattı. Ellerini kalçalarına koydu. Kafasını salladı. Kaşlarını çatı. Dudaklarını uzattı. Kollarında meçhul ve mukavemet olunmaz bir kuvvetin taşmak istediğini, kalbinin içine sığmadığını duyuyordu. Sert adımlarla salon kapısının önünde gezinmeğe başladı. O söyleyeceği ve yapacağı şeyi biliyordu! Kendisi bir Türk, yani bir kahraman değil miydi? Bunu gösterecekti.." ²⁰³

Primo kahraman edasıyla salona girer ve annesinin kendisine sanılma isteğini "-Yavaş..." diyerek reddeder. Primo'nun annesine karşı bu davranışı İtalyan olmayı reddetmesinin göstergesidir. Anne ve babası Primo'nun bu hükmeden davranışı karşısında şaşkınlıktan dona kalırlar. Primo'ya annesiyle İtalya'ya gidip İtalyan mı yoksa babasıyla Selanik'te Türk olarak kalmak isteyip istemediği sorulduğunda Primo birden ayağa fırlayarak anne ve babasının şaşkın bakışları karşısında ellerini kalçasına dayayarak bozuk bir Türkçeyle "- Ben... Turko çocuk... Ben, yok İtalyano... Ben burada... Ben çocuk Türk..."²⁰⁴ diye bağırır. Aslında o Türkçe cevap vererek tercihini kullandığı dil aracılığıyla da göstermiştir. Primo anne ve babasını şaşırtmaya devam eder ve hızla kanepenin üzerine çıkarak Victor Emmanuel ve Garibaldi'nin resimlerini par-

203 Age., s. 186-87.

204 Age., s. 187.

çalar. İlginç olan nokta ise Kenan bu resimlerden rahatsız olmasına rağmen hiçbir şey yapamazken Primo hiç tereddüt etmeksizin Türk kimliğini ilan eder etmez İtalyan kültürünü yansıtan bu resimleri parçalar. Burada babadan oğla giden süreç ya da yetişkin-çocuk ayrımına gitmek mümkündür. Kenan yetişkin bir birey olarak millî kültürünü yansıtmayan bu resimlere karşı tepkisiz kalırken oğlu Primo var gücüyle kendi kültürünü canlandırmaya çalışır. Ömer Seyfettin'in hikâyede Kenan'ın millî benliğinin uyanışını Primo'nunkinden geri plana alması millî kimliğe çocuklar üzerinden yüklenen anlamla doğrudan ilgilidir. Kenan oğlunun bu davranışı karşısında "Kanepenin üzerinde, yükseklerden, pek çok yükseklerden kendisine bakan bu Türk çocuğunu kucakladı. Minimini bir mabut gibi onu göğsüne bastı."²⁰⁵ Burada çocuğa yüklenen anlam dikkat çekicidir. Babası millî duyarlılık konusunda oğlunun kendisinden çok daha bilinçli olduğunu fark ederek Primo'yu kutsallaştırır ve ona Türk milletin yeniden doğuşuyla ilgili bir anlam yükler.

"Bu elâ gözlerin nihayetsiz derinliklerinde şimdiye kadar ham bir hayal, asılsız bir serap addettiği şeyin büyük ve âli bir hakikat olduğunu görüyor; batıların gafil teakuplarıyla kaybolan, şarkın meş'um manevî afyonuyla zehirlenen bu muhteşem ve mekin hakikatin, büyük Türk ruhunun yeni nesilde, yeni hayatta tekrar doğduğunu anlıyordu."²⁰⁶

Burada babasının gözünde Primo'nun kutsal bir varlığa dönüştüğü dikkatleri çekmektedir. Jung, yeniden doğuşu çeşitli başlıklar altında inceler. Ruh göçü, reenkarnasyon, diriliş, dönüşüm sürecine katılım ve yeniden doğuş (renovatio)'tur. Jung'un yeniden doğuşun bir başka biçimi olarak adlandırdığı 'gerçek dönüşüm' ise Primo'daki değişimi açıklar niteliktedir. Jung'un gerçek dönüşümle kastettiği "Buradaki yenilenme, transmutas-

205 Age., s. 188.

206 Age., s. 188.

yon diye nitelendirebileceğimiz bir varlık değişimidir; ölümlü varlığın ölümsüz varlığa, insanın tınsal varlığa dönüşmesi söz konusudur.”²⁰⁷ Jung’un yeniden doğuş arketipi Primo’nun yeniden doğuşunu açıklamaktadır. Hikâyede Primo, İtalyan kimliğinden Türk kimliğine geçerek kutsal bir dönüşüm yaşamıştır.

Ömer Seyfettin bir başka hikâyesi “Bir Çocuk Aleko”da da aynı arketipi kullanır. Hikâye’nin kahramanı Ali, Gelibolu’da Rum bir fırıncının yanında çalışmaktadır. Savaş çıkacağı düşüncesiyle Ali’nin kaldığı köy boşaltılarak, köylüler Anadolu’ya göç ettirilir. Ali önce kendi köyüne gider ancak buranın da boşaltıldığını görünce annesini, babasını ve diğer akrabalarını bulmak için yola çıkar. Ali yolda bir Rum kafilesine rast gelir ve bu kafileye katılarak yolunu kaybedip aç susuz kalmadan Malkara’ya ulaşmayı amaçlar. Ali iyi derecede Rumca bildiği için kendisini papaza Aleko olarak tanıtır. Papaz, Ali’yi kendi hizmetinde görevlendirir. Ali’nin millî benliğinin uyarısının başlaması hikâyede şöyle anlatılır. “Her sabah kilisede Türklerin perişan olması için dua edilirdi. İhtiyar, genç bütün köy halkının her sabah bu duaları can u yürekten tekrarlayışları, sanki Ali’yi derin bir uykudan uyandırıyordu.”²⁰⁸ Ali kendi köylerindeki hocanın “Hristiyanlar da Allah’ın kuludur, onlara fenalık etmek Müslümanlara fenalık etmekten daha günahtır.”²⁰⁹ dediğini hatırlar. Burada Rumlarla Türklerin birbirine bakış açısını yakinen gören Ali bir müddet zihninde bir bocalama yaşar. O tüm bunlar karşısında kendi köşesine çekilir. “Ali, dinlerine girer gibi yaptığı Rumların bu garazlarından heyecana geliyor, kiliseden kaçarak köyün aşağısından geçen ırmağın başına gidiyor, söğütlerin altına oturarak saatlerce düşünüyordu.”²¹⁰ Burada ırmağın kenarında Aleko’nun iç dünya-
sına dalışı öze dönüşle açıklanabilir. Su kenarındaki bu düşünüş

207 Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, 2. bs., Metis, İstanbul, 2005, s. 48.

208 Hülya Argunşah, “Bir Çocuk Aleko”, *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikâyeler* 4, s. 314.

209 Age., s. 314

210 Age., s. 314.

anne karnına dönüşü/anına arketipini çağrıştırmaktadır. Anne ve vatan arasında kurulacak bağlantı da bu noktada önemlidir.

VATAN SANA CANIM FEDA OLSUN: PRİMO VE ALEKO

Ömer Seyfettin'in çocuk kahramanları Primo ve Aleko'nun millî benliklerinin uyanışının yanı sıra bir başka ortak noktaları da vatan için canlarını feda etme istekleridir. Her iki kahramanın da vatana duydukları aşk doruk noktasındadır ve hiç düşünmek-sizin vatan için ölmek isterler. Uriel Heyd bu coşkunluk anını şöyle açıklar:

"Ülküler ve özellikle ülkü (toplumun öz-bilmesi) bir toplu coşkunluk (vecid) anında doğmaktadır. Bu coşkunluğun ateşi içinde eriyen bireysel öz, 'toplumsal kişilik' içinde kaybolmaktadır. Birey kişisel çıkarlarını unutmakta ve tüm çabalarını toplum yararına hasretmektedir. Bu dönemlerde, yaradılış gereği bencil olan birey, toplum ve toplumun ülküleri için canını dahi vermeye hazırdır." ²¹¹

Primo da vatanın selameti için kendi canını değersiz görür. Çocuk olduğu için varlığına aldırmayan düşman askerlerinin arasında dolaşır, onların neşeli hâllerini gördükçe kalbi Türklük için çarpar ve adını tarihe geçirecek bir şekilde hayatını feda etmenin yollarını düşünür.

"- (...) Hâlbuki hayat... Ferdî hayatın hiç önemi yoktu. Çünkü bir insan ne kadar çok yaşasa yetmiş, nihayet seksen sene yaşayabilirdi. Ölüm mutlak ve muhakkaktı. Ondandır içtinap mümkün değildi. Umumî ve millî hayata gelince... Meselâ Türklük... Dünya durdukça binler, yüz

211 Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1979, s. 62.

binlerce sene Türklük âli ve muhteşem yaşayabilirdi. Asıl işte bu millî hayatın, an'anâtıyla, mukaddesâtıyla, âdetleriyle, şanlılarıyla, şöhretleriyle, hâsılı tarihiyle bir ehemmiyet ve kıymeti vardı. Yoksa bir insan yetmiş sene miskin, esir ve rezil yaşamakla iftihar edemezdi. Lâkin büyük bir millete, şanlı bir kavme, âli bir vatana mensup olmak ve onun yolunda ölmek... İftihar olunacak şey bu idi."²¹²

Primo'nun ferdî hayatında ona mutluluk getirecek tek şey ismini tarihe geçirmek ve gelecek nesiller tarafından unutulmaktır. Bunun için de babasının "Gayet büyük bir şey yapmakla... Herkesi hayretten şaşırtacak bir kahramanlık, dehşetli bir cesaret göstermekle..."²¹³ sözlerini hatırlayarak Türklük karşısında hiçbir önemi olmadığını düşündüğü canını yine Türklük için feda etmeye karar verir. Onun için bu kıymetsiz hayatını devam ettirerek hakaretler, küfürler, tokatlar içinde ihtiyarlayarak hasta yatağında bunak ve iğrenç bir koca karı gibi ölmek istemez. Primo için böyle bir hayatın hayvanların hayatından hiçbir farkı olmayacaktır.

"O vakit onun ismini tarihler yazar mıydı? Hayır... Asla... Ve böyle bir erkek ölümünün, dünyada birçok atların, eşeklerin, köpeklerin ölümünden ne farkı vardı? Birçok atlar, eşekler ve köpekler doğuruyorlar, yaşıyorlar, ölüyorlardı. Ama hepsi büyük ve içtimâî bir hayata malik olmadıklarından ölümleriyle beraber unutuluyorlardı. Kim bilir, dünyadan ne kadar at, eşek, köpek geçmiş ve tarihte hiçbir nam bırakmamışlardı. Hâlbuki kahramanlar öyle miydi. Dört bin sene evvelki bir kahramanın methiyesi bugün okunuyordu."²¹⁴

212 Hülya Argunşah, "Primo Türk Çocuğu", *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikâyeler I*, s. 287.

213 Age., s. 287.

214 Age., s. 288.

Primo kendini vatanı için feda ederek kahramanlaşmak ister. Onun kendisine Oğuz adını seçmesi de bununla alâkalıdır. Kahramanlığı insanileşmekle eş değer gören yazar Primo'ya da isim seçerken Büyük Türk Kağan'ı Oğuz Kağan'ın ismini seçer. Burada isim değiştirme tamamen Türk kimliğini benimsenme ve seçilen isim de bir Türk kahramanına dönüşümü simgeler.

"- Oh Oğuz, Oğuz... Oğuz koyalım.

diye ellerini çırttı ve babasının boynuna sarılarak sordu:

- Bu büyük bir adamın adı mıdır?
- En büyük Türk'ün adı.
- Bu bir paşa mı?
- Hayır, Türklerin ilk hakanı... İlk Türk hakanı...

Her olduğu gibi Türklerin de esatiri vardır. Oğuz Han gökten inmiş ve sülâlesi Türklere hükmetmiş.

- Oğuz... Oğuz... Beni bir kere çağırınız bakayım.
- Oğuz...
- Buradayım...

Minimini vücudu dimdik oldu. Göğsünü ileri çıkardı ve bir kahraman vaziyeti aldı. Babası tekrar onu kucakladı. Öptü;

-Sen bir aslansın yavrum, aslan bir Türk. Adın tarihe geçecek, dedi."²¹⁵

Görüldüğü üzere Primo'nun kahramanlık süreci babasının yönlendirmesiyle önce adını Oğuz olarak değiştirmesiyle başlar. Daha sonra ise millî uyanış ve kendisini vatanı için feda etme süreciyle devam eder. "Bir Çocuk Aleko" da da Ali'nin millî uyanışı Papaz'ın sözleriyle başlar. "-Adam, anası babası için her türlü fedakârlığı etmeli. Hatta canını bile vermeli. Öksüzlerin anası

babası milletleridir. Her öksüz, milleti için en büyük hizmetlere hazır olmalı. Öksüze bakan, büyüten millettir. Millet, evladından yardım ister.”²¹⁶ Papaz, vatanı anne-babayla özdeşleştirerek çocukları da vatanın evladı olarak görür. Ali’yi öksüz zannettiği için de onu bütünüyle vatana borçlu kılar. Papaz borçluluğun en uç noktasına ise vatan için ölmek fikrini koyar. Vaazlarında “ ‘Milleti için ölenler daima yaşarlar.’ demiyor muydu? Bu sözü yine hayaline getirdiği köyün imamına söyletiyor, içinden, ‘Bir insan ne kadar yaşasa yine ölecek değil miydi?’ diyordu.”²¹⁷ Ali, Papaz’ın bu sözlerini imamın ağzından söyleterek kendi milletine uyarlar. Primo da, Aleko da kendi hayatlarını vatanın idamesi için değersizleştirerek vatan için canlarını hiçe sayarlar. Ali, Aleko kimliğiyle kendisine verilen gizli görevi vatanının yararına dönüştürmeyi hedefler ve günlerce düşman askerlerine yakalanmadan Türk karargâhına ulaşmak için çaba sarf eder. “Geceleri yine fundalıklarda yatıyor, ama eskisi gibi korkmuyordu. Şimdi

Balkan Savaşları’nda kadınlar ve çocuklar...

216 Hülya Argunşah, “Bir Çocuk Aleko”, *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikâyeler* 4, s. 315.

217 Age., s. 116.

ruhu çok kuvvetliydi. Aç kalacağını, yine açıkta kalacağını hiç düşünmüyor, millete yapacağı hizmeti aklına getiriyordu.”²¹⁸ Vatan imgesi Aleko’yu ruhen ve bedenen kuvvetlendirmiştir. Nitekim karargâha ulaşmayı başarır ve bu başarısı karşısında emir subayı ona beş lira ödül verilmesini ister. Ancak Ali kabul etmez. Ne istediği sorulduğunda ise ‘hizmet etmek istediğini’ belirtir. Bunun üzerine emir subayı;

“- Küçüksün, savaşamazsın. Okuyup yazman var mı?

- Azıcık okurum.

- Seni telefoncuların yanına vereyim. Telefoncu ol.

- ...

Ali yutkundu. O, büyük bir iş yapmak, fedakârlık yapmak, başkalarının yapamayacağı bir şey yapmak istiyordu.”²¹⁹

Ali henüz çocuk olmasına rağmen yetişkin bir insan kimliğine bürünerek büyük kahramanlıklar yapmak ister. Ali de tıpkı Primo gibi tarihî bir destan kahramanı olan Oğuz Kağan’a dönüşmeye çalışır. Bu sebeple Oğuz Kağan’ın temsil ettiği kahraman tipiyle Primo ve Aleko benzerlik göstermektedir. Her iki kahraman da Oğuz Kağan tipinin çocuk kimliğine dönüşmüş hâlidir. Böylece Oğuz Kağan prototipi millî duyarlılığın yüksek olduğu Balkan Savaşları döneminde Primo ve Aleko ile tekrar canlanır. Oğuz Kağan’daki zamanı ve mekânı aşma idealini Kaplan şöyle anlatır:

“Oğuz Kağan Destanı’nda görülen zaman ve mekân tasavvurları ile Oğuz’un şahsiyeti ve içinde yaşadığı toplum arasında sıkı bir münasebet vardır. Oğuz bir yerde ve bir anda durmayan zamanı ve mekânı süratle aşan bir ‘insan’dır. O, ikinci medeniyetlerde görülen ‘durgun’, ‘içe dönük’ insan tipinin tam zıddıdır. Oğuz

218 Age., s. 317.

219 Age., s. 320.

tamamıyla 'dışa dönük' bir tiptir. Bütün varlığından taşan kuvvet, onu dışa iter. Dışı, kâinatı ele geçirmek onun en büyük idealidir."²²⁰

Oğuz Kağan, çocukluğu bir an önce geçmek ister. Doğduktan sonra annesinin sütünü bir kere içer, çiğ et yemek, çorba ve şarap içmek ister. Kırk gün içinde büyür, ata biner, av avlar. Kaplan, Oğuz Kağan'ın normal çocukluk zamanını birdenbire aşmasının sebebini Oğuz'daki 'yiğit olma ideali' ile açıklar.²²¹ Primo ve Aleko da bir an önce yetişkinler dünyası içerisinde olmak isterler. Primo küçük bir çocuk olmasına rağmen düşman askerlerine silah tutacak kadar kendisini yetişkin hissetmektedir. Aleko da kendisine önerilen telefonculuk görevini beğenmez. Her iki kahraman da adlarını tarihe geçirecek büyük bir iş yapmak isterler. İki hikâyeye de aynı düzlemde ilerler ancak "Primo Türk Çocuğu"nda Primo düşman askerlerine karşı mevzilenmiş hâlde biterken "Bir Çocuk Aleko"da Aleko hedeflediği sona ulaşır. Ancak Primo'nun sonu hikâyede belirtilmezken okuyucu nazarında carını vatanı için feda eden kahraman çocuk imgesi oluşmuştur. "Bir Çocuk Aleko"da da Aleko vatanı için carını feda ederek millî bir kahramana dönüşür.

HALİDE EDİP ADIVAR

YENİ TURAN'DAN YENİ ÇOCUĞA: HALİDE EDİP'İN ÇOCUK KAHRAMANLARI

Halide Edip 20. yüzyılın başlarından itibaren yazar, gazeteci ve siyasetçi kimlikleriyle aktif olarak sosyal, siyasi ve edebî hayat içerisinde yer almıştır. Onun ilk eserlerinden itibaren özellikle kadınlık ve çocukluğa dair meseleleri roman ve hikâyelerinde işlediği görülmektedir. Halide Edip ilk eserlerinde eğitim ve

220 Mehmet Kaplan, "Oğuz Kağan- Oğuz Han Destarı", *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3, Tıp Tahlilleri*, 2. bs., Dergâh Yay., İstanbul, 1991, s. 16.

221 Age., s. 14.

Doğu-Batı ekseninde meseleleri dile getirirken Millî Edebiyat Dönemi'nde kadın ve çocuk, vatanın kurtuluşu, savaşlarla harap olmuş Anadolu'nun yeniden inşası ve yeni Türkiye'nin kuruluşunu işler.

Halide Edip daha çocukluğundan itibaren annesiz büyümüş, babası ve Haminine'sinin evi arasında geçen hayatı ile ıstıraplı adeta evsiz bir çocukluk geçirmiştir. *Mor Salkımlı Ev*'de Halide Edip'in annesini kaybettikten sonraki hâli şöyle anlatılmıştır: "Anası kaybolup gittikten sonra hayat, yarım bir ışık içinde geçmiş ve bir zaman için hafızası hiçbir sahne kaydetmemiştir."²²² Halide Edip, *Mor Salkımlı Ev*'de annesini kaybetmeyi, sığınağını kaybetmekle eş değer görür.

"Ona mütemadiyen sokulmak ister, fakat bu sokulganlık muhabbet hissi tesiri ile olmasa gerek. Galiba o yaştaki çocukların anaya bağlılığı, onu kendilerine bir sığınak telâkki etmelerinden ileri geliyor. Bir de şuur altı dahi olsa muhitin onu göçüp giden, sönen bir insan telâkki ettiğini de hissetmiştir. Evet, hem bu solgun anadan ayrılmak istemez, hem de ondan korkar."²²³

Halide Edip'in şuuraltında çocukluğundan itibaren annesinin yokluğu, yersizlik ve devam eden süreçte ise yurtsuzlukla özdeşleşmiştir. Bu sebeple çocukluk tecrübeleri, onun edebî eserlerinde çocuklara yoğunlaşmasında önemli bir aşamadır. Halide Edip'in çocuklara yönelmesindeki bir başka tecrübesi ise Cemal Paşa'nın isteğiyle Suriye'deki yetim çocuklara yardımı gittiği yıllarda oluşmuştur.

"Bu feci bir vaziyet almaktaydı. Vaktiyle öldürülen Ermenilerin çocukları bazı Türk yetim evlerine götürülmüş, Müslüman ve Türk olarak kaydedilmişlerdi. Bunun bir örneğini hatıralarımın birinci cildinde Ayıntura Yetimevi'nde geçen bir olay münasebetiyle anlatmıştım. Şimdi de Ermeniler ayrı şeyi yapıyor, ana

222 Halide Edip Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, s.15.

223 Age., s. 12.

babaları öldürülen yahut göçe zorlanan Türk çocuklarını toplayarak Ermeni yetim evlerinde Ermeni çocuğu olarak kaydediyorlardı. Bunlardan birincisi Ermeni Kilisesinin Kumkapı'da topladığı Türk çocuklarının bulunduğu yerdir. Bu durum karşısında Amerikalılar da Bebek'te **Near East Relief Center** (Yakın Doğuya Yardım Merkezi) adı altında bir kurum kurmuşlardı. Orada hangi çocukların Türk ve Müslüman, hangilerinin Ermeni olduğunu ayırt edeceklerdi. Çocuklara iyi muamele edilmesine rağmen birçok Türk çocuğu Ermeni olarak kaydedilmişti. Bu Bebek'teki kurumu incelemeye Nakiye Hanım bizim tarafımızdan memur edilmişti. Fakat o da, Türk çocuklarının kayıtları harp sırasında yanmış yahut kaybolmuş olduğundan, bir şey yapmayı başaramayarak bu işten çekildi."²²⁴

İstanbul'dan Suriye'ye eğitilmiş kızlardan oluşan elli kişilik bir grupla giden Halide Edip burada 1916'nın başlarından Mart 1918'e kadar iki yıl kalır. Suriye'deki yetim çocukların hâli onun eserlerinde çocuklukla ilgili devamlılıklar şeklinde yansımıştır. *Dağa Çıkan Kurt'*ta "Tanıdığım Çocuklardan" isimli hikâyesinde I. Dünya Savaşı'nın son yılında açlık ve sefalet içerisindeki çocuk kabilelerini görür ve çocukların bu hâliyle utanç duyarak kendisini onlardan bir parça gibi hisseder:

"(...) Aç çocuk kabileleri erimiş, yeşil suratlarında ihtiyar, çukur gözleri, derin buruşuklarıyla göklere karşı o kadar acı, o kadar şikâyetçi, o kadar alaycı bir faciayla 'Cûan' diye bağınıyorlardı ki, yalnız insanlar adına değil göklerin adına insanın kalbinde bir utanç uyanıyordu.(...)

Kalbim, başım sıkılarak Beyrut'a girdim. Bu savaş yılları o kadar fena ve ağır felaketler öğretmişti ki, artık

224 Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi, ty., s. 23.

bu sefer kendimi bir şahıs gibi değil bu acı ve acıklı kitlenin bir parçası gibi hissediyordum.”²²⁵

Aynı hikâyede Suriye’de beş yaşında küçük bir Arap kızının hasta annesine nasıl baktığını anlatır. O Beyrut’ta sara geçiren bir kadın görür. Bu kadının yanında ikisi ikişer üçer yaşında, biri de beş yaşında üç çocuk vardır ve beş yaşındaki kız, annesi ve kardeşlerine bakar.

“- Merak etmeyiniz, dedi, kadın saralıdır. Sokaklarda ikide birde düşer. Bu küçük kız yok mu? O olmasa bu kadın çoktan ölmüştü. O annesine, hem de kardeşlerine bakar. O olmasa bu kadın çoktan bir çukurda ölmüş kalmıştı. (...)

Küçük kız dükkâncının söylediğini anlamış, evet der gibi siyah gözlerinde eriyen, tatlı ve uzak bir yumuşaklıkla gözlerine baktı. Birdenbire bu elleri uyuz, hasta, sıska, çıplak yavrucuğun güzel ruhu kalbime kadar girdi.”²²⁶

Halide Edip’in çocuklukla ilgili en yoğun tecrübeler’ise millî mücadele yıllarında oluşur. 1922 yılında Yunanlıların Anadolu’da yaptıkları zulmü belgelemek için Tetkik-i Mezalim Cemiyeti kurulur ve Halide Edip, Yakup Kadri, Falih Rıfkı Atay gibi yazarlardan da bu cemiyete katılmaları istenir. Halide Edip görevi kabul ederek Yakup Kadri ve Falih Rıfkı Atay’la Anadolu’yu dolaşmaya başlarlar. Gördükleri manzaralar ise içler acısıdır. Savaşlarla harap olmuş bir Anadolu, çetin bir coğrafya, açlık ve sefalet içinde yaşama mücadelesi veren Anadolu insanı. Halide Edip’in en çok erkekleri savaşa gitmiş köylerde kadınlar ve çocukların millî mücadeleyi cephe gerisinde yaşam mücadelesi vererek devam ettirmeleri dikkatini çeker. Özellikle anne-babasını kaybetmiş ancak görünüşte çocuk ama bir yetişkin gibi yaşam mücadelesi veren kahraman

225 Halide Edip Adivar, “Tanıdığım Çocuklardan”, *Dağa Çıkan Kurt*, 8. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 25.

226 Age, s. 27.

çocuklar onun hikâyelerinde yer almaktadır. İnci Enginün, Halide Edip'in çocuklara yönelişini şöyle açıklar:

"Halide Edib, Türk çocuklarının direnç ve güçlerini, korkusuzluklarını, sorumluluk duygularını Balkan Savaşı günlerinden itibaren görecekti, hele millî mücadele günlerinde onlara duyduğu sevgi, saygı ve güven bütünü artacaktır. (s. 417) (...) Millî mücadele, Meşrutiyet Dönemi yazarlarında uyarıcı, canlandırıcı, Türklüğün temel kaynakları üzerinde yeni baştan düşündürücü, acı fakat zengin bir tecrübedir. İşte Halide Edip, önceleri kendi çocukları ve ailesindeki çocuklar ve İstanbul okullarındaki, Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı'nda sokaktaki çocukları tanıdıktan sonra, Suriye'de Cemal Paşa'nın yanında çalışırken savaşın çocuklar üzerindeki tesirlerini yakından görür. Artık o çocuklara karşı büyük bir müsamaha duymaktadır. Büyüklerin günahı, onların kimsesiz, biçare omuzlarına yığılmıştır."²²⁷

Halide Edip tüm bu tecrübelerinden yola çıkarak çocuklarla ilgili devamlılıkları edebî eserlerinde işler. Bu çocuklar kimi zaman cephede, kimi zaman cephe gerisinde vatanın kurtuluşu için mücadele etmektedirler.

Halide Edip'in ilk romanlarından itibaren ülkenin temel meselelerine yaklaşımı dönemin ünlü fikir adamı Ziya Gökalp'ın düşünceleri etrafında temellenir. Ziya Gökalp, Turancılık fikri etrafında bir dünya kurgulamıştır. O, *Türkçülüğün Esasları*'nda Turancılığı uzak bir ideal olarak nitelendirir. Turan adı altında birleşen Oğuzları, Tatarları, Kırgızları, Özbekleri, Yakutları; dilde, edebiyatta ve kültürde birleştirmek gerektiğini ifade eder. Ziya Gökalp, idealleri uzak ve yakın idealler olmak üzere ikiye ayırır. Turancılık onun hayalindeki uzak idealdir. Ancak bu uzak ideal

²²⁷ İnci Enginün, "Halide Edip Adivar'ın Eserlerinde Çocuklar, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yay., İstanbul, 1991, s. 417- 421.

onu heyecanlandırmaktadır: “Uzak ideal ruhlardaki heyecanı sonsuz bir dereceye yükseltmek için, ulaşmak istenilen, çok çekici bir hayaldir.”²²⁸ Ziya Gökalp uzak idealden duyulan heyecanla yakın ideale daha çabuk ulaşılabilirliğini ifade eder:

“ (...) Yüz milyon Türk’ün bir millet halinde birleşmesi, Türkçüler için en güçlü bir heyecan kaynağıdır. Turan ideali olmasaydı, Türkçülük bu kadar hızla yayılmayacaktı. Bununla beraber, kim bilir? Belki, gelecekte Turan idealinin gerçekleşmesi de mümkün olacaktır. İdeal geleceğin yaratıcısıdır. Dün Türkler için hayal bir ideal olan millî devlet, bugün Türkiye’de bir gerçek halini almıştır.”²²⁹

Gökalp’in idealleri de yakından uzağa doğru Türkiyecilik, Oğuzlar veya Türkmencilik ve Turancılık olmak üzere üç aşamalıdır. Gerçekleşen yakın ideal Türkiye Türkçülüğüdür ancak uzak ideal ‘Kızıl Elma’ ülküsüyle zihinlerde devam etmektedir. Gökalp’in Turancılık düşüncesi Halide Edip’in ilk eserlerinden itibaren yansımaları bulur. İnci Enginün, Gökalp’in fikir dünyasının Halide Edip’in edebî dünyasındaki izdüşümünü şöyle ifade eder:

“Gökalp’in formüller halinde ifade ettiği görüşler Halide Edip’in romanlarında adeta hayat bulur. Gökalp’in ‘bir medeniyet, ancak millî bir harsa aşlarsa ahenkdar bir vahdet halini alabilir.’ cümlesi ve bu fikrine bir örnek olarak gösterdiği İngiliz hars ve medeniyeti Halide Edip tarafından ilk eserlerinden başlayarak işlenmiş bir temadır. Halide Edip’in ideal olarak takdim ettiği kahramanların hiçbiri kendi harsından kopmamış, kökleri olan varlıklardır.”²³⁰

228 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 34.

229 Age., s. 35.

230 İnci Enginün, “Ziya Gökalp ve Halide Edip Adivar”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 86.

Halide Edip'in *Yeni Turan* romanında, Ziya Gökalp'ın Turancılığa dair düşüncelerinin çekirdek hâlinde bulunduğu görülmektedir. Romanda, Yeni Turan Partisi, Ziya Gökalp'ın Turancılık ülküsüne benzer bir programla toplumsal hayatı yeniden düzenlemek isterler. Ayrıca Ziya Gökalp'ın 'yeniden doğma temî' de *Yeni Turan*'da dikkat çekicidir. Bu da daha çok kadınlar ve çocuklar üzerinden verilmektedir. Örnek alınan dönem ise eski çağlardaki Türk yaşantıları ve İslamî kültürdür. Örneğin romanda kadınlar artık tıpkı eski Türklerde olduğu gibi kocalarıyla birlikte toplumsal hayatın içerisinde yer almakta, karar verme mekanizmasına dâhil olmaktadır. Ancak romanda asıl Turan'a giden yolu, çocuklar aramaktadır.

"-Bunlar hep Turan yolunu arıyorlardı, erkek kadın, çocuklar vardı. En çok çocuklar arıyorlardı. İhtiyarlar yolda düşüp ölüyorlar, fakat çocuklar gidiyorlar, gençler gidiyorlardı. Ama sonsuz, uzun yolda yıllarca kalacaklarını, gözleri özleminden sulanacağını, kalpleri zayıflayacağını içlerinde duyarak gidiyorlardı."²³¹

Burada Halide Edip çocukların Turan'a ulaşabileceğine sonsuz güven duymaktadır. Ancak o ulaşmak istenen Turan ülküsünün çok zaman alacağını ve bu yolun zorluklarla dolu olduğunu düşünür. *Yeni Turan*'ın kahramanlarından Oğuz da çocukluğundan itibaren zor hayat şartlarıyla mücadele etmiş, çocukluk devresinden sonra da Turan ülküsü için vatanına hizmet etmeye başlamıştır. O, çocukluğunda çok güçlüdür. Babasını kaybeden Oğuz annesiyle kendi geçimlerini arabacılık yaparak temin eder. Hatta bu sorumluluğu o kadar çok üzerinde hisseder ki Mehmet Paşa'nın iş ve okula gitme teklifini reddeder. Sadece Mehmet Paşa'nın kendisine okuttuklarıyla yetinir. Oğuz mülkiyenin tüm programını okuyarak kendisini yetiştirir. İnci Enginün, onun çocukluktan başlayan olağandışı hâlini şöyle anlatır: "Eserde asıl

231 Halide Edip Adivar, *Yeni Turan*, s. 115.

dikkate değer şahıs, babasız, fakir Oğuz'un bir çocuk için fazla güçlü görünen iradesi ve çalışkanlığı ile kendi kendisini yetiştirerek ülkeye şekil verecek, reformları uygulayacak bir partinin önderliğine ulaşmasıdır."²³² Burada Oğuz isminin kullanılması da Oğuz Kağan Destanı'nı düşündürmektedir. "Primo Türk Çocuğu"nda Primo da millî uyanışı gerçekleştikten sonra Oğuz ismini kendisi seçer. Bu anlamda her iki kahraman da millî duyarlılık yönünden topluma önder olacak özelliklerle donatılmışlardır. Dolayısıyla hem Ömer Seyfettin, hem de Halide Edip'in kahramanlarına Oğuz ismini seçmeleri yeniden doğma temiyile alâkalıdır.

Yeni Turan'da Oğuz yaşadığı çevreyi dahi değiştirir: "- Bak sokakların haline, eskiden sokaklar böyle temiz olur muydu? Memleketin yüzünü tamamen değiştirdi. Bütün İslâm âleminin en büyük çocuğu idi. Eski zamanlardan beri memleketin, fukaranın yüzünü Oğuz kadar kimse güldürmedi..."²³³ Romanda Oğuz çocukluğundan itibaren olağanüstü özelliklerle donatılmış ve sonrasında da çocuk olarak değerlendirilmiştir. Bu Yeni Turan düşüncesinin henüz çocukluk döneminde olmasıyla alakalıdır. Bunun için Oğuz romanda çocuk olarak nitelendirilir. *Yeni Turan*'da Oğuz'un çocukluğu haricinde diğer çocuklar üzerinden de Yeni Turan düşüncesi yansıtılır. Örneğin Erenköy'deki yurttaki Oğuz'un yapacağı konuşmadan önce musiki icra edilir.

"Önce beş altı Mevlevî, ellerinde neylerle geldiler. On ile on dört yaş aralarında; gene Mevlevî kalığında on iki çocuk sıra ile arkalarına dizildiler. Elleri ufak notaları vardı. Yeni Turan, musikisine, özellikle dinsel bir biçimde olursa, mutlak bir Mevlevî karakteri veriyor. Musikide, mimarlıkta hep meslek kaynağını Selçuklular'a kadar yükseltiyordu."²³⁴

232 İnci Enginün, "Halide Edip Adivar'ın Eserlerinde Çocuklar", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 417.

233 Halide Edip Adivar, *Yeni Turan*, s. 106.

234 Age., s. 26.

Yeni Turan'da musiki olarak Mevlevîliğe ait unsurların kullanılması da ilginçtir. Burada Nayilik akımının etkileri görülmektedir. Bu akımın kurucuları Yahya Kemal ve Şahabettin Süleyman, öz şiir anlayışıyla hareket etmişlerdir. Yahya Kemal önce Nev-Yunarîlik anlayışıyla Akdeniz havzasını oluşturan Yunan ve Latin kültürlerine yönelir. Sonrasında ise Yahya Kemal ve Şahabettin Süleyman birlikte Nayiler adıyla kendi şiirimizin eski kaynaklarına yönelirler. Âşık Paşa, Süleyman Çelebi, Yunus Emre ve Mevlana'dan hareket ederler. Halide Edip de *Yeni Turan*'da Yahya Kemal'in öz şiir arayışını musikiye uygular. Yurtta Mevlevîlerin ney çalması ve Mevlevî kıyafetli çocukların olması dikkat çekicidir. Halide Edip de 1930'lu yılları ütöpik olarak hayal ettiği *Yeni Turan*'da hangi medeniyet dairesinde olduğumuzu belirlemeye çalışmaktadır. Bunu da Osmanlı'dan daha öncesine dayandırarak yapmaktadır. Yahya Kemal de 1930'lu dilimde maziyle tekrar bağlantı kurmaya çalışır. "Koca Mustapaşa" şiirinde de bunu sorgular.

"Kopmuşuz bizler o öz varlık olan manzaradan.
Bahseder gerçi duyanlar bir onulmaz yaradan;
Derler: İnsanda derin bir yaradır köksüzlük;
Budur âlemde hudutsuz ve hazîn öksüzlük.
Sızlatır bazı saatler dayanılmaz bir acı,
Kökü toprakta kalıp kendi kesilmiş ağacı.
Rûh arar başka tesellî her esen rüzgârda.
Ne yazık! Doğmuyoruz şimdi o topraklarda!"²³⁵

Yahya Kemal yukandaki dizelerde kaybedilen topraklara duyduğu acıyı dile getirirken bir yandan da millî tarih bilincini oluşturmaya çalışmıştır. Halide Edip de *Yeni Turan*'da benzer bir anlayışla maziyle bağlantı kurmaya çalışmakta ve bunu da çocuk kahramanlar üzerinden yansıtmaktadır. Halide Edip romanda Eski Turan ve Yeni Turan çocuklarını da karşılaştırır:

235 Yahya Kemal Beyatlı, "Koca Mustapaşa", *Resimli Hayat*, 15 Temmuz 1953, c. 2, S. 15, s. 3.

"Eski Turan'ın çocuklarına kanşarak ortaya koydukları Osmanlı tipine önem veren, onun karakterini korumak isteyen biz yeni Osmanlılar ile bu, ataların başladığı dümdüz hatta doğru yola çıkarak oradan olgunluğa yürümek isteyen Yeni Turan çocukları arasındaki ayrılığı, bütün güç ve gerçeği ile o gün anladım. Bu güzel, pürüzsüz sesler neylerle beraber ruhlarımızda, dimağımızda, çevremizde çırpınarak tâ göklere çıkarken, beni de ataların eski yolu, ataların eski ruhu çağırıyor sandım."²³⁶

Burada Yeni Turan'ın tarihin izlerini taşıyan doğru bir yol olduğu vurgulanmaktadır. Yeni Turan yolu ataların yoludur ve Asım'ın neyi dinlerken bunu anlaması da dikkat çekicidir. Ney sesi kahramanda tarihî bilinci uyandırmıştır. Böylece romanda neyle Yeni Turan özdeşleştirilmiştir. Mevlevilerin arkasında on iki çocuğun Mevlevi kıyafetiyle arkalarından yürümeleri de mazi ile atının/geçmişle geleceğin kesintisiz devam edeceğine dair umudun devam ettirilmesiyle ilgilidir. Yeni Turan'ın programında kadın ve çocuklar önceliklidir. Bu durum aslında Tanzimat Dönemi'nden itibaren ön plana çıkan kadınlık ve çocukluğa dair meselelerin romana da yansımasıdır. Bu sebeple Halide Edip, Yeni Turan ütopyasında bir yandan kadın yazar olarak kadınca bir duyarlılıkla, diğer taraftan da anne olması sebebiyle kadın ve çocukluğa dair meselelere öncelik vermiştir. Tabi bir de yüzü Batı'ya dönük aydın bir yazar olarak kadın ve çocuklukla ilgili meseleleri millî bir duyarlılıkla dile getirmiştir. *Yeni Turan*'da da ütöpik vatan hayalinde kadınlar ve çocuklar ön plandadır:

"Yeni Turan'ın programını Yeni Turan'ın esaslarını kabulden başka bizim için bugün bir kurtuluş yoktur. Yeni Turan, komşularına ve kafa yetenekleriyle memleket ve topraklarının gelişmesine çalışmaya izin verirken kendi de bütün gücünü Yeni Turan çocuklarının her

²³⁶ Halide Edip Adivar, *Yeni Turan*, s. 26.

türlü ilerleyişine, gelişme ve büyümelerine çaba harca-
yacaktır. Yeni Turan, çocuklarının hatta kadın kısmı da
dâhil olduğu halde hepsinin olgunluk ve mutluluğu
için uğraşacaktır.”²³⁷

Romanda özellikle kadın ve çocuklar üzerinden Yeni Turan’a
giden yol belirginleştirilmiştir. *Yeni Turan*’da kadın edilgen bir
kimlikle yer almaz. Kaya, Oğuz’la birlikte idealleri için mücadele
eden ve yine idealleri için kendisini feda eden kadın rolündedir.
Kaya, toplumsal hayat içerisinde de aktiftir. Turan okullarında
öğretmenlik yapar. Yeni Türkiye’yi kuracak çocukların eğitimini,
yeni Türk kadını olarak üstlenir. Enginün de *Yeni Turan*’da siyasi
ve ideolojik cephenin ön planda görünmesine rağmen, yine de
romanın temelinde, yeni Türkiye’yi kuracakların yetiştirilmesi
meselesi üzerinde ısrarla durulduğunu belirtir.²³⁸ Romanda
Oğuz’un Anadolu’da birçok okul açması, ilköğrenimi zorunlu
hâle getirmesi, Kaya’nın da Yeni Turan okullarında öğretmenlik
yapması önemlidir. Böylece hem Oğuz, hem de Kaya öğretmenlik
yaparak çocukların eğitimi üzerinden ideallerini gerçekleştirmeye
çalışırlar.

HALİDE EDİP’İN MİLLÎ KİMLİK İDEOLOJİSİNDE ÇOCUKLAR

II. Meşrutiyet Dönemi’nde devlet yönetim sistemiyle ilgili
farklı fikirler ortaya atılmıştır. Bu dönemde Ziya Gökalp ve Prens
Sabahaddin’in görüşleri iki farklı yaklaşım olarak etkindir. Ziya
Gökalp, ünlü sosyolog Durkheim’den etkilenecek toplum mer-
kezli, milliyetçi ve merkezîyetçi bir düşünce geliştirir. O, yazdığı
Türkçülüğün Esasları ve *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* adlı
eserleri ile de düşüncesinin sosyolojik temellerini oluşturmuştur.
Ziya Gökalp milliyetçilik temelli bir devlet yapısı önerirken Prens

²³⁷ Age., s. 38-39.

²³⁸ İnci Enginün, *Halide Edip Adıvar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, Değâh
Yay., İstanbul, 2007, s. 125.

Sabahaddin Le Play'dan etkilenerek federal sistemi örnekleyen bir anlayışla ademimerkeziyetçilik fikrini ortaya koyar. Ayrıca bireysel girişimcilik de onun desteklediği düşüncelerdendir.

Prens Sabahattin, ülkenin federasyonlara bölünerek farklı unsurların kendi yönetim biçimlerinin olmasını ve bunların da merkezi yönetime bağlanması gerektiğini düşünür. Bu fikirler o dönemde oldukça tepkiyle karşılaşmıştır. Aslında Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeyken sonrasında Prens Sabahattin fikrîsel ayrılıklar nedeniyle İttihat ve Terakki'den uzaklaşır. Her iki sosyologun da fikirleri Türkiye'nin siyasi hayatını etkilemiştir. Ziya Gökalp'ın fikirleri II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından temel ideoloji olarak kabul edilecek, Cumhuriyet Dönemi'nde ise Cumhuriyet Halk Partisi'nin ideolojik çerçevesini oluşturacaktır. Prens Sabahattin'in fikirleri ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Fırka ve Demokrat Parti'nin ideolojik temelini oluşturacaktır.

Halide Edip Adıvar ve eşi Adnan Adıvar, Kazım Karabekir gibi tanınmış isimler ilk mecliste Mustafa Kemal ve destekçilerine muhalefet olarak 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda öncü olmuşlardır. Halide Edip de eşiyle birlikte bu partinin ideolojisini benimsemiş ve dönemi içerisindeki bu muhalif ideolojiyi edebî eserlerinde de yansıtmıştır. *Yeni Turan* ve *Zeyno'nun Oğlu* onun bu fikirlerini işlediği iki önemli romanıdır. *Yeni Turan*'da ilk eserlerinden olması sebebiyle de bu ideolojik örgü göz önündeyken *Zeyno'nun Oğlu*'nda kaleminin olgunlaşmasıyla da alakalı olarak ideoloji metnin arka planında devam etmiştir.

Yeni Turan'da Ziya Gökalp'ın uzak ve yakın ideal olarak adlandırdığı Turancılık fikri görülmektedir. Ancak Halide Edip bunu Türkiye sınırları içerisinde öngörmekte ve bu sınır içerisinde yaşayan Türklerle yabancı unsurları ise ortak bir paydada birleştirmeyi hedeflemektedir. *Yeni Turan*'da İttihat ve Terakki Partisi'nin devamı niteliğindeki Yeni Turan partisine karşılık,

muhafazakâr bir parti olan Yeni Osmanlılar vardır. Halide Edip, *Yeni Turan*'da yeni Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki hâlini ütöpik bir şekilde hayal eder ve II. Meşrutiyet yıllarında tartışılan Prens Sabahattin'in ademimerkeziyetçilik fikrini savunur.

“Ecdadımız kuvvetli bir merkeziyet üzerine bina edilmiş mutlak, fakat âdil bir Türk hükümeti temel atıyordu ve bunda başarı kazanıyordu, fakat bugünkü hâkimiyet-i millîye fikriyle birleştirilemez. Ecdadımız savaşçılığı kadar adaletiyle ün salmıştı. Türklerin dışındaki topluluklar kendiliklerinden imparatorluğa katılıyorlardı, fakat bunu bugün yapmaya imkân yok çünkü evvela Türk'ten gayri anasır Türkiye'nin pek mühim kısmını teşkil ediyor. Ve bu anasırın kısm-ı mühiminde on dokuzuncu ve yirminci asrın meydana koyduğu milliyet hissi son derece-i kuvvetinde. (s. 41) İmparatorluğun aynı dinden olan unsurları bile milliyet kaygısına düşmüşlerdir. Hatta, Avrupa'nın her an paylaşacağı Arnavutlar bile, yok olacaklarını düşünmeden isyan etmişlerdir. Şu halde, bugün memleketimizi bina ederken Türk'ü, Arap'ı, Ermeni'yi, Rum'u vesaireyi birbirine bağlayacak müşterek bir menfaat ve muhabbet bulmalıyız.”²³⁹

Görüldüğü üzere Halide Edip'in önerisi farklı etnik yapılardan oluşan Osmanlı Devleti'nde ortak üst bir kimlik oluşturmaktır. Böylece ortak menfaatler ve üst kimlikle oluşturulan vatan sevgisi yeni Türkiye'nin sağlam temeller üzerine kurulmasını sağlayacaktır. Burada aslında Tanzimat Döneminin ideolojilerinden Osmanlıcılığın etkisi de görülmektedir. Osmanlıcılık fikri Fransız İhtilali'yle birlikte yayılan uluslaşma sürecinden farklı etnik yapılardan oluşan Osmanlı Devleti'nin etkilenmemesi için ileri sürülmüş bir ideolojidir. Halide Edip de *Yeni Turan* romanını Balkan Savaşları'nın devam ettiği dönemde 1912 yılında yayımla-

239 Halide Edip Adivar, *Yeni Turan*, s. 41-42.

mıştır. O, Yeni Turan'da Osmanlı Devleti idaresi altındaki Arap, Ermeni ve Rumları Türklük kimliğinde birleştirmek ister. Romanda "Ey sevgili ülke, Yeni Turan! Söyle, sana yol nerede?" derken de o dönemin şartları içinde bu düşüncelerine bir yol bulmaya çalışır. Yeni Turan bu anlamda onun hayalindeki yeni Türkiye'nin nasıl olmasını istediğine dair ipuçlarını verdiği bir romanıdır. Ancak asıl dikkat çekici nokta Halide Edip bu durumu ifade ederken çocuklara seslenir:

"Sanmayınız ki, ben bu yola yalnız Turan'ın çocuklarını, Türk kardeşlerimi çağırıyorum. "Hayır, hepsini Türkiye'nin bütün çocuklarını, bu toprakta, ülkede geçmişini, hayatını, atalarını saklayan bütün Türkiye toprağının çocuklarını Türkleri, Arapları, Ermenileri, Rumları, hepsini çağırıyorum ve hepsi için bu yolun bugün en doğru yol olduğunu iddia ediyorum. Yalnız, diyorum ki, Turan'ın asıl çocuklarının, Türklerin, bu yolda öteki vatandaşlar arasında manen ve maddeten onlar kadar güçlü, onları ve bütün memleketi, ipleri kaçmış çorap örgüsü gibi sökülüp dağılmaktan koruyacak kadar birbirine sıkışmış, birleşmiş ve her şeyi yapmaları gerekeceğini ileri sürüyorum."²⁴⁰

Halide Edip burada Turan ülkesine Türk çocuklarının yanı sıra Osmanlı yönetimi altındaki Arap, Ermeni ve Rum çocukları da dâhil eder. Asıl Türk unsurunu ise birliği sağlayan bir yapıtaşı olarak görmektedir. Burada Halide Edip, bu fikirlerini çocuklar üzerinden uygulamaktadır. Bu durum *Yeni Turan*'ın 1913 yılında yayımlanması ancak 1930'lu yılların yeni Türkiye'sini hayal etmesiyle alakalıdır. 1910'lu dilimin çocukları 1930'ların yetişkini olacaktır. Dolayısıyla ütöpik ülkenin en çok üzerinde durulan kahramanı çocuklardır. Halide Edip'in *Yeni Turan*'da vurgusu çocuklardır. Ancak sadece Türk çocukları değil, Osmanlı Devleti'nin korun-

240 Age, s. 31.

masına yönelik diğer etnik grupları da içeren tüm çocuklardır. Nitekim romanda etnik kimliklerin vatan fikrini ademimerkeziyetçi bir ifadeyle bireysel bir bakış açısıyla yansıtır.

“Türkler başkalarını koruma ve yetiştirme vazifesine artık son vermeli, artık bırakmalı, herkes kendi vilayetinin, herkes kendi ırkının, tarlasının ve şahsının medeniyet ve terakkisinden mesul olsun ve artık bırakmalı, herkes kendi ayrı küçük memleketini ve ırkını bir müşterek vatan fikri etrafında idareye alışsın.”²⁴¹

Halide Edip, *Zeyno'nun Oğlu*'nda da Anadolu sınırları içerisindeki etnik kimlikler meselesini millî bir duyarlılıkla işler. Romanda olaylar annesi Kürt, babası Türk olan Haso Çocuk etrafında döner. Çanakkale Savaşı öncesinde Diyarbakır'daki askerî bir birlikte görevli olan Hasan'ın, birlikte temizlik işlerine bakan Zeyno ile aralarında geçen aşk macerasında, Zeyno hamile kalır. Ancak Hasan, Zeyno'nun hamile olduğunu öğrenemez. Zeyno'nun nişanlısı Selman birliği basarak Hasan'ı öldürmeye çalışır. Olaydan sonra Hasan, Diyarbakır'daki askerî birlikten gönderilir, Selman ise yakalanmamak için dağlara kaçar ve Kuvayımilliye'ye katılır. Zeyno ise karında bebeğiyle bir başına kalır. Onu bu durumdan kendisine âşık olan ve Selman'a da Hasan'a saldırması sırasında yardım eden Haso Çavuş kurtarır. Haso Çavuş adını Ramazan olarak değiştirip Zeyno ile evlenir. Zeyno'yla annesi Perihan Nine'yi Türk-Kürt karışık Diyarbakır'ın K... Köyüne bırakarak, yakalanmamak için Diyarbakır'dan uzaklaşır. Sonrasında köye tekrar döndüğünde Haso yedi yaşındadır ve üstelik kendisine hiç benzememekte hatta düşman kabul ettiği yüzbaşı Hasan'a benzemektedir. Haso'nun kendi çocuğu olmadığını onu gördüğü ilk günde anlayan Ramazan, ona ve Zeyno'ya eziyet etmeye başlar. Sonunda Haso Çocuk'u evden kovar. O da Ramazan'ın köyden giderken kendilerini emanet ettiği Şaban Amca'sının evinde hiz-

241 Age., s. 134.

metçiliğe ve hayvanlarına bakmaya başlar. Sonrasında Sakarya Savaşı Zaferi dolayısıyla Diyarbakır'da düzenlenen at yarışında çelimsiz atıyla birinci olur. Bundan sonra Diyarbakır'da Şeyh M... 'nin dikkatini çeker ve ailesiyle birlikte onun konağına taşınırlar. Romanda Türk-Kürt eksenindeki dikkatler de bu noktada başlar. Şeyh'in konağına Diyarbakır'daki askerî birliğin başındaki Miralay Muhsin Bey'le karısı İstanbullu Zeyno yerleşir. Bu konak adeta Türk ve Kürt unsurların birleştiği ortak mekândır. Mekânda bu birleşimi sağlayan ise Haso Çocuk'tur.

"Sana garip bir şey söyleyeyim mi, Doktor? Bu Haso Çocuk, Diyarbakır sahnesinin münferit kahramanı. Hayatımızın revşi, dekoru bu çocuk için hazırlandığına, yapıldığına inanıyorum. Âdeta gizli bir el, arkamızdan iplerimizi çekiyor, bizi oynatıyor, fakat bütün oyun, ekserimiz için bu çocuğun etrafında toplanıyor."²⁴²

Diyarbakır'da askerî birlikle ve memurlarla halk yakın ilişkiler içinde değildir. Tek birleştirici unsur ise Haso Çocuk'tur. İstanbullu Zeyno, Doktor Saffet'le arasında geçen yukarıdaki diyalogda Haso'nun nasıl hayatların merkezi hâline geldiğini anlatır. Öyle ki mekân bile çocuğun etrafında adeta oyun mekânı olmuştur. İstanbullu Zeyno ve Muhsin Bey çocuklarının olmaması nedeniyle Haso'ya çok düşkünlüdürler. Hatta ona olan düşkünlükleri o derece yüksektir ki Haso'yu evlat edinmek isterler.

"-Biz seni annenden ayırıp almak istemiyoruz, Haso Çocuk. Sen yine annenin yanında kalacaksın. Bak, biz çocuksuz, yalnız iki insanız. Seni sevmek istiyoruz. Biz, senin derslerine bakar, senin arkadaşın oluruz. Sen de bizi biraz sevmek istemez misin? O Zeyno asıl annen, bu Zeyno da fikir annen olsun, olmaz mı, Haso?(...)"

-Sen de anam ol, dedi."²⁴³

242 Halide Edip Adıvar, *Zeyno'nun Oğlu*, s. 247.

243 Age., s. 217.

Muhsin Bey, anneliği asıl annelik ve fikir anneliği olarak sınıflandırmış ve Haso Çocuk'un hayatında karısına fikir annesi olarak yer bulmaya çalışmıştır. Haso, fikir anneliğinin anlamını bilmez ama İstanbullu Zeyno'yu annesi olarak kabul eder. Böylece İstanbullu Zeyno'nun da çocuk özlemi ve evliliğinde çocuksuzluktan kaynaklanan durağanlık sona ermiştir. Burada Haso Çocuk'un hem Türk hem de Kürt annesinin olması Halide Edip'in millî kimliği vurgulamaya çalıştığını göstermektedir. Çünkü kan bağı Diyarbakırlı Zeyno'dan gelirken, fikrîsel anlamdaki bağı İstanbullu Zeyno'dan gelmektedir. Burada da Halide Edip'in ademimerkeziyetçilik düşüncesinin yansıması görülmektedir. Millet oluşturma düşüncesinde üst kimlik oluşturma fikri Haso Çocuk'un iki anneliğini açıklayıcı mahiyettedir. Burada Halide Edip, Haso Çocuk üzerinden ademimerkeziyetçilik düşüncesini örneklemiştir. Hasan'la İstanbullu Zeyno arasında geçmişte ayrılıkla sonuçlanan aşk hikâyesinde de yine Haso Çocuk çözümleyici bir rolde olmuştur.

"Hasan'ı Zeyno'nun derunî hayatına tekrar getiren Haso Çocuk'tu. Zeyno ve Hasan, Haso Çocuk'u severken, Haso Çocuk'un kalbinin etrafında dolaşırken tekrar yüz yüze, kalp kalbe gelmişlerdi. En garibi eski kalp ağrılarınun nüksetmesine mâni olan bu çocuk kalbi, yeni bağların dili olmayan anlaşışlarının, birbirlerinin daha derin ve gizli arayan incizaplarının merkezi ve sebebi vücudu olmuştu."²⁴⁴

Diyarbakır'da tesadüfen Muhsin Bey'in birliğinde yer alan Hasan ve Muhsin'in karısı İstanbullu Zeyno'nun mutsuzlukları Haso Çocuk'la sona erer. Zeyno, çocuksuzluktan, Hasan ise yaptığı hatalar nedeniyle hayatını felaketlere sürüklemesinden dolayı mutsuzdurlar. Romanda bu tesadüfî bir arada bulunuşla tekrar bu eski aşkın nüksetmesi beklenirken Haso Çocuk hem Zeyno'nun

hem de Hasan'ın hayatına mutluluk getirmiştir. Böylece roman felaketler yerine Hasan'ın Haso'nun kendi oğlu olduğunu öğrenmesinden sonra Kürt Zeyno'yla evlenmesiyle sona erer. Haso Çocuk muhtemel felaketin önüne farkında olmadan geçmiştir.

Zeyno'nun Oğlu'nda Haso Çocuk bir yandan ailenin devamını sağlayan birleştirici bir unsur olarak karşımıza çıkarken diğer taraftan da millî birliğin oluşturulma sürecinde birleştirici bir unsur olarak sembolleşir. Bunun çocuk kahraman üzerinden sembolize edilmesi ise yine 1930'ların yeni Türkiye'sinin muhtemel problemlerinin geleceğin emanetçisi olan çocuklar üzerinden yapılmasıyla alakalıdır. Şeyh M... 'nin önderliğini yaptığı Diyarbakır'daki Kürt aşiretlerinin ayaklanmasında Şeyh, Haso Çocuk üzerinden bir takım planlar yapar. Öncelikle Şeyh, Haso'nun doğduğundan beri çektiği eziyetlerden ruhunda oluşan ıstırapı fark etmiş ve önce dinî telkinlerle çocuğu heyecanlandırmış, sonra da dinî duyguların yanı sıra etnik kimliğini üst kimlik olarak canlandırmaya çalışmıştır. Ancak bu durum romanda Haso Çocuk tarafından eleştirilir. Şeyh, Haso'ya "Kürtler'in Allah'ın kulları ve Türkler'in Allah'ın ceza edeceği mahlûkat olduğunu"²⁴⁵ anlatır. Ancak Haso Çocuk, Şeyh'in ne demek istediğini anlamaz. Çünkü bebekliğinden itibaren kendilerine kol kanat geren Şaban Amca'sı Türk'tür. Haso'nun nazarında Şaban Amca o kadar iyidir ki, Haso onun cehennem ateşinde yakılmaması gerektiğini düşünür. "Eğer Allah iyi bir Allah ise, mutlak Şaban Amice'yi sevmesi, cehennem ateşinden koruması lazımdı. Şeyh, zihnini bu noktaya sevk edince alrı buruşuyor; gözleri dumanlaşıyor, onun idaresine dairna münkad duran dimağı diriliyor, isyan ediyor."²⁴⁶ Şeyh, çocuğu kendi fikirleri doğrultusunda yönlendirebilmek için dinin duygular üzerindeki etkisinden faydalanmaya çalışır. Ancak Haso Çocuk, yaşından beklenilmeyen bir anlayışla Şeyh'in kendisi üzerindeki kötü emellerini sezer:

²⁴⁵ Age., s. 190.

²⁴⁶ Age., s. 190.

“Esasen her çocuk, evvelâ insan yavrusu olarak doğar. Kendisiyle beraber doğan iyilik ve fenalık temayülleri, her insana karşı müsavi surette tezahür eder. Bazı insanları sevmeyi, bazılarını imha etmeyi, bazen din, bazen da menfaat namına ona muhiti yavaş yavaş telkin eder. Haso’nun ilk muhiti çok iptidaî, insanoğullarını birbirinden ayıran hailleri müdrük olmayan, ifadesini bilmeyen bir muhitti ve belki Haso’nun küçük dimağı onun için bu noktayı kolaylıkla hazmedemiyordu.”²⁴⁷

Halide Edip, çocuk zihninin şekillenmesinde çevre ve derin etkili olduğunu belirtir. Haso’nun zihni de bu anlamda kanşaktır. Çünkü o hem içinde yaşadığı K... Köyü’nün yaşantılarını bilmekte ve bu köyün çok kültürlü bir yapıya sahip olması nedeniyle Şeyh’in telkinlerini kabullenememektedir. Zaten K... Köyü ve Diyarbakır’da yaşadığı konağın Kürt ve Türk ortak mekânı olması da onun zihninde böyle bir ayrımı kabul etmemesine yol açmıştır.

“Şimdiye kadar Haso Çocuk’un hayatında iki sevilen insan, iki muhabbet ifade eden varlık, Türk Şaban’la, anası Kürt Zeyno olmuştu. Bunun için Kürt ve Türk diye şimdiye kadar insanları ayırmayı hiç düşünmemişti. Sadece mizaç itibarıyla Kürtler’in ateşli tavırlarını, gürültülerini, çabuk değişen hallerini yadırgıyor; Şaban Amca’nın ve K... Köyü’ndeki birkaç Türk’ün daha sakin ve muttarit tavırlarını benimsiyordu. Sırf anasına bağlandığı için bu millî hava onu Kürtler’e garip bir şekilde yaklaşıyor; içini kavıyor, onu sürüklüyordu.”²⁴⁸

Haso Çocuk içinde bulunduğu ortam nedeniyle hem Türklüğe, hem de Kürtlüğe dair deneyimlerle iç içedir. Onun K... Köyü’nde annesi Kürt Zeyno ve baba olarak kabullendiği Türk olan Şaban Amcası hayatının iki önemli mihenk taşıdır. Haso,

247 Age., s. 190.

248 Age., s. 144.

Ramazan'ın evinden kovulduğunda, ona evinin kapısını Şaban açar. Zeyno ise oğlunun, kocası Ramazan tarafından evden uzaklaştırılmasıyla hayata dair tüm ümitlerini kaybeder. Hem Şaban'ın hem de Zeyno'nun hayata bağlanmasını sağlayan yegâne unsur Haso Çocuk'tur. Şaban'ın en büyük hayali bir zamanlar kayıkcılık yaptığı İstanbul'a tekrar dönerek Zeyno ve Haso Çocuk'la birlikte yaşamaktır. "Efendime söyleyem... Ne dirdim, soyha? Haa, dağlar gibi coşan denizle ben (şevkle) bir kayıkta İstanbul'un kibarlarını hergün taşıyam, sen de nettübe (mektebe) giden ha! Ahşam bastı mı seni kayığa alama, bir kayık çekmek ötrede ki..."²⁴⁹ Şaban'ın geleceğe dair hayallerinde Zeyno'ya duyduğu aşk da etkilidir. Ancak o, Ramazan'ın köye dönmesiyle hayal kırıklığına uğrar. Romanda çok ulusluluk Haso'nun şahsında toplanır. O annesinden bir takım kültürel özellikleri alır.

Haso Çocuk, Kürt bir annenin ve Türk bir babanın çocuğudur ama daha çok Türklüğe ait vurgular taşır. Zaten kaldığı köyde gayrimeşru olduğu zannıyla köylüler tarafından dışlanmış, Ramazan'ın köye dönmesiyle ana kucağından da kovulmuştur. Onun kurtuluşu Sakarya Zaferi nedeniyle düzenlenen at yarışında aldığı birincilikle olmuştur. Şeyh'in konağında tanıştığı Muhsin Bey, Zeyno, Hasan ve diğer askerler ve memurlar arasında ilk defa ötekileştirilmemiştir. Köyde ise bir tek annesi ve Şaban Amcası onunla içten bir diyalog içerisindedir. Öyle ki Zeyno, bebekliğinden itibaren oğlunun Türkçeyi ana dili olarak benimsemesini sağlamıştır.

"Esasen ~~tannan~~ ve mütearrız ahengiyle Kürtçe, Haso Çocuk için daha çok Ramazan'la geçen acı maceraların ifadesi gibi geliyordu. Anası garip ve pek hususî bir hisle onunla her zaman Türkçe konuşmuştu. Ninniler, ana muhabbetiyle Şaban Amca'nın kadın şefkatine çok benzeyen himayekâr dostluğunu karıştıran Türkçe ile, bilhassa

bugün, kendisinde cinsini tayin edemediği bir incizap uyandıran ihtiyar adama meramını anlatabilecekti.”²⁵⁰

Haso Çocuk için Kürtçe daha çok etnik kimliğinin dili olmuştur. Zeyno’nun da Haso’yla sadece Türkçe konuşması anlamlıdır. Buradan Halide Edip’in Türkçeyi bütünleştirici ana dil olarak önerdiği görülmektedir. Bir başka konu da bu dönemde millet oluşturma sürecinde Ziya Gökalp’ın da *Türkçülüğün Esasları*’nda önerdiği gibi ‘dil ve din birliği’ni Halide Edip’in de benimsediği *Zeyno’nun Oğlu*’nda görülmektedir. Bu sebepten dolayı da Zeyno, Haso’yla Kürtçe yerine Türkçe konuşmayı tercih eder. Haso için de Kürtçe ötekilik kimliğini çağrıştırmaktan öteye gitmez. Romanda çok kültürlülüğü çağrıştıran bir başka dikkat çekici unsur da maskeli balonun düzenlenmesi ve bu baloda giyilecek kıyafetlerin seçimidir:

“-Sırf millî danslar oynanacak kostümlü bir raks akşamı yapsak nasıl olur?

-Kostümlü bir dans akşamını ben de düşündüm. Meselâ, kimimiz Kleopatra (bu mutlak kendisi olacak), kimimiz Mark Antuvan...

- Hayır Hanımefendi, daha bildiğimiz bir şey; meselâ Zeybek, Kürt, köylü, Arnavut...”²⁵¹

Romanda Batı’yı şeklen benimsemiş Mazlume Hanım, bir maskeli balo düzenlemek ister. Onun önerisi Batı kültürünü yansıtan kıyafetlerdir. Ancak romanda Halide Edip’in düşüncelerinin idealize edildiği Doktor Saffet bu duruma karşı çıkar. Saffet, yerli unsurlarımızın kullanılması taraftardır. Buradan da Halide Edip’in çok uzağa gitmeden yerli özelliklerimizle Batılılaşma çabası içerisinde olduğu dikkatleri çekmektedir.

250 Age., s. 139.

251 Age., s. 272-73.

“-Türk Ocağı’nın en eski azasındayım, azizim. Milletimin kendini ifade etmek için kullandığı her vasıta, benim için en güzel, en sevimlisidir. Bunların kırkıncı asırda bile değişmesini istemem. İyi Türk milliyetperveri bence, başka milletlerin yüzünü ucuz bir maske halinde suratına takmayan adamdır. Bence o, kendi simasını muhafaza eden, fakat dünyanın yeni revşinde, insanlığa aklı ile, sükûn ve kudretiyle numune olan Türk’tür. O numuneleri görmek istiyor musun? İşte, biri Mazlume Hanım, biri de Allah’ın inayetini gözlerinde taşıyan çocuk.”²⁵²

Mazlume Hanım Batılılaşma hayranı bir kadındır ve çevresindekileri de kendi zihnindeki insan tipine benzetmeye çalışır. Haso Çocuk ise çalışkanlığı, zekiliği, ahlaklılığı ile yerli kültürün özelliklerini temsil etmektedir. Burada Halide Edip örnekleri Batılılaşma düşkünü Mazlume Hanım ve yerli kültürü temsil eden Haso Çocuk üzerinden vererek aslında Nurdan Gürbilek’in “kadınsılaşma endişesi”²⁵³ olarak adlandırdığı yozlaşmış Batılılaşma anlayışını yansıtmaktadır. Yeni Türkiye’yi ise çocuk kahraman üzerinden yansıtarak geleceğe ümitle bakma hayalindedir. Halide Edip, *Sinekli Bakkal* romanında da Rabia’yı yerli unsurun sembolü olarak görür.

“- Bu bizim çocuk artist olacak, dedi ve elini Rabia’ya uzattı.

Kız- belki her uzatılan eli öpmeye alışık olmasından, belki el sıkınak âdetini bilmemesinden, belki de Peregrini’nin pürüzsüz Türkçesinden onu Müslüman sanmasından- sanatkârın elini öptü, başına koydu.

252 Age, s. 271.

253 Nurdan Gürbilek, “Kadınsılaşma Endişesi”, *Kör Ayna, Kayıp Şark*, Metis, İstanbul, 2004, s. 51-74.

Üç genç elleriyle ağızlarını örterek pufladılar. Fakat Peregrini memnun görünüyordu. Çocuk onun zihninde ders verdiği alafranga, zengin kız çocuklarıyla derhal bir mukayese uyandırmıştı. Onların hepsi Avrupa çocuklarının saman kâğıdı kopyası gibi idiler; hâlbuki bu kız arkasındaki üç sıkı kumral örgüsüyle, açık yüzüyle nohudî yemenisiyle İstanbul şehrinin medeniyetinin, harsının asırlar süren tekâmülünün vücuda getirdiği yerli bir örnek.”²⁵⁴

Halide Edip, *Sinekli Bakkal* ve *Zeyno'nun Oğlu*'nda Rabia ve Haso'yu biri İstanbul diğeri de Anadolu'nun ideal çocuk tipi olarak sunar. Rabia, okuduğu bir mevlitten dolayı Selim Paşa'nın karsının dikkatini çekerek konakta özel ders alarak yetiştirilir. Haso Çocuk da at yarışında kazandığı birincilikle Şeyh M... 'nın dikkatini çeker ve Şeyh, Haso Çocuk'u konağına alarak bizzat kendisi ders verir. Rabia, Sinekli Bakkal'la Selim Paşa Konağındaki insanların tek ortak iletişime geçtikleri yerli kültürü yansıtan bir kahraman olarak sunulur. Hem Haso hem de Rabia üstün yetenekleri sayesinde yaşlarından beklenmeyecek bir beceriyle çevrelerindeki insanları yönlendirme yetisine sahiptirler. Rabia, Peregrini ile evlendikten sonra da kültürel değerlerini muhafaza etmiştir. Hatta bu evlilikten doğan çocukları Recep de sonrasında *Tatarçık*'ın kahramanlarından birisi olmuştur.

HALİDE EDİP'İN VATANPERVER ÇOCUKLARI: KADIN, ÇOCUK VE ASKER DAYANIŞMASI

20. yüzyılın başlarında ilk edebî eserlerini yayımlamaya başlayan Halide Edip'in yazma süreci dönemin sosyal ve siyasi değişimlerine de paralel devam eder. Halide Edip ilk romanlarında, Tanzimat'ın ıllarıyla hızlanan modernleşme çabalarında Namık

254 Halide Edip Adivar, *Sinekli Bakkal*, s. 73.

Kemal, Şinasi, Şemsettin Sami, Ahmet Mithat Efendi gibi dönemin aydın erkek yazarlarının kadınlığa dair feminist söylemlerini devam ettirir. Bu dönemde kadının geleneksel hayat içerisinde toplumsal dinamiklerin kuvvetli taşıyıcısı olması sebebiyle modernleşme, kadının modernleşmesiyle eş değer görülmüştür. Çünkü kadın ne kadar çabuk modernleşirse toplum da o kadar çabuk modernleşecektir. Halide Edip'in ilk romanlarında çocuk ve kadına yönelik söylemlerinde Doğu-Batı ekseninde, modern eğitim anlayışını yorumladığı dikkatleri çeker. Özellikle onun romanlarında kadın, çocuğun da yetiştiricisi olması nedeniyle temel problemdir. İlk romanları *Raik'in Annesi*, *Seviye Talip*, *Yeni Turan* ve *Handan*'da modern kadının geleneksel toplum yapısı içerisinde kabullenilemeyişi ve ötekileştirilmesini anlatır. Ancak onun Millî Edebiyat Dönemi'nden itibaren kadınlıkla ilgili söylemi milliyetperver kadın kahramanlar etrafında şekillenir. Halide Edip vatanın öncelikli olduğunu *Mehasin*'deki bir yazısında şöyle anlatır:

“Bir kadın evvela Osmanlı, bir vatanperverdir... Vatanın hukuku kadınlık hukukundan bin kat mühim ve muhteremdir, onun için kadınlar bugün hukukumuz diye haykırırken bunu kendileri için değil, vatana yetiştirecekleri evlada lâzım olan terbiyeyi verebilmek için olduğunu der-hâtır etmelidirler... Kadınlar vatan için deruhte edeceğiniz en müşkil, en uzun teşebbüslerinizde size yardım edecek tabî ve hakiki arkadaşlarınızdır, onlar... Milletin müntehâ-yı tekâmülüne doğru açtığınız yola işleyen yoldaşlarınız, meslektaşlarınızdır. Onları yalnız şiirleri tezyin ettiklerine inandıracak çarpık fikirler vermektense, kendi mesai-i fikrinize, hayatınıza muvazi bir terbiye vermeye çalışınız.”²⁵⁵

Halide Edip, bu söylemiyle kadınlıkla ilgili sorunları vatana faydalı olduğu müddetçe önemseddiğini belirtmektedir. Böylece

255 Bkz. Ayşe Durakbaşı, “Cumhuriyet Dönemi'nde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu”, *Tarih ve Toplum*, s. 167.

toplumun geleceğini oluşturan çocuklar eğitimli annelerin elinde iyi yetiştirileceklerdir. Halide Edip'in roman ve hikâyelerinde çocuklukla ilgili söylem kadınlıkla ilgili söylemle paraleldir. Onun yazma dönemleri incelendiğinde ilk dönem romanlarında kadınlar ve çocuklar modernleşmenin basamakları olarak görülürken Kurtuluş Savaşı yıllarında vatanla bütünleşmiş kadın ve çocuklar karşımıza çıkmaktadır. Aslında her iki dönemde de kadın ve çocuğa ait unsurlar sosyal ve siyasi gelişmeler paralelinde devam etmektedir. Tanzimat Dönemi'nde modernleşme devlet politikasıyken savaş yıllarında devletin idamesi ve yeni Türkiye'nin inşası benimsenmiştir. Halide Edip'in eserlerinde de bu süreç kadın ve çocuk üzerinden takip edilebilmektedir. O, Millî Edebiyat Dönemi'nden itibaren edebî eserlerinde çocukları kurgularken milliyetçi bir söylemi tercih eder. Bu sebeptir ki *Vurun Kahpeye*'de Aliye'nin millî mücadele aleyhtarlarına karşı mücadelesinde en büyük destekçisi öğrencileridir.

Aliye, İstanbul'dan Anadolu'nun bir kasabasına öğretmenlik yapmak için gelen genç bir kızdır. Anadolu'ya gelirken ise idealist bir öğretmen olarak düsturları vardır: "Toprağınız toprağım, eviniz evim; burası için, bu diyarın çocukları için bir ana, bir ışık olacağım ve hiçbir şeyden korkmayacağım; vallahi ve billâhi!"²⁵⁶ Aliye kasabaya millî bir heyecanla vatana faydalı olmak için gelir. Bunun için de Anadolu'da millî mücadele ve Kuvayımillîye aleyhtarlarına karşı savaşı. Bu savaşta ise yanında hep öğrencileri/ çocukları vardır. "O, çok coşkunu bir ruhla çocuklara millî marşlar öğretiyor, her yerde memleketi alan yabancıların şiddetle aleyhinde bulunuyor, çocukları ellerinde bayraklarla sokaklarda, biraz halkla mektebi kanştıran millî heyecanla dolaştırıyordu."²⁵⁷ Aliye, millî bilinçle yetiştirdiği öğrencileriyle millî mücadele aleyhtarlarına karşı mücadele eder. Aliye'nin sokaklarda çocukları millî marşlar söyleterek dolaştırması aslında okulla halkı bütünleştirmeye çalıştığının göstergesidir. Böylece okuldan yayılan ışık sokaklara

256 Halide Edip Adivar, *Vurun Kahpeye*, 6. bs., Özgür, İstanbul, 2002, s. 1.

257 Age., s. 19-20.

taşmış olacak, millî heyecan halka da yansiyacaktır. Yine roman-
da bir cuma günü Hacı Fettah Efendi halkı meydana toplayarak
Kuvayımîlliye aleyhinde vaaz verirken Aliye de meydana doğru
arkasında çocuklarla hep birlikte "Yürüyelim ileriye" diye haykır-
haykır marş söyleyerek ellerinde bayraklarla onun karşısına çıkar.
Aslında romanda bu sahne millî mücadele aleyhtarı Hacı Fettah ve
yandaşlarıyla vatansever Aliye'nin karşı karşıya gelmesidir. Aliye
kasabaya geldiği günden beri Maarif Müdürü ve Kantarcıların
Hüseyin Efendi onun üzerine gelmişlerdir. Aliye İstanbul'dan yeni
gelmiş ve kasabada yaşadıklarından yorulmuş ve hassaslaşmıştır.
Hacı Fettah konuşmasında "-Bıyksızları, gâvurlar gibi yakalık
takanları, din düşmanı olanları istemeyiniz!"²⁵⁸ diyerek halkı dinî
hassasiyetler üzerinden Kuvayımîllicilere karşı kızdırır. Aliye
bu konuşmalar karşısında korkar. Çünkü kendisini Hacı Fettah'ın
halkı kızdırdığı sınıf içerisinde hisseder:

"O kendini Hacı Fettah Efendi'nin 'bıyksızlar, yaka-
lıklılar' diye tavsif ettiği ve 'kanlarının helal' olduğunu
söylediği sınıftan addediyordu. Bu kalabalık dönüp
kendisini taşılayacak gibi geliyor, arkası ürperiyor, elleri
soğuyordu. Annesinin mariz ve zayıf ruhuyla oracık-
tan dönmek, dar sokakta kaybolmak istiyordu. Fakat
birdenbire sinen ve duran çocuk kütlesinin önünde
kaçamıyordu."²⁵⁹

Aliye'nin bir tarafında geçmişten gelen bir sesle ölmüş
annesinin hastalıklı ve zayıf ruhu, diğer tarafında ise geleceğin
temsilcisi çocuklar vardır. Aliye çocukları düşünerek bu kalaba-
lıktan kaçamaz. O, aslında bu kalabalıktan çok korkmuştur ancak
onun kaçmasını engelleyen çocuklardır. Burada hastalıklı, zayıf
anne çökmekte olan Osmanlı Devleti'ni temsil ederken çocuklar
yeri Türkiye'nin habercileridir. Aliye kadın hassasiyetiyle bu cahil
güruha karşı mücadeleden korkmuştur. Ama çocuklar geleceğin

258 Age., s. 20.

259 Age., s. 21.

Kurtuluş Savaşı'na katılan çocuk askerler...

ümitli varisleri olarak onun tekrar millî davasına tutunmasında en büyük etken olmuşlardır. Romandaki bu sahne şöyledir: Aliye korku içinde meydana doğru yürüyüp yürümemeye karar veremezken bir anda karşısına Kantarcıların Hüseyin çıkar ve ona kendi çocuğuna sınıf içinde hakaret ettiğini ve evlenme teklifini reddettiğini hatırlatarak, bir gün mutlaka kendisine sahip olacağını söyler. Aliye bir tarafta Hacı Fettah'ın kendisini göstererek yaptığı Kuvayımîllîye karşıtı konuşma, diğer taraftan kadınlığına saldırmaya çalışan Kantarcıların Hüseyin'in baskısı karşısında bocalarken birden bire bir çocuk eli uzarur:

“Solunda bir çocuk sesi vardı, katı, küçük ve kirli bir el onun eline muhabbetle sarılmıştı. Yanakları çukur, gözleri mavi bir yüz, ona galeyanla çevrilmişti. Eğildi, o da Hidayet'in yüzü idi.

Ellerini temizlettirmeye muvaffak olamadığı, fakat ateşli ve rakık kalbine sahip olduğu çocuk:

- Hoca Hanım, korkma, ben sana kırm bir şey yapsa keserim, diyordu. Bu çocuk, Kantarcılar'ın Sabri'den kurtardığı fakir çocuktur.

O zaman kendi de hayret ettiği bir sükûtle başladı:
 Serin için ey bayrağımız
 Ölürüz de vermeyiz"²⁶⁰

Aliye çocuklardan aldığı bu destekle Hacı Fettah ve onun gibilerine karşı güçlenir ve arkasında kırk çocukla marşlar söyleyerek meydana girer. Bu sırada Kuvayımilliyecilerin kumandanlarından Tosun Bey askerleriyle birlikte meydana büyük bir gösterişle girerler. Bu sahnede bir yanda kırk çocuğuyla Aliye, diğer tarafta askerleriyle Tosun Paşa tam anlamıyla kadın, çocuk ve askerin buluşmasıdır. Burada dikkat çekici nokta Halide Edip vatanın kurtuluşunu kadın, çocuk ve asker üzerinden vermektedir. Dönem düşünüldüğünde Kurtuluş Savaşı'nı yaşayan Anadolu insanı payitahta güvenini kaybetmiştir. Fransızlar, İtalyanlar ve Yunan işgalinden Anadolu'yu kurtaracak yegâne unsur ise payitahta karşı Ankara'dan tüm Anadolu'ya kurtuluş ümidi veren Türk askeridir. Bir tarafta düzenli orduyu kuran Mustafa Kemal, Kazım Karabekir, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak ve silah arkadaşları, bir tarafta da Anadolu'da küçük birlikler hâlinde kurulmuş düzensiz askerî birlikler olan Kuvayımilliyeciler vardır. Halide Edip de *Vurun Kahpeye* de Kuvayımilliyeci Tosun Bey'le mektep çocuklarını ve aydın bir kadın öğretmen Aliye'yi millî mücadele aleyhtarlarına karşı bütünleşmiş bir güç olarak çıkarır. Öyle ki romanda Aliye ile Tosun Bey de birbirlerine âşık olurlar ve nişanlanırlar. Romanda vatan aşkı bireysel aşkla da desteklenmiştir.

Vurun Kahpeye'de vatan aşkına giden yolda Aliye'nin yanında olan çocuklar ise halkı temsil eden esnaf çocuklarıdır. Romanın ilk sahnelerinde karşımıza eşraf, memur ve esnaf çocukları çıkar. Aslında bu toplumsal sınıflandırmanın çocuklar düzeyinde de yansımasıdır. Bu öğrencilerin sınıfları dahi birbirinden ayrıdır. Romanda Aliye ise en çok esnaf çocuklarını sever. "Bunlar sinnen en sağlam ve en çocuğa benzeyen bir sınıftı."²⁶¹ Ancak bu sınıftı,

260 Age., s. 22.

261 Age., s. 9.

yozlaşmış düzenin tiplmesi olarak romanda belirginleşen Mualime Hatice Hanım hiç sevmez ve bu sınıftaki derslerine de önem vermez. "Ders saatinde ekseri sigarasını yakar, sakızını çiğner, önlere yazı meşki diye attığı ezeli bir besmele, herhangi başını kaldıracak olursa: 'Seni kör olasıca piç!' diye üstüne saldırırdı."²⁶² Okulda imtiyazlı iki sınıf ise eşraf ve memur çocuklarına ait sınıflardır. Eşraf çocukları cılız, kötü bakılmış, sümüklü, kirli fakat zorba ve ahlaksız olarak romanda anlatılır. Hatice Hanım'ın bu sınıflara davranışı esnaf çocuklarına davranışından çok farklıdır. "Hemen hepsi Hatice Hanım'la karşılıklı sigaralarını yakarlar, avluda çömelirler; hem sigara dumanlarını savurur, hem evlerinde olanı biteni anlatırlar."²⁶³ Bu sınıfın çocukları ise Aliye'yi sevmezler. Romanda bu sınıflandırma içinde yer alan çocuklardan şöyle söz edilir.

"Küçük ve alil vücutlarında öyle marazî ve vaktinden evvel yetişmiş bir cinsiyet ve sefahat ve bunu öyle mürai bir şekilde örtmeleri ve öyle mutlak surette çalışmaktan kaçan tembel bir halleri vardı ki, herhalde eşrafın müstakbel varisleri, uzun senelerin damla damla biriktirdiği servet için çok tehlikeli görünüyorlardı. Bunların karşısında bir de bunlara tahakküm ve kibarlık yarışı eden süslü, büyük memur çocukları vardı."²⁶⁴

Romanda bu çocuklar yüzyıllardır Osmanlı'nın gerilemesi ve parçalanmanın eşiğine gelmesinde önemli rol oynayan toplumsal sınıfları sembolize etmektedirler. Öyle ki romanda zevk ve eğlenceye düşerek tembelleşen bu toplumun üst sınıflarının çocukları da kendileri gibi hak etmedikleri bir takım imtiyazlarla, çalışmak yerine eğlenmekte ve gelecek için de tehlike oluşturmaktadırlar. Esnaf çocukları ise tersine hem okula gidip hem de ebeveynlerine işlerinde yardım ederek aile ekonomisine katkıda bulunmaktadır.

262 Age., s. 9.

263 Age., s. 9.

264 Age., s. 10.

Halide Edip'in güvendiği, geleceğe ümitle bakmasını sağlayan da bu çocuklardır. Burada Ziya Gökalp'ın *Türkçülüğün Esasları*'nda "Halka Doğru" prensibini Halide Edip'in de çocuk kahramanlar üzerinden verdiği göze çarpmaktadır. Halka doğru prensibinde milletin aydın ve fikir adamlarından oluşan seçkinleri halka gitmelidirler. Ziya Gökalp bunu iki madde olarak *Türkçülüğün Esasları*'nda vermiştir:

"1. Halktan millî kültür terbiyesi almak için, halka doğru gitmek.

2. Halka medeniyet götürmek için, halka doğru gitmek."²⁶⁵

Ziya Gökalp seçkinlerin millî kültürü yalnız halkta bulabileceğini ve halka doğru gitmenin millî kültüre doğru gitmek olduğunu belirtir. *Vurun Kahpeye*'de de halkı temsil eden esnaf çocuklarının temsilcisi ise Aliye'nin en sevdiği öğrencisi ve kasabadaki tek dostu, fakir bir ailenin çocuğu olan küçük Durmuş'tur. Durmuş, Aliye'nin her probleminde yanındadır. Nitekim Aliye'yi ölmüş kızları yerine koyan ve ona evlerini açan Kuvayımüllîye taraftarı Ömer Efendi'nin Yunanlıların kasabayı işgalinden sonra yakalanmasının ardından Durmuş, Aliye'nin en büyük destekçisidir. Ömer Efendi'nin düşman askerlerince yakalandığını Aliye'ye Durmuş haber verir ve gözetim altındaki evinden Durmuş'un yardımıyla çıkar. Aliye, Ömer Efendi'yi görme umudunu bütünüyle kaybetmişken Durmuş'u görmesiyle birlikte tekrar hayata döner. Ömer Efendi'nin karısı Gülsüm Hala ve Aliye, Durmuş'u gördüklerinde çok heyecanlanırlar: "Bu yeis ve elem içinde bir tek küçük kalbin onları düşündüğünü, hatta tehlikeye atıldığını görmek, iki bedbaht kadının da yaralı kalbinde zengin ve sıcak bir heyecan dalgası uyandırmıştı."²⁶⁶ Hem Gülsüm Hala hem de Aliye için Durmuş kurtuluş umududur. Nitekim Aliye, Ömer

265 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 56.

266 Age., s. 78.

Efendi'yi kurtarmak için düşman askerlerine görünmeden evden çıkabilmek için Durmuş'la işbirliği yapar. Romanda Durmuş yetişkinlerden daha üstün özelliklerle donatılarak anlatılmıştır: "Bu, çocukların yapmak istediği harikulâde şeyleri yapan, öteki büyüklere benzemeyen güzide bir mahlûktu."²⁶⁷ Nitekim Aliye ve Durmuş, Damyanos'un karargâhına ulaşmayı başarırlar.

"Aliye, karanlık sokaklardan eline yapışmış gibi küçük eliyle sarılan Durmuş'la yıldırım gibi geldi, geçti. O uzun, ince ve siyah bir gölge gibi sallanarak uçan kadının yanında küçük Durmuş da küçük çıplak bacaklarının götürebildiği kadar ona yetişebilmek için âdeta koşuyordu. Uçan, kıvıldayan bu siyah küçük insan gölgelerinde yegâne beyaz rengiyle hareketini hissettiren, Durmuş'un çıplak bacaklarıydı."²⁶⁸

Burada Durmuş'un çıplak bacaklarına metinde dikkat çekilmesi ise onun fakir-halk çocuğu olarak vurgulanması nedeniyledir. *Zeyno'nun Oğlu*'nda da Haso Çocuk'un ayakları çıplak olarak anlatılır. Aliye için Durmuş kurtuluş müjdesidir, yol göstericidir, geleceğe dair umuttur.

"Durmuş'un yüzü, Aliye'ye karanlık bir odaya giren bir ışık izi gibi tesir etti. Bu küçük yüz, kasaba hayatında bilmeyerek ruhuna yerleşen muhabbet ve güzellik hâtıralarının en sevimlilerinden biriydi. Durmuş'un teşrinlerin soğuyan rüzgârlarına rağmen, küçük ayakları çıplak, mintarı hayli ince idi. Fakat bütün bu eskimiş ve yıpranmış kıyafetine rağmen öyle güzel bir kuvvet ve iman veren küçük yüzü vardı ki, Aliye tahlil etmeden bu sıkıntılı vaziyetinde onun birdenbire görünüşünü bir kurtuluş müjdesi gibi telâkki etti."²⁶⁹

267 Age., s. 79.

268 Age., s. 82.

269 Age., s. 113.

Romanda Durmuş yardımcı kahraman rolüyle, Aliye'yi millî mücadele karşıtlarından korur. Halk anlatılarında yardımcı kahramanlar ortak motif olarak epik eserlerde ortaya çıkar. Burada da Durmuş milleti için mücadele eden başkahraman Aliye'yi zor durumdan kurtaran yardımcı kahraman rolündedir. Ayrıca *Vurun Kahpeye*'de de Aliye'nin yardımcıları Durmuş'un yanı sıra okuttuğu kırk öğrencisidir. Burada epik halk anlatılarından da esinlenme göze çarpmaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen kırk yiğit/kırk kız motifi kırk mektepli esnaf çocuklarıyla eş değerdir. Bu durum dönemin sosyal ve siyasi hayatı içerisinde çocuğa yüklenen anlamlarla ilgilidir. Nitekim romanda Aliye, Durmuş'un elinden tutarak Damyanos'un karargâhına gider. Karargâhın önünde Durmuş'un elini bırakan Aliye, ona şunları söyler:

"- Ayol Durmuş, seni Allah'ıma emanet ediyorum. Bir daha beni görmezsen de hep böyle sev ve böyle cesur bir çocuk ol yavrum, dedi.

Aliye'nin sesindeki kat'iyet, kollarındaki sıcak ve eritici şefkat, çocuğu birdenbire coşturdu. O, sokaktan aydınlığa giderken Durmuş, duvarın dibine çömeldi, küçük baş kollarının arasında ağladı, ağladı."²⁷⁰

Burada Aliye'nin Durmuş'a 'cesur ol' tavsiyesi önemlidir. Çünkü ülke ancak cesaretli vatanperverlerle kurtarılacaktır ve Durmuş tam da bu noktada Aliye'nin ölümüne gittiğini hissettiği anda vatanı emanet edebileceği bir kahraman olarak belirginleşmektedir. Aliye, Ömer Efendi'yi kurtarmayı başarır. Ancak Ömer Efendi ikinci kez yine tutuklanır. Aliye yine Durmuş'un elinden tutarak sırasıyla Hacı Fettah'a, Kantarcılar'ın Uzun Hüseyin Efendi'ye ve son olarak da Yunan kumandanı Damyanos'a gider. Hacı Fettah'ın evinden 'kahpe' nitelendirilmesiyle kovulur. Aliye, Damyanos'un yarına gitmeden son bir çare olarak Kantarcılar'ın Uzun Hüseyin Efendi'nin evine yine Durmuş'un elini tutarak

270 Halide Edip Adivar, *Vurun Kahpeye*, s. 82-83.

gider. Aliye Damyanos'a giderken Durmuş'u karargâhın kapısına kadar yanında götürür.

"- Durmuş, dedi; seninle bizim bahçenin arkasındaki incir bahçesine gidelim, oturalım. Biraz başım dönüyor. Seninle beraber bir düşünelim, olmaz mı?

Durmuş, birdenbire durulan, ciddîleşen gözleriyle ona baktı:

- Senin karnın da acıkmıştır Hocam. Seni orada koyayım da, sana biraz ekmek, katık getireyim mi?

Hayatta yegâne sevgi ve istinat noktası gibi yanında yürüyen küçüğe nihayetsiz bir muhabbetle sarılmak istedi. Fakat biliyordu ki, bu küçük adam, büyük bir erkek gibi ehemmiyet verilmekten hoşlanır ve onun için sadece küçük kirli elini sıktı. Garip bir rikkatle, çocuğun çok karnı acıkmış olacağını düşündü. Gözünde yaşla:

- Sahi Durmuşçuğum, git sen ekmek peynir al, bahçeye getir, orada seninle bir meclis kuralım, düşünelim."²⁷¹

Aliye, Durmuş'a yetişkin bir birey muamelesi yaparak onunla fikir alışverişinde bulunur. Bu durum Halide Edip'in çocuklara yaklaşımında onları yetişkin bir birey olarak düşünmesiyle alakalıdır. Durmuş ölmüş babasının dükkânında amcasına çıraklık ederek annesi ve kardeşlerinin bakımı üstlenmiştir. *Zeyno'nun Oğlu*'nda da Haso Çocuk yetişkin bir birey gibidir. At yarışında çelimsiz atıyla herkesi geride bırakır. Ramazan, Haso'yu evden kovduğunda onu ahır ve ev işlerine yardım etmesi için Şaban yarına alır. Şaban'ın karısı yedi yaşında bir çocuğun elinden iş gelmeyeceğini düşünerek bu durumdan hiç memnun olmaz. Ancak o daha ilk günden Haso Çocuk'un bir yetişkinin sahip olduğu çalışma yetisine bütünüyle sahip olduğunu fark ederek şaşırır. "Himmet Çocuk" hikâyesinde ise Himmet anne ve babasını

kaybettiği için 8-9 yaşında evin bütün sorumluluğunu üzerine alarak hem ninesinin hem de ablasının bakımını üstlenir. Halide Edip, çocukları eserlerinde yetişkin bir birey olarak tasvir ederek onlara duyduğu güveni vurgulamaktadır. O, cephede ve cephe gerisinde vatanın kurtuluşunda herkese görevler verir ve çocukları da bu görevlendirmenin dışında tutmaz. Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde ise çocuklar bizzat düşmana karşı savaşır; "Bir Çocuk Aleko" da olduğu gibi savaşma, ya da "Primo Türk Çocuğu"nda olduğu gibi saldırı planı yaparlar. Bu durum Halide Edip'in hem cephede on başı ve sonrasında çavuş rütbesiyle bulunmasıyla ve Tetkik-i Mezalim Heyeti'ne dâhil olarak Anadolu'yu gezmesiyle alakalıdır. Ömer Seyfettin ise Balkan cephesinde savaşmış, esir düşmüştür. Her iki yazarın tecrübeleri doğrultusunda çocukları vatan savunmasına dâhil ettikleri görülmektedir.

Vurun Kalıpeye de Tosun da Durmuş'a yetişkin gibi davranır. Tosun kasabaya gizli olarak girdiğinde Durmuş'la temasa geçer ve Durmuş'a "Şimdi bana bak, senin adın ne küçük asker?" diyerek onu asker kimliğiyle özdeşleştirir. Tosun, Durmuş'tan Aliye ile görüşmesinde kendisine yardım etmesini ister. Ödül olarak ise "Yunanlılar"ı kovunca seni çavuş yapacağım."²⁷² diyerek onu asker kimliğiyle özdeşleştirir. Görüldüğü üzere çocuklar yeni Türkiye'nin küçük askerleri olarak vatan savunmasında işbaşındadırlar.

Halide Edip'in *Son Eseri*'nde de İttihat ve Terakkici subaylardan Feridun Hikmet'in kardeşi İbrahim Hikmet kendisini meşruti yönetimin ilan edilmesinde feda edecek kadar vatani hislerle doludur. İbrahim Hikmet, idealleri uğruna canını feda edecek bir yapıdadır. O, kendi düşüncesinden olmayanları korkaklıkla suçlayarak ve yeni Türkiye'nin kuruluşunda tüm umudunu çocuklara bağlar.

"-Kuracağımız yeni memleketten başka dünyada ne varsa bizim için bir vehimden ibaret. Anladın mı?

Bir gün dedim ki:

-İbrahim, sizler bir memleketi beş on günde kurulur bir çocuk oynacağı sanıyorsunuz. Siz beni âdeta korkutuyorsunuz

- Korkuyorsunuz; çünkü siz çökmüş bir âlemin korkuluklarısınız. Çünkü siz Frenklerin deyimiyile yumurta karmadan omlet pişebilir zannediyorsunuz. Bize sizin gibi adamların lüzumu yok. Bize yepyeni insanlar, hiçbir şeyden korkmayan insanlar gerek...

İbrahim'in yepyeni insanlar dediği tabii çocuklardı. Ve o bizimle değil, çocuklarla ilgilendi. Ve haftada iki akşam muntazaman bize geldiği zaman saatlerce onlarla ilgileniyordu."²⁷³

İbrahim Hikmet yeni Türkiye'nin kuruluşunda meşruti yönetimi savunan İttihatçı bir subay olarak tüm ilgisini çocuklara yöneltir. Çünkü yeni Türkiye'yi zihinlerinde geçmişe dair hiçbir korku olmayan yeni insanlar yani çocuklar inşa edecektir. Roman-
da Feridun Hikmet'in oğlu Şevket'in, amcasına özenerek asker olmak istemesi de yine yeni Türkiye'nin kuruluşunda tıpkı *Vurun Kahpeye*'de olduğu gibi asker-çocuk birlikteliğiyle açıklanabilir. Nitekim İbrahim Hikmet yeğenini daha çocukluktan itibaren er rütbesiyle yetiştirmeye başlar. Onun yeğeniyle oynadığı oyunun da silah talimi olması, bu dönemdeki vatanın kurtuluşunda çocukları vatanı koruyacak asker bilinciyle yetiştirmenin göstergesidir.

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNİN YETİŞKİN ÇOCUKLARI: HİMMET ÇOCUKLAR

Halide Edip'in roman ve hikâyelerinde millî mücadele döneminin çocuklara etkisi de sıklıkla geçer. Babaları savaşa gitmiş çocuklar zor Anadolu coğrafyası içerisinde babalarının boşluğunu doldurmak için insanüstü bir güçle çalışmaktadırlar. "Himmet

273 Halide Edip Adivar, *Son Eseri*, s. 113-14.

Çocuk", "Tanıdığım Çocuklardan" ve "Mekkareci Mehmet" hikâyelerinde çocuklar yetişkin bir erkeğin aile sorumluluğunu yüklenmiş kahramanlardır. Halide Edip'in yeni Türkiye'nin inşasında sembolleştirdiği "Himmet Çocuk" hikâyesindeki Himmet devri örnekleyen bir çocuktur. Aslında bu hikâyede Himmet ideal çocuk tipi olarak vurgulanmış ve İstiklal Savaşı'nda harap olmuş Anadolu coğrafyası ve insanı Himmet Çocuk'la sembolize edilmiştir. Erkeklerin savaşa gitmesiyle ekonomik hayata çocuklar da katılır. Halide Edip'in hikâyelerinde çocuklar cepheye giden babalarının sorumluluklarını yüklenmiştir. Bu sebeple savaşlar en çok çocukları etkilemiştir:

"Bu çocuklardan bazıları savaşı cephede ve işgal altında yaşarlarken, bir kısmı da savaşın sonuçları ile şehirde, evlerinin içinde karşılaşırlar. Fakirlik, açlık, öksüzlük, annenin kötü yola düşmesi, annenin ve kardeşlerin bakımını üstlenmek gibi aslında normal şartlar altında da vuku bulabilecek, fakat savaş yüzünden ağırlaşan zorluklarla yüz yüze gelir ve mücadele ederler."²⁷⁴

Halide Edip de eserlerinde savaşla mücadele eden çocukları "Himmet Çocuk", "Tanıdığım Çocuklardan" ve "Mekkareci Mehmet" gibi hikâyelerinde işlemiştir. Himmet Çocuk yedi yaşında anne ve babasını kaybederek kız kardeşi ve ninesinin bakımını üstlenmiştir. Tek geçim kaynakları bir çift öküzleridir. Himmet, yıllarca bu öküzlerle dul bir kadının tarlalarını sürerek ortakçılık yapmış ve ninesiyle kız kardeşinin geçimini sağlamıştır. Hatta kız kardeşini evlendirmiştir. Ancak köye gelen bir hayvan hastalığı nedeniyle öküzlerini kaybetmiştir. Ancak Himmet Çocuk yılmamıştır ve öküzsüz çalışarak gündeliğe gitmiş, dul kadınların tarlalarını sürmüş ve üç yıl içinde iki şişman dombay almayı başarmıştır. Burada güçlüklerden yılmayan Anadolu insanı Himmet Çocuk'la sembolize edilmiştir.

274 Alev Sınar, *Hikâye ve Romanımızda Çocuk*, Alfa, İstanbul, 1997, s. 189.

"Anadolu hilkat günlerinin ilk devrelerindeki yoksulluk, harabî ve vasıtasızlık içinde idi. Yeni Türkiye'yi inşa edecek millete yine Hazret-i Âdem'den sonraki devlere benzeyen kudret ve mesai kabiliyeti lâzımdı. Evsiz, ekmezsiz, meysus bir halk... Dünya onların zafer destanını terennüm ederken onlar ölümün gözlerinin içine bakıyorlardı. Memleketi kim yapacak? Nasıl yapacağız?"²⁷⁵

Halide Edip, Himmet Çocuk'un çalışkanlığı, mütevazılığı, cesaret ve olaylara tahammül gücünü takdir etmiş ve onu millî mücadelenin cephe gerisindeki kahramanı olarak sunmuştur.

"Hikâyenin burası yine kalbimi heyecana verdi. Kimsesiz, sekiz dokuz yaşında, kuru Anadolu'da mesaisi ile iki manda alan çocuk, bu benim anladığım bildiğim kahramanlığın en yüksek derecesi gibi bir şey. Avusturalya'yı kuru topraktan mamure haline sokan, vahşi Amerika'yı mesaisi ile yenip medeniyet merkezi yapan ruhlar bu nevi ruhlardır."²⁷⁶

Halide Edip, Himmet Çocuk'la yeni Türkiye'nin kuruluşundan ümitlidir. Bunu çocuk kahraman üzerinden yapması da geleceğe duyduğu umutla alakalıdır. O, yeni Türkiye'yi kadınlara ve çocuklara inşa ettirecektir:

"Anadolu'da geçen senelerimle yüz haneden otuz haneye eriyerek dağılan, ölen erkeksiz ve kimsesiz köylerde Himmet Çocuk'un eşlerine tesadüf ediyor, onlara memleketin hayat tarihinde birer ışık ve nişane diye bakıyordum. Hayat diye, insanlık diye Anadolu'da ne kalmış ise gayur kadınlarıyla bu küçük gündelik kahramanların fevkalbeşer mesaisinden kalmıştı."²⁷⁷

275 Halide Edip Adivar, "Himmet Çocuk", *Dağa Çıkan Kurt*, s. 115.

276 Age., s. 116.

277 Age., s. 117.

Tanzimat Dönemi'nden itibaren kadın ve çocuk üzerinden üretilen politikaların temelinde modernleşme çabaları yatmaktadır. Bu dönemde modernleşmeyle medenî milletler seviyesine ulaşmak hedeflenirken II. Meşrutiyet'in ilanıyla kadın ve çocuklar üzerinden üretilen politikalar safha değiştirir. Artık vatanın kurtuluşu ve bir sonraki aşamada kurtarılan vatanın imar edilmesi düşüncesi hâkimdir. Bu sebeple kadın ve çocuklar aydın yazarların odak noktası olmaya devam etmiştir. Halide Edip de ilk eserleri *Raik'in Annesi*, *Seviye Talip*, *Yeni Turan*, *Handan* ve diğer eserlerinde kadın ve çocuk meselesini irdelemiştir. Millî mücadele yıllarında kaleme aldığı "Himmet Çocuk"ta da kadın ve çocukları, Anadolu'da hayatı devam ettiren yegâne unsurlar olarak anlatır:

"Uşak'a girerken düşündüm, Anadolu'da geçen yıllarımda yüz evden otuz eve eriyerek, dağılan, ölen, erkeksiz ve kimsesiz köylerde Himmet çocuğun eşlerine rastlıyor, onlara memleketin hayat tarihinde birer ışık ve iz diye bakıyordum. Hayat diye, insanlık diye Anadolu'da ne kalmışsa gayretli kadınlarıyla bu küçük gündelik kahramanların insanüstü çalışmasından kalmıştı."²⁷⁸

Halide Edip, Himmet Çocuk'la tüm Anadolu insanını anlatmıştır. Böylece Himmet Çocuk millî mücadele yıllarının çocuklarını temsil eden bir tip olarak belirginleşmiştir. Mehmet Kaplan, Himmet Çocuk'un bir tek insanı değil, binlerce Anadolu insanını temsil eden bir tip olduğunu belirterek, Halide Edip'in Himmet Çocuk'u bir ana fikri temsil eden sembol hâline getirdiğini söyler.²⁷⁹

Himmet Çocuk'la tipleştirilen bu çocuklar o kadar güçlü ve cesaretlidirler ki yaşadıkları olumsuzluklar karşısında sadece daha da güçlenirler. Halide Edip ve arkadaşları Antalya'dan Burdur'a doğru yola çıktıklarında yine Himmet Çocuk'un benzeri bir başka çocuğa rastlarlar. Hikâyede ismi belirtilmeyerek Himmet Çocuk'un

278 Age., s. 117.

279 Mehmet Kaplan, "Himmet Çocuk", *Hikâye Tahlilleri*, Dergâh Yay., İstanbul, 1999, s.79.

Anadolu'nun bir başka şehrindeki temsilcisi gibi sunulan bu çocuk da on, on iki yaşlarında ihtiyar halasına bakmak için insanüstü bir güçle çalışarak arabacılık yapmaktadır. Bu çocuğun tek ıstırapı ise annesinin yokluğudur.

"Hâlâ Türkiye'yi bu küçük Himmet çocuklar yürütüyor. Belki hâlâ acılar bir çocuğun değil, bir devin kalbi gibi sağlam olan yüreklerinden taşarsa:

-Ah kadın anam, ah, gel de bir kez halimi gör, diyorlar."²⁸⁰

Halide Edip "Tanıdığım Çocuklardan" isimli hikâyesinde de savaştan etkilenmiş iki çocuğun hikâyesini işler. Bu hikâyede birisi Arap, diğeri Türk iki çocuk anlatılmaktadır. Halide Edip iki çocuğu eş ruhlu olarak tanımlar: "Onlara karşı içimde saygıyla, acılamakla karışık bir bağ, bir aşinalık vardır."²⁸¹ Türk olan Rüstem'in babası bir yıl önce muharebeye gitmiş ve bir daha haber alınamamıştır. Annesi ise hasta yatmaktadır. Dokuz yaşındaki Rüstem, üç kardeşi ve annesinin bakımını gazete satarak sağlamaktadır. Halide Edip, Rüstem'e nasıl geçindiklerini sorduğunda ise Rüstem "-Ben yok muyum, ben anneme bakamaz mıyım?"²⁸² diyerek ne kadar güçlü bir çocuk olduğunu gösterir. Sonrasında Halide Edip, annesine ve kardeşlerine nasıl baktığını sorduğunda;

"Sabahları 'Tasvir', 'İkdam' satıyormuş. Bazen beş hatta -bende nasıl bir etki bıraktığını görmek için başını çevirdi- yedi kuruş kazanıyormuş. Öğleden sonra paket taşıyormuş. Akşamları 'Tercüman' satarmış. Her gün on üç, on beş, yirmi kuruş bile kazanıyormuş. O zaman henüz ekmek üç kuruşu geçmemişti; bütün bunları söylerken herhalde küçük kafasını benden çok yüksek hissediyordu. Öyle garip bir güveni, kuvveti vardı ki

280 Halide Edip Adivar, "Himmet Çocuk", *Dağa Çıkan Kurt*, s. 118.

281 Halide Edip Adivar, "Tanıdığım Çocuklardan", *Dağa Çıkan Kurt*, s. 22.

282 Age., s. 23.

insan bu çocuğa bir iş gördürmeden kabil değil bir şey veremezdi.”²⁸³

Halide Edip bir yandan Rüstem’i dinler. Ancak gözleri onun zavallı küçük ayaklarına takılır. Ayakkabısı olup olmadığını sorduğunda, Rüstem ayakkabısının olmadığını önemsemediğini gülererek belirtir. Komşusunun verdiği takunyalari da eskimemesi için beline sokmuştur. Halide Edip, Haso Çocuk ve Durmuş’un çıplak ayaklarını da sık sık dile getirmiştir. Rüstem’in çıplak ayakları da gözüne takılır. O, fakir çocuk imgesini çıplak ayakla birleştirmiştir. Rüstem’in yaşadıkları Halide Edip’i hayatı boyunca etkilemiştir. Bu sebeple de “Nerede ‘Tercüman’ satan küçük gazeteci görsem yüzüne bakıyordum. Günler geçti, Rüstem görünmedi. Elmek pahalandıkça içimde bir sızıyla Rüstem’i düşündüm. Ne yapıyordu?”²⁸⁴ sözleriyle aslında tüm fakir çocukları Rüstem’le sembolize etmiştir.

“Mekkâreci Mehmet” isimli hikâyede de Saliha kadın kocasını kaybetmiş, geçimini temin edebilecek bir tarlası olmayan kimsesiz bir kadındır. Oğlu Mehmet’i yarı aç, yarı tok gündeliğe giderek besler. Mehmet henüz yedi yaşında Abidin Ağa’nın hayvanlarına çobanlık yapmaya başlayınca Saliha Kadın rahatlar. Mehmet o kadar kabiliyetlidir ki tüm köyün hayvanlarına çobanlık yapmaya başlar. O hastalıklı bir görüntüye sahiptir ve cılız, çarpık bacaklı Mehmet köyde hiç kimsenin dikkatini çekmez. Mehmet diğer çocuklardan görüntü ve davranış yönünden de farklıdır: “Mintarı en çok yamalı, donu en çok parça parça, püskülsüz eski yemeni sarı fesi en yağlı ve en kalıksız çocuk oydu. Zaten ne ağlar, ne de öteli çocuklar gibi Kızılca köy çayırında bağırarak oynardı.”²⁸⁵ Mehmet sürekli düşünceli bir hâldedir. Saatlerce dizleri karnına doğru çekilmiş, başı elleri arasında düşünür.

283 Age., s. 24.

284 Age., s. 24.

285 Halide Edip Adivar, “Mekkâreci Mehmet”, *Dağa Çıkan Kurt*, s. 71.

“Kimsenin bilmediği çalı yığınlarını bilen Mehmet, çoban olunca da hayvanlarına herkesten fazla otlar yerler buldu. Çok geçmeden Ankara’nın sarı çöl dağlarıyla sarı yüzlü çöl ruhlu Mehmet’in arasında bir dostluk, bir sevgi doğdu. Sessiz, cansız ve devamlı bir yokluk içinde yaşayan bu çocuğa, sessiz, cansız ve devamlı bir yokluk manzarası gösteren dağlar, billur sularını, yeşil otlarını veriyorlardı. Yavaş yavaş küçük keçi sürüsüne mandalar, inekler katılmış ve Mehmet, köyün tabî bir surette çobanı oluvermişti.”²⁸⁶

Mehmet adeta tabiatla bütünleşir, tabiatın parçası hâline gelir. Tıpkı “Himmet Çocuk”ta olduğu gibi. Her iki çocuk da tabiatla baş edebilmiştir. Burada adeta Mehmet’e kutsallık atfedilmiştir. O sürekli düşünen, sosyal hayattan kopuk, insandan çok hayvanlarla haşır neşir olan bir tabiat adamı olmuştur. Burada çoban motifiyle kutsallaştırma dikkat çekicidir. Nitekim Saliha Hanım da oğlundaki bu farklılığı gözlemlemekte ve oğluyla gurur duymaktadır:

“Saliha Kadın bu sıska oğlanın büyük bir adam gibi hayatını kazandığını gördüğü zamanlar, yaruk vücudunun içinde garip bir yumuşama hissederdi. Akşamları o da toprak duvarlı evlere arkasını dayayıp ellerinde çorapları, çocuklarıyla sokakta dizilip oturan kadınlara katılıyor, cılız Mehmet’in ikisi kadar oğlanları haylaz, bağırgan ve koşarak gezer gördükçe içinde bir üstünlük, bir sevinç kabarıyor, genç kadınlara Mehmet gibi oğulları olmadığı için acıyarak bakıyordu.”²⁸⁷

Halide Edip, savaşların etkilerini çocuklar üzerinden işlediği roman ve hikâyelerinde çocuk kahramanları kurgularken zayıf ve hasta yüzlü anlatmaktadır. Bu durum savaş dönemiyle ilgilidir. Bu sebeple roman ve hikâyelerde yoksul düşmüş vatanın çocukları

286 Age., s. 72.

287 Age., s. 72.

da bu yoksulluğu yansıtmaktadırlar. *Zeyno'nun Oğlu*'nda da Haso Çocuk'un fakirliği şöyle anlatılır.

"Zeyno, eve döner dönmez, taşlığa indi ve selâmlık kapısını yavaşça vurmaya başladı. Hayli bekledikten sonra öbür taraftan iki küçük çıplak ayağın taşların üstünden koşarak geldiğini duydu.

Haso Çocuk, sabahki işlemeli, mavi çuha şalvarını, çizmelerini çıkarmış, ayakları çıplak, kolları sıvalı, yamalı bir koyu dizlikle, eski mintan ve püskülsüz bir fes, iş kıyafetini tamamlıyordu."²⁸⁸

Halide Edip'in eserlerinde erkek çocuklar babalarının olmaması, savaşta olması ya da şehit olması nedeniyle hane sorumluluğunu yüklenirler. Annelerinin, kız kardeşlerinin, ninelerinin hatta halalarının geçimlerini temin ederler. Böylece ekonomik hayattaki döngü de kadın ve çocukların erkeklerden boşalan yerleri doldurmalarıyla devam eder. Erkekler vatanın savunması için cephede mücadele ederken, kadınlar ve çocuklar cephe gerisinde savaşın toplumsal hayattaki olumsuz etkilerini en aza indirmeye çalışırlar.

Halide Edip'in eserlerinde kız çocuklar da cesaretleriyle dikkati çekerler. Vatanın namusuna verilen zarar kız çocukların üzerinden yansıtılır. "Vurma Fatma" isimli hikâyede Çeteci Rum Yanako'nun Türk köylerine baskın düzenleyerek kadın ve kız çocuklarına yaptığı işkenceler anlatılır. Yanako'nun çetesi Rum çeteleri içerisinde zalimliğiyle şöhret olmuştur. Baskın yaptığı köylerde insanlara işkence yaparak öldürmek onun en büyük zevkidir. Yanako'nun birliğinin girdiği köylerde güzel ve genç kadın ya da erkek olmak fark etmez. Fakat en felaketlisi çocuk, hatta kız çocuğu olmaktır:

"Çocuk, hele kız çocuğu olmak bunların hepsinden felâketli bir şeydi. Çünkü bu müfrezenin geçtiği Sakar-

288 Halide Edip Adivar, *Zeyno'nun Oğlu*, s. 203.

ya köylerinde hâlâ aklını oynatmış, yahut sakat kalmış kız çocukları bulunduğu gibi, hikâyeye yazarlarının bile anlatamayacağı olayların başında ölecek kadar talihleri iyi giden kız çocukları bulundu.”²⁸⁹

Yanako’nun en büyük hedefi kendisini çeteci yapan Tanaş’ın, Fatma adlı bir Türk kızını öldürüp zümrüt yüzük bulunan parmağını kesip kendisine göstermesiyle o da böyle zümrüt yüzüklü bir Türk kızını bulup parmaklarını kesmek ister. Yanako, bir köy baskınında üç yaşında kızıyla mısır tarlasına giden zümrüt yüzüklü Fadime’yle karşılaşır ve Fadime’yi diğer çete üyelerinin saldırısından korur. Fadime’nin küçük kızını severek çocuğa çikolata vermeye çalışır. Küçük kız büyük bir tepkiyle çikolatayı “- Gara şeker istemem...”²⁹⁰ diyerek reddeder. Burada çocuğun düşmandan gelen hediyeyi reddetmesi ilgi çekicidir. Küçük kızın bağırmasıyla köylüler çetecilerin geldiğini anlayarak bir araya toplanırken Fatma, kızını da alarak ortadan kaybolur. Yanako ise tam hedefine ulaşmışken kaybetmenin hıncıyla tüm köyü yakıp yıkarak Fatma ve küçük kızını arar:

“- Elinde kuzu vardı, adı Fatma...

- Her kadının kuzusu var, her kadının adı Fatma!

- Başında altınlar var, kocası rençber, yanında üç yaşında bir kız çocuğu var!”²⁹¹

Burada dikkat çekici nokta düşmanların kadın ve çocukları hedeflemeleridir. Nitekim Yanako’nun bir Türk kızının zümrüt yüzüklü parmağını kesmeyi hedeflemesi de bunun en dikkat çekici örneğidir. Hikâyede sadece genç kız değil, kız çocuklarının da hedeflendiği göze çarpmaktadır. Nitekim Yanako’nun verdiği çikolatayı reddettiğinde küçük kız için “-Senin kız bir şeytan,

289 Halide Edip Adivar, “Vurma Fatma”, *Dağa Çıkan Kurt*, s. 97.

290 Age., s. 100.

291 Age., s. 100.

ama zarar yok, ben size bakacak..."²⁹² demesi hedefinde küçük kız çocuğunun da olduğunu göstermektedir. İlk olarak da küçük kızın öldürülmesi anlamlıdır. Yunan askerleri tarafından önce küçük kız ve babası öldürülmüştür.

"Önünde el kadar bir kız çocuğu cesedi, derede soyulmuş, parçalanmış bir rençber cesedi vardı. Kadının altınları gitmiş, dağınık altın saçları arasından büyük gözleri yaralı ve sıtmalı bir dişi kaplan gözü gibi parlıyordu. Dişleri durmadan gıcırıyor, dudakları titriyor, arkasından bağlı ellerini kurtarmak için çırpınıyor ve avazı çıktığı kadar haykırıyordu:

-Domuuzun kunnadığı köpekler... Dini, gâvur oğlu gâvur herifler!"²⁹³

Yanako o gece Fatma'yı öldürür ve zümrüt parmaklı yüzüğünü kesip alır ancak bu olaydan sonra Yanako titreme nöbetleri geçirmeye başlar. Hikâyede on bir ay sonrasında Yanako'nun aklını kaybetmiş, aç ve sefil bir hâlde Dumlupınar'a dilenmeye gittiği anlatılır. Hikâyenin sonunda Yanako köylü kadınlar tarafından parçalanarak öldürülür. Burada son sahnede Yanako'nun cesedi başında küçük bir kız vardır. "Küçük siyah gözlü bir kız bir tanesinin tozdan boz rengini almış siyah kıvrık saçlarını esmer elleriyle didikliyor, dişleriyle yaralarını koparıyordu."²⁹⁴ Yanako'nun ölüm anında küçük kızı ve annesini hayal etmesi ve ölümünün kadınlar tarafından gerçekleştirilmiş olması da ilgi çekicidir. Halide Edip ulusun savunmasına Anadolu kadını ve çocuklarını da dâhil etmiştir.

Halide Edip roman ve hikâyelerinde çocuk kahramanlar etrafında devrin genel problemlerine çözümler sunmuştur. O, dönem içerisinde çok tartışılan çok uluslu millî kimlik inşası, Do-

292 Age., s. 100.

293 Age., s. 101.

294 Age., s. 102.

ğu-Batı ekseninde toplum yapısının şekillenmesi gibi konularda çocuk kahramanlar üzerinden çözümleme yapmıştır. Çocukları odak noktasına yerleştirdiği *Zeyno'nun Oğlu* ve *Sinekli Bakkal*'da siyasi ve sosyal hayatın yansımaları dikkat çekicidir. Roman ve hikâyelerinde bir başka dikkat çekici nokta ise cephe gerisindeki savaşa kadınların yanı sıra çocukları da dâhil eder ve yeni Türkiye'nin kuruluşunda çocukları müstakbel vatandaşlar olarak görerek onlara sorumluluklar yükler. Bu sebeple Halide Edip'in roman ve hikâyelerinde çocuklar güçlüdürler ve zorluklardan hiç yılmadan mücadele ederler.

YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU

YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU'NUN ESERLERİNDE ÇOCUK: SAVAŞIN TRAJİK ÇOCUK KAHRAMANLARI

Yakup Kadri ve Halide Edip, Yunanlıların Anadolu'da yaptığı zulmü incelemek için hükümet tarafından 1922'de kurulan Tetkik-i Mezalim komisyonunda görevlendirilmişlerdir. İki yazar da komisyondaki görevlerinden dolayı Anadolu'yu adım adım dolaşırlar ve bu izlenimlerini resmî bir raporla hükümete sunmanın yanı sıra roman ve hikâyelerinde de işlemişlerdir. Yakup Kadri *Yaban*'da ve *Millî Mücadele Hikâyeleri*'nde, Halide Edip ise *Ateşten Gömlek*'te, *Dağa Çıkan Kurt*'ta Anadolu'nun ve Anadolu insanının savaşa ne hâle geldiklerini anlatırlar. İnci Enginün *Dağa Çıkan Kurt*'la *Millî Mücadele Hikâyeleri*'ni karşılaştırarak şunları söyler:

"İşte bu beraberce şahit oldukları sahneler her iki yazarın da birçok hikâyesinin konusunu teşkil etmiştir. *Dağa Çıkan Kurt* ve *Millî Mücadele Hikâyeleri* arasında paralellik kurmak sadece aynı sahnenin, sanatçılar tarafından nasıl algılandığını ve yeniden sanat eseriyle inşa edildiğini göstermek bakımından önemlidir. Halide Edip görülen sahneleri en çarpıcı şekilde anlattıktan

sonra, derhal geleceğe yönelik sorular sorar. Hayatın bu yokluktan fışkıracağına inanmıştır. Yakup Kadri'de ise geleceğe yönelik sorular hem azdır, hem de yine yokluğa işaret eder.”²⁹⁵

Yakup Kadri'nin “On Dört Yaşında Bir Adam” isimli hikâyesi ile Halide Edip'in “Himmet Çocuk” hikâyesi benzer konu üzerine kurgulanmıştır. Ancak İnci Enginün'ün de belirttiği gibi Halide Edip ümitli bir sonla hikâyeyi bitirirken, Yakup Kadri hikâyesinde trajik duyguyu en üst düzeyde tutmuş ve öyle de sona erdirmiştir. Yakup Kadri, “On Dört Yaşında Bir Adam” hikâyesinde de tıpkı Himmet Çocuk gibi henüz çocuk ama babası savaşta şehit düştüğü için yetişkin bir bireyin aile sorumluluğunu yüklenmiş on dört yaşında bir çocuğu anlatır. Hikâyede anlatıcı kahraman ve ekibi şehre giderken yolu sormak için durdukları ve kendileri gibi şehre giden çocuğu arabalarına alırlar. Çok saygılı, terbiyeli ve parıltılı zeki gözleriyle tıpkı büyük bir adam gibi ismi belirtilmeyen çocuk, anlatıcı kahramana bakar. Anlatıcı, çocuğun bakışları karşısında şöyle düşünür:

“Zaten, Anadolu çocuklarında bu büyük adam bakışı ve bu olgun erkek tavrı seyrek görünen şeylerden biri değildir. Bunlar, bazı mahlûkat gibi sanki doğdukları günden itibaren yürümeğe, işlemeğe ve hayatı anlamağa başlarlar. Hiç oyun devirleri yoktur; sekiz dokuz yaşlarına basar basmaz maişet kaygıları, vaktinden evvel kavrulan kabuk bağlayan fidan vücutlarını şiddetli bir rüzgâr gibi sarsmağa başlar.”²⁹⁶

Bu çocuk da çok zayıf olduğu için 8-10 yaşında gözükmesine rağmen aslında on dört yaşındadır ve pazarda kuruyemiş satarak annesi ve ablasına bakar. Yakup Kadri babasının olup olmadığını

295 İnci Enginün, “Yakup Kadri ve Halide Edip”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 101.

296 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “On Dört Yaşında Bir Adam”, *Millî Savaş Hikâyeleri*, İletişim, İstanbul, 1990, s. 96.

sorduğunda ise hiç de mahzun olmayan bir tavırla "Hayır" der. "Babam Seferberlikte askere gitti. Geçen sene künyesi geldi."²⁹⁷ diyerek babasının öldüğünü dolaylı yoldan söyler. Evinin geçimini kendisinin sağladığını söylerken daha rahattır ve yazar da onun tavrı ve sorumluklarını öğrendiğinde ona yetişkin bir erkekmiş gibi sigara uzatır. Çocuk sigarayı alır, kafasını saran yemeninin arasına yerleştirirken şöyle söyler:

" 'Ben içmem; şehirde dayıma götürürüm, dedi ve gittikçe lâubalileşen bir tavırla sözüne devam etti: 'Babam çok içermiş ama, ben içmem; sigara içecek vaktim mi var ki... İşim başımdan aşkın. Anamın ayaklarına hastalık geldiği günden beri davarı güden, tarlaya bakan, odun kesmeğe giden hep benim... Ablam yalnız su taşır ve aşu bakar. Hem o bizde misafirdir. Başka köye gidecek! Geçen yıl nişanlandı.' "²⁹⁸

Burada çocuğun, babasının sigara içtiğini ancak kendisinin sigara içmeye vakit bulamadığını belirtmesi de dikkat çekicidir. O, babasının sorumluluğunu yüklenmiştir. Ancak annesinin de iş yapamayacak bir hastalığa yakalanması nedeniyle onun da işlerini yüklenmiştir. Böylelikle iş yükü babasınınkinden çok daha fazla olmuştur. Yazar bunu duyduğunda ona yarı şaka yarı ciddi evlenerek iş yükünü karısıyla paylaşmasını söyler. Yazarın bu önerisine cevap olarak " 'Efendim nişanlanmıştım ama olmadı; olmayacak,' dedi. Kızın başına bir kaza geldi; düşman köyden çıkarken...' "²⁹⁹ diyerek gözünün önünde nişanlısına düşman askerlerinin tecavüz ettiğini anlatır. Yazar duydukları karşısında şunları aklından geçirir:

"Artık çocuğun yüzüne bakamıyordum. Hayatın en mühim hâdiseleriyle boğuşmuş bu köylü yavrusunun

297 Age. s. 97.

298 Age., s. 97.

299 Age., s. 98.

karşısında ben artık hiçbir şey bilmeyen, hiçbir şey anlamayan ve sanki korkunç bir masal dinliyormuş da tüyleri ürpermişçesine bir köşeye sınımış, otuz dört yaşında toy, ürkek bir küçücük çocuktum.”³⁰⁰

Yakup Kadri, Anadolu çocuklarının kendilerinin küçük ama yaptıklarının bir yetişkinin göğüsleyebileceğinden çok daha fazla olduğunu fark etmiştir. Yazara duydukları masal gibi gelir. Çünkü İstanbullu bir aydın olarak Anadolu halkıyla ilk buluşmasıdır. Bu sebeple Yakup Kadri Anadolulu bir çocuğun ağzından duyduklarına inanamaz ve adeta masal dinliyormuş gibi duyduklarını gerçeklik düzleminde değerlendiremez. Hikâyede yazarın *Yaban* romanının ideolojik söylemini oluşturan aydın-köylü çatışmasının izleri görülmektedir.

Yakup Kadri'nin trajik çocuk kahramanlarından biri de "Teslim! Teslim!" hikâyesindeki küçük kızdır. Küçük bir kasabada düşman işgalinden kaçan Türklerin yaşadıkları trajedinin çarpıcı bir dille anlatıldığı bu hikâyede, kasaba eşrafından Şevket Bey Tetkik-i Mezalim Heyeti'ne bir kız çocuğunun ölümüne nasıl şahit olduğunu anlatır. Şevket Bey bağ içinde düşman askerlerinin göremeyeceği konumda olan evinden gördüğü manzaralardan etkilenir ve düşmandan kaçan çocuğun ölümünün yetişkin ölümünden çok daha trajik olduğunu anlatır.

"Aklım hep o çocukta... hep o çocukta... Bir büyük adamın ölümüyle bir küçük çocuğun ölümü arasında ne fark vardır? Kır sakallı ihtiyar gözümün önünde yere yatırıp bir koyun gibi bağırta bağırta boğazlamadılar mı? Üç yerinden süngüleyip yere serdikleri delikanlının başını taşla ezmediler mi? O kızın anasını bir çuval parçası gibi sürükleye sürükleye alıp getirmedi mi? Lakin bunların hiçbiri o çocuğun ölümü kadar müthiş

ve heyecanlandırıcı değildi. Hiç teslim diyen adam öldürülür mü?"³⁰¹

Şevket Bey, düşman askerlerinin göremeyeceği bir konumda olan evinin kapısını, düşmandan kaçanlara açmadığı için çok pişman olur. Yakup Kadri bu hikâyede trajik unsuru çocuk üzerinden vermiştir. Çocuğun zayıf ve sesinin ince olması mağduriyet vurgusunu daha da güçlendirmiştir. Yakup Kadri'nin hikâyeleştirdiği bu olayı Halide Edip ise şöyle anlatır:

"Gece olunca, oda kadınlarla doldu. Yatağımın etrafını alarak, hepsi bir bir boynuma sarılıyor, aynı hikâyeyi tekrar edip duruyorlardı. Bunların arasında siyah çarşafı, İstanbullu gibi giyinen bir kadın, hikâyesini anlatırken, tekrar beni çıldırtıyordu. Diyordu ki: 'Biz birkaç dul kadın yanan şehirden kaçmaya çalıştık. Sokaklarda koşuşurken sekiz yaşında küçük kızım Nigâr benim beyaz mendilimi istedi. Düşman gelince, kız diz çökmüş "Teslim, teslim!" diye ellerini kaldırmış, ama kızı kalbinden vurmuşlar.'"³⁰²

Yakup Kadri'nin de Halide Edip'in de anlattıklarından düşman işgali altındaki Anadolu'nun trajik durumu gözler önüne serilmektedir. Burada trajik vurgu ise düşman askerleri tarafından öldürülen çocuk üzerinden daha da güçlendirilmiştir. Yakup Kadri, "Küçük Neron" hikâyesinde ise Manisa'da Yunan kumandanı Filipos'un yaptığı zulümleri anlatır. Yunan askerleriyle birlikte Hristiyan halk da Türklere zulüm etmektedir. Yazarın en büyük endişesi ise çocukların bu yağmalama, tecavüz ve cinayetlerden etkilenmesidir.

"Ah, bu halkın gözlerinden o vahşi levhaların izini hangi ulvi teessürün yaşları silecek? Yedi yaşında çocuklar ki yetmiş yaşında ihtiyarların görmediği şenatleri

301 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Teslim! Teslim!", *Millî Savaş Hikâyeleri*, s. 31.

302 Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s. 247.

gördü, işitmediği rezaletleri işitti, acaba günün birinde bunların hepsini unutmaya ve bir güneş altında insanlık, iyilik, güzellik denilen bazı ilâhî şeyler mevcut olduğunu bilmeğe muvaffak olacaklar mı?(...) ‘...’zadelerin sekiz yaşındaki çocuğu ‘...’un gördüğü şenaat onu mutlaka hayatının sonuna kadar tâkip edecektir. Ceddinin aksakalını kızıl kana boyayan ellerin hareketini, genç anasıyla yerde boğuşan vücutların hayvanî tekallüslerini asla unutmayacaktır. Bu levha onun hatırasında günden güne büyüyen, genişleyen bir leke gibi kalacaktır ve günün birinde onun varlığını kaplayacaktır. ‘...’ gibi kaç çocuğun ve ‘...’ gibi kaç tane kızın saffet ve ismeti buna benzer kaç vaka ile kirletildi; bundan böyle, hangi telkin, hangi tezhip, hangi ders bunları iyiliğe ve doğruluğa inandırabilir?”³⁰³

“Ceviz” hikâyesinde de Yakup Kadri ve ekibi Anadolu’yu gezerken düşman askerlerinden dolayı terk edilmiş bir köye uğrarlar. Burada dedesi ve ablasıyla yaşayan küçük bir kız çocuğuyla karşılaşır. Köyde sadece bu üç kişi kalmıştır. Yakup Kadri arkadaşlarıyla birlikte düşman askerleri tarafından yakılıp yıkılmış ve köyde tek damı olan bu evde kalmak isterler. İhtiyarın kızı biraz bu durumdan rahatsızlığını vücut diliyle gösterir. Ancak Yakup Kadri kızın bu davranışını Anadolu gelenekleri içerisinde normal bir davranış olarak kabul eder. İhtiyar ise biraz tereddüitten sonra kabul eder ve henüz çocukluktan yeni çıkmış torununun başlarına neler geldiğini anlatabileceğini söyler. Bunun üzerine düşman askerleri tarafından ayakları yakılmış kötürüm genç kız anlatmaya başlar. Ancak duyduklarından çok etkilenen bir dinleyici ağlamaya başlar, diğerleri de ağlamaklı olur. İhtiyar bu duruma dayanamaz ve kızı susturur. Yakup Kadri ihtiyarın cömertliği ve merhamet duygusuna şaşırıken birdenbire küçük kız çocuğu onlara iki avuç kadar ceviz getirip önlerine döker.

303 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Küçük Neron,” *Millî Savaş Hikâyeleri*, s. 40.

Yakup Kadri ve arkadaşları bu durumu şaşkınlıkla seyrederek. Çünkü savaş mağduru, neredeyse açlık çekecek derecede fakir olan bu ailenin belki de en kıymetli yiyeceklerini kendilerine vermesi büyük bir cömertliğin göstergesidir.

“ ‘Yavrum, bu cevizler ne olacak?’ dedik.

Çocuk cevap vermedi, önüne baktı.

İhtiyar, bir ağa tavrıyla;

‘Yiyin, yiyin! Kusura bakmayın.’ Dedi.

O günden beri ceviz namı verdiğimiz, sert ve kuru meyve, bana, ulvi bir şeyin timsali gibi görünüyor.”³⁰⁴

Burada köylü bir ailenin ekonomik şartlarının bu derece kötü olmasına rağmen kıymetli yiyeceklerini kendilerine sunmaları Yakup Kadri’yi çok etkiler. Bu adeta kutsal bir yiyeceğe dönüşür. Aslında burada cevizle birlikte Anadolu insanı kutsallaştırılmıştır. Tabi bu kadar kıymetli bir yiyeceğin de bir çocuk tarafından Yakup Kadri ve arkadaşlarına sunulması da manidardır. Böylece Anadolu insanının acıya ve açlığa tahammül, merhamet ve cömertlik gibi üstün meziyetleri, bu küçük kız çocuğuyla sembolleşmiştir.

YABAN’DA İSTANBULLU AYDIN-ANADOLULU ÇOCUK İKİLEMİ

Yakup Kadri’nin İstanbullu aydınla Anadolu köylüsünü işlediği halk-aydın çatışmasının tezi niteliğindeki *Yaban* romanında çocuk kahramanlar etrafında da bu ikilem dikkatleri çekmektedir. Yakup Kadri, *Yaban*’da çocuk kahramanlarını trajik bir anlatımla sunmuştur. *Yaban*’da Emeti Kadın’ın, babası savaşta şehit olmuş öksüz torunu Sığırtmacı Hasan on, on bir yaşlarında, görev ve sorumluluklarını bilen bir çocuktur. Ahmet Celal, bazen akşamları sürüsüyle beraber köye dönüşünü izler ve ona alegorik bir

nazarla bakar. “Yakub’un oğullarından biri... Kısas-ı Enbiya şahısları sırasında geçen bütün küçük çobanlardan onu ayırmak lüzumunu hissetmezdim.”³⁰⁵ Ancak Ahmet Celal onu yakından tanıyınca kişilik sahibi bir çocuk olduğunu anlar. Hasan, yüzü hiç gülmeyen, ağırbaşlı, ciddi bir çocuktur. Hatta Ahmet Celal onunla şakalaşmak ister ve Hasan’ın bu şakalaşmalara bozulduğunu hisseder. Yazar *Yaban*’da öncelikle mekân-çocuk ilişkisini kurarak hayvandan farksız yaşam tarzıyla trajik durumu yansıtır.

“Köyün mezbelesinde, köpek enikleriyle insan yavruları birbirine karışmış, oynuyorlar. Kâh küçük çocuklardan biri, süprüntülerin arasından kemirecek bir şey bulup çıkar. Köpek, üzerine hücum eder, kâh köpeğin ön ayakları arasındaki bir lokmaya çocuk saldırır. Bazen de, iki taraf arasında paylaşılamayan bir karpuz veya kabuğunu, bir mandanın sömürdüğü görülür.”³⁰⁶

Çocuklar köyün çöplüğünde köpek ve mandalardan yiyecek kapma telaşındadırlar. Burada köydeki çocukların açlık ve sefalet tablosu çarpıcı bir anlatımla verilmiştir. *Yaban*’da çocuklar bir yandan sefil bir hâlde diğer taraftan ise 6-7 yaşlarında artık yetişkin bir birey gibi çalışarak aile ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Ahmet Celal’in emir eri Mehmet Ali’nin henüz on dört yaşındaki kardeşi İsmail de romanda çocukluk sınıfını kendi akranlarından çok daha önce atlamıştır.

“Bu yaratık, çocukluk nedir bilmedi. Başka diyarlarındaki çocukların gülüp oynamaktan başka bir şey yapmadıkları mutlu çağda, bu, yirmi yaşında bir delikanlının güç dayanacağı bütün işleri görüyordu. Yük taşıyordu. Çapa çapalıyordu. Diğer taraftan sıtma, küçük böğrünü zehirli tınaklarıyla oyuyordu. Acaba, doğduğu günden beri, bir defa olsun, hiçbir şeye güldü mü?

305 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, İletişim, İstanbul, 1999, s. 132.

306 Age., s. 47.

Sanmam. Üç yaşında, dört yaşında yavrular görüyorum. Hepsi yüzlerine, kırk yaşında bir adam maskesi takmış gibi. Yürüyüşlerinde bile olgun bir adam ağırlığı var. Arkalarından bakarken, onlara, birtakım kederli cüceler denebilir.”³⁰⁷

Romanda Eskişehir’in Porsuk Çayı kenarındaki bu köyde Kurtuluş Savaşı’nın etkileri çocuklar ve kadınlar üzerinden yansıtılmıştır. Savaşa giden erkeklerin sorumluluklarını kadınlar ve çocuklar yüklenmiştir. Bu sebeple Mehmet Ali’nin annesi Zeynep Ana ve kardeşi İsmail evin geçimini birlikte temin etmektedirler. İsmail yetişkinlik sıvına o kadar hızlı geçmiştir ki diğer çocuklar gibi gülüp eğlendiği oyun çağı olmamıştır. Köyün diğer çocukları da İsmail’den farklı değildir. Yakup Kadri, yetişkin olgunluğunda hareket etmeye çalışan bu çocukları, kederli cücelere benzetir. Bedenen büyümemiş ama ruhen kırk yaşındaki bir adamın olgunluğuna sahipmiş gibi görünen bu çocuklar üzerinden Yakup Kadri eleştirel bir bakışla devleti sorgular. “Zavallı köylü çocuğu! Sen, iki üvey ananın yavrususun. Biri demin seni döven anandır, öbürü de seni her gün döven, doğduğundan beri her gün döven yurdundur. İkisinin acısı arasında, böyle kavrulup gitmişsin.”³⁰⁸ Çocuk, hem aile içinde hem de kamusal düzeyde hak ettiği muameleyi görmemektedir. Aile içinde, bir yetişkin gibi ebeveynlerinin sorumluluklarını paylaşarak çocukluk çağını büyüymeden atlarken, devlet tarafından da köylü çocuklarına yetişkin bir birey olduklarında yeterli donanımı sağlayacak olanaklar verilmemektedir. Bu da aile içerisinde ezilen çocuğun devlet tarafından da önemsenmediğinin eleştirisidir. Dolayısıyla Yakup Kadri, Ziya Gökalp’ın *Türkçülüğün Esasları*’nda halk-aydın ya da kültür-medeniyet düzlemindeki birleşmeyi *Yaban*’da köylü ile aydın üzerinden yapmıştır. Ancak burada dikkat çekici nokta Yakup Kadri, Ziya Gökalp’ın bu tezini romanında işlerken çocukları

307 Age., s. 55.

308 Age., s. 55.

da ayrıca bu otokritiğe eklemlemiştir. Yakup Kadri yüzyıllardır ihmal edilen Anadolu köylüsünün içinde bulunduğu bu trajik durumdan, onlara yüzyıllardır uzak duran İstanbullu aydını suçlar.

“Bunun nedeni, Türk aydını, gene sensin! Bu viran ülke ve yoksul insan kitlesi için ne yaptın? Yıllarca, yüzyıllarca onun kanını emdikten ve onu bir posa halinde katı toprak üstüne attıktan sonra, şimdi de gelip ondan tiksirmek hakkını kendinde buluyorsun.

Anadolu halkının bir ruhu vardı, nüfuz edemedin. Bir kafası vardı; aydınlatamadın. Bir vücudu vardı; besleyemedin. Üstünde yaşadığı bir toprak vardı! İşletemedin. Onu, hayvani duyguların, cehaletin, yoksulluğun ve kılığın elinde bıraktın. O, katı toprakla kuru göğün arasında bir yabancı ot gibi bitti. Şimdi, elinde orak, buraya hasada gelmişsin. Ne ektin ki, ne biçeceksin? Bu ısırganları, bu kuru dikenleri mi? Tabii ayaklarına batacak. İşte, her yanın yanılmış bir halde kanıyor ve sen, acıdan yüzünü buruşturuyorsun. Öfkeden yumruklarını sıkıyorsun. Sana ıstırap veren bu şey, senin kendi eserindir, senin kendi eserindir.”³⁰⁹

Yakup Kadri, Türk aydınını halka ulaşamamakla suçlar. Halkın içinde bulunduğu durumdan aydını sorumlu tutan Yakup Kadri, köylü çocuğunun da ötekileştirilerek üvey evlat muamelesi gördüğünü belirtir. *Yaban*’da Ahmet Celal de köylüler tarafından ötekileştirilmiştir. Ahmet Celal, İsmail’i bu yabancı ortamda kendisinden daha güçlü görür:

“Burada ben, İstanbul’daki kadar azap ve işkence içindeyim. Taş, toprak, su, insan, hayvan burada her şey benim aleyhimdedir. Ve bende bu düşman unsurlara

karşı mücadele etmek gücü yok. Durmadan eziliyorum. Durmadan eziliyorum.

Bu bakımdan İsmail benden ne kadar güçlü görünüyor. Tabiat, onu da evirmiş, kıvrırmış, onu, daha on yedi yaşına girmeden bir ihtiyar adam gibi buruşturuyor.”³¹⁰

Ahmet Celal’in çocuk denecek yaştaki İsmail’i kendisinden daha güçlü görmesi de Anadolu’da çocukların yetişkin sınıfına hızlı geçtiklerinin göstergesidir. Anadolu’nun çetin tabiat şartları içinde yaşam mücadelesi veren bu çocuklar öyle yıpranmışlardır ki neredeyse yaşlı görünümüne bürünmüşlerdir. Ahmet Celal ise Anadolu çocuklarındaki bu mücadele azmının kendisinde olmadığını söyleyerek bir otokritik yapar. Böylece aydın-köylü çatışması bu kapsamda da romanın tezini doğrular niteliktedir. *Yaban*’da Ahmet Celal, kendisini sürekli İsmail’le karşılaştırır. Öyle ki her ikisi de yan köyden Emine isimli bir genç kıza âşık olurlar ve İsmail, Ahmet Celal’in hayatının kâbusu olur.

“(…) Hey Allah’ım, Emine’yi İsmail’den kıskanıyorum. Ben Celal Paşa’nın oğlu Ahmet, emir erim Mehmet Ali’nin kardeşi bücür İsmail’i kıskanıyorum. Boğazını sıkıp öldüresiye kıskanıyorum. (Yaban, s. 100) (…) İsmail, benim hayatımın kâbusu olduğundan beri, ondan hiçbir düşüncemde, hiçbir duygumda kurtulmanın imkânı yok. Hele Emine’yi alıp köye getirdiği günden beri...”³¹¹

Romanda İstanbullu aydın Ahmet Celal’in bir köy çocuğunu kıskanması da manidardır. Burada çocuk yaştaki İsmail’in zor hayat şartları içerisinde tuttuğunu kopartan bir kuvvete sahip olması, Ahmet Celal’in ise her geçen gün kendi kabuğuna çekilerek mücadele etmekten vazgeçmesi İstanbullu aydınla Anadolu halkının hatta daha özel bir deyişle Anadolu’lu çocuğun karşılaştırılmasıdır. Ancak Yakup Kadri *Yaban*’da iki çocuk üzerinden Ahmet Celal’in

310 Age., s. 99.

311 Age., s. 132-133.

duygularını yansıtmıştır. Birincisi kıskançlık duygularını uyandıran İsmail, diğeri ise Ahmet Celal'e bu ötekileştirildiği ortamda hayata tutunmasını sağlayan Sığırtnaç Hasan'dır.

"Bu çocuğa o kadar bağlandım ki, bazı günler onunla beraber bulunmak için dağ tepe davanı gütmeye gidiyorum. Her ikimize yetecek nevaleyle dolu bir asker çantasını sırtıma alıp, belimde koca bir su matarası, elimde bir uzun değnek, sabah erkenden yola çıkarız. Güneş kuru otlar arasında türlü türlü ışık oyunları yapar. Onlara baka baka bir sürü hülyalara dalarak yürürüm."³¹²

Ahmet Celal, Sığırtnaç Hasan'la içinde bulunduğu yabancı ortamda geleceğe dair hayaller kurmaktadır. Romanın sonlarına doğru Ahmet Celal köylülerden ne kadar uzaklaşmışsa Sığırtnaç Hasan'a o kadar yakınlaşmıştır. Burada Ahmet Celal'in bölünmüş berlik algısı dikkatleri çekmektedir. Bir tarafta kokuşmuş insan tipini temsil eden İsmail, diğer tarafta Ahmet Celal'e geleceğe dair hayaller kurdurtan Sığırtnaç Hasan. Bu iki çocuk Ahmet Celal'in geçmişi ve geleceğini temsil etmektedir. Geçmişte ihmal edilmiş Anadolu romanda kokuşmuş insan tipi olarak karşımıza İsmail'le, hataların farkında olup geleceğe dair hayaller kurduran Sığırtnaç Hasan ise ideal kahraman olarak çıkmaktadır. Böylece romanda Anadolu halkını ihmal eden ve bunun sorumluluğunu hisseden Türk aydınının bu iki çocuk üzerinden otokritik yapması vurgulanır. Ancak romanın sonunda Sığırtnaç Hasan düşman askerleri tarafından öldürülür ve onun ölü bedeni dahi ortadan kaybolur. Romanda Yakup Kadri'nin trajik bir yazar olmasından kaynaklanan geleceğe dair umudun kaybedilmesi Sığırtnaç Hasan'ın ölümüyle gerçekleşir.

Yakup Kadri, edebî eserlerinde millî direniş sürecinde çocuk kahramanlar üzerinden ihmal edilmiş Anadolu ve Anadolu insanını trajik bir bakış açısıyla dile getirir. Bu durumdan yüzyıllardır

312 Age., s. 191-92.

halktan uzak duran Türk aydınını sorumlu tutan Yakup Kadri, aynı trajediyi Türk aydınuna da yansıtır. Ötekileştirilen bir Ahmet Celal ve ona elini uzatan küçük bir çocuk Sığartmaç Hasan. Ahmet Celal'in geleceğe dair umudu bu çocuktur. Ancak o da savaşta ölümlük bu umudu tüketir. Yakup Kadri "Teslim! Teslim!" ve "Küçük Neron" da da geleceğe dair umutların tükenişini çocuk kahramanların ölümüyle gerçekleştirir. Dolayısıyla Yakup Kadri'nin eserlerinde çocuk kahramanlar ölümlük geleceğe dair kurulan hayallerin yıkılmasına neden olur. Halide Edip ise geleceğe umutla bakan bir yazardır. Nitekim her ikisi de Tetkik-i Mezalim Heyeti'nde görev alıp, Anadolu'yu adım adım beraber dolaşmışlardır. Ancak ikisinin kaleminden Anadolu, Anadolu insanı ve Anadolu çocuğu farklı yansımıştır. Halide Edip yeni Türkiye'nin inşasında çocuklara görevler verirken, Yakup Kadri'nin eserlerinde çocuklar ölmektedir. Bu da her iki yazarın eserinde ümit ve ümitsizlik eksenini takip etmeyi kolaylaştırmaktadır.

ÇOCUK ŞİİRLERİNDE İDEAL ÇOCUĞUN KURGULANIŞI

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda çocukluk ve çocuk hayatındaki yenileşmeler, 20. yüzyılda çocuğun vatandaşlık sınıfı içerisinde müstakil olarak değerlendirilmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden süreçte çocukluk idealize edilmiş, ideal çocuk yeniden tanımlanmıştır. Bu tanım içerisinde vatana bağlılık, aile değerlerine önem verme, çalışkanlık, eğitilmiş bireyler olarak topluma yararlı olmak, toplumsal düzenin sağlanmasında fayda sağlamak gibi değerler ön plana çıkartılmıştır. Dolayısıyla genelden özele doğru vatandan aileye bir sevgi tahayyülü ve sadakat duygusu önemsenmiştir. Vatana bağlılık, çalışkanlık, ahlaklı olmak ideal çocuk kurgusunun temel değerleridir. II. Meşrutiyet'le birlikte çocukluk kurgusu vatanın geleceği idealiyle kamusal alana sağlanacak yarara göre yeniden düzenlenmiştir. Bu sebeple çocuklara yönelik ilgi artmıştır. Füsun Üstel, II. Meşrutiyet'in ilanı ile çocuğun özne olarak yükselişini şöyle anlatır:

"II. Meşrutiyet'in getirdiği değerler sistemi doğrultusunda biçimlendirilecek yeni kuşakların üretimi sorunsal, çocuğa yönelik ilgiyi artırır. 'Toplumun geleceği' olarak görülmeğe başlanan çocuk, rejimin geleceği açısından devletin manipülasyon alanının içine çekilir. Oluşturulmaya çalışılan 'yeni yaşam-yeni insan' anlayışı doğrultusunda Tanzimat Dönemi'nde bağımsız bir özne

olarak keşfedilen çocuk, II. Meşrutiyet Dönemi'nde inşa edilir. (s. 30) Böylece Tanzimat'la birlikte giderek bağımsız bir 'özne' olmaya başlayan çocuğun II. Meşrutiyet'le birlikte potansiyel bir kamusal özneye dönüşmesine tanık olunur. Çocuk potansiyel bir kamusal aktör olarak, artık yalnızca ailesine ait değildir. Çocuk, kimi zaman ulusun, kimi zaman ırkın geleceğidir. Yarının üreticisi, askeri ve vatandaşıdır."³¹³

Artık çocuk, geleceğin kurucusu ve vatanın devamındaki rolünün fark edilmesiyle devletin gözetimi altına alınır. Bu sebeple çocuk hastaneleri, kımsesiz çocuklar için yetimhaneler devlet eliyle kurulur. Okullarda da çocukları sadık vatandaşlar olarak yetiştirmeye yönelik müfredatlar takip edilir. Bu bölüm kapsamında değinilecek konu, çocukları vatanın yükselişine hizmet edecek vatandaşlar olarak kurgulayan dönem içerisindeki çocuk şiirleri üzerinde durulacaktır. Bu dönemde çocuklara yönelik roman ya da hikâye yok denecek kadar azdır. Çocuk tiyatrosunda ise "İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun 1912 yılında Şemsü'l Mekatip isimli bir okulda öğretmenlik yaptığı ve piyes yazarak çocuklara sahnelettirdiği bilinmektedir. Hatta bu piyeslerin isimlerini de "Hayatım" adlı tefrikasında açıklar."³¹⁴ Bu piyeslerin isimleri şöyledir: *Küçük Hüseyin'in Gazası*, *İtalyan Çorbası*, *Köy Hocası*, *Edirne Muhasarası*, *Vatanperver Kalbi*, *Bayrak*, *Murat Hüdavendigar* ve *Yavuz Sultan Selim'in Şahadeti*. Ancak Enver Naci Gökşen, kendisinin adlarını sıraladığı bu piyesler hakkında elimizde hiçbir bilgi olmadığını söyler.³¹⁵ 1914'te Aka Gündüz'ün *Muhterem Katil*, 1919'da *Yarım Osman* isimli piyesleriyle, Ziya Gökalp'ın 1923'te *Malazgirt Meydan Muharebesi* isimli piyesi okullarda sıklıkla oynanmışsa da bunlar da çocuklar için yazılmış tiyatro eserleri değildir. Cumhuriyet

313 Füsun Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, s. 30- 32.

314 Gülünaz Pehlivan, *1860-1928 Yılları arasında Yayınlanan Çocuk Kitapları*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1993, s. 21.

315 Enver Naci Gökşen, *Örnekleriyle Çocuk Edebiyatımız*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 183.

Dönemine kadar çocuklara yönelik en çok eser verilen edebî tür şiir olmuştur. Bu sebeple bu bölümde devir içerisinde etkin olan şairlerin çocuklara yönelik şiirleri ve çocuk şiir kitaplarından yararlanılmıştır. Kitabın bu bölümünde çocuklar için yazdıklarıyla millî kimliğin inşasında aktif olarak yer almış Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul, Aka Gündüz, Ali Ulvi Elöve, İbrahim Alaaddin Gövsa, Ali Ekrem Bolayır ve Nazım Hürrem'in şiirlerinden müstakil başlıklar altında söz edilmiştir.

ZİYA GÖKALP'IN ÇOCUKLUK KURGUSU: TARİH VE ÇOCUKLUĞA SİĞİNİŞ

Ziya Gökalp bir ideolog olarak Türk milliyetçiliği üzerine yaptığı çalışmalarla Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına önemli katkılarda bulunmuştur. O, sadece fikrî anlamdaki eserleriyle değil, edebî eserleriyle de Türk milliyetçiliğinin kurulmasına hizmet etmiştir. Ziya Gökalp millî şuurun uyandırılmasına yönelik edebî faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak onun şiirlerini yetkin şiir olarak değerlendirmek güçtür. Hülya Argunşah, Ziya Gökalp'ın edebî yönünü şöyle değerlendirir: "Gökalp iyi bir şair değildir. Hatta onun şiirlerini şiir sanatının ya da Türk şiirinin iyi örnekleri arasında göstermek için yeterli gerekçeler yoktur. Ancak bu şiirlerin millî bilincin uyandırılmaya çalışıldığı geçiş devresi içerisinde ne kadar önemli bir rol üstlendiklerini inkâr etmek de mümkün değildir."³¹⁶ Ziya Gökalp millî bilinci uyandırırken halka doğru prensibinden hareket ederek millî bilinci toplumun her düzeyinde yaygınlaştırmaya çalışır. O, toplum geneline yaygınlaştırmaya çalıştığı millî bilinçle yıkılmakta olan bir devleti tekrar inşa etmek istemiştir. Bunu yaparken de Ziya Gökalp en çok kadınlar ve çocuklar üzerinden fikirlerini uygular. O kadının annelik vasfı nedeniyle kadın ve genç kız eğitimi üzerinde önemle

316 Hülya Argunşah, "Millî Kimlik Oluşturmada Edebiyatın Rolü", *Türk Kimliğinin Yeniden İnşası Bağlamında Ziya Gökalp*, hzl. Ünver Günay-Celalettin Çelik, Kesit, İstanbul, 2010, s. 134.

durur: "Aile içi eğitimin ilk basamaklarında doğal bir sorumluluk yüklenmiş anneler ve anne adayları olarak genç kızlar, yazan onların eğitimi konusunda düşünmeye sevk eder. Bu meseleyle bağlantılı olarak genç kız ve kadının toplumdaki yerini ve eğitimini önemli bir konu olarak alır."³¹⁷ Yeni bir medeniyet dairesine geçiş ve millî devletin inşa sürecinde kadınlıkla ilgili meseleler dönemin önde gelen aydın yazarları tarafından sürekli irdelenmiştir. Modernleşmenin simgesi hâline gelen kadınla ilgili gelişmeler tüm toplumu dolayısıyla toplumun geleceğini temsil etmesi yönüyle önemli olan çocuk meselesini de doğrudan ilgilendirmektedir. Bu sebeple Ziya Gökalp ve çağdaşları aile içindeki konumu ve anne olması sebebiyle tüm toplumu yetiştiren kadınların ve istikbali temsil eden çocukların eğitimi üzerinde önemle durmuşlardır. İnci Enginün, Ziya Gökalp'ın çocuk ve çocukluğa dair görüşlerini vererek onun çocukla ilgili yazdıklarını da tasnif eder:

"Türk cemiyeti için önemli bütün meseleleri içine alan bir sistemin kurucusu olan Ziya Gökalp bu sistemde en küçük birim ve geleceğin unsuru olan çocuğa da büyük yer vermiştir. Çocuk sosyal kurumların en önemli ve en ufak birimi olan ailenin temelidir. Gökalp aile ve çocuk üzerinde çok durmuş, çocuğu hem aile birimini kuvvetlendiren varlık hem de cemiyetin geleceğinin gücü olarak görmüş ve çocuğun bir şahsiyet olarak yetiştirilmesini hedef edinmiştir. Gökalp'ın eserlerini ele aldığımız zaman, çocuklarla ilgili görüşlerini dört grupta toplayabiliriz.

1. Terbiye ve sosyal meselelerle ilgili olarak çocukların yetiştirilmesine dair görüşleri.
2. Çocukları yetiştirmek için yazdığı şiirler ve masallar.
3. Kendi çocukluğuna dair intibaları.

317 Hülya Argunşah, "Ziya Gökalp'ın Limni ve Malta Mektuplarında Aile, Kadın ve Çocuk Eğitimi Fikri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 7, 1996, s. 250.

4. Kendi çocuklarının yetiştirilmesiyle ilgili görüşleri ve telkinleri.”³¹⁸

Ziya Gökalp çocuğu geleceğin emanetçisi ve ideolojisinin gelecekteki taşıyıcısı olarak görür. Murat Ateş onun çocuklar üzerinden yürütmek istediği ideolojisini şöyle değerlendirir: “Ziya Gökalp bir ideologdur. Bu sebeple fikirlerini emanet edebileceği ve bu fikirleri uygulamaya geçirecek yeni bir nesle ihtiyaç duyar. Bu nesil, çağının çocukları ve gençleridir.”³¹⁹ Gökalp ideolojisinin emanetçisi olarak gördüğü çocukların eğitimini özellikle önemsemiştir. Bu sebeple de çocukların millî değerlerine bağlı modern bir eğitimle yetiştirilmesi taraftandır.

Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan milliyetçilik fikri II. Meşrutiyet’in ilanından sonra daha da hızlanır. Osmanlı Devleti savaşlarla hızla toprak kaybetmeye başlar. II. Meşrutiyet Dönemine kadar önce Osmanlılık sonra da İslamcılık ideolojisini benimseyen Osmanlı Devleti’nde kaybedilen topraklar ve farklı etnik grupların ayrılmasıyla millî unsurlar yeniden canlandırılmaya çalışılmış, bunun için de eski Türk tarihiyle ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Süleyman Paşa’nın askerî okullarda okutmak için yazdığı ve Asya’daki Türk tarihini anlatan *Tarih-i Âlem* isimli eseri dönem içerisinde etkindir. Namık Kemal’in *Evrak-ı Perişan* isimli eseri tarihî şahsiyetleri bir araya topladığı önemli çalışmalardandır. II. Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte millî kimlik oluşturma süreci hızlanmıştır. Bu sebeple millî kimliği oluşturmak için eski Türk tarihine yönelik çalışmalar da artmış ve edebî eserlerde eski Türk tarihine ait unsurlar kullanılmaya başlanmıştır. Argunşah millî kimlik oluşturma sürecinde tarihten faydalanmayı şöyle açıklar.

“Köken mitlerini canlandırma, ortak bir kültür oluşturma, aslında kendi kültürünü yeniden icat etme veya diriltme, sonra

318 İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 426.

319 Murat Ateş, “Ziya Gökalp ve Çocuk Edebiyatı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 14, 2005, s. 100.

da ona sahip çıkma durumudur. Başka bir deyişle kaynaklara dönüşür. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve II. Meşrutiyet sonrasında bir kimlik oluşturmak ve kimlik arayışlarını cevaplamak için tarihe dönülmesi, edebî eserlerde kaynak olarak tarihin kullanılmak istenmesi hatta en eski tarihin ve destanların kullanılması bununla açıklanabilir.”³²⁰

Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin gibi Millî Edebiyat Dönemi'nin etkin isimlerinin edebî eserlerinde, özellikle de çocuklar için yazılan ve kahramanı çocuk olan eserlerinde eski Türk tarihiyle ilgili uzanmalar dikkat çekicidir. Ziya Gökalp'ta geçmişe özlem iki aşamalıdır: Çocukluğa dönüş ve çocuklar için yazdığı şiirlerinde tarihî dönemlere yönelişi içermektedir. Öncelikle Ziya Gökalp'ın çocuk olma arzusu üzerinde durmak, onun çocuklara yönelik şiirler yazmasını açıklamak için önemlidir. Ziya Gökalp mektuplarında çocukluk duygusunu hayatı boyunca içinde taşıdığını şöyle anlatır:

“Geçen gün karşı yakaya kadar yüzerek gidip geldim. İnsan suya girince çocukluğu aklına geliyor. Zaten ben bir türlü çocukluktan, gençlikten dışarı çıkamıyorum. Çocukluk şetaret, gençlik metanettir. Hayat bunlarsız nasıl yaşarır? Benim nasıl yaşadığımı soruyorsun: Türkân gibi desem bilmem inanır mısın? İnsanların yalancı hakikatlerinden uzak, hakikatten daha doğru olan hayaller, masallar, rüyalar içinde yaşıyorum. Felakete din gözüyle bakıyorum; saadet oluyor. Buluta şiir gözüyle bakıyorum; kanatlı melek oluyor. Zayıfa ahlak gözüyle bakıyorum, kavî oluyor. Mağluba felsefe gözüyle bakıyorum; galip oluyor. İşte ben hayatı hep böyle çocuk gözüyle görüyorum. Yüzümde, ihtiyarların ekşi suratı görülmez. Ağzımdan, ümitsizlerin meyus sözleri işitilmez.”³²¹

320 Hülya Argunşah, “Millî Kimlik Oluşturmada Edebiyatın Rolü”, *Türk Kimliğinin Yeniden İnşası Bağlamında Ziya Gökalp*, s. 128.

321 Fevziye Abdullah Tansel, *Ziya Gökalp Külliyyatı II: Limni ve Malta Mektupları*, Türk Tarih Kurumu Yay., İstanbul, 1965, s. 407.

Mehmet Kaplan, Ziya Gökalp'ın bu satırlarından yola çıkarak onun masalları neden sevdiğini ve niçin ümit felsefesine bağlandığını şöyle açıklar: "Çocukluğa dönüş onu hayata ve istikbale karşı kuvvetli kılıyordu. Hâlihâzıra gözlerini kapayan bu adamda yarına karşı kuvvetli bir iman vardı."³²² Ziya Gökalp'ın çocukluğa dönüşü ve çocuklara yönelik manzum ve mensur masallar yazması onun çocukluğu bir sığınak olarak görmesiyle alakalıdır. Ziya Gökalp'ın yaşadığı dönem Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta birçok sıkıntıyla karşı karşıya olduğu bir dönemdir. Üst üste girdiği savaşlarda toprak kaybeden, ekonomik yönden güçsüz, dağılmakta olan bir devlet ve elde sadece küçük bir toprak parçası Anadolu kalmıştır. Ziya Gökalp içinde yaşadığı bu durumdan memnuniyetsizliğini tarihin parlak dönemlerine ve çocukluğa dönüşle giderir. Jung'un "Yeniden Doğma" temini Ziya Gökalp'ın hayatında ve eserlerinde takip edilebilmektedir. Kaplan, Jung'a göre "yeniden doğma" temini insanlığın kolektif gayrı şuuruyla ilgili bir arşetip olarak değerlendirir.³²³ Ziya Gökalp'ın hem şahsi hayatında hem de eserlerinde yeniden doğma temini görmek mümkündür. Kaplan, Jung'a göre, ölüm arzusunun da anne karnına dönüşün bir ifadesi olduğunu ve ölmenin gayesinin yeniden doğmak olduğunu söyler.³²⁴ Ziya Gökalp da gençliğinde ruhi bunalıma girer ve intihar girişiminde bulunur. Onun şahsi hayatındaki bu girişiminin yansıması edebî eserlerinde de görülür. *Kızılma'da* Turgut, Ay Hanım'ın bir başkasıyla evlendiğini zannederek intihar etmeye kalkışır. Son anda Ay Hanım'ın engellemesiyle intihar gerçekleşmez.

Ziya Gökalp'ın "yeniden doğma" temini, bir yandan masalları da öldü zannedilen kahramanlarının yeniden ve çok daha güçlü hayata dönmesiyle, bir yandan tarihî dönemlere geçiş isteğiyle açıklanabilir. Bir de şahsi hayatında çocukluğa duyduğu özlem

322 Mehmet Kaplan, "Ziya Gökalp ve 'Yeniden Doğma' Temi", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, Dergâh Yay., İstanbul, 1999, s. 521.

323 Age., s. 520.

324 Age., s. 521.

ve bunun edebî eserlerine yansması "yeniden doğma" temini güçlendirmektedir. Öncelikle Ziya Gökalp'ın tarihe yönelişi üzerinde durulacak olursa "Mektep Çocuklarının İlahisi" isimli şiirinde Türk tarihinin destanî dönemine atıf yapar.

"Yüce Tanrı! Dirilt eski kurtları
Bir demirci, çekiciye sed yarsın
Geri almak için aziz yurtları
Bizi yine Ergene'den çıkarsın"³²⁵

Ziya Gökalp, Türk milletinin geçmişte olduğu gibi şu anda da tekrar yok olmak üzere olan bir millettten tekrar dirilişe geçeceğine olan inancını bu şiirinde ifade eder. Aslında bu dönemde sadece Ziya Gökalp değil dönemin millî bilinci uyandırmaya çalışan diğer yazarları da destanî bir edebiyat arayışı içerisindeyler. Örneğin Halide Edip *Ateşten Gömlek*'te romanın sonunu gerçekle-hayal düzleminde getirip götürerek okuyucunun zihnini karıştırmıştır. Böylece Halide Edip romandaki gerçeklik düzeyini sarsarak destanî bir edebiyat arayışını ortaya koymuştur. Ziya Gökalp, "Turan" şiirinde de tarihi bir iç ses olarak nitelendirir.

"Nabızlarımda vuran duygular ki, tarihin
Birer derin sesidir, ben sahifelerde değil,
Güzide, şanlı, necip ırkımın uzak ve yakın
Bütün zaferlerini kalbinin tanininde,
Nabızlarımda okur, anlar, eylerim tebcil."³²⁶

Gökalp bu şiirinde aslında kaos döneminin ürettiği bir durumdan çıkışı tarihî döneme sığınışla gidermeye çalışır. Janın

325 Bkz. Cüneyd Okay, *Meşrutiyet Dönemi Çocuk Edebiyatı*, Medyatek, İstanbul, 2002, s. 4; Ziya Gökalp, "Mektep Çocuklarının İlahisi", *Çocuk Dünyası*, 1 Ağustos 1329/14 Ağustos 1913, s. 1.

326 Fevziye Abdullah Tansel, "Turan", *Ziya Gökalp Külliyyatı I: Şiirler ve Halk Masalları*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1952, s. 5.

Assmann, tarihin genelde geleneğin yok olduğu, sosyal belleğin kaybolduğu noktada başladığını söyler.³²⁷ Aslında geçmiş de millî romantik bir anlayışla kurgulanmaktadır. “Bellek yeniden kurma işlemine dayanır. Geçmiş bellekte olduğu gibi kalmaz. İlerleyen şimdiki zamanın değişken ilişkileri çerçevesinde sürekli olarak yeniden örgütlenir. Yeni olan da sadece yeniden kurulan geçmiş biçiminde ortaya çıkabilir.”³²⁸ Böylece uzak tarih yüceltilmiş hâliyle karşımıza çıkar. Aslında geçmiş de şimdide kurgulanmakta ve kaos dönemlerinde millî-romantik bir anlayışla tarihe dönülerek millî uyanış gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Ziya Gökalp da tam da böyle bir uyanışı gerçekleştirme çabasıdadır.

Ziya Gökalp’ın tarihe yönelerek kaos döneminden kurtulmaya çalışmasının yanı sıra asıl dikkat çekici nokta ondaki çocukluğa dönüş arzusu ve ikinci aşamada ise edebî eserlerinin bir çoğunu çocuklara yönelik olarak yazmasıdır. Böylece “yeniden doğma” arketipi onun eserlerinde çocukluğa dönüşle bir kere daha karşımıza çıkmaktadır. Onun çocuklara yönelik edebî eserler yazmasında biraz da ondaki çocukluk ruhu etkili olmuştur. Ziya Gökalp çocukluğun dünyasını hayal dünyası olarak değerlendirir. “Çocukluk hayatı en mesut zamandır. Bu çağda bütün duygular şiirdir, bütün sesler musikîdir, bütün hareketler rakstır, bütün sözler masaldır, romandır, edebiyattır. Hayat meraklı bir tiyatro sahnesidir.”³²⁹ Bu sebeple de kendisi de çocukluk dünyasına dönmek ister. Ve bunu da çocuklara yönelik eser yazmakla sağlamaya çalışır: “Sonra denizde yüzmek de bir eğlencedir. Yaşımın kaç olduğunu bilmem; fakat ben biraz çocuk, biraz da gencim. Çocuk olmasaydım, çocuk masalları, şiirleri yazar mıydım?”³³⁰ Ziya Gökalp, çocukluk ruhunu taşıyan bir şahsiyet olarak çocuklar için derlediği masallarda çocuk duyarlılığını yansıtmıştır. Enginün, Gökalp’ın halk masallarından derleyerek yeni baştan yazdığı

327 Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2001, s. 48.

328 Age., s. 46.

329 Fevziye Abdullah Tansel, *Ziya Gökalp II: Limni ve Malta Mektupları*, s. 499.

330 Age., s. 489.

manzum masallarını çocukların kolayca anlayıp ezberleyecekleri şekilde hecenin kısa kalıplarıyla, nesir olanlarını ise sade bir dille yazdığını söyler. Ayrıca her masal da millî ve beşerî değerleri telkin edecek şekilde yeni baştan inşa edilmiştir.³³¹ Ziya Gökalp, çocuklara yönelik yazdığı *Kızılalma*'da Ay Hanım Kırgız'ın Konrad boyuna bağlı han soyundandır.

"Bakû'da milyoner bir kız var imiş;
Türklüğü çok sever, yurda yar imiş;
"Babası, annesi öldüler birden,
Kendisi Paris'te tahsilde iken;
Dayandı bu kahra, şevki sönmedi;
Tuttuğu mukaddes yoldan dönmedi.
İsterdi Turan'da mektepler açmak,
Hakikat nurunu ruhlara saçmak."³³²

Masalda Ay Hanım nitekim dediğini yapar ve Paris'ten İstanbul'a gelerek "İstikbal Beşiği" isimli okulu açar. Erkekler ve kızlar için iki ayrı bina inşa edilmeye başlanır ve kendisi de bir yandan ilim öğrenmeye devam eder. Ay Hanım hem Doğu hem de Batı'yı öğrenmeyi ister.

"İslâm'ın ruhunu dahi öğrenmek
İçin çalışırdı, Garb'e yeltenmek
Ona kâfi gibi görünmüyordu:
'Şark'ı da tanımak lazım, diyordu."³³³

Ziya Gökalp "*Kızılalma*"da Ay Hanım'ın ağzından "Halk bahçe, biz bahçıvanız" diyerek halka yönelişi ifade eder. Ziya

331 İnci Enginün, "Ziya Gökalp ve Çocuk", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 427.

332 Fevziye Abdullah Tansel, "*Kızılalma*", *Ziya Gökalp Külliyyatı I: Şiirler ve Halk Masalları*, s. 9.

333 Age., s. 9-10.

Gökalp, "Ala Geyik" şiirinde de "Turan meleği"ni devin elinden kurtaran kahraman çocuk imgesini işler. Şiirin kahramanı "Çocuktum, ufacıktım, top oynadım, acıktım" diyen küçük bir çocuktur. Çocuk yerde bir erik bulur ve tam yerden eriği alacağı sırada bir alageyik gelir ve onu kapar. Ala geyiği takip eden çocuk sonunda onu yakalar. Geyik ona bir sırlı elma verir. Çocuk sırlı elmayı yer ve gizli bir dünyaya girer. Burada cüceler, devler, cinler cirit atmaktadır. Devlerin karşısında el bağlayıp ağlayan perileri kılıcını çekerek kurtarır ve Altın Köşk'e ulaşır. Burada devin başını keser ve dünya güzelinin yerini sorar.

"Dedim 'Turan meleği,
Türk'ün yüce dileği
Yüz milyon Türk bu anda
Seni bekler Turan'da
Haydi çabuk varalım
Karanlığı yaralım
Sönük ocak carlansın
Yoksul ülke şarlansın"³³⁴

Şiirde küçük çocuk devin elinden Kırgız güzelini kurtarır ve kahramana dönüşür. Çocuk kendisinden beklenilmeyecek bir kuvvetle devlerle kılıcıyla savaşır, dev şahurun başını keser ve en sonunda da "Turan meleği" olarak adlandırdığı dünya güzeli kızı kurtarır. Mehmet Kaplan, Gökalp'ın kahraman çocukları şiirlerinde işlemesini kendisinin kahramana dönüşme isteğiyle açıklar: "Gençlik yıllarında 'Mehdi imzası ile makaleler yazan Gökalp'ta kahramanlık özleminin ifadesi olan bir 'kurtarıcılık' arzusu vardır. O, kendisine manevî sahada 'Türk'ün yüce dileği'ni kurtaran bir insan gözü ile bakar. Ala Geyik şiirinde masal kahramanı ile, kendisi arasında gayrişuuri bir münasebet kurması, psikanalistlerin

tabiri ile bir aynılaşma' (identification) vâkası telakki olunabilir."³³⁵ Gökalp, şiirdeki çocuk kahramanla kendisini özdeşleştirmiş ve kaos dönemlerinin atlatılması ve yeni Türkiye'nin kuruluşunda kurtancılık görevini üstlenmek istemiştir. Nitekim *Türkçülüğün Esasları*'nı yazarak da bu isteğini gerçekleştirmiştir.

Ziya Gökalp, yazdıklarıyla yeni Türkiye'nin inşasında çocuklara millî bilinci vermek amacıyla eski Türk tarihine yönelerek devamlılığı sağlamak ister. Böylece kaos dönemindeki ümitsizlikleri de tarihin parlak dönemleriyle gidermeye çalışmıştır. Onun bu aşamada çocuklara yönelik masallar derlemesi ve çocuklara tarih bilinci vermeye çalışması da geleceğin yetişkinlerinden ümitli olmasıyla alakalıdır.

HALKIN DİLİYLE HALKI ANLATAN BİR ŞAİR: MEHMET EMİN YURDAKUL'UN ŞİİRLERİNDE ÇOCUK

Mehmet Emin Yurdakul 19. yüzyılın sonlarından itibaren edebiyat dünyası içerisinde sesini duyurmaya başlar. O, henüz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra başlayacak Millî Edebiyat Dönemi'nin başlangıcından daha önce 1898 yılında yazdığı *Türkçe Şiirler*'le millî bilinci uyandırmaya çalışmıştır. Mehmet Emin, aslında Servet-i Fünûn'un etkin olduğu yıllarda *Türkçe Şiirler*'i yazmasına rağmen onların dil ve edebiyat anlayışlarından uzak durarak halkın anlayacağı bir dille halka yönelik şiirler yazmıştır. Argunşah, 1898 tarihli *Türkçe Şiirler*'de yer alan şiirleriyle hece ve zinli ve sade Türkçe ile yazılmış şiirin öncülüğünü yapan Mehmet Emin'in de Gökalp gibi şiiri bir hedef olarak görmediğini, halkın acılarını, sıkıntılarını, dertlerini şiirle anlatmak yolunu seçtiğini belirtir."³³⁶ İnci Enginün de bir balıkçının oğlu olan Mehmet Emin'in Türk-Yunan savaşından itibaren toplumun ihtiyaç duyduğu ses

335 Mehmet Kaplan, "Ziya Gökalp ve Saadet Perisi", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, s. 499.

336 Hülya Argunşah, "Millî Edebiyat", *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, s. 203.

olduğunu belirtir ve onun yetiştirme tarzının Türk ruhunu yaşatan ev terbiyesiyle açıklandığını ve Ziya Gökalp'ın hars-tezhip kavramlarına da uygun düştüğünü söyler.³³⁷ Mehmet Emin halkın içinden gelerek halkı yansıtan bir şairdir. *Türkçe Şiirler*'inde yer alan "Ben bir Türk'üm, dinim, cinsim, uludur." mısrası ile dik-katleri üzerine çeker. Yine aynı kitapta yer alan "Biz Nasıl Şiir İsteriz?" başlıklı şiiri ile ise millî edebiyatın poetikasını oluşturur.

"Biz o şi'ri isteriz ki çifte giden babalar
Ekin biçen genç kızlarla, odun kesen analar,
Yanık sesin dinlerlerken gözyaşların silsinler
Başlarını açık, beyaz sinesine koysunlar;
Yüreğinin özleriçün çarpındığın duysunlar;
Bu çarpıntı, bu ses nedir; neler diyor? Bilsinler."³³⁸

Mehmet Emin'in bu şiiri halkın diliyle halka yönelişin çarpıcı bir ifadesidir. Mehmet Emin de yazdıklarıyla Ziya Gökalp'ın hars-tezhip kavramlarının uygulayıcı şairlerinden olmuştur. Tabi o halkı bu kadar önemserken döneminin millî duyarlılığa sahip Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Halide Edip ve diğer yazarları gibi çocuklar için ve kahramanı çocuk olan şiirler yazmıştır. Ancak Mehmet Emin çocuklara verdiği önemi daha da özelleştirmiş ve "Küçük Vatandaşlarım'a" ithafıyla bir dizi, kahramanı çocuk olan ya da çocuklara yönelik şiirler yazmıştır. Bedri Aydoğan, Mehmet Emin'in çocuklara yönelik şiirlerinde "Küçük Vatandaşlarım'a" ithafını kullanmasını şöyle değerlendirir:

"Mehmet Emin, diğer çocuk şiiri yazarlarından farklı olarak çocuklar için bir şiir dizisi oluşturmuştur. Bu diziyi "Küçük Vatandaşlarım'a" ithafıyla onlara

337 İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*, Dergâh Yay., İstanbul, 2006, s. 575.

338 Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmet Emin Yurdakul'un Eserleri-I Şiirler*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989, s. 21.

adamıştır. Bu önemli bir özelliktir. O, çocuklara verdiği değer ve önemi çok yüksekte tuttuğundan onları çocuk değil, vatandaş olarak nitelemiş ve yüceltmıştır. Burada vatandaş sıfatının önemine dikkat etmek gerekir. Ülkede yaşayan herkes vatandaşlık hakkı elde ediyor, ancak bir de ona layık olmak var. Mehmet Emin çocukları buna layık görüyor. Onları önemli, büyük ve değer verilen insan konumuna getiriyor.”³³⁹

Bedri Aydoğan, Mehmet Emin’in “Küçük Vatandaşların’a” ithafını çocuklara verdiği değerle açıklamıştır. Ancak bir diğer nokta da döneminin çocuklara yüklediği anlamla ilgilidir. Millî devlete doğru yapılanma sürecinde kadınlar ve çocuklar geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına doğru değişimin özneleri kabul edilmişlerdir. Dolayısıyla yeni Türkiye’nin kuruluşunda çocuklar üzerinden yürütülen politikalarla çocuklar edimsel konumlarından vatandaşlık sınıfına yükseltilmişlerdir. Böylece geleceğin yeni Türkiye’si için çocuklar üzerinden yatırım yapılmıştır. Mehmet Emin de bütün bunların bilincinde olarak şiirlerinde çocuklara hitap etmiştir. O, çocuklar için yazdığı şiirlerinde millî duyarlılığı yükseltmeyi hedeflemiştir. Millî duyarlılığın yükseldiği dönemde önem kazanan aile, okul, çalışkanlık, vatan gibi konular Mehmet Emin’in çocuklara yönelik şiirlerinin konusunu oluşturmaktadır. Mehmet Emin çocuklara yönelik şiirlerinde “aile” ve aileyle birlikte “ev”i sıklıkla vurgulamıştır. “Baba Bucağı” şiirinde ataların ocağı olarak nitelendirilen eve özel bir önem verilmiştir. Şiirde torunlarına evin mazisini anlatan nine evle birlikte ailenin geçmişini de vurgulamaktadır.

“Torunların, bu evde bana kundak bağlanmış,
Salıncağım, o tatlı ninnilerle sallanmış;
Bur’da bana kadinnem ecdâdımı öğretti,

339 Bedri Aydoğan, “Mehmet Emin Yurdakul’un Çocuk Şiirleri”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.19, S. 2, 2010, s. 120-146.

Beni hâlis Türk etti.

Bizde olan ırz, edep bu ocakta saçıldı,
Bir mukaddes mekteptir; bu sevimli eviniz;
Siz burayı bir rahle önü gibi seviniz.”³⁴⁰

Şiirde nine evi kutsallaştırmıştır. Burada bebekliğinden başlayarak hayatını anlatan nine; kundak, ninni gibi geleneksel Türk yaşantısına ait unsurları kullanmıştır. Şiirde bir diğer vurgu ise Türklük şuuru ve millî duyarlılığın ev içinde verilmesidir. Burada nine kendisine de bunları kadının ninesinin öğrettiğini vurgular. Aslında burada kadınların anlatıcılık rolünü yüklenmesi, şiirde ev içi mekânın kullanımıyla ilgilidir. Bilindiği üzere ev, en çok kadınların vakitlerini geçirdikleri mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada da çocuklara ev içinde millî bilinç verme sorumluluğunu kadın anlatıcılar yüklenmiştir. Evde millî terbiyeyle birlikte ahlaki terbiye de verilmektedir. Ayrıca ev, mukaddes bir mektep gibi görülerek kutsallaştırılmış, hatta bir rahle önü benzetmesiyle de okullaştırılmıştır. Milliyetçilik fikrinin önce ilmi, sonra siyasi planda benimsendiği bu dönemde ev, çocukların ilk millî, dinî ve ahlaki terbiyesinin verileceği bir mekân olarak şiirde vurgulanmıştır. Şiirin devamında ise evle anne kucağı özdeşleştirilmiştir.

“Ben bu aziz yuvada bahtiyarca yaşadım;
Şu odanın içinde babanızı okşadım;
Şu sofaya anneniz gelin gelip yürüdü;
Duvağını sürüdü.
Sizin dahi gözünüz bu çatıda açıldı,
Bir mübarek kucaktır. Bu sevimli eviniz;
Siz burayı bir ana bağı gibi seviniz.”³⁴¹

340 Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmet Emin Yurdakul'un Eserleri-I Şiirler*, s. 311.
341 Age., s. 311.

Anne ilk dönem romanlarımızda olumsuz bir bakış açısıyla verilmiştir. Bunun sebebi gelenekle-modernizm arasında bocalayan Türk milletinin modernizme karşı direnişinin kadınlar aracılığıyla gerçekleştirilmiş olmasıdır. İlk romanlarımızda annelerin olumsuz olarak anlatılması modern toplumun oluşum sürecinde geleneksel olanın gücünü kırmak içindir.

“Cahil ya da züppe anneler örneği üzerinden yazarlar doğru olanı vermeye çalışmışlardır. Böylece ilk romanlarımızda olumsuz anne örnekleriyle yanlış yönlendirilen ve felakete uğrayan çocuklar üzerinden hedeflenen modern toplumun çizgileri de belirginleştirilmeye çalışılmıştır.”³⁴²

Ancak Millî Edebiyat Dönemi’nde artık anneler bu olumsuz kimliklerinden kurtularak vatan imgesiyle birleştirilmişlerdir. Artık vatan edebî metinlerde anneyle özdeşleştirilecektir. Mehmet Emin de “Siz burayı bir ana bağı gibi seviniz.” derken anneyle vatanı özdeşleştirerek dönemin edebî eserlerindeki genel eğilimi yansıtmıştır. Evi de anneyle özdeşleştirmiş ve “Bir mübarek kucaktır.” diyerek kutsalın üzerinden örneklem yapmıştır. Mehmet Emin anneyi yücelttiği çocuklara yönelik bir diğer şiiri “Anneciğim”de de anne-çocuk ilişkisini anlatmıştır.

“Anneciğim bir gece kan uykuya dalmamış,
Beni nazik kolları üzerinde uyutmuş;
Ben uyurken korkudan hızlı nefes almamış,
Benim için zavallı her rahatı unutmuş.
Ben anneme acırım, onu üzmem, ağlatmam.
Hâlâ beni her akşam pencerede gözetler,
Ben mektepten gelince bana candan sarılır;
Ben gülersem, gözleri tatlı tatlı gülümser;
Ben mahzunca durursam, yüreciği yanılır.

342 Şahika Karaca, “İlk Dönem Türk Romanlarında Anne Kimliği”, *Akademik Bakış*, S. 33, 2012, s. 16.

Ben anneme acırım, onu üzmem, ağlatmam.”³⁴³

Bu şiirde bir annenin çocuğu için yaptığı fedakârlıklar vurgulanmıştır. Jung, anne arketipinin üç önemli özelliğinin bakıp büyüten, besleyen iyiliği, arzu dolu duygusalılığı ve yeraltına özgü karanlığı olduğunu söyler.³⁴⁴ Mehmet Emin’in “Anneciğim” şiirinde de anne, bakıp büyüten özelliği ve duygusallık boyutuyla karşımıza çıkmaktadır. Şiirde çocuk, annesinin tüm bu fedakârlıklarının farkındadır. Burada Mehmet Emin’in vurguladığı bir başka dikkat çekici nokta da okuldan dönen çocuğunun yolunu pencereden gözetleyen anne betimlemesidir. Anne, okuldan dönen çocuğuna sanılır. Burada okulun yüceltilen bir değer olarak okuyucuya sunulduğu görülmektedir. “Babacığım” şiirinde ise babasının para kazanmak için çektiği sıkıntıları fark eden çocuğun ona karşı daha anlayışlı olacağına dair verdiği söz işlenmektedir.

“Babacığım, her akşam dizlerine yatarım;
 Seni tamam bir saat lakırdıya tutardım,
 Senden yemiş, uruba, oyuncaklar isterdim;
 Can sıkıcı bir sesle haykırarak, “Al!” derdim.
 Zavallı sen elimden her gün aciz kalırdın;
 Bana bir şey alırdın.
 Lâkin bu gün, çalışan işçilere rastladım,
 Her birinin bir baba olduğunu anladım,
 Öğrendim ki her baba karlı terler döküyor;
 Bin zahmetle dişini, tırnağını söküyor.
 Bundan sonra ben senden öyle şeyler istemem;
 ‘Bana şunu al!’ demem...”³⁴⁵

343 Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmet Emin Yurdakul’un Eserleri-I Şiirler*, s. 311.

344 Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, s. 22.

345 Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmet Emin Yurdakul’un Eserleri-I Şiirler*, s. 315.

Bu şiirde çocukların ebeveynlerine şımarık davranmalarının eleştirisi yapılmaktadır. Şiirde çocuk, her biri baba olan işçilerin ne kadar zor şartlarda çalıştığını görerek babasının çektiği sıkıntıları anlamış ve artık babasından yerli yersiz her şeyi istememeye karar vermiştir. Mehmet Emin, çocuklar için çocuk diliyle yazdığı "Anneciğim" ve "Babacığım" şiirlerinde anne ve babaların hangi şartlar içerisinde ve büyük fedakârlıklarla çocuklarını büyüttüğünü anlatmakta ve çocukların da bu fedakârlıkların farkında olarak sorumluluklarını bilmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Mehmet Emin'in ev ve aileyi yücelttiği bir başka şiiri "Sofra Başı"dır. Bu şiirde sofra başına toplanmış mutlu aile tablosu verilmiştir.

"Sofra başı... Oh, burayı pek severim,
 Evimizde küçük yemek odasında;
 Annem, babam, kardeşlerim, biz hepimiz
 Bir sirinin etrafına diziliriz;
 Ben bu aziz vücutların ortasında,
 Gâh dinlerim, gâh söylerim, gâh gülerim.
 Ben burada düğün gibi zevk bulurum;
 Cıvıldaayan kuşlar gibi şen olurum."³⁴⁶

Şiirde aile mutluluğunun en büyük zenginlik olduğu vurgulanmıştır. Mehmet Emin'in aileyi çocuklar için yazdığı şiirlerinde sıklıkla vurgulaması dönemin genel yaklaşımlarındandır. Bu dönemde millî devletin kurulma sürecinde aile, toplumun en küçük yapıtaşı olması sebebiyle en çok üzerinde durulan kurumdur. Bir diğer önemli konu da çocukların geleceğin Türkiye'sinin kurucusu ve idamesini sağlamada yetiştirici unsurun önce ailede başlaması sonra da okulla tamamlanması nedeniyledir. Mehmet Emin bu sebeple çocuk eğitiminde okulu dile getiren şiirler de yazmıştır. "Sabah" ve "Mektepli" şiirleri çocuklara okulun önemini

vurgulamıştır. "Sabah" şiirinde çocuğun vazifesinin okula gitmek olduğu tabiat üzerinden örneklemeyle dile getirilmiştir.

"Sabah söktü: Çil horozun, "Kalk!" diyor,
 Yeşil kırlar pembe nura boyandı;
 Yavru kuşlar yuvalarda uyandı;
 Kuzucuklar otlamağa gidiyor:
 Yavrucuğum, sen de artık kalk, uyan!..
 Bu saatte bak her yerde gayret var;
 Kimi insan sapanını sürükler,
 Kimi insan ocağını körükler;
 Herkes işe kendisini hazırlar:
 Yavrucuğum, sen de derse hazırlan!..."³⁴⁷

Mehmet Emin şiirinde sabahın ilk ışıklarıyla birlikte uyanan tabiat unsurlarıyla işlerinin başına geçen yetişkin insanları örnekleyerek çocuğa vazifesini hatırlatmaktadır. Çocukların vazifesi okula giderek eğitilmiş bireyler olarak kendilerini yetiştirmeleridir. Mehmet Emin "Mektepli" şiirinde ise asker-çocuk-eğitim üçgeninde ilim ve cehaleti vurgulamıştır:

"Arkadaş,
 "Ben bir küçük askerim:
 "Benim de damarımda o kan var;
 "Gözlerim o ateşle parıldar,
 "Ben dahi cenk eylemek isterim."
 "Ey çocuk, kuvvetin ne?"
 "Marifet!
 "Kalemim, bana silâh olacak,
 "Kitabım, bir kal'alık edecek,

"Günlerim fütuhatla dolacak,
 "Her yere benim ünüm gidecek!"
 "Ey asker, düşmanın kim?"
 "Cehalet!..."³⁴⁸

Şiirde çocuğun küçük asker olarak nitelendirilmesi, çocukların küçük vatandaşlar olarak asker kimliğiyle özdeşleştirildiğini göstermektedir. Dolayısıyla çocukların devletin bekasının koruyucuları sıfatıyla nitelendirildikleri hatta okulun da bu amaçla önemsendiği dikkatleri çekmektedir. Okula giden çocuklar marifet silahıyla cehaleti yeneceklerdir. Burada Mehmet Emin devletin idamesinin ve ilerlemesinin silahla değil de eğitimle olacağını vurgular. Bunun için de vatanı emanet edeceğimiz çocuklarımızın ilimle donanması en büyük güç olarak nitelendirilir. Nitekim dönem içerisinde çocuk eğitiminin üzerinde önemle durulması da bunun en büyük göstergelerindedir.

Mehmet Emin, çocukların asıl vazifelerinin okula giderek ilimle donanımlı bireyler olmalarını ideal çocuk kurgusu içine yerleştirirken, diğer taraftan anne-babasız, fakir çocukların hayatlarını devam ettirebilmek için çalışmak zorunda kalmalarına da üzülür. Mehmet Emin, "Ahretlik", "Sürücü" ve "Kibritçi Kız" şiirlerinde çalışan çocukları işler. "Ahretlik" şiirinde kahve tutan küçük kız Bolu'dan İstanbul'a hizmetçilik ederek para kazanması için babası tarafından gönderilmiştir. Şiirde köylü çocuklarının hayatı reel bir bakış açısıyla sunulmuştur. "Ahretlik" şiirinde aile ekonomisine katkıda bulunmak için şehre hizmetçilik yapmaya gönderilen küçük kız anlatılır. Ailesinden ayrılan küçük kız ağlamaklı bir hâlde hizmet etmektedir. Küçük kız ailesi için kendisini feda etmiştir ama bir yandan da ailesine duyduğu özlem gözlerinden hissedilmektedir. Zaten şair de acıklı çiçek benzetmesi yaparak çocuğun bu üzgün hâlini betimlemiştir. Anlatıcıya çocuğun bu acıklı hâli çok dokunur ve "Dokunmayın memleketin şu bereli

gülüne" mısrasıyla da çocuğun yaralı gönlünün kınlanmasını ister. Çocuğa niçin şehre geldiği sorulduğunda ağlamaklı bir hâlde zor durumda olan ailesine yardım etmek için şehre geldiğini söyler:

"Bunaldık;

"Tarlamızı süremedik; yiyeceksiz, aç kaldık."

"Pekiy, senin İstanbul'a gelmen ile n'olacak?"

"Benim birkaç yıllığımla babam öküz alacak!.."

"Ne acıklı bir hâldir bu?.. Baba evlad satıyor;

Bir ma'sûmun gözlerine her gün yaşlar doluyor;

Bir el onun bal ömrüne her gün agu katıyor;

Bir çift öküz uğurunda bir kız kurban oluyor.

Bari sizler dokunmayın, şu yuvasız kuşçuğa;

Dokunmayın memleketin şu bereli gülüne;

Dokunmayın annesizdir; dokunmayın, çocuğa;

Dokunmayın şimdi ağlar; dokunmayın gönlüne!... ³⁴⁹

Mehmet Emin, "Sürücü" şiirinde ise arabacılık yapan bir çocuğu anlatır. Karlı bir kış gününde karşılaştığı arabacı çocuğu gördüğünde kendi hâliyle çocuğunkini karşılaştırır:

"Gidiyorduk: Ben hayvanın üzerinde, o yayan;

Gidiyorduk: Ben giyimli, o zavallı yal'nayak.

Sefilciğin yırtık-pırtık bir uruba sırtında,

Görünüyor gibi idi vücudunun her yeri.

O çatlamış, mosmor olmuş dudakları altında

Birbirine uruyordu beyaz, güzel dişleri."³⁵⁰

Çocuğun sefil hâli anlatıcıcıyı çok etkiler. Ve kaç lira kazandığını, kimi kimsesi olup olmadığını, nerede kaldığını sorar. Çocuk

³⁴⁹ Age, s.53.

³⁵⁰ Age, s. 56.

ise her seferden bir metelik kazandığını, kimsesiz olduğunu, evi olmadığı ve ahır sıcak olduğu için ahırda yattığını söyler. Çocuğun bu sefaleti, anlatıcıyı çok etkiler ve hayatının sonuna kadar bu çocuğu unutamayacağını belirtir:

“Ey kimsesiz, sefil çocuk! Ben seksen yıl yaşasam
 Bu acıklı sözlerini hiçbir vakit unutmam;
 Kim bilir ki bu akşam da böyle bir kış gününde,
 Sana karşı duvar olan hangi ahır önünde
 Aç ve çıplak bir dilenci gibi titrer durursun?
 Ellerini, “Açın!” diye hangi taşa urursun?..
 Âh, bu acı hâllerini düşündükçe senin ben
 Soğuk bir şey duyar gibi oluyorum içimden;
 Ateşleri beyaz küllü mangalımın başında
 Vücutuma kar yağıyor gibi bir şey olmada;
 İşte ben de senin gibi titremeğe başladım.
 Donuyorum, çekiliyor her yerimden hayatım!..”³⁵¹

Mehmet Emin çocuğun bu sefil hâlini kendi ruhunda da hisseder ve kendisini çocuğun yerine koyarak empati yapar. Çocuğun bu hâli kendisini derinden etkiler. “Kibritçi Kız” şiirinde ise babasız bir kız çocuğu kibrit satarak hayatını devam ettirmekte, üstüne üstlük hasta annesine de bakmaktadır.

“Yavrucuğun o lepiska, gür saçları dağınık;
 Gözlerinin altı çürük, yüzü kirli ve yanık;
 Üstü eski, ayağında koca bir çift kundura.
 Şu tali’siz kızcağız da bir lokma ekmek için
 Sokak sokak: “Kibrit!” diye dolaşıyor bütün gün;
 Nice çirkin, frengili yüzlere:

351 Age., s. 56-57.

“Benim güzel beyim!” diyor, belki günde yüz kere.”³⁵²

Şiirde Kibritçi Kız sefil bir hâlde sokaklarda bütün gün dolaşarak kibrit satar. Ancak insanlar onun babasının kim olduğunu öğrenmek isterler. Hatta babasının kim olduğunu söylerse on paraya sattığı kibrite, kırk para vereceklerini dahi söylerler. Küçük kız ise şöyle cevap verir:

“Benim babam yoktur, evet, bilmiyorum onu ben!...

Bîçâre kız bir yerde gariptir;

Herkes onu, “Piç!” diyerek incitir.”³⁵³

Kibritçi Kız'ın gayrimeşru olması, toplum tarafından dışlanmasına neden olmuştur. Mehmet Emin, küçük kızın bir taraftan hasta bir anne, diğer taraftan babasızlık ve toplumsal hayattan dışlanışı karşısında ıstırap duyar. Çocuğun toplumsal hayattan dışlanışını Mehmet Emin kabullenemez ve dünyaya gelirken ebeveynlerinin hatalarının sorumluluğunu çocuğun yüklenmesini anlayamaz. Bu durumdaki bir çocuğun da çalışmaktan başka yapabileceği bir şey yoktur. Çünkü toplumsal hayattan dışlandığı için, çocuk çalışarak hayatını kazanmak zorundadır:

“Çalışıyor.. Çalışmasın ne yapsın?

Çalışmaktan başka yol yok ki sapsın.

Kendisiçün çabalayan kimi var?

Kimi var ki bir ekmeği, “Al, ye!...” der;

Bir şey veren ondan da bir şey ister..

Âh yoksulluk, âh babasız çocuklar!... ³⁵⁴

Görüldüğü üzere Mehmet Emin sefalet içinde olan ya da toplumdan dışlanmış çocukları güçlü bir kişilikte göstermiştir. Kibritçi

352 Age., s. 57.

353 Age., s. 58.

354 Age., s. 58.

Kız toplum tarafından gayrimeşru olduğu için dışlanmıştır ama o her şeye rağmen kibrit satarak kendi ayakları üzerinde durmakta, hatta hasta annesine bakmaktadır. "Sürücü" ve "Ahretlik"te de çalışıp çabalayarak hayatlarını devam ettiren çocuklar konu edilmiştir. Mehmet Emin şiirlerinde çizdiği bu güçlü çocuk imgesiyle çocuklara ne kadar güvendiğini göstermektedir. "Çocuklar" isimli şiirinde de onun çocuklara duyduğu güveni ve gelecekte çocukların gerçekleştirebileceğine inandığı hayallerini vermiştir:

"Diyorlar ki, Bak, ne güzel dem çekiyor şu bülbül;
Bak, bir yerde yetişir mi, böyle bir has, sad-berk gül?
İkisinden birini seç, hangisi çok güzeldir?
Sana gül mü, şu bülbül mü kendisini sevdirtir?...
Ey çocuklar, ben sizleri onlardan çok severim;
Yüzünüze her gün baksam yine doymaz gözlerim;
Şu dünyada sizler kadar sevecek şey bulamam;
Âh sizlerden aldığımı hiçbir şeyden alamam.
Onlar ne ki?.. Bu toprağın bir çiçeği, hayvanı!
Sizler ise onun büyük bir mahlûku, insanı;
Onun viran yerlerini şenletecek evlâdı!
Sizlersiniz, onun ağlar gözlerini silecek;
Sizlersiniz, onun için candan geçip ölecek;
Sizlersiniz onun aşkı, ümidleri, hayâtı!..."³⁵⁵

Görüldüğü üzere vatanın geleceğinin çocukların omuzlarında yükseleceğine inancının ifadesi olan bu şiirde Mehmet Emin, döneminin çocuklar üzerinden yürütülen ideolojileri de yansıtmaktadır. Çocuklar, geleceğin yeni Türkiye'sini kuracak, hâlihazırda devam eden ülke sorunlarını çözecek, hatta vatanları için canlarını dahi feda edeceklerdir. Mehmet Emin bu şiirinde 1910'lu yılların kaotik ortamındaki karamsarlığı, vatansever çocuk imgesiyle dö-

nüştürmeye çalışmıştır. Mehmet Emin'in muhayyilesinde gelecek; çocuklarıdır, çocukların omuzlarında bu vatan yükselecektir. Bu sebeple onun çocuklar için yazdığı şiirlerde çocuklar güçlüdürler, çalışkandır, sorumluluklarının farkındadırlar.

ALİ ULVİ ELÖVE'NİN ÇOCUKLARA NEŞİDELERİ: VATANI SEV, OKULA GİT, ÇALIŞ...

Ali Ulvi Elöve, 19. yüzyılın sonlarından itibaren çocuklara yönelik şiirler yazmaya başlamıştır. O, çocuklara yönelik şiir yazmaya Satı Bey'in tavsiyesiyle yoğunlaşır. Ancak "Ali Ulvi, ilk çocuk şiiri olan 'Bir Çocuğun Tefekküratı' ve ilk tercüme şiiri 'Dere' *Çocuklara Rehber* dergisinde yayınlandığında, takvimler 1899 yılını gösterir. Bundan da anlaşılmaktadır ki Ali Ulvi, çocuk şiiri yazmaya Satı Bey'in çağrısıyla değil çok daha önce başlamıştır."³⁵⁶ Satı Bey, dönemin eğitimci yazarlarını çocuklara yönelik şiir ve şarkılar yazmaya davet eder. "Bu davete en evvel icabet eden, muallim ordusunun bu husustaki teşhizatına en ziyade ikdam ile muavenet eyleyen zat Ali Ulvi Bey oldu: mûmâileyh, o zamandan beri işte böyle bir kitap teşkil edebilecek miktarda, güzel, çocuk ve mektep manzumeleri vücuda getirdi."³⁵⁷ Satı Bey, Ali Ulvi Elöve'yi ilk çocuk kitabı yazarı olarak niteler.

Ali Ulvi Elöve, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öncü isimlerinden Kazım Nami Duru ile yakın arkadaştır. Dolayısıyla vatanperver bir çevrenin içindedir. O da düşünce yapısı itibarıyla şiirlerinde çocuklara millî ve vatani hisleri vermek ister. Ve ideal çocuğu vatan ve milletini seven, ülkesinin yükselişi için çalışan, iyi ahlaklı, aile değerlerine önem veren bir anlayışla kurgular. Vatan sevgisini

356 Miriam Zeliha Stebler Çavuş, *Ali Ulvi Elöve'nin Şiirlerinin Eğitsel Açısından İncelenmesi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2007, s. 18.

357 Ali Ulvi Elöve, Satı Bey'in Önsözü, *Çocuklarımıza Neşideler*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1328, s. 8.

"Vatanı Sev", "Vatan Sevgisi", "Yine Vatan", "Vazgeçtim", "Kan Borcu" gibi şiirlerinde işlemiştir. "Vatanı Sev" şiirinde baba, oğluna vatanı karşılıksız sevmesini nasihat eder:

"Ne vakit ki kemiklerim bu toprağa girecek,
Oğlum, şayet vücudumdan bir yadigâr istersen,
Yüreğine gayet nazık ve kıymetli bir çiçek
Gibi benim ruhumu ek.. Yaşat, büyüt onu sen:
O ruh, vatan sevdasıdır. Öğren, eğer bilmezsen!..
Gece, gündüz bunu düşün; hatırla sen babanı,
Hatırla da onun gibi ümidini kesmeden
Sev bu güzel vatanı!
Gün olur ki vatan, millet iyiliği tanımaz:
Yorulursun, üzülürsün, ezilirsin yoluna;
Lakin yine sana bakmaz, gülümsemez o biraz..
Hiç sıkılma; delikanlı!.. Metanet ver koluna;
Bu uğurda bir mükâfat beklemeden sen çalış!
Bilmez misin o fedakâr, ecdadını atanı?
Onlar vatan kaygısıyla çalışmaktan bıkmamış;
Sen de düşün vatanı!"³⁵⁸

Baba, oğluna yadigâr olarak vatan sevgisini bırakır. Kendi ruhu vatan aşkıyla dolu olan baba, oğlunun kalbinin de aynı aşkla dolmasını ister. Bazen vatan ona beklentilerini vermeyebilir. Ama o, vatanı sevmekten ve vatan için çalışmaktan vazgeçmemelidir. Bunun için de ecdadımızı örnek almalıdır. Şiirde baba, oğluna millî tarih bilinci vermeye çalışmaktadır. Böylece maziyle iç içe olma gelecek tahayyülünü de güçlendirecektir. Çocuklara bugüne nasıl gelindiğine dair tarih şuurunun verilmesi, bir anlamda bugünün çocuklarını vatana borçlu kılmaktadır. Onlar da

358 Ali Ulvi Elöve, *Çocuklarımıza Neşideler*, s. 41.

babaları ve ataları gibi sorgulamaksızın canlarını vatan için feda etmelidirler. Ali Ulvi "Yine Vatan" isimli şiirinde de çocuklara tarih bilinci vermeye çalışır:

"Ecdadın şanını evlada bildirir!
 Fatih'le Selim ki Osmanlı eridir;
 O yiğit zabitler ki her gün baş başa
 Düşmanla çarpışmış nice bin bey, paşa,
 Mosko' u korkutan o Gazi Osmanlar;
 Düşmanı kudurtan Tiryaki Hasanlar;
 Turgut'la Barbaros, denizler reisi;
 Osmanlı askeri yenisi;
 Âlimler, Fatihler, Kemaller, Midhatlar;
 Bütün bu insanlar; bu şanlı mert adlar
 Tarihe saçılmış kıymetli çiçektir:
 Türk değil, her biri Türkiye demektir!"³⁵⁹

Ali Ulvi, çocukları geleceğin savaşçıları olarak hazırlarken bir yandan da geçmişten güç almalarını sağlamaya çalışmaktadır. Burada onun maziden koparmadan atiyi kurgulamaya çalışması dikkat çekicidir. Bir yandan da Ali Ulvi Elöve Osmanlı Devleti'nin toprak kaybettiği Trablusgarp ve ardından Balkan Savaşları'nın yaşandığı 1910-12 dönemlerinde *Çocuklara Neşideler*'i kaleme aldığı için dönemdeki karamsar psikolojiyi, tarihin zaferlerle aydınlanmış dönemlerine dönerek gidermeye çalışmaktadır. Böylece geleceğe dair umut da tarihin parlak dönemleriyle güçlenmektedir.

Ali Ulvi Elöve *Çocuklara Neşideler*'de Osmanlı Devleti'nin toprakları üstündeki her çocuğu vatanını sevmeye davet eder. Şehirli ya da köylü hiç fark etmez. Bütün çocukları ortak bir amaçta; vatanı sevmek ve vatana hizmet etmek noktasında birleştirir. "Vatan Sevgisi" şiirinde onun millet tasarımı içindeki çocukları,

359 Age., s. 43-44.

bütünleşmiş bir ideal içinde görmek mümkündür. Şiirde "Ey Osmanlı toprağının mert oğlu, Niçin yaşlı vakit vakit gözlerin?" mısralarıyla keder ya da sevinç duygusu arasında okuyucuyu götürüp getirir. Gözü yaşlı mert çocuk derin bir düşünceye dalmıştır. Şair bunun nedenini anlamaya çalışır. Sonrasında hitap ettiği dağlı çocuğun bu iç dünyasına dalışını Anadolu coğrafyasının güzelliğiyle açıklar. Göller, ormanlar içerisinde av peşinde dolaşan dağlı çocuk, akşam ezarının sesiyle düşüncelere dalar. Şair sonrasında çobanlık yapan çocuğa seslenir:

"Güzel çoban, ey Osmanlı çocuğu!
Neden bazı kavalının durduğu?
Neden midir? Çünkü o köy, ova, çay,
O minare, o dağ, orman, yuvanın
O bahçesi ki, üstüne bazen ay
Gece vakti nurlar serper, ovanın
Mavi gölü, her yer sana bir saray!
Bütün bunlar senin güzel vatanın!
Ey şehirli, köylü, dağlı çocuğu!
Sevinçtendir bunun böyle olduğu!"³⁶⁰

Şiirin sonunda ise, şiirin başında anlamlandırmaya çalıştığı gözü yaşlı çocuk imgesini, sevinç duygusuyla çözümlemiştir. Ali Ulvi bu sevinci tüm vatan coğrafyasına şehirli, köylü ve dağlı çocuk imgesiyle yaymıştır. Onun şiirlerinde vatan-coğrafya ilişkisi önemlidir. "Vatan" şiirinde ise babası oğluna vatanı şöyle anlatır:

"Bu gözünle okşadığın güzel toprak, su ova
Ki üstünde buğday biter, çiçek açar, kuş yuva
Yapmak için yapraklanmış ağaçlara sığınır,
Bu yamaçlar, akan dere, şu mor dağlar, yeşil kır,

360 Age., s. 56-57.

O Allah'ın birliğine şahit gibi yükselen,
 Basık evler ortasına parmak gibi gökleri
 Delen beyaz minareyle eski cami; her yeri
 Birçok çocuk sedasıyla şenlenen köy, su hemen
 Düşecekmiş gibi dağda sarkık duran kayalar,
 Bu bahçeler, mavi deniz, bütün bu yer, bu orman
 Nedir oğlum bilir misin?.... Çocuk bir fikre dalar,
 Sonra hemen atılarak:
 -Bunlar mı? der, hep vatan!."361

Ali Ulvi bu şiirinde çocuklara vatanı anlatırken, coğrafi bir konumdan hareket etmiştir. Burada dikkatleri çeken nokta Ziya Gökalp'ın bütün Türkleri birleştirmeyi hedefleyen Turancılıktan, sadece Anadolu'yu hedefleyen Türkiye Türkçülüğüne geçişin izleri görülmektedir. Ali Ulvi Elöve de şiirinde vatanı tanımlarken sınırlı bir coğrafyadan; Anadolu'dan söz etmiştir. Bu daha sonraki süreçte "küçük Türkçülük" ya da "memleketçilik" olarak adlandırılacak akımın daha erken süreçte oluşmaya başladığının göstergesidir. Böylece büyük Türkçülükten, küçük Türkçülüğe geçişle Türklüğü Anadolu coğrafyasıyla sınırlama söz konusudur. Küçük Türkçülüğü ilk kez 1917'de Türk Ocağı'nın İzmir Konferanslarında Necip Türkçü savunmuştur. "Küçük Türkçülüğü mekânsal olarak Anadolu ve Rumeli olarak tanımlayan Necip Türkçü, vatanın somut bir ülkeye/toprağa denk geldiğini ifade etmiştir."³⁶² Sezgi Durgun bu durumu şöyle yorumlamıştır: "Böylelikle Millî Mücadele'den, yerel kongrelerden ve Kemalist vatan algısının tanımlanmasından çok önce 'Anadolu'nun vatan olarak algılanmaya başlandığını görmekteyiz."³⁶³ Ali Ulvi Elöve

361 Age., s. 41-42.

362 Faruk Huyugüzel, *Necip Türkçü*, Ankara, Kültür Turizm Bakanlığı, 1988, s. 74-75.

363 Sezgi Durgun, *Memalik-i Şahane'den Vatan'a*, İletişim, İstanbul, 2011, s. 111.

de vatanı Anadolu'yla birleştirmiş ve çocuklara da vatan algısını aynı anlayışla benimsetmeye çalışmıştır.

Ali Ulvi bir kız çocuğunun ağzından "Asker Olsaydım" isimli şiirinde ise cinsiyetçi yaklaşımı reddederek, erkek çocuklarla beraber kız çocukları da vatan savunmasına dâhil eder.

"-Anneciğim! Ben olsaydım babam gibi bir erkek,

Onun gibi giyinirdim, onun gibi giderdim:

Çalışarak kazanırdım, askerlik de ederdim

Bu vatana, bu millete her gün hizmet ederek!

Asker olmak ne güzel şey! Niçin böyle kalalım,

Niçin asker olmayalım? Osmanlılık böyle mi?

Hürriyet var, adalet var, müsavat var, öyle mi?

Öyle ise elimize niçin iğne alalım?

-Kız olmuşsun iste yavrum! Allah böyle yaratmış.

Erkek olmak, ya kız olmak, hep de Allah vergisi.

Lakin yine müsavat var: Birdir Hakkın sevgisi,

Erkeğe de, kadına da yalnız bir hak yaratmış.

Bir kız asker olmaz, kızım! Ana olur o ancak!..

Analık da askerliktir. Asker, doğar anadan!

Orduları yetiştiren, bu vatanı koruyan

Anaların evladıdır: Ana evi, ilk ocak!..

Sen de yavrum, ileride elbet ana olursun.

Fakat sen de bu vatanı büyük görmek istersen,

Erkek gibi çalış, oku... Yükselmeyi dilersen,

Zayıf kalbin onlar gibi dayanıklı, mert olsun!.."364

Ali Ulvi şiirinde vatanın korunması ve yükselişine kız çocuklarını da dâhil eder. II. Meşrutiyet'in ilanını sağlayan İttihat

ve Terakki Cemiyeti kadınları da yeni ulusun inşa sürecine katar. Bu dönem Osmanlı kadın hareketinin de aktifleştiği bir dönemdir. Çünkü II. Meşrutiyet ideolojik anlamda hak ve özgürlüklerin sağlanması noktasında bir takım sözlerle ilan edilir. Hürriyet-adalet ve müsavat İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üç önemli düsturudur. Bu üç düstur sadece erkeklere değil kadınlara da toplumsal konumlarında iyileştirme getirecektir. Ali Ulvi Elöve de kız çocuğunun dilinden bu üç düsturu sorgular. Kadınlar sadece ellerinde iğneleriyle kadınsı işlerle vatana hizmet etmemelidirler. Kadınların da erkekler gibi okuyup çalışarak kendilerini geliştirebileceklerini ifade eder. Ama burada dönem içerisinde kadınların anne olma özelliği sık sık vurgulanır. Kadın, iyi anne ve eş olarak çocuklarını yetiştirerek vatana hizmet etmelidir. Ali Ulvi Elöve de şiirinde bu vurguyu yapmış, ancak isterlerse kadınların okuyup çalışma yolunu eşitlik ilkesi doğrultusunda açık bırakmıştır.

Ali Ulvi Elöve'nin *Çocuklara Neşideler*'de üzerinde durduğu bir başka konu ise okuldur. Dönemin resmî ideolojisi içerisinde okulun önemli bir yeri vardır. Vatanın geleceğinin emanetçisi olarak ve mevcut ideolojisinin devam ettirici özneleri olarak çocuklar, yine mevcut iktidarın söylemiyle şekillenen okullarda yetiştirilmelidirler. Bu sebeple dönem içerisinde çocukların eğitimi devlet tarafından üstlenilmiştir. Ali Ulvi Elöve de çocuklar için yazdığı şiirlerini okulu idealize eden bir söylemle kaleme almıştır. *Çocuklara Neşideler*'de "Mektep" isimli çocuklar için yazdığı şarkı bu anlayışın yansıması niteliğindedir:

"Medeniyet senin şanlı kucağında uyanır,
İnsaniyet sende doğar, vatan sana dayanır..
Senin koynun bu milletin irfanına bir ocak:
Ocağında, kucağında ne şuleler doğacak!
Güzel mektep! Senin koynun ümitlerle doludur,
Haydi yürü, tuttuğun yol terakkiler yoludur..
İlim, edep, istikamet mesleğine alâmet!.

Bu geniş yol çiçeklidir, sen bu yolda devam et!
 Feyz-i cavid, hubb-ı irfan, fikr-i vatan süslerin;
 Sen bunlarla iftihar it, şerefisin bu yerin!
 Güzel mektep! Senin adın şereflidir, uludur,
 Yürü, yürü! Gittiğin yol istikbalin yoludur..”³⁶⁵

Bu mısralarda Ali Ulvi Elöve, vatanı okulla bütünleştirmiştir. Vatanın selameti ve yükselişi okulda verilecek eğitimle mümkündür ve geleceğe dair vatan kurgusu da okul üzerinden yapılacaktır. Bu sebeple okul istikbalin temsilcisidir. Ali Ulvi Elöve, “Mektep” isimli şiirinde de çocukta, ihtiyara bütün milleti okula davet eder. Şiirde küçük bir kız çocuğu, yetmişlik ihtiyar nineyi okula davet eder. İhtiyar nine bir çeşmenin başında güneşlenmektedir. Onun önünden geçen bir küçük mektepli kız tekrar döner ve ihtiyar ninenin yanına gelir. Ancak bir türlü içinden geçenleri nineye söyleyemez. Sonunda cesaretini toplar ve nineyi okula davet eder. Nine, çocuğun bu davetine şaşırır ve “-Suphanallah! Bu yaşında ne yapayım, a kızım; Ben mekteplik çocuk muyum?. İhtiyarım; cansızım..” diyerek herkesin kendisiyle dalga geçeceklerinden endişelenir.

“-Böyle deme, kadın nine! Gel, bir defa denersin!
 Elifbayı bilmezsen de zararı yok! Ben sana
 Baştan başa gürül gürül öğretirim. Baksana
 Yerimiz de yakıncacak!. Haydi, yürü gidelim;
 Genç, ihtiyar, okumaya biraz heves idelim.”³⁶⁶

Burada çocuğun ihtiyar nineye okumayı öğretmeye çalışması, eğitimli vatandaş kurgusunun tüm topluma yaygınlaştırılmasının göstergesidir. Bunun bir çocuğun isteğiyle yapılmaya çalışılması ise müstakbel vatandaşlara duyulan güvenle alakalıdır. Bugünün

365 Age., s. 29.

366 Age., s. 37.

çocuğunun okumaya bu kadar hevesli olması gelecekte de ulusun eğitim düzeyinin yükseleceğinin işaretidir. Ali Ulvi Elöve de bu konuda çocuklardan ümitlidir. Şiirde küçük kız çocuğu alfabadeki harfleri saymaya başlar. Burada kız çocuğunun ilkokul öğretmeni rolüne bürünmesi manidardır.

“Ellerinden çekiyor da ders veriyor zihninden:

Bak, iptida harfler vardır; o harfleri bellersin:

Elif be pe, sonra cim çim, sonra dal te lam re sin

Daha başka harfler de var!..”³⁶⁷

Şiirde kız çocuğunun ilkokul öğretmeni rolüne büründürülmesi dikkat çekicidir. Çünkü Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e uzanan süreçte ve yeni Türkiye’nin kuruluşunda öğretmenler vatanın ilerlemesinde sorumluluklar yüklenmişlerdir. Ve öğretmen imgesi, kadın öğretmenlerle birleşmiştir. Kadın öğretmenlere uygun görülen ise sınıf öğretmenliğidir. Bu şiirde de Ali Ulvi kız çocuğunu öğretmen kimliğine büründürerek dönemin anlayışını yansıtmıştır. Ali Ulvi Elöve vatanın ilerlemesinde vatanperverlik ve okula gitmenin yanı sıra çalışkan olmayı da çocuklara önermektedir. “Çalışalım!” şarkısında önce hayvan ve bitkilerin çalışma gayretini anlatır. Arıların çiçek, kuşların yem aradığını, ormanın renk değiştirdiğini söyleyerek tabiat unsurları üzerinden bir farkındalık oluşturmaya çalışır. Ve tembellikten kaçınmak gerektiğini söyler:

“Tembellikten sakınalım

Çalışmanın zamanıdır”³⁶⁸

Şair, mutlu olabilmek için herkesin bir iş sahibi olması gerektiğini söyleyerek çalışmayı övünülecek bir özellik olarak vurgular. Füsun Üstel, Doktor Hazık’ın vatanın ve milletin ilerlemesine

367 Age., s. 37.

368 Age. s. 30.

dair sözlerini şöyle nakleder: "Vatanın şevket ve azimeti, milletin terakki ve saadeti hepefradının sayine (çalışmasına) bağlıdır. En müterakki memleketteki insanlar sabahtan akşama kadar makine gibi işlerler. (...) İyi çalışan daima hal-i sıhhattedir. Tembel ise daima hastadır."³⁶⁹ Ali Ulvi de çocuklara tembellikten kaçınarak çalışmayı nasihat eder ve bunun için de çocukların okula gitmesi gereklidir:

"Arkadaşlar, iş basına!
Girdik çalışmak yaşına..
Mektep cennet!
Gel, devam et!
Haydi, haydi çalışalım;
Çalışmaya alışalım!"³⁷⁰

Ali Ulvi Elöve çalışmayı okulla özdeşleştirmiştir. Çünkü çocukların tek görevi okula gitmek ve derslerine çalışmaktır. Böylece okulda bilgiyle donanan çocuklar vatanın inşasında ve muhafazasında aktif rol oynayacaklardır. Ali Ulvi'nin okulu cennet imgesiyle birleştirmesi de bunun göstergesidir. Vatan, eğitilmiş çocuklarla kurtulacaktır. Böylece vatanın huzur ve mutluluğu okulun basamaklarında yükselişe geçecektir. Ali Ulvi "İleri" isimli çocuklar için yazdığı şarkısında da ilerlemenin ilimle olacağını çocuklara nasihat eder.

"Arş ileri, arş ileri!
İsteğimiz ilerlemek..
Arş ileri, hep ileri!
Geri kalan, ölmüş demek..
Okuyalım: hüner, ilim

369 Bkz. Füsün Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, s. 51; Doktor Hazık, *Malumat-ı Ahlâkiye ve Medeniye*, İkinci Kısım.

370 Ali Ulvi Elöve, *Çocuklarımıza Neşideler*, s. 41.

Sayesinde yükselelim;
 İşimizde sebat edip
 Terbiyeli, iyi, edip
 Davranalım, çalışalım
 Her bir işe alışalım..
 Arş ileri, arş ileri!
 Geri kaldık, çoktan beri.
 Arş ileri, arş ileri!
 Batsın ilmin düşmanları!.”³⁷¹

Ali Ulvi Elöve okul-ilim-çalışma üçgeninde kurtuluşun gerçekleşeceğine inanır. Bu şiirle çocuklara ilerlemeyi hedef olarak belirler. Ve ilerlemenin de ilimle olacağına inanmaktadır. Yetişkinler vatanın savunması ve korunmasını gerçekleştirirken, çocuklar da okula gidip ilim ve irfanla donanarak vatanın geleceğini korumak ve ilerletmekle görevlendirilmişlerdir. Ali Ulvi, “Dileğimiz” isimli şiirinde ise vatanın askerî anlamda kurtulmuş olduğunu, artık ekonomik olarak vatanın ilerlemesine hizmet etmek gerektiğini söyler.

“Ulu Tanrı! Bu Osmanlı ülkesi
 İşte senin yardımını bekliyor!
 Şimdi hürüz; yok bir namus lekesi;
 Bizi işlet, bizi terlet, bizi yor,
 Herkes böyle diliyor!..
 İşin güzel meyveleri çoğalsın;
 Asker yine canlı, şanlı görülsün;
 Toprağımız zenginlikle nam alsın;
 Bunun için baştanbaşa sürülsün,
 Bir ağ gibi örülsün!..

Bize ilim, bize sanat, ahlak ver,
 Bize sebat, iş sevgisi gerektir.
 Çalışanlar isteğine hep erer,
 Çalışmayan geri kalmış demektir.
 Bize işi sen sevdin!''³⁷²

Vatanın düşmandan kurtulmasıyla birlikte ilim öğrenmek ve toprağımızın zenginliklerinden faydalanmak gerekmektedir. Bunun için toprağın nasıl verimli hâle getirileceği öğretilmeli, sanat ve ahlâkta da ilerlemeye çalışılmalıdır. Ali Ulvi, "Sancağa Veda" isimli çocuklar için yazdığı şiirinde ise asker-kışla-bayrak üçgeninde vatanperverliği vurgulamıştır. Şair şiirde askerliğini yaptıktan sonra tekrar köyüne dönen bir gencin dilinden bayrağın önemini vurgulamıştır. Köyüne dönen genç kışladaki günlerini özler. Kışladaki günleri onun için kalbini şerefle çarptırmaktadır. Sonra da askerin vatan için öneminden bahseder.

"Asker vatanın ruhu:
 Askerle dolar ordu
 Askerle yaşar millet
 Bir ol ki vatan devlet!
 Ey kışla! Senin koynun
 Askerle bütün dolsun!
 Üstünde senin ancak
 Dursun şu kızıl sancak!''³⁷³

Asker genç köye döndüğünde de kızıl sancak ve kışla kalbinde durmaktadır. Ve kışladan ayrılırken, bayraktan ayrılmak ona çok zor gelmiştir. Burada vatanın korunmasında askerin önemini vurgulayan Ali Ulvi, çocukları da asker olmaya özendirilmektedir. Böylece her çocuk vatanı koruma yeteneğine sahip asker kimliğini

372 Age, s. 39.

373 Age, s. 53-54.

benimseyecek ve vatanın korunmasına müstakbel vatandaş olan çocuklar da dâhil olacaktır. Şiirin devamında gözyaşları içinde bayrağı öperken asker şöyle söyler:

“Ey şanlı, kızıl bayrak
Sensin bana yar ancak
Gitsem de unuttum ben
Kalbimde denildin sen
Gönlüm ümidim sende
Yok başka dilek bende
Ay yıldızını hep tak,
Ey şanlı, güzel bayrak!”³⁷⁴

Burada kışladaki günlerine özlem duyan bir askerin dilinden vatana duyulan aşk bayrakla özdeşleştirilerek anlatılmıştır. Cumhuriyet Dönemi’nde de bayrak temalı şiirler, piyesler, hikâyeler çocuklara yönelik eserlerde sıklıkla işlenmiştir. Özellikle şehit kanı ile boyanmış bayrak, milletin namusu ve vatanın bağımsızlığının simgesine bürünmüştür. Meşrutiyet Dönemi’nde de benzer vurgularla çocuk şiirlerinde bayrak teması yer almıştır. Aslında her iki dönemde de bayrağın sembolik anlamı değişmemiştir. Cumhuriyet Dönemi’nde çocuk edebiyatının daha da gelişmesi ve yeni Türkiye’nin milliyetçi fikirler üzerine inşa edilmesi bayrağın sıklıkla edebî metinlerde vurgulanmasını sağlamıştır.

AKA GÜNDÜZ’DEN ÇOCUKLARA VATAVSEVERLİK VE İNTİKAM ÖĞÜTLERİ

Aka Gündüz 1901 yılında edebiyat dünyasına “Pembe Gül” isimli şiiriyle girer. Ancak o daha çok roman ve hikâyeleriyle tanınmaktadır. “Aka Gündüz doğup büyüdüğü Rumeli topraklarının Balkan harbinden sonra elden çıkmasını bir türlü hazmedemeyerek

374 Age, s. 54.

üzüntüsünü şiirlerinde gizlemiştir.”³⁷⁵ Aka Gündüz Osmanlılık fikrinden Türkçülüğe geçişi ise henüz on iki yaşındayken bir Bulgar kızına duyduğu aşk ve Bulgar kızının kendisi üzerindeki etkisi sonucunda gerçekleşir. Aka Gündüz bu etkileneceğini şöyle anlatır:

“Beni milliyetçi eden bu güzel Bulgar kızıdır. Ben onun sayesinde milliyetçi bir muharrir, has Türkçe yazmaya uğraşan bir insan oldum” diyen yazar, ona tesir eden bu küçük kızla olan bir hatırasını anlatır:

“Bir gün herkes çay kenarında toplanmış havaya bakıyordu. Sevgilimle beraber biz de gittik. Ne var? Dedik. Gündüz havada bir yıldız görünüyor, dediler. Güzel Bulgar kızı ellerini çırparak oh, oh; diye sevindi. Neye seviniyorsun, dedim?

-Ben mi, dedi. Ne zaman güpegündüz havada bir yıldız görünmüşse, çok sürmez Türklerin başına bir felaket gelir. Ona seviniyorum... .

-O anda o yıldız bütün cüssesiyle, bütün ateşten savleti ile beynime indi, ve o saniyeden itibaren Osmanlılıktan Türklüğe avdet ettim.”³⁷⁶

Aka Gündüz Balkan milletlerinin milliyetçiliklerinden etkilenecek milliyetçi bir kimliğe bürünmüş, millî ve vatani duygular ağırlıklı hikâye, roman ve şiirler yazmıştır. Gündüz, “Bozgun” şiirinde Rumeli’nin elden çıkışını sitemkâr bir dille anlatır

“Hak güneşi midir karşımda batan?

Nazlı ninem midir yerlerde yatan?

Sen misin, sen misin ey garip vatan!? (...)

Ne ettiler sana, ne oldu bana?

Kulağımı verdim urulan çana,

Bir gariplik geldi, çöktü her yana,

İslam diyanında Kuran ağlıyor;

375 Abide Doğan, *Aka Gündüz*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1989, s. 18.

376 Age, s. 9

Kuran'ı başında, Turan ağlıyor!
 Çan sesleri, ezanları susturmuş;
 Müslümanlık, Osmanlılık utansın!
 Kadınları, yavruları boğdurmuş;
 O kanlılık o canlılık utansın!"³⁷⁷

Aka Gündüz, vatan-kadın ve çocuk ekseninde bir yansıtmayla Rumeli'nin elden çıkması ve bunun sonucunda bu bölgenin İslam-
 lıktan Hıristiyanlığa geçmesine içerler. Rumeli'nin kaybedilmesi
 ve artık bu topraklarda ezan sesi yerine, çan sesinin duyulması
 tüm Türkleri yasa boğmuştur. Aka Gündüz, Müslümanlık ve
 Osmanlılık düşüncesini de eleştirmektedir. Osmanlı Devleti'nde
 Tanzimat Döneminin fikir akımları Osmanlıcılık ve İslamcılık
 ideolojileri devletin devamını sağlamakta yetersiz kalmıştır. Aka
 Gündüz de şiirinde Balkanların kaybedilmesini kabullenememiş
 ve Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kurtuluş ümidiyle be-
 nimsememiş bu ideolojilere eleştirel bir tutum sergilemiştir. Zaten
 dönem içerisinde de bir sonraki ideoloji Türkçülük olacaktır. Daha
 önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi Balkanların kaybedilmesi
 Türk milliyetçiliğinin yükselişini sağlamıştır. Aka Gündüz şiirinin
 devamında vatanın kaybedilmesiyle birlikte ninelerin, anaların ve
 kuzular olarak isimlendirdiği çocukların uğradığı zulümleri anlatır.

"Ey öksüz ocağım, zavallı ana!
 Kıydılar mı sana kıymadan cana?
 Kara mı sürüldü eski bir şana?
 Rabbin mekânına sanem asılmış,
 Bembeyaz alnuna neler yazılmış!
 Rumeli tutuştu, vatan dağıldı
 - Türk kuzularına altın ağıldı -
 Can memelerinden kanlar sağıldı

377 Aka Gündüz, *Bozgun: Millî, Vatani Şiirler*, Kanaat Kütüphanesi, 1334, s. 6.

Kucağını açıp saran nerede?
Ertuğrul'un oğlu Osman nerede?"³⁷⁸

Şiirin bu bölümünde vatanın işgaliyle tecavüze uğrayan anneler anlatılarak intikam duygusu çocuklarda uyandırılmaya çalışılmıştır. Vatanın işgaliyle analar ölmemiştir ama namusları lekелendiği için "Ey öksüz ocağım" diyerek anaların ölmeden ölmüş oldukları dile getirilmiştir. Burada annenin tecavüze uğraması vatanın işgaliyle özdeşleştirilmiş ve Rumeli'nin kaybedilmesi süreci sembolik annenin ölümüyle ifade edilmiştir. İşgalin ikinci önemli mağdurları ise çocuklardır. "Türk kuzuları" olarak nitelendirdiği çocukların da artık hayatlarını kurup yaşayabilecekleri vatanları elden çıkmıştır. Bir yandan da vatanın kaybedilmesi, annesini kaybeden çocukla özdeşleştirilmiş ve artık çocuklar için sığınabilecek anne/vatan kalmamıştır. Aka Gündüz vatanın kaybedilmesini anne olan kadın ve çocuklar üzerinden yansıttığı bu şiirinde Osmanlı'nın zaferler kazandığı kuruluş dönemine de atıfta bulunmuştur. Böylece şiirde, yaşanan anın kaybedilmiş toprak bunalımından, topraklar kazanılan kuruluş dönemine duyulan özlem, Osmanlı'nın yükseliş dönemine de yapılan vurguyla devam ettirilmiştir.

"Utan ey Türkoğlu, halinden utan!
Bunu mu diledi senden Kayı Han?
Böyle mi emretti ulu yaradan?
Hüdavendigârı soran yok mudur?
Fatih türbesine varan yok mudur?"³⁷⁹

Aka Gündüz şiirin bu kısmında şimdiyi mazinin gölgesinde değerlendirerek bir otokritik yapmakta ve atalardan miras kalan vatana sahip çıkamamayı büyük bir utanç olarak değerlendirmektedir. "Redif" isimli şiirinde ise bir çocuğun ağzından askerde

378 Age., s. 6-7.

379 Age., s. 7.

yedeğe alınmış ancak oluşan ihtiyaçla savaşa gönderilmiş babasına duyduğu özlemi anlatılır. Şiirde çocuk babasına duyduğu hasretle kaval çalarak, dağ tepe dolaşır. Tüm tabiatta babasından bir iz, bir koku arar. Çocuk dağdan, buluttan, akarsudan, güneşten, kuştan, babasından haber almaya çalışır. Ancak hiçbirisi cevap vermez. Sonra da kendisi gibi babası redif olan diğer çocuklara seslenir:

“Ey babası redif, askere gitmeyen
Bahtlı çocuk! Bir haber ver bari sen
Sor, giyerse baban paşa urbası:
Bu öksüzün nerde kaldı babası?
Sor kardeşim, sormak günü bugündür
Sorgu varsa, ölüm bile düğündür
Sor: ölüm mü rediflerin mirası?
Hiç gelmez mi paşaların sırası?”³⁸⁰

Burada da devlete karşı eleştirel bir yaklaşım dikkatleri çekmektedir. Fakir çocuğun dilinden üst rütbeli askerlere bir sitem söz konusudur. Aka Gündüz, “Oğluma” isimli şiirinde ise oğluna Türklük kimliğini anlatan bir babanın ağzından şiiri vermiştir.

“Gel evladım, anlatayım sen kimsin!
Sen Türksün bir Türk, yani Müslümsin
Dinin en sarp direğisin daimsin
Dostuna dost, düşmenine mükrimsin”
Bir Türk demek çelik pençe kavi kol
Geniş göğüs açık omuz doğru yol
Demir adım keskin bakış cömert, bol
Başkasını taklit etme, sen sen ol..
Faziletin babasıdır Türk eri,
Nurun kadını gökten inmiş bir peri...

Türk çocuğu yani sende her yeri
 Adaletle zabt eyleyen askeri...
 Sana düşmen olanları kır geçir.”³⁸¹

Aka Gündüz, şiirinde çocuklara, asker kimliği üzerinden bir kurgu ile nasihat verir. Gündüz burada dost ve düşman kavramlarını da belirginleştirerek bunlara karşı davranış şekillerini belirler. Türk kimliğini, İslamiyet’in de koruyuculuğunu yapmakla özdeşleştirir ve iyi bir dost, aynı zamanda cömert, güçlü bir bedene sahip ve kendi değerlerine saygılı, faziletli, adaletli bir asker olarak tanımlar. Aka Gündüz şiirinde Türk kadını, Türk erkeği ve Türk çocuğunu tanımlar. Şiirde Türk erkeğini faziletle özdeşleştirirken, Türk kadını gökten inmiş bir periye benzeten Aka Gündüz, Türk çocuğunu ise adaletli bir askere benzetir. Çocuğun askerle özdeşleştirilmesi çocuklara vatanı koruma görevinin atfedilmesiyle ilgilidir. Vatan; bugünün çocuğu, geleceğin adaletle hareket eden askeri olacak çocuklarla varlığını koruyacaktır. Dönem içerisinde vatan savunmasının yoğun olduğu göz önünde bulundurulduğunda ise dönemin siyasi ve askerî yapısıyla örtüştürülmüş asker çocuklar yetiştirme fikri dikkat çekicidir. Aka Gündüz çocuklara hem beden, hem de ruhen güçlü olarak düşmanlardan vatanı korumaları noktasında öğütler verir. Onun bu yaklaşımı aslında dönem içerisindeki çocuklara yaklaşımla birebir örtüşür. Türk-İslam kimliğiyle her anlamda güçlenmesi gereken çocukların vatanı korumaları en büyük görevleridir. Aka Gündüz, “Ninni” isimli şiirinde de çocuklara bir an önce büyümelerini öğütler.

“Ninni yavrum! Uyu, büyü çabucak,
 Büyümenle gülsün bu yurt, bu ocak,
 Şıbka, Kafkas Anadolu her bucak,
 Türk çocuğu! Senle mesut olacak,
 Ninni yavrum! Uyu, büyü çabucak.
 Gül yüzünü soldurmasın Yaradan,

381 Age., s. 67-68.

Türklüğüne yan bakacak her düşmen,
 Kurtulmasın, keskin yüzlü kılıçtan!
 Ninni gülüm! Ninni küçük kahraman,
 Ninni yavrum! Uyu, büyü çabucak.”³⁸²

Şiirde çocuklar üzerinden kurgulanan gelecek hayali olumlu bir izlenimle verilir. Aka Gündüz kaybedilmiş topraklar olan Balkanlar ve Kafkasların da tekrar bugünün çocukları, geleceğin yetişkinleriyle Türk yurdu olacağına dair ümitlenmektedir. Çocukların bunu gerçekleştirebilmeleri için de askerlik özellikleriyle donanmaları gerekmektedir. Şiirde savaşçı çocuklar “kahraman” imgesiyle özdeşleştirilmektedir. Çünkü onun nazarında vatanı savaşarak kurtaracak olan kahramandır ve bu kahramanlar da bugünün çocuklarıdır. Onun için çocukların bir an önce büyümesi gereklidir.

Aka Gündüz çocuklara vatanseverlik nasihatlerinin yanı sıra intikam öğütleri de vermektedir. Onun şiirlerinde bu temayı işle-
 mesinin en önemli nedeni Balkanların kaybedilmesidir. Bilindiği üzere Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları milliyetçi söylemin gelişmesinde ilk ciddi aşama olmuştur. Batılı devletlerin içinde çok da itibar sahibi olmayan İtalya gibi bir ülkeye toprak vermek zorunda kalma üzüntüsüyle karşılanmıştır. Bu üzüntü sadece resmî söylemde kalmamış dönemin edebî eserlerinde de işlenmiştir. Özellikle intikam/öç teması bu dönemin önemli temalarındandır. Öztan, dönem içerisindeki kolektif korku ve intikam temasını şöyle açıklar:

“Balkan Savaşları’nda kaybedilen toprakların travmatik etkisi, ‘kolektif korku’ ile intikam ve şiddet duygularını kamçulamış ve militarist argümanları beslemiştir. Hal böyleyken çocuklar, yakın gelecekte yitirilen toprakların intikamını alacak, kan dökecek, gözünü kırpmadan

ölüme gidecek müstakbel veya hali hazırda askerler ve kahramanlar olarak tahayyül edilmiştir.”³⁸³

İntikam fikri çocuklar için yazılmış şiirlerde yoğunluk kazanmıştır. Bu bağlamda Aka Gündüz, Ali Ulvi Elöve, A. Rıza, Ziya Gökalp, Mehmet Rıfat, S. Korkud, Aydın Kemal gibi yazarlar çocuklara yönelik şiirlerinde intikam temasını işlemişlerdir. Ali Ulvi Elöve’nin “Cenge Giderken” isimli şiirinde cepheye gitmeden önce anne ve babasıyla helalleşen genç şöyle söyler:

“Ahdim olsun; alayım milletimin öcünü
Ölmeyeyim, öldürmeden ikisini, üçünü.”³⁸⁴

Aka Gündüz millî bir duyarlılıkla yazdığı şiirlerinde intikam temasını işler. O, “Oğluma” isimli şiirinde bir babanın ağzından oğluna Türk kimliğini anlatarak şiirine başlar. Aka Gündüz şiirin ilerleyen kısmında ise tam bir intikam söylemiyle çocuklara öğütler verir.

“Sana düşmen olanları kır geçir
Ateşte de olsa zalim durma gir
Sana afyon sunanlara zehr içir
Ölüm saçsa kaçma öldür yık devir”³⁸⁵

Görüldüğü üzere Aka Gündüz burada çocukları birer yetişkin birey olarak vasıflandırmakta ve onlara düşmanı yok edici bir tavırla öğüt vermektedir. O kısasa kısas bir davranışla ölümü pahasına da olsa düşmana saldırmayı önerir. “Türk olmayan her insana dikkat et” diyerek çocuklara Türk’ün dışındaki tüm insanları potansiyel düşman olarak göstermektedir. Aka Gündüz şiirin son iki dördlüğünde ise eski ile yeninin kıyaslamasını yapar.

383 Güven Gürkan Öztan, *Çocukluğun Politik İnşası*, s. 51.

384 Ali Ulvi Elöve, *Çocuklarımıza Neşideler*, s. 59.

385 Age., s. 67.

“Türk’ün birçok düşmeni var ve onlar
 Ne Arnavut, ne İngiliz, ne Bulgar
 Onlar senin dudağında yaşarlar
 Neme lazım ne bileyim ne zarar
 Yavrum asıl sen bunları kahret ki
 Yerlerine gelsin sağlam bir bileni
 Yeniliktir bu bilginin şeriki
 Bir gün mutlak çürür gider her eski”³⁸⁶

Eski olan II. Meşrutiyet’in ilanından önceki dönem, yeni olan ise sonraki dönemdir. Burada Osmanlı’nın son dönemindeki vurdumduymazlık eleştirilmektedir. Aka Gündüz bu durumu dıştaki düşmanlardan çok daha zararlı görmektedir. O, “Öç Türküsü” isimli şiirinde de intikam duygusunun verdiği hazdan söz etmektedir:

“Yansın cihan, aksın al kan, yok bir umurum,
 Yeter bana millî duygum, millî gururum,
 Öç aldıkça artar benim zevkim, sürurum,
 Yansın cihan, aksın al kan, yok bir umurum,”³⁸⁷

Aka Gündüz tüm düşmanlarımız birlik olsa da tekrar dirilmek için iman gücü ve olağanüstülükle birlikte “Yeter bana millî duygum, millî gururum.” mısrasıyla iman gücüyle millî duyguları birleştirmiştir. Millî duyguları uyandıran en önemli unsur ise şehitlerin ruhudur:

“Şehitlerin aziz ruhu gönlümü yakar,
 Bu ateşli gönlüm ile yas çekmem zinhar,
 Kavi iman, kavi vicdan, kavi canım var,

386 Age., s. 68.

387 Age., s. 124.

Vatanı savunacak küçük askerler...

Öç aldıkça artar benim
zevkim, sürurum."³⁸⁸

Vatan evlatlarının düşman askerlerince şehit edilmesi öyle bir intikam duygusu oluşturmuştur ki bu intikam duygusu yas duygusunu dahi bastırmıştır. Burada intikamın bir zevk unsuru olarak nitelendirilmesi de Trablusgarp Savaşı'yla kaybedilen topraklardan dolayı çekilen acının büyüklüğüyle bağlantılıdır.

"Türk oğluyum, yani barut,
tufan evladı,

Öç almaktır Türk oğlunun bu gün muradı,
Öç almakçün sür ileri! Turan evladı!

Yansın cihan, aksın al kan, yok bir umurum."³⁸⁹

Şiirin son dördlüğünde ise savaşçılıkla Türk kimliği birleştirilmiş ve kaybedilen topraklar için intikam duyguları bir kez daha dile getirilmiştir. Burada çocuklar için kullanılan 'Turan evladı' isimlendirmesi de dönem içerisinde Ziya Gökalp'ın fikir babası olduğu Turancılık düşüncesinin bir yansımasıdır. S. Korkud da çocuklar için yazdığı "Öç Türküsü" başlıklı şiirinde Türk çocuklarına hitap eder ve düşmanlarını tanımlar.

Türk yavrusu, artık uyan!
Düşmanların Bulgar, Yunan...
Ellerinde nazlı anan,

388 Age., s. 125.

389 Age., s. 125.

‘Öç’ almaya çağırıyor
Kurtar diye bağırıyor.”³⁹⁰

Burada Türk çocuğunu intikama davet edenin düşman askerlerinin elinde tutsak olan bir anne olması da dikkat çekicidir. Milliyetçi düşüncenin ön plana geçtiği 1908 sonrasında anne kimliği ile vatan özdeşleştirilmiştir. Şiirde Balkan Savaşları’yla kaybedilmiş topraklar için ‘nazlı ana’ imgesinin kullanılması dikkat çekicidir. Nazlı ana ile kaybedilmiş Rumeli toprakları özdeşleştirilmiştir. Kaybedilmiş Rumeli, vatan evlatlarını intikama çağırmaktadır. Ayın Kemal de çocuklar için yazdığı “İntikam” başlıklı şiirinde kaybedilmiş Balkan toprakları için intikam duyguları uyandırır. Ayın Kemal şiirine anne tasviriyle başlar. Boğazlanmış anne tasviri şiirin duygusal yönden daha güçlü bir söyleyişle başlamasını sağlamıştır. Türk bayrağının ayaklar altında, çamurlara bulanmış olması bu duygusal havayı daha da güçlendirmiştir. Burada kableyi Rumeli olarak gösterilerek çocuklara ulaşmaları gereken hedef belirlenmiştir.

“Eğer ben de sağ olursam, yetişirsem, büyürsem

İntikamın ışığını parlıyor görürsem

Mezarımın Rumeli’nde olmasını isterim

Emelim bu... Yalnız bunu yüce Hak’tan dilerim.”³⁹¹

Şiirde son dörtlükte bir çocuğun ağzından Rumeli’nin tekrar alınma isteği, ‘intikam ışığının parldaması’ olarak şiirde verilmiştir. Ve çocuğun en büyük dileği öldüğünde mezarının Rumeli’de olmasıdır. Burada kaybedilmiş topraklara özlem duygusu ve tekrar bu toprakları ele geçirme isteği gelecekteki hedefleri olarak çocuklara benimsetilmeye çalışılmaktadır.

390 S. Korkud, “Öç Türküsü”, *Çocuk Dünyası*, S. 36, 14 Teşrinisânî 1329/27 Kasım 1913, s. 1.

391 Ayın Kemal, “İntikam”, *Çocuk Duygusu*, S. 57, 1 Temmuz 1330/14 Temmuz 1914, s. 1.

İBRAHİM ALAADDİN GÖVSA'NIN ÇOCUK ŞİİRLERİNDE VATAN VE BAYRAK

İbrahim Alaaddin Gövsa önce Servet-i Fünûn daha sonra da Millî Edebiyat içerisinde bulunmuş, yurt dışında eğitim alarak dönüşünde İstanbul Darülmüalliminü'nde psikoloji ve pedagoji öğretmenliği yapmıştır. Onun öğretmenlik deneyimi çocuklara yönelik eserler yazmasını da beraberinde getirmiştir. Bu eserler *İlk Gençlik Hakkında Ruhîyat ve Terbiye Tedâkleri, Bedîi Terbiye Tetkikleri, Çocuk Ruhu* ve bu çalışmada başvurulacak *Çocuk Şiirleri*'dir. 1910 yılında kaleme aldığı bu şiir kitabında İbrahim Alaaddin Gövsa çocuklara vatan sevgisini anlatır. "Millet Şarkısı" onun bu nitelikteki şiirlerindendir.

"Doldurur sineleri fahr ile Osmanlı sözü
Bu büyük nam ile artık gerelim göğsümüzü
Doğruluk, sabr ü hamiyet, budur Osmanlı özü
Bu büyük nam ile artık gerelim göğsümüzü
Acze, feryada sebep var mı silinsin yaşımız
Bin gönül kopsa vatandan kopamaz bir taşımız."³⁹²

Alaaddin Gövsa bu şiirinde Osmanlı olmakla iftihar etmekte ve vatan için canlar feda edilebileceğini söylemektedir. Bu kendine güven ve vatanseverliğin en uç noktasında bir düşüncedir. Bin can feda olsun ama vatanın bir taşı gitmesin. Burada vatan kanla korunacak bir unsur olarak sunulmuştur. Alaaddin Gövsa "Vatan" şiirinde de çocuklara vatanı anlatır. Bu şiirde vatan ile anne imgesi özdeşleştirilmiştir.

"Bir gün gelir başka yerler gezersen,
Gönlünde bir yabancılık sezersen,
Annesinden ayrı düşen bir yavru

392 İbrahim Alaaddin Gövsa, *Çocuk Şiirleri*, Elips Kitap, Ankara, 2012, s. 50.

Gibi sızlar küçük kalbin; işte bu
 Vatan sevdasıdır. Bu söze inan:
 Hepimizin annesidir bu vatan."³⁹³

Burada vatandan ayrılığı/gurbet duygusunu çocuğa hissettirmeye çalışan şair, vatanı anneyle özdeşleştirir. Sonra da uzaklardan vatana dönen çocuğun hislerini tahayyül eder. Rüzgârın getirdiği hoş bir koku, dalgaların sesi, kıyıya yaklaşan gemiden görünen minare, mavi gök, yeşil yer, şehirler, şarkı söyleyen nehirler, korular, vatan duygusunu çocuğa algılatırmaya çalışan coğrafi unsurlardır. Görüldüğü üzere vatan muhayyel bir kurgu değil de somut bir yaklaşımla verilmiştir. Vatan, anne gibi sevilecek ve hizmet edilecek bir coğrafyadır:

"Düşün, yavrum, bu yerlerde neler var?
 İşte, senin bu mübarek memleket!
 Annen gibi, onu sev de hizmet et.
 Bir fena söz işitirsen, iyi bil,
 Beğenmeyen bizi Osmanlı değil.
 Bir yabancı gelir seni kandırır,
 Eğer derse bu memleket fenadır,
 Darıl yavrum, onu sakın söyletme,
 Toprağını hainlere çiğnetme!"³⁹⁴

Alaaddin Gövsa çocuklara vatanı en sevdikleri yani anneleri üzerinden bir dönüşümle verip, coğrafi özelliklerle donatırken diğer taraftan da düşmanlara karşı bir bilinç oluşturmaya çalışmaktadır. Bunun için ise çocuklara vatanı savunmayı ve çalışarak yükseltmeyi hedef olarak göstermektedir.

"Demir tutmaz, sapan sürmez, sanki uyuşmuş eller.

393 Age., s. 34.

394 Age., s. 34.

Böylelikle elbet vatan yangın yerine döner.
 Düşmanların şu sözleri acı fakat doğrudur:
 Çalışmayan insanlara bu ülkeler yakışmaz.
 Hayır desen, haklı olsak kimse bize karışmaz
 Marifetsiz milletlerin silahı kör olur.”³⁹⁵

Alaaddin Gövsa, vatanı savunabilmek için ilimle donanmayı çocuklara nasihat eder. Çünkü ilimle donanmayan çocuklar yetişkin olduklarında vatanı bütünüyle savunabilecek yetenekte olamayacaklardır. Bunun için de düşmanımızın dört bir yanda olduğunu düşünmeli ve düşmanlara kin güdülmelidir. Ecdatlarımızın vatan için çektikleri çileler de unutulmamalıdır.

“Şu yaşamak kavgasında kendinize güvenin;
 Vatan, vatan” dediğiniz viraneyi şenletin.
 Unutmayın bu acılar kalbinizde yer etsin;
 Unutmayın çektiğini şu zavallı milletin.”³⁹⁶

Alaaddin Gövsa çocuklara vatan için atalarının çektiği çileleri hatırlatarak onları vatana karşı borçlandırır ve viran olmuş vatanı iyileştirmelerini hedef olarak gösterir. “Çalışmak Sonra Oyun” isimli şiirinde de çocukların önceliklerini belirler. Alaaddin Gövsa, çocuklara oyun hakkını elde edebilmek için öncelikle çalışmalarını gerektiğini nasihat eder.

“Derslerinden yorulunca çocuklar
 Artık oyuna başlar.
 Vazifeler hep bitince oynamak;
 Çocuklara bu bir hak.
 Oynamakla vücuda kuvvet gelir;
 Ruhumuz da şenlenir.

395 Age., s. 36.

396 Age., s. 36.

Fakat tembel, miskin olan çocuğun
 Hakkı yoktur oyuna;
 Yorulmadan olmak dünyada memnun
 Kısmet olmaz insana.
 Çalışmadan bir su bile içilmez;
 Ekilmeden biçilmez."³⁹⁷

Çocukların oyunu hak edebilmesi için öncelikle sorumluluklarını yerine getirmeleri gerekmektedir. Bunun için de derslerine çalışmalı ve ancak ders çalışıp yorulduktan sonra oynamalıdır. Alaaddin Gövsa'nın *Çocuk Şiirleri*'nde çocuklara vermek istediği değerlerden birisi de bayrak sevgisidir. Bayrak şiirleri II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çocuklara yönelik şiirlerde sıklıkla rastlanılan vatanî bir simgedir. Bayrak, bir yanıyla maziyi, diğer yanıyla atiyi temsil etmektedir. Tıpkı anne gibi vatanla bayrak da çocuk şiirlerinde özdeşleştirilmiştir. Bayrak uğruna, canlar feda edilmelidir. Bayrak; namustur, şereftir, vatandır, mazidir, gelecektir. Bu sebeple bayrak Türk milletini ve Türk milletinin bağımsızlığını simgeleyen asli bir öğedir. Çocuklara yönelik edebî metinlerde de bayrak vurgusu sıklıkla yapılmaktadır. İbrahim Alaaddin Gövsa *Çocuk Şiirleri*'nde yer alan "Osmanlı Bayrağı" şiirinde Osmanlı'nın kuruluşundan başlayarak bayrakla vatanı özdeşleştirir.

"Ertuğrul'un ocağında uyandık
 Şehitlerin kanlarıyla boyandık
 Nice düşman kalesine uzandık
 Sana selam ey Osmanlı bayrağı!
 Cırpınarak dalgalarır kanadın
 Gökyüzüne çıkmak mıdır muradın
 Gölgede can vermek ister evladın
 Bir kalendir her Osmanlı kucağı

Ey şerefın, büyüklüğün fermanı,
 Ey kavgalar tarihinin düşmanı
 Seni ister şu toprağın her yanı
 Sensiz tütmez Osmanlılık ocağı!”³⁹⁸

Bayrağın rengi şehitlerin kanıyla boyanmıştır ve vatanın tüm evlatları bayrağın dalgalanması için canını feda etmeye hazırdır. Bayrağın dalgalanmaması esaretin göstergesidir ve onun olmadığı yerlerde ocak tütmemektedir. Bayrağın gölgesi can verilecek bir kucak gibidir. Burada anne imgesiyle bayrak da özdeşleştirilmiştir. Böylece anne ve bayrak vatanı temsil eden semboller olmuşlardır.

ALİ EKREM BOLAYIR'IN ŞİİR DEMETİ: ANADOLU, ANADOLU...

Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bolayır, 1891'den itibaren şiir yazmaya başlamış ve asıl şöhretini de Servet-i Fünûn edebî topluluğundayken kazanmıştır. Sonrasında da şiir yazmaya devam eden Ali Ekrem, II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreçte vatan, ordu, asker, çocuk terbiyesi temaları etrafında şiirler yazmaya devam etmiştir. *Ordunun Defteri*, *Vicdan Alevleri*, *Şiir Demeti* onun eserlerinden bazılarıdır. Ali Ekrem çocuklar için yazdığı şiirlerinde vatan temasını sıklıkla işlemiştir. Bunu da Anadolu coğrafyasını vurgulayarak dile getirmiştir. “Anadolu” bunu örneklendiren bir şiiridir.

“Anadolu, Anadolu,
 İçin, dışın aslan dolu;
 Her ovanın her dağının
 Her bucağı; toprağının
 Her karışı bir kahraman
 Mezardır; bütün cihan

398 Age., s. 38.

Seni tanır şehit ili
Cennetlerin en güzeli

Bağrındadır ulu toprak.³⁹⁹

Ali Ekrem bu şiirinde Anadolu'nun her toprağının kahramanlıklarla kazanıldığını, her karışında bir kahraman benzetmesiyle yapmıştır. Şehit ili benzetmesiyle ise Anadolu'nun vatanlaştırılmasında birçok şehit verildiğini, kan dökülerek vatanlaştırıldığını belirtmekte ve Anadolu'yu da cennet imgesiyle birleştirmektedir. "En Zararlı Hayvan" şiirinde ise vatanın korunmasının çocukların vazifeleri olduğunu hatırlatır. Şiirde öğretmenin altmış kişilik sınıfa en zararlı hayvanın hangisi olduğunu sorar. Öğrenciler aslan, timsah, sırtlan gibi cevaplar verirler. Öğretmen ise öğrencileri bazı hayvanların zararlı olduğu noktasında destekler. Ancak insanlara en çok zararı yine insanların verdiğini söyler.

"Lâkin bakın nerede var?
Bizim gibi bir canavar?
Kılıç, tüfek, top, tabanca
İnsanları milyonlarca
Öldürmeye kâfi iken,
Çıkardık biz yine fenden
Gemiler, bomba, müthiş
Tayyareler, gazlar... Her iş"⁴⁰⁰

Ali Ekrem, insanın bilimi, diğer insanlara nasıl zarar verebilirim düşüncesiyle ürettiklerini ifade ederek kılıç, tüfek, top, tabancaya ek olarak gemiler, bombalar, uçaklar yaptıklarını söyler. Böylece canavarlaşan insanların, diğer milletlere karşı kinle dolduğunu, savaşın kaçırılmaz olduğunu söyler.

399 Ali Ekrem Bolayır, *Şiir Demeti*, hzl. Özlem Fedai, Şule Yay., İstanbul, s. 98.
400 Age., s. 48.

"Muharebe zarûrîdir;
 Bunu herkes anlar, bilir.
 Vataruma eden hamle
 Anam, babam olsa bile
 Onu vurmak vazifemdir,
 Vatan için can verilir."⁴⁰¹

Görüldüğü üzere Ali Ekrem vatanı kutsallaştırmış ve aileden daha üstün bir konuma getirerek vatan için canın feda edileceğini ifade etmiştir. *Şiir Demeti*'nde Ali Ekrem'in çocuklara vatanın yükselişinde bir başka nasihati ise çalışmalarıdır. O, "Oyuncak" şiirinde çocuklara çalışmanın öneminden bahseder. Şiirde Fikret isimli bir çocuk ablasıyla oyuncakçı dükkânının önünden geçerken, Fikret'in gözü vitrindeki oyuncaklara takılır ve ablasından kendisine bisiklet ve tren almasını ister. Ablası ise bu oyuncakları alacak kadar paraları olmadığını, eğer bir hafta içerisinde okulda öğretmeninden on tane aferin alırsa babasından bu oyuncakları almasını isteyebileceklerini söyler. Bunun üzerine Fikret üç çocuğun çalışacağı kadar çalışır ve öğretmeninden üç aferin alır. Bunun üzerine babası da ona istediği oyuncakları alıp getirir. Şiir şöyle biter:

"Şunu iyi biliniz ki:
 Akıllı olan çocuklar,
 İstemekle değil, ancak
 Ancak çalışmakla kazanırlar.
 Değil anne, baba, hatta
 Bize carı veren Tanrı bile
 İstemekle değil, ancak
 Çalışmakla verir yiyeceği."⁴⁰²

401 Age., s. 49.

402 Age., s. 17.

Burada çocuklara, çalışmanın önemi vurgulanır. Çocukların görevi okulda verilen derslerine çalışarak başarılı olmaktır. Ali Ekrem “Tembel Nâfiz” şiirinde de çalışmamanın sonucunun ölüm olduğu vurgusunu yapar. Şiirde Nâfiz derslerine çalışmadığı için okuldan atılır ve babası onu bir demircinin yanına çırak olarak verir. Çalışma şartlarının zorluğuna dayanamayan Nâfiz hastalanarak ölür. Şiirin sonunda yine Ali Ekrem öğüt verici bir söylemle çalışmanın kutsallığını anlatır.

“Allah’ın en sevmediği tembeldir.

En kutsal görevdir çalışmak,

Farzdır bize bu göreve alışmak.

Bunu bilin, yavrucuklar siz aman,

Tembel Nâfiz olmayın hiçbir zaman!..”⁴⁰³

Ali Ekrem şiiri Tembel Nâfiz’in ölümüyle çarpıcı bir sonla bitirir. Böylece şairin çocuklara vermek istediği çalışın mesajı daha da etkili olmuştur. Ali Ekrem, çocuklara çalışmanın önemini din duygusu üzerinden de vererek kutsallaştırmıştır. O, vatanın korunması için savaşmak gerektiğini vurgularken bir yandan da çocuklara çalışmalarının gereğini vurgulayarak vatani korunması ve korunurken de yükseltilmesi gereken bir anlayışla vermiştir.

MİLLÎ TEŞEBBÜSÜN VE MİLLÎ BAYRAMLARIN ÇOCUK ŞİİRLERİNE NAZIM HÜRREM’İN KALEMİNDEN YANSIMASI

II. Meşrutiyet Dönemi’nde devlet memurluğu yerine, ticaret ve ziraatla uğraşmak önerilmektedir. Çocuklara da okullarda bunun eğitimi verilmelidir. Fusun Üstel, *Mekteb-i İptidaiyye Mahsus Taimatname*’den okullarda verilecek eğitimin niteliğini şöyle aktarır.

"...mektep terbiyesinde memuriyet ve tufeylilik [asalaklık], yani başkalarının sırtından geçinmek fikirlerini ve temayüllerini mahvetmek; bunların yerine daima ticaretlere, ziraatlara merbut bir kalp yapmak, bu memleketi adeta yenilemektir. (...) Bu iş; memleketimizde bir mektebin yapacağı en büyük iştir. Eğer bundan böyle de mekteplerimizden memuriyetlere, Bab-ı ali koltuklarına rapt-ı kalp eden çocuklar, gençler yetişirse; bu memleketin terbiyesinde hiçbir tahavvül [değişim] vücuda gelmemiş, hiçbir şey değişmemiş olacaktır."⁴⁰⁴

II. Meşrutiyet'in ılanıyla birlikte sadece politik anlamda değil toplumun gelişimini etkileyecek iktisadi teşebbüslerde de bir değişim söz konusudur. Ali Ulvi'nin "Dileğimiz" şiirinde de dediği gibi ilimde ilerlemeyen ölmüş demektir ve ilim sınıflandırması içine ziraat da alınmalıdır. Osmanlı Devleti yüzyıllardır süren savaşlar nedeniyle ilimde, ticarete, ziraatta Batı'nın çok gerisinde kalmıştır. Bu sebeple Batı'yla aramızdaki bu farkı kaldıracabilecek teşebbüslerin bir an önce hayata geçirilmesi gereklidir. Güven Gürkan Öztan, bu dönemde çocukların "müstakbel girişimciler" olarak yetiştirildiğini belirtir:

"Bu eksende, çocukların ticarete heveslendirilmesi ile cesaretlerinin artırılması hedeflenmiş ve dönemin yazınında sık sık 'millî servet'in öneminden bahsedilmiştir. Çünkü vatan, artık yalnızca 'can ve kan fedakârlığı'na değil; 'nakdi özveri'ye ve 'ticari zekâ'ya muhtaçtır. Zenginleşmeyi ve birikimi hedefleyen nesiller, ticareti öğrenecek ve yurdu yeniden şahlandıracaktır."⁴⁰⁵

Bu sebeple çocukları müstakbel vatandaşlar olma endişesiyle ticarete atılma noktasında teşvik etmeye yönelik şiirler dikkat

404 Bkz. Füsun Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, s. 88- 89; *Mekteb-i İptidaiyye Mahsus Taimatname*, s. 27.

405 Güven Gürkan Öztan, *Çocukluğun Politik İnşası*, s. 48-49

çekicidir. Nazım Hürrem de bu anlayışı yansıtan çocuk şiirleri yazmıştır. "Ticaret" şiiri onun vatanın askerî anlamda kurtuluşundan sonra ekonomik anlamda da kurtuluşunu içerir. O, "Ah biraz da altın tutsun silah tutan eliniz" diyerek çocukları ekonomik anlamda zenginleşmeye teşvik eder. Bunun için de çocuklara ticaretle uğraşmayı önerir:

"Şu asırda Türkler için zengin olmak gerektir
Zengin olmak kardeşlerim tüccar olmak demektir.
Hep zenginler fakir olan insanları ezerler
Ticaretsiz bir vatanda yabancılar gezerler.
Ey Türk oğlu! Şu talihsiz vatanını seversen
Gururlanan düşmanını mahv eylemek istersen
Sen tüccar ol, çünkü şimdi ticaret bir necattır
Tüccar olmak en sevimli, en tatlı bir hayattır."⁴⁰⁶

Vatan askerî anlamda kurtulsa dahi ekonomik iyileşme sağlanmazsa ekonomik sömürü kaçınılmazdır. Ruslar, İngilizler, Fransızlar ve Almanlar ticaretle zenginleşerek Cezayir'e, Mısır'a, Hindistan'a giderek bu toprakları sömürgeleri hâline getirmişlerdir. Şiirin sonunda Nazım Hürrem ticarete kutsallık atfeder:

"Fabrika yok, hocamızın sarığını yapacak
Bir İslam yok, ölümümüzün kefenini satacak
Kefen sarık paramız hep Avrupa'ya gidiyor
Sonra bunlar silah olup bizi helak ediyor."⁴⁰⁷

Nazım Hürrem, dinî vecibelerimizi yerine getirebilecek ticari bir alt yapıya sahip olmamamızın dahi bize silah olarak geri döndüğünden bahseder. Böylece ticarete karşı çocuklarda

406 Nazım Hürrem, "Ticaret", *Çocuk Dünyası*, 19 Kânunuevvel 1329/1 Ocak 1914, s. 4.

407 Age., s. 4.

daha yoğun bir heyecan oluşturmaya çalışır. Nazım Hürrem, "Tacir Ol Kardeşim" başlıklı şiirinde de en kuvvetli silahın para olduğunu söyler:

"Asrımızın en birinci silahı
Bil ki aziz vatandaşım paradır
Bununladır Türk yurdunun felahı
Parasızlık tehlikeli yaradır."⁴⁰⁸

Şair ekonomik güçsüzlüğü vatanın yok oluşunda en önemli sebeplerden sayar. Şiirinde de kurtuluşun ekonomik olarak güçlenmekle gerçekleşeceğini vurgular. Ancak ekonomik olarak güçlenmek için benimsenen strateji gayrimeşru olmamalıdır. Bunun için "Tacir Ol Kardeşim" şiirinde çocuklara izlenmesi gereken stratejiyi şöyle anlatır:

"Para kazan fakat senin kazancın
Alın teri, namus ile olmalı
Çalış uğraş hiç olmasın usancın
Aziz yurdun altın ile dolmalı."⁴⁰⁹

Nazım Hürrem çocuklara para kazanırken gayrimeşru yollardan kolay para kazanmak yerine alın teriyle, meşru yollardan çalışıp kazanmayı öğütler. Böylece ülke de zenginleşecektir. Nazım Hürrem, şiirin devamında da peygamberin de ticaretle uğraştığını belirterek bu mesleği kutsallaştırırken bir taraftan da devlet memurluğunu eleştirir.

"Kardeş senin azametli ecdadın
Bilmiş ol ki memur paşa değildi
O zamanlar gayur olan İslam'ın

408 Nazım Hürrem, "Tacir Ol Kardeşim", *Çocuk Dünyası*, S. 57, 10 Nisan 1330/23 Nisan 1914, s. 102.

409 Age., s. 102.

Karşısında bütün cihan eğildi.”⁴¹⁰

Nazım Hürrem şiirin bu dörtlüğünde devlet memurluğunu sert bir üslupla eleştirir ve memuriyetin insanları tembelleştirdiğini vurgular. Osmanlı’nın son dönemlerinde devlet kurumlarındaki yozlaşma gerilemenin nedenlerinden birisidir. Devlet kurumlarında memurlar çalışma gayretinden yoksun bir tabloyla edebî metinlerde de vurgulanır. Örneğin *Araba Sevdası*’nda Bihruz, *Felatun Bey’le Rakım Efendi*’de Felatun devlet dairesinde çalışmaktadırlar. Ancak bu çalışma haftada yarım günle sınırlıdır. Bu durum, dönemin yozlaşmış devlet kurumlarının edebî metinlere de yansımasıdır. Nazım Hürrem de millî devletin kurulması öncesinde erken bir teşebbüsle 23 Nisan 1914 tarihli bu şiirinde devlet memurluğunu olumsuz bir anlatımla çocuklara sunar. Öztan, memurluğunun itibar kaybını şöyle açıklar:

“Teşebbüs-i şahsi fikrinin ve serbest ticaretin, çocuklar arasında bu üslupla yerleştirilmeye çalışılması, aynı zamanda memuriyetin –sınırlı da olsa- hegemon söylemde itibar kaybetmesine işaret eder. İmparatorluğun borçlarından dolayı memurlarına maaşlarını düzenli olarak ödeyememesi de süreçte etkilidir. Memuriyet, kâğıt üzerinde orta sınıf çocukluğunun gelecek planlarında eskisi kadar ‘muteber’ bir konumda değildir.”⁴¹¹

Memurluğun itibar kaybı ve çocuklara serbest teşebbüsün özendirilmesi Nazım Hürrem’in bir diğer şiiri “Ticaret Ninnisi”nde de vurgulanmıştır.

“Memurluğu düşünceden sil unut

Paşalığı vicdarında sen uyut

Ticarete pek muhtaçtır bil bu yurt

Çalış yavrum tacir ol ninni

410 Age., s. 102.

411 Güven Gürkan Öztan, *Çocukluğun Politik İnşası*, s. 49.

Kendine sen amir ol ninni"⁴¹²

Nazım Hürrem bu şiirinde de vatanın ihtiyacının paşalık ya da memurluk olmadığını, ticarete ihtiyaç olduğunu belirtir. Böylece serbest teşebbüs de gerçekleşmiş olacaktır. Görüldüğü üzere Nazım Hürrem şiirlerinde çökmüş olan ekonomiyi canlandırmak için ticaretle uğraşmayı çocuklara öğütler. Bunu yaparken de kutsalın üzerinden hareket eder. Ne varsa peygamber mesleğinde vardır. Üstüne üstlük ne kadar ekonomik yönden güçsüz olursak düşmanların saldırısına da o kadar açık oluruz. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yozlaşmış devlet kurumlarındaki hantal sistem içerisinde çalışmaktansa kendi işini kurup kendine amir olmak vatanın ekonomik yönden ilerlemesi için gereklidir. Görüldüğü üzere çocuklara öncelikle şiirlerde vatanı sevmek ve vatan için canlarını feda etmeleri, bunun için de asker olmaları nasihat edilmiştir. Vatan askerî anlamda kurtulduktan sonra ise ekonomik anlamda ülkenin refahı için çocuklara ticaretle uğraşmalarını nasihat etmek çocuk şiirlerin ana temaları arasına girmiştir. Askerlikten tüccarlığa doğru bir meslekî dönüşüm çocuk şiirlerinde dönemi örnekleyen bir anlayışla dikkatleri çekmektedir.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte yeni rejim çocuklara öncelikle kamusal bir sorumlulukla vatan fikrini vermiştir. Çocuk şiirlerinde vatanın korunması için askerlik görevi ve vatan için canını feda etme vurgulanmış, sonrasında askerî anlamda kurtarılmış vatanın ekonomik anlamda da kurtarılması vurgulanmıştır. Bu vatanseverlik imgesi içerisine bir de ahlaklı, çalışkan, dürüst olma gibi özellikler yerleştirilmiştir. Bir başka yapılan şey ise çocuklardaki vatana bağlılık ve vatan için çalışma heyecanının millî bayramlar yoluyla oluşturulmasıdır. Böylece birlik ve beraberlik fikri çocukluktan itibaren kurgulanmaya başlanmıştır. Sanem Yamak, hürriyeti sembolize eden ve 1909'dan itibaren 'millî bayram' olarak kutlanan 10 Temmuz'ların, Osmanlılık fikrinin ve 'millî birlik duygusunun

412 Nazım Hürrem, "Ticaret Ninnisi", *Çocuk Dünyası*, S. 72, 24 Temmuz 1330/6 Ağustos 1914, s. 327.

güçlenmesi için bir araç formunda değerlendirildiğini belirtir.⁴¹³ II. Meşrutiyet'in ilanını isimlendirmek için kullanılan On Temmuz da yetişkin ve çocukların katılımıyla kutlanmaya başlanmıştır. Öztan, 10 Temmuz'ların, çocukların 'eski rejim'i lanetlemeleri, yeni rejime ısınması için uygun bir vesile olarak telâkki edildiğini söyler.⁴¹⁴ Osman Kafadar da 15 Temmuz 1910 tarihli *Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası*'nda yer alan '10 Temmuz' isimli uygulamalı ders örneğinden söz eder. İstanbul Darülmuallimin Müdürü Satı Bey, okul bünyesinde tatbikat mektebi kurdurarak "Millî bayramlar üzerine ders: 10 Temmuz" isimli metinde bayram hazırlıkları, meşrutiyet rejiminin faziletleri, II. Abdülhamit'in kötülüklerini anlatır.⁴¹⁵ Füsun Üstel de tüm halkın millî bayramlar aracılığıyla vatanın inşasında seferber edildiğini söyler:

"Siyasal katılımın dışında kalan kitlelerin, 'yeni toplum-yeni insan' projesi çerçevesinde seferber edilmesinde ise, kutlamalar (bayramlar) önemli bir işlev kazanır. II. Meşrutiyet, 'laik' nitelikli bir birleşik kamusal alanın varlığını tescil etmek amacıyla, vatandaşları 'bölen' dinî bayramların karşısına onları bir bütünün parçaları yapmak için bir dizi yeni bayram 'icat' eder. Kutlama ve anma boyutuyla bayramlar, topluluğun alegorik ya da sembolik bir düzlemde kimliğini hissetmesini, ifade etmesini ve pekiştirmesini sağlar."⁴¹⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hürriyet-adalet ve müsavat ilkesi kutlama törenleriyle hayata geçirilmektedir. Çünkü erkek, kadın, çocuk bütün vatandaşların katılımıyla 10 Temmuz Bayramı gerçekleştirilir. Dönemin çocuklara yönelik edebî metinlerinde de 10 Temmuz Bayramı vurgulanır. Çocuklar için şiir yazan Nazım Hürrem 10 Temmuz Bayramı'nu işlediği "On Temmuz" şiirini yayımlar. Şiirde yıllardır Türk milletinin zulümler içinde

413 Sanem Yamak, "Meşrutiyet'in Bayramı: "10 Temmuz İd-i Millîsi", *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No. 38, Mart 2008, s. 326-328.

414 Güven Gürkan Öztan, *Çocukluğun Politik İnşası*, s. 47.

415 Osman Kafadar, "Tatbikat Mektebi'nde '10 Temmuz' İnkılâbı", *Tarih ve Toplum*, S. 158, 1997, s. 10-16.

416 Füsun Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, s. 28-29.

inlediğinden bahseder. Artık bu zulmün zincirlerinin kırıldığını ve hürriyet, adalet ve eşitliğin her yere yayıldığından bahseder.

“Artık bugün Türk yurdunda hürriyet var zulüm, yok.

Artık bugün hakikati düşünene ölüm yok.

Artık bugün memlekette mevcut olan adalet

Müsavatın sayesinde yükselecek bu millet

İşte bugün memleketin en şerefli düğünü

Ey kardeşler! Hürmet ile selamlayın bugünü

Hürriyetin bugününde sevinerek uyanın

Türk çocuğu! Kutlu olsun Meşrutiyet Bayramı’n!..”⁴¹⁷

Görüldüğü üzere Nazım Hürrem bu şiiriyle eski rejimi eleştirmiş, yeni rejimi idealize etmiştir. Ve II. Meşrutiyet’in ilan edildiği günü; düğün günü olarak değerlendirmiştir.

417 Nazım Hürrem, “10 Temmuz”, *Çocuk Dünyası*, S. 70, 10 Temmuz 1330/24 Temmuz 1914, s. 306.

SONUÇ

Batı'da çocukluk bir sınıf olarak modernleşmeyle birlikte belirginleşmeye başlamıştır. Philippe Ariés Batı'da çocukluk tarihinin belirginleşmesinde önemli bilgiler verdiği eseri *Çocukluğun Yüzyılları*'nda yüzyıllar içerisinde çocuğun geçirdiği değişim konusunda aydınlatıcı bilgiler vermiştir. Batı'da Orta Çağ'da çocukluk belirgin bir sınıf değildir hatta çocuk insan yerine dahi konulmamıştır. Çocuklar etkin olarak konuşabildikleri 6-7 yaşından itibaren çocukluk sınıfından çıkarak yetişkinler dünyasına girmektedir. Matbaanın icadı ve arkasından skolastik düşüncenin yıkılması beraberinde çocukluk sınıfının ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. Çocukluğun belirgin bir sınıf olarak ortaya çıkmasında ise okul, en büyük etkenlerden biridir. Okulla birlikte çocuklar kategorize edilmiş ve çocukluk yaşı da ileriye çekilmiştir. Çocukluk yaşının ileriye çekilmesi ise çocukların okulla yetiştirilme süreçlerinin ileri yaşlara uzaması sonucunda ekonomik hayata geçişlerinin gecikmesiyle paraleldir.

Batı'da çocukluk algısında bir başka önemli nokta ise Hristiyanlığın çocuklara bakış açısıdır. Hristiyanlıkta çocuklar doğuştan günahkâr kabul edilirler. Hatta yeni doğan çocuklar günahlarından arınması için vaftiz edilirler. İslamiyet'te ise tam tersine çocuklar doğuştan günahsızdırlar. Ergenlik çağına kadar da günahlarından sorumlu tutulmazlar. Bu sebeple din temelli iki farklı kültürde çocukluk yaşantılarında farklı uygulamalar belirgindir. Örneğin Osmanlı Devleti'nde çocuklara ait mezarlar ya da çocukluğun her aşamasında geleneksel törenlerin yapılması bu

farklılıklardan bazılandır. Ancak Osmanlı Devleti'nde çocukluğun tarihine dair yapılmış çalışmalar sınırlıdır. Bu sebeple öncelikle eski kaynaklar taranarak çocukluk yaşantısının ortaya konması, yapılması gereken çalışmalardandır. Bekir Onur'un Türkiye'de çocukluğun tarihine dair çalışmaları vardır. Ancak geniş kapsamlı ve farklı disiplinlerin çalışmalarıyla çocukluk ortaya konması gereken önemli bir konudur.

Osmanlı Devleti'nde İslamiyet'in kabul ettiği saf çocuk anlayışı belirgindir. Ancak Batıyla bazı noktalarda çocukluk benzer aşamaları geçirmiştir. Örneğin çocukluk yaşının okullaşmayla birlikte yukarıya çekilmesi, modernleşme sürecinin hızlandığı 19. yüzyıldan itibaren çocukluk sınıfının belirginleşmesi vs... Osmanlı Devleti'nde modernleşmeyle birlikte çocuğun aile ve toplum içindeki konumu değişime uğramış ve çocukluk, sınıf olarak belirginleşmiş ve çocuk yuvaları, çocuk hastaneleri gibi çocuklara yönelik kurumlar oluşturulmaya başlanmıştır. Böylece çocukluk sınıfı toplumsal yapı içerisinde önemsenmiş ve çocuklara yönelik birçok faaliyet başlatılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanıyla çocuklar 'müstakbel vatandaş' olarak değerlendirilmiş ve çocuklara toplumsal dönüşümde sorumluluklar yüklenmiştir. Bu sorumlulukları yüklemek için ise öncelikle aile içerisindeki konum ve eğitim en önemli dönüştürücü alan olarak algılanmıştır. Bu sebeple eğitim özel alandan resmî alana geçirilerek çocukların müstakbel vatandaşlar olarak yetiştirilmesinde en önemli adımlardan birisi atılmıştır. Ancak öncelikle çocuğun aile içerisindeki önemi fark edilmiş ve özellikle annelerin eğitimiyle çocukların eğitimi gündeme getirilmiştir. Eğitimli annelerin ellerinde çocuklar daha iyi eğitilecektir. Bunun için de kadının eğitimi iyi anne ve iyi eş olma kapsamında önemsenmiştir. Bir başka unsur ise kadınlar ve çocuklar modernleşme projesinin sembolleri olarak önemli bir konuma yerleştirilmişlerdir. Modernleşme sürecinde geniş aileden çekirdek aileye geçiş süreci de çocuğun aile içindeki değerini artırmıştır. Dönemin edebî eserlerinde de çocuklar aile içindeki değerleri ve ailenin devamındaki rolleriyle vurgulanmışlardır.

19. yüzyılın sonlarından itibaren Emine Semiye, Halide Edip Adıvar, Halit Ziya Uşaklıgil gibi yazarların eserlerinde çocuğun aile içindeki konumu önemsenerek, ailenin devamındaki rolü vurgulanmıştır. Tabi burada yeni Türkiye'nin kuruluş sürecinde aile ve aile içinde çocuğa verilen değerin alttan alta işlendiği de dikkatleri çekmektedir.

Çocukların aile içindeki önemlerinin yanı sıra eğitimleri de 19. yüzyıldan itibaren üzerinde en çok durulan konulardandır. II. Meşrutiyet'le birlikte devletin resmî ideolojisi olarak kabul edilen milliyetçilik fikri, eğitim kurumlarında da milliyetçi çocuk yetiştirme meselesini gündeme getirmiştir. Böylece vatanın korunması ve yükselmesinde çocuklara sorumluluklar yüklenmiştir. Millî kimlik inşasında aile ve eğitimin yanı sıra edebiyatta da çocuklar üzerinden millî kimlik inşası gerçekleştirilmiştir. Tanzimat'ın ilanı ile hız kazanan modernleşme sürecinde çocuk dergileri ve çocuklar için yazılan edebî eserlerle, edebiyatta çocuğun konu edildiği eserlerde çocuğun toplum içerisindeki konumu sorgulanmaya başlamıştır. Özellikle medeniyetler meselesi dönemin temel problemlerinden olmuştur. Bu sebeple çocuklara verilecek eğitimin niteliği Doğu-Batı ekserinde sorgulanır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde ise medeniyetler meselesi yerine milliyetçi çocuk kimliğini oluşturacak bir eğitim anlayışı edebî eserlerde vurgulanır.

Bu dönemde roman, hikâye ve şiirde çocuklara yönelik millî kimlik inşası önem kazanır. Dönem içerisinde fikirleriyle, edebî eserleriyle; milliyetçi bir söylemle yeni Türkiye'nin inşasında aktif rolü olan Ziya Gökalp, Halide Edip, Ömer Seyfettin, Yakup Kadri'nin eserlerinde çocuk önemli bir kurgu öğesi olmuştur. Millî Edebiyat Dönemi'nin bu öncü isimleri edebî eserlerinde çocuğu milliyetçi söylemle anlatırken kimi zaman kahraman, kimi zaman çocuk ama yetişkin özellikleriyle donanmış, kimi zaman da vatani için canını düşünmeden feda eden karakterler olarak anlatmışlardır.

Bu dönemde edebî eserlerde çocuk üzerinden yeni Türkiye'nin inşası gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Dönemin fikir adamlarının-

dan Ziya Gökalp fikirleriyle öncüdür ve çocuklar için manzum masallar derleyerek Türklük şuurunu uyandırmaya çalışmıştır. Ziya Gökalp bir yandan çocuklara yönelik yaptığı masal derlemeleriyle bir yandan da dönemin milliyetçi söylem içerisindeki diğer yazarları Ömer Seyfettin ve Halide Edip gibi dönemin önde gelen isimlerini fikirleriyle etkilemesiyle millî kimlik oluşturma sürecinde etkin bir isim olmuştur. Ömer Seyfettin özellikle “Primo Türk Çocuğu” ve “Bir Çocuk Aleko”da yeniden doğuş arketipi etrafında Primo ve Aleko’yu kurgulamıştır. Tam da ülkenin yeniden doğuşun eşiğinde olduğu bir dönemde tarihin eski dönemlerine giderek yeniden uyanışın Türklük şuurunun uyanışıyla gerçekleştirilmek istenmesi de dikkat çekicidir. Bu durum edebî eserle sosyal hayatın, toplumsal hayattaki sıkıntılı dönemlerde paralel gitmesiyle doğrudan ilgilidir. Ömer Seyfettin de Türklük bilincini uyandırmaya çalışan bir yazar olarak millî uyanışı hikâyeleriyle gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de çocuk kahramanlardan yararlanması, yeni Türkiye’yi inşa sürecinde çocuklara güvenmesi ve millî şuur noktasında çocukları bilinçlendirerek vatanın korunmasında ve yükselmesinde onlara sorumluluk yüklemesiyle ilgilidir.

Dönemin etkin isimlerinden Halide Edip de eserlerinde çocuk kahramanlara yer vermiştir. Halide Edip’in çocuk kahramanları adeta yetişkin dünyasının merkezine oturmuşlardır ve toplumu yönlendirici bir etkiye sahiptirler. *Sinekli Bakkal*’ın Rabia’sı ya da *Zeyno’nun Oğlu*’nda Haso Çocuk yaşlarından beklenilmeyecek olgunluktaki karakterleriyle toplumu yönlendirir ve çevrelerindeki insanların ilgi odağı hâline gelirler. İki çocuk da üstün niteliklere sahiptirler. Rabia güzel sesiyle mevlidi farklı bir tarzda okuyuşuyla İstanbul’da ünlenirken, Haso Çocuk henüz dokuz yaşında olmasına rağmen cılız bir atla katıldığı at yarışında birincilik kazanır ve bir anda Diyarbakır’da tüm dikkatleri üzerine çeker. Her iki çocuk da toplumun farklı kesimlerini bir araya getiren küçük kahramanlardır. Halide Edip romanlarında dönemindeki sosyal ve siyasi problemlere de çözüm bulmaya çalışmıştır. Haso Çocuk tam da bu

noktada yeni Türkiye'nin kuruluşundaki sorunların odak noktası, aynı zamanda da çözüm üreten kahramanıdır. Halide Edip farklı etnik yapıya sahip kültürel yapıya çözüm önerisini Haso Çocuk üzerinden sunmuştur. Halide Edip'in eserlerinde çocukların üzerinden bir başka vurgusu ise kadınlarla çocukların millî mücadele döneminde birbirlerine destek olarak vatan için cephe gerisinde mücadele etmeleridir. *Vurun Kahpeye*'de öğretmen Aliye'nin en büyük destekçileri öğrencileridir. Aliye'nin öğrencilerinden Durmuş ise her zorlukta yanındadır ve ona zor durumlardan çıkış için sunduğu planlarla yaşından beklenilmeyecek bir problem çözme yetisine sahip olduğu görülmektedir. Halide Edip'in "Himmet Çocuk" isimli hikâyesi ise cephe gerisinde savaşın kötü etkilerini umutla gidermeye çalışan çocukların sembolleştiği bir hikâyedir. Halide Edip yeni Türkiye'nin kuruluşunda çalışan, zorluklara dayanma gücü olan **Himmet Çocuklarla** istikbale umutla bakmaktadır. Yakup Kadri

10 Temmuz Bayramı'nı kutlayan yetişkin ve çocuklar.

ise Halide Edip'in bu umut besleyen yaklaşımının tersine roman ve hikâyelerinde çocuk kahramanların etrafında trajik unsur güçlendirmiştir. *Yaban*'da çocuk kahramanlar vaktinden evvel ihtiyarlamış, ahlaken çökmüşler. Romanda Ahmet Celal'in dostu Sığırtnaç Hasan ise romanın sonunda düşman askerlerince öldürülmüş hatta naaşı da anlaşılamayan bir nedenden dolayı ortalıktan kaybolmuştur. Böylece çocuk kutsallaştırılmıştır. Yakup Kadri'nin hikâyelerinde de çocuklar genellikle ölmektedirler. Burada Halide Edip'in tersine Yakup Kadri gelecek için çocuklar üzerinden umut beslemez. Halide Edip ve Yakup Kadri çocukları cephe gerisinin kahramanları olarak kurgularlar. Ancak Halide

Edip savaş sonrasında kurulmasına dair umut beslediği yeni Türkiye'yi çocuklara kurdurmayı hayal ederken, Yakup Kadri'nin çocuk kahramanları ölmektedir.

Bu kitapta bir başka üzerinde durulan ana konu ise çocuklar için yazılmış şiirlerde millî kimliğin inşasını içeren öğelerin analizidir. Cumhuriyet Dönemi'ne kadar çocuklar için yazılan edebî türlerden şiir en yaygın olanıdır. Şiirlerde özellikle çocuklara verilmek istenen mesajlar millî kimliğin inşasında önemlidir. Bu dönemde çocuklara yönelik şiirler yazarak millî bilinç oluşturmaya çalışan şairler Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul, Ali Ulvi Elöve, Aka Gündüz, İbrahim Alaaddin Gövsa, Ali Ekrem Bolayır ve Nazım Hürrem'in şiirleri üzerinde durulmuştur.

Yeni Lisan hareketinin öncüsü Ziya Gökalp özellikle çocuklara yönelik derlediği manzum masallarla eski Türk tarihine dönerek çocuklarda tarihî bilinci ve millî bilinç oluşturmaya çalışmıştır. Böylece vatan imgesinin kuruluşu millî tarih bilinciyle kuvvetlendirilmiştir. Dönemin çocuk şiirlerinde millî bilinç oluşturma noktasında en büyük değer vatan ve vatana ait unsurlar olarak işlenmiştir. Vatan sevgisi çocuklara verilmek istenen değerlerdendir ve vatan uğruna can feda edilmelidir. Bunun için de vatanı düşmanlardan korumak çocukların en büyük görevlerindendir. Şiirlerde dikkat çekici bir başka nokta ise kaybedilen toprakların tekrar alınmasına dair beslenen umutlardır. Türk çocuğu bir an önce büyüüp güçlenerek düşmanlardan topraklarımızı ve ölen babalarının öcünü almalıdırlar. Bunun için gerekirse kan dökülmelidir. Şiirlerde bayrak da önemli bir millî sembol olarak çocuklara verilmek istenen değerdir. Vatan bayrakla özdeşleştirilmiştir ve tıpkı vatan gibi bayrak için de can feda edilmelidir.

Çocuk şiirlerinde bir başka unsur ise eğitimle donanmaktır. Eğitimle donanan çocuklar vatanlarının kurtuluşu ve yükselişine hizmet edebileceklerdir. Hatta öyle ki şiirlerde çocuklar öğretmen rolüne bürünerek okuma-yazma bilmeyen yetişkinleri eğitime isteği içerisindeyler. Burada çocukla birlikte tüm toplumun eğitilerek aydınlanması devletin önemli hedefleri olarak şiire

yansıtılmıştır. Vatanın kurtuluşu önce cephede düşman askerleriyle çarpışılarak elde edilmeli sonrasında ise eğitimle aydınlanan çocuklarla savaşla harap olmuş fakir Anadolu iyileştirilmelidir. Anadolu'yu iyileştirebilmek ve vatanın yükselişini sağlayabilmek için de eğitimle birlikte ticaret yapmak çocuklara önerilen en kayda değer meslektir. Çocuklar memur olarak pasifleşmemeli, ticaretle uğraşarak ekonomiyi canlandırmalıdır. Böylece millî teşebbüs ticaretle hareketlenecek ve ülkenin ekonomik durumu yükselecektir. Aksi takdirde Batılı ülkelere ekonomik anlamda bağımlı bir devlet olmaya devam edilecektir.

Osmanlı Devleti'nde modernleşme sürecinde çocukluğun aile ve toplum içerisindeki konumu belirginleştirilmiştir. Bunun için ise öncelikle çocukların iyi bir eğitimle yetiştirilmeleri önemsenmiştir. Hem Tanzimat Dönemi'nde hem de II. Meşrutiyet'in ilan süreci ve sonrasında çocuklar toplumsal ve siyasi dönüşümde önemli roller yüklenmişlerdir. Edebiyatın da toplumsal hayatla iç içe olması nedeniyle hikâye, roman, şiir gibi edebî türlerde çocuk kahramanlar etrafında bu dönüşüm izlenebilmektedir. Edebî metinlerde 1900'lü yılların başından itibaren hızlanan milliyetçilik düşüncesinin etrafında çocuklar da vatanın kurtarılması ve yeniden inşasında sorumluluklar yüklenmişlerdir. Çocuklar kimi zaman vatan için canlarını feda ederken kimi zaman da cephe gerisinde aile sorumluluğunu üstlenmişlerdir. Bu dönemde daha çok şiir türünde çocuklara öğüt verici yaklaşımlar içerisine girilmiştir. Çocuklara yönelik şiirlerde vatanperver çocuk örnekleri ve vatanperver çocuklar yetiştirmek için verilen nasihatlerle millî bilinçlenme sağlanmaya çalışılmıştır. Özellikle şiir türü üzerinden doğrudan mesajların verilmesi, üstüne üstlük çocuk şiirlerinde bunun sıklıkla yapılması da çocukların müstakbel vatandaş olarak kabul edilmeleri ve yeni Türkiye'nin kuruluşu için vatanperver vatandaşlar yetiştirme fikrinden kaynaklanmaktadır.

Bu kitapta 1900-1923 arasında milliyetçi eksende oluşturulmaya çalışılan çocuk kimliğinin edebî metinler üzerinden analizi yapılmıştır. Böylelikle çocuk ve çocuklar üzerinden siyasi ve toplumsal

dönüşümler tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde modernleşme süreci olarak değerlendirdiğimiz Tanzimat Dönemi'yle birlikte çocuklara yönelik ilginin artması edebiyatta da çocukların görünür olmasını beraberinde getirmiştir. Ancak çocuklara yönelik yazılan hikâye, roman, tiyatro gibi türler Cumhuriyet Dönemi'yle birlikte belirgin bir şekilde artmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde Türk edebiyatında çocuğun incelenmesi bir başka çalışmanın konusu olarak düşünülmektedir. Böylece farklı disiplinlerin de çocuklara yönelik çalışmalarının artmasıyla çocuk kimliğinin oluşturulma sürecindeki önemli boşluklar da doldurulmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

ADIVAR, Halide Edip Adivar, *Yeni Turan*, Atlas Kitabevi, İstanbul, ty.

ADIVAR, Halide Edip, *Raîk'in Annesi*, Atlas Kitabevi, İstanbul, ty.

ADIVAR, Halide Edip, *Handan*, Atlas Kitabevi, İstanbul, ty.

ADIVAR, Halide Edip, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi, ty.

ADIVAR, Halide Edip, *Seviye Talip*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1987.

ADIVAR, Halide Edip, *Son Eseri*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1988.

ADIVAR, Halide Edip, *Dağa Çıkan Kurt*, 8. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.

ADIVAR, Halide Edip, *Mor Salkamlı Ev*, Özgür, İstanbul, 1998.

ADIVAR, Halide Edip, *Sinekli Bakkal*, Özgür, İstanbul, 2000.

ADIVAR, Halide Edip, *Zeyno'nun Oğlu*, Özgür, İstanbul, 2001.

ADIVAR, Halide Edip, *Vurun Kahpeye*, Özgür, İstanbul, 2002.

ADIVAR, Halide Edip, *Kalp Ağrısı*, Özgür, İstanbul, 2002.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yay., İstanbul, 1997.

ALKAN, Mehmet Ö., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 6, S. 12, 2008, s. 9-84.

ARGUNŞAH, Hülya, Ziya Gökalp'ın Limni ve Malta Mehtuplarında Aile, Kadın ve Çocuk Eğitimi Fikri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 7, 1996, s. 248-263.

ARGUNŞAH, Hülya, *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikâyeler 1*, Dergâh Yay., İstanbul, 1999.

ARGUNŞAH, Hülya, *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikâyeler 4*, Dergâh Yay., İstanbul, 1999.

ARGUNŞAH, Hülya, "Mektep Çocuklarında Türklük Mefkûresi", *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Makaleler 1*, Dergâh Yay., İstanbul, 2001, s. 351-363.

ARGUNŞAH, Hülya, "Millî Edebiyat", *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker, Ankara, 2004, s. 159-208.

ARGUNŞAH, Hülya, "Millî Kimlik Oluşturmada Edebiyatın Rolü", *Türk Kimliğinin Yeniden İnşası Bağlamında Ziya Gökalp*, hzl. Ünver Günay-Celaledin Çelik, Kesit, İstanbul, 2010, s.123-153.

ARIES, Philippe, *Centuries of Childhood*, çev. Robert Baldick, Pimlico, Londra, 1962.

ASSMANN, Jan, *Kültürel Bellek*, Çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2001.

ATEŞ, Murat, "Ziya Gökalp ve Çocuk Edebiyatı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 14, 2005, s. 95-114.

AYDOĞAN, Bedri, "Mehmet Emin Yurdakul'un Çocuk Şiirleri", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 19, S. 2, 2010, s. 120-146.

BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, "Bizim Felaketlerimizden Âlimlerimizden Ziyade Sanatkârlarımız Mes'uldür", *Mürebber Âlemi*, I/11, 1329, s. 165-166.

BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, *Terbiye ve İman*, Yeni Turan Matbaası, İstanbul, 1307/1891, s. 46.

BEYATLI, Yahya Kemal, "Koca Mustapaşa", *Rasimli Hayat*, 15 Temmuz 1953, c2, S.15, s. 3.

ÇELİK, Celaledin Çelik, "Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din", *Karadeniz Dergisi*, S. 8, Aralık 2010, s. 25-35.

DE BEAUVOIR, Simone, *Kadın, İkinci Cins, Genç Kızlık Çağı*, 7. bs., Payel, İstanbul, 1993.

DOĞAN, Abide Doğan, *Aka Gündüz*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1989.

DOĞAN, İsmail, *Osmanlı Ailesi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2001.

DUBEN, Alain Duben, Cem BEHAR, *İstanbul Haneleri*, İletişim, İstanbul, 1996.

DURAKBAŞA, Ayşe, "Cumhuriyet Dönemi'nde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu", *Tarih ve Toplum*, S. 51, 1988, s. 167-171.

DURGUN, Sezgi, *Memalik-i Şahane'den Vatan'a*, İletişim, İstanbul, 2011.

ELKİND, David, *Çocuk ve Toplum*, Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 1993.

ELÖVE, Ali Ulvi, *Çocuklarımıza Neşideler*, Tanın Matbaası, İstanbul, 1328.

Emine Semiye [Emine Vahide], "Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye", *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 35-68, 18 Kânunuevvel 1311/30 Aralık 1895-27 Haziran 1312/9 Temmuz 1896; Millî Kütüphane, Yz A 4206.

Emine Semiye, *Selanik Hatıraları*, Millî Kütüphane, Yz. A 4296, 06 MK. Yz. A 3368.

Emine Semiye, *Sefalet, Mütalaa*, S. 26-12, 14 Kânunusani 1312/26 Ocak 1897-6 Ağustos 1314/18 Ağustos 1898.

Emine Semiye, *Muallime, Hanım Kızlara Mahsus Gazete*, S. 143-146, 21 Kânunuevvel 1316/3 Ocak 1901-25 Kânunusani 1316/7 Şubat 1901. Devamı *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 99/301-109/311, 15 Şubat 1316/ 28 Şubat 1901-2 Mayıs 1317/15 Mayıs 1901; Millî Kütüphane, 06 MK. Yz. A 4583.

Emine Semiye, *Gayya Kuyusu*, Dersaadet, S. 1-69, 8 Temmuz 1336/8 Temmuz 1920-13 Eylül 1336/13 Eylül 1920.

Emine Semiye, "Şarkla Garbın Çocuk Terbiyesi: Şark'ta Çocuk Terbiyesi", *İzler*, S. 14, 1 Haziran 1926, s. 3.

ENGİNÜN, İnci, "Ziya Gökalp ve Halide Edip Adıvar", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yay., İstanbul, 1991, s. 77-93.

ENGİNÜN, İnci, "Yakub Kadri ve Halide Edib", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yay., İstanbul, 1991, s. 94-108.

ENGİNÜN, İnci, "Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Çocuklar", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yay., İstanbul, 1991, s. 416-425.

ENGİNÜN, İnci, "Ziya Gökalp ve Çocuk", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yay., İstanbul, 1991, s. 427- 435.

ENGİNÜN, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*, Dergâh Yay., İstanbul, 2006.

ENGİNÜN, İnci, *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, Dergâh Yay., İstanbul, 2007.

ERGÜN, Mustafa, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, Ocak Yay., Ankara, 1996.

ERSOY, Mehmet Akif, *Safahat*, İnkılâp, İstanbul, 2008.

Ethem Nejad, "Müdafaa-ı Millîye ve Terbiye", *Tasvir-i Efkâr*, 1 Şubat 1913.

Ethem Nejat, *Mektepçilik (Usul-i Tedris Kısmı)*, c. 1, İstanbul, 1332/1898, s. 11-12.

Fatma Aliye, *Udi*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1314.

Fatma Aliye, *Muhadarat*, Kasbar Matbaası, Dersaadet, 1326.

Feridun Vecdi, "Terbiye mi, Talim mi?", *Tasvir-i Efkâr*, 28 Kasım 1913.

FIRESTONE, Shulamith, *Cinselliğin Diyalektiği*, Payel, İstanbul, 1993.

GÖKALP Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Kum Saati, İstanbul, 2001.

GÖKALP, Ziya, "Aile Enmuzeceeri", *Makaleler VII*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1982, s. 245-252.

GÖKALP, Ziya, *Makaleler IX*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1980.

GÖKŞEN, Enver Naci, *Örnekleriyle Çocuk Edebiyatımız*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

GÖVSA, İbrahim Alaaddin, *Çocuk Şiirleri*, Elips Kitap, Ankara, 2012.

GÜNDÜZ, Aka, *Bozgun: Millî, Vatanî Şiirler*, Kanaat Kütüphanesi, 1334.

GÜNDÜZ, Osman, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema II*, MEB., İstanbul, 1997.

GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Çalıkluşu*, 44. bs., İnkılâp, İstanbul, ty, s. 10.

GÜRBİLEK, Nurdan, "Kadınsılaşma Endişesi", *Kör Ayna*, Kayıp Şark, Metis, İstanbul, 2004, s. 51-74.

HEYD, Uriel, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1979.

HEYWOOD, Colin, *Baba Bana Top At: Batı'da Çocukluğun Tarihi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

HOLT, John, *Çocukluktan Kaçış*, Beyaz Yay., İstanbul, 1995.

HUYUGÜZEL, Faruk, *Necip Türkçü*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988.

İNAL, Kemal, *Çocuğun Örselenen Dünyası*, Sobil, Ankara, 2007.

J. GANDER Mary, Harry W. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, 7. bs., İmge Kitabevi, Ankara, 2010.

JUNG, Carl Gustav, *Dört Arketip*, 2. bs., Metis, İstanbul, 2005.

JUSDANIS, Gregory, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*, Metis, İstanbul, 1998.

KAFADAR, Osman, "Tatbikat Mektebi'nde '10 Temmuz' İnkılâbı", *Tarih ve Toplum*, S. 158, 1997, s. 10-16.

KAPLAN, Mehmet, "Oğuz Kağan- Oğuz Han Destanı", *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3, Tıp Tahlilleri*, 2. bs., Dergâh Yay., İstanbul, 1991, s. 11-28.

KAPLAN, Mehmet, "Ziya Gökalp ve Saadet Perisi", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1*, Dergâh Yay., İstanbul, 1999, s. 490-516.

KAPLAN, Mehmet, "Ziya Gökalp ve "Yeniden Doğma" Temi", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1*, Dergâh Yay., İstanbul, 1999, s. 517-534.

KAPLAN, Mehmet, "Himmet Çocuk", *Hikâye Tahlilleri*, 9. bs., Dergâh Yay., İstanbul, 2003, s. 71-81.

KARACA, Şahika, "İlk Dönem Türk Romanlarında Anne Kimliği", *Akademik Bakış*, S. 33, 2012.

KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, *Millî Savaş Hikâyeleri*, İletişim, İstanbul, 1990.

KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, *Yaban*, İletişim, İstanbul, 1999.

KOZ, M. Sabri, "Türk Ailesinin Tekamülü", *Ziya Gökalp Kitaplar*, YKY, İstanbul, 2007, s. 513.

KOZ, M. Sabri, "Terbiye", *Ziya Gökalp Kitaplar*, YKY, İstanbul, 2007, s. 67-69.

KÖROĞLU, Erol, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918*, İletişim Yay., İstanbul, 2004.

MERİÇ, Nevin, *Âdâb-ı Muâşeret: Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927)*, Kapı Yay., İstanbul, 2005.

NEYDİM, Necdet, *Çocuk ve Edebiyat*, Bu Yayınevi, İstanbul, 2000.

OKAY, Cüneyd, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900*, Kırkambar Yay., İstanbul, 1998.

OKAY, Cüneyd, *Meşrutiyet Dönemi Çocuk Edebiyatı*, Medyatek, İstanbul, 2002.

ONUR, Bekir, *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.

ONUR, Bekir, *Çocuk, Tarih ve Toplum*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

ONUR, Bekir, *Türk Modernleşmesinde Çocuk*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

ÖZTAN, Güven Gürkan, *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2011.

PARLATIR, İsmail, Nurullah ÇETİN, *Tevfik Fikret, Bütün Şiirleri*, TDK, Ankara, 2004.

PEHLİVAN, Gülünaz, *1860-1928 Yılları arasında Yayınlanan Çocuk Kitapları*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Kayseri, 1993.

POSPELOV, Gennadiy N. Pospelov, *Edebiyat Bilimi*, çev. Yılmaz Önay, Evrensel Kültür Kitaplığı, İstanbul, 1995.

POSTMAN, Neil, *Çocukluğun Yok Oluşu*, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.

ROUSSEAU, J.J., *Emile*, Çev. Yaşar Avunç, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011.

SINAR, Alev, *Hikâye ve Romanımızda Çocuk*, Alfa, İstanbul, 1997.

SMITH, Anthony D., *Millî Kimlik*, 4.bs., İletişim Yay., İstanbul, 2007.

STEBLER ÇAVUŞ, Miriam Zeliha Ali Ulvi Elöve’nin Şiirlerinin Eğitsel Açıdan İncelenmesi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2007.

Şemseddin Sami, *Taaşuk-ı Tal’at ü Fitnat*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1997.

Şemsettin Sami, *Kadınlar*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1879.

TAN, Mine, “Çocukluk: Dün ve Bugün”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, hzl. Bekir Onur, 2. bs., Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2011, s. 1-22.

TANSEL, Fevziye Abdullah, *Yeni Hayat, Ziya Gökalp Külliyyatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1952.

TANSEL, Fevziye Abdullah, *Ziya Gökalp Külliyyatı I: Şiirler ve Halk Masalları*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1952.

TANSEL, Fevziye Abdullah, *Ziya Gökalp Külliyyatı II: Limni ve Malta Mektupları*, Türk Tarih Kurumu Yay., İstanbul, 1965.

TANSEL, Fevziye Abdullah, *Mehmet Emin Yurdakul'un Eserleri-1 Şiirler*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989.

TAŞDEMİRCİ, Ersoy, *Türk Eğitim Tarihi*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2010.

TEPEYRAN, Ebubekir Hazım, *Küçük Paşa*, 2. bs., De Yayınevi, İstanbul, 1946.

TOPRAK, Zafer, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Devlet, Aile ve Feminizm", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s. 220-229.

TOPRAK, Zafer, 'Cihan Harbi'nin provası Balkan Harbi', *Toplumsal Tarih*, S. 104, Ağustos 2002.

Türkçe Sözlük, TDK., 10. bs., Ankara, 2005.

UŞAKLIGİL, Halid Ziya, *Aşk-ı Memnu*, İnkılâp, İstanbul, ty.

UŞAKLIGİL, Halid Ziya, *Kırık Hayatlar*, İnkılâp, İstanbul, ty.

ÜSTEL, Füsun, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, 5. bs., İletişim Yay., İstanbul, 2011.

WELLEK, Rene - Austin WARREN, *Edebiyat Teorisi*, çev. Ö. F. Huyugüzel, Akademi Kitabevi, İzmir, 1993.

YAMAK, Sanem, "Meşrutiyet'in Bayramı: "10 Temmuz İd-i Millîsi", *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No. 38, Mart 2008, s. 326-328.

YERASIMOS, Marianna, "16-19. Yüzyıl Gravür ve Suluboyalarında Osmanlı Çocuk Figürleri", *Toplumsal Tarihte Çocuk*, s. 58-68.

YÖRÜKOĞLU, Atalay, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, Özgür, İstanbul, 1992.